

Türk Psikoloji Dergisi

Turkish
Journal of
Psychology

Cilt 38
Sayı 91
Haziran 2023
ISSN 1300-4433
Yılda iki defa yayımlanır.

SSCI
PsycLIT
PsycINFO
Psychological Abstracts

Türk Psikoloji Dergisi

Haziran 2023 • Cilt 38 • Sayı 91

Türk Psikoloji Dergisi (Turkish Journal of Psychology) is covered, beginning with Vol. 10 (34) 1995, in Institute for Scientific Information (ISI) products. Information on the contents of this journal is presented to the users of Research Alert®, SocialSciSearch® and Current Contents® / Social & Behavioral Sciences. Copies of individual articles may also be obtained through ISI's document delivery service. The Genuine Article™.

TÜRK PSİKOLOGLAR DERNEĞİ
TURKISH PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION

Fethiye Sk. 5/1 C.O.P. Çankaya 06680 Ankara
T. +90 (312) 425 67 65 • F. +90 (312) 417 40 59
www.psikolog.org.tr • bilgi@psikolog.org.tr

**TÜRK
PSİKOLOGLAR
DERNEĞİ**

PsycINFO No: 3506

ISSN 1300-4433

TÜRK PSİKOLOJİ DERGİSİ

Turkish Journal of Psychology
Cilt 38, Sayı 91, Haziran 2023
(Volume 38, Number 91, June 2023)

Türk Psikologlar Derneği Yayınıdır
Publication of the Turkish Psychological Association
Yayın Türü: Yaygın

Sahibi

Türk Psikologlar Derneği Yönetim Kurulu Adına
Cem Şafak Çukur

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cem Şafak Çukur

Yayın Yönetmeni

Engin Arık

Yardımcı Yayın Yönetmenleri

Ahmet Çoymak, Müjgan İnözü

Akademik Danışmanlar Kurulu (Soyadına Göre Alfabetik Sırada)

Serap Akgün	Işıl Bilican	Adnan Erkuş	Elif Kabakçı	Oya Somer
I. Ercan Alp	Ayşecan Boduroğlu	Nevra Cem Ersoy	A. Nuray Karancı	Gonca Soygüt
Sonia Amado	Hale Bolak Boratav	Mehmet Eskin	Aslı Kılıç	Ayda Büyüksahin Sunal
Bilge Ataca	Banu Cangöz	Hürol Fışiloğlu	Ayda Tekok Kılıç	H. Canan Sümer
Dilek Sarıtaş Atalar	Hamit Coşkun	Güler Okman Fişek	Şennur Tutarel Kışlak	Nebi Sümer
Nart Bedin Atalay	Hakan Çetinkaya	Tülin Gençöz	Ayhan Aksu Koç	Deniz Şahin
Aysun Doğan Ateş	Deniz Canel Çınarbaş	Aslıhan Gevrekci	Zuhal Yeniçeri Kökdemir	Nesrin Hisli Şahin
Zeynep Aycan	Cem Şafak Çukur	Tilbe Gökşun	G. Tarcan Kumkale	Yonca Toker
Aydan Aydın	İhsan Dağ	Melek Göregenli	Asiye Kumru	Ahmet Tosun
Orhan Aydın	Serdar M. Değirmencioglu	Sami Gülgöz	E. Biran Mertan	Zehra Uçanok
H. Belgin Ayvaşık	Çiğdem Dereboy	İ. Volkan Gülüm	Ülgen H. Okyayuz	Nuray Sakallı
Fuat Balcı	Zehra Dökmen	Özlem Dirilen Gümüş	Ferhunde Öktem	Sait Uluç
Zeynep Başgöze	Levent Dümenci	Ayşen Güre Duru	Metin Özdemir	Nilay Pekel Uludağlı
Ayşegül Durak Batgün	Nurhan Er	Güliden Güvenç	Dilek Şirvanlı Özen	Bilge Yağmurlu
Gülsele Baysu	Gizem Erdem	Derya Hasta	Serap Özer	Ünsal Yetim
Sibel Kazak Berument	Gülşen Erden	Olga S. Hünler	Türker Özkan	Tuğba Uzer Yıldız
Miri Besken	Doğu Erdener	Metehan Irak	Derya Durusu Emek Savaş	Banu Yılmaz
Reyhan Bilgiç	Canan Ergin	Benal Inceer	F. Melike Sayıl	Perin Yolaç

Teknik Koordinasyon: Murat Genç

İnternet Sorumlusu: Engin Arık

Dizgi, Sayfa Düzeni: Emiralp Emre

Türk Psikoloji Dergisi Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi:

Türk Psikologlar Derneği Genel Merkezi: Yüzüncü Yıl Mah., Fethiye Sokak, Sefa Apt. 5/1 G.O.P. Çankaya/ANKARA
Tel: (0-312) 425 67 65 **Faks:** (0-312) 417 40 59 **E-posta:** bilgi@psikolog.org.tr **İnternet:** http://www.turkpsikolojidergisi.com

Baskı: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti. / İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1 Yenimahalle / Ankara
0(312) 395 85 71 **Sertifika No:** 47479

Türk Psikoloji Dergisi (Turkish Journal of Psychology) is covered, beginning with Vol. 10 (34) 1995, in Institute for Scientific Information (ISI®) products. Information on the contents of this journal is presented to the users of Research Alert®, SocialSciSearch® and Current Contents® / Social & Behavioral Sciences. Copies of individual articles may also be obtained through ISI®'s document delivery service, The Genuine Article™.

TÜRK PSİKOLOJİ DERGİSİ YILDA İKİ DEFA YAYIMLANIR.

Basım Tarihi: 25 Haziran 2023

TÜRK PSİKOLOJİ DERGİSİ

Turkish Journal of Psychology

Cilt 38, Sayı 91, Haziran 2023
(Volume 38, Number 91, June 2023)

Türk Psikologlar Derneği Yayınıdır
Publication of the Turkish Psychological Association
Yayın Türü: Yaygın

Sahibi

Türk Psikologlar Derneği Yönetim Kurulu Adına
Cem Şafak Çukur

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cem Şafak Çukur

Yayın Yönetmeni

Engin Arık

Yardımcı Yayın Yönetmenleri

Ahmet Çoymak, Müjgan İnözü

Akademik Danışmanlar Kurulu (Soyadına Göre Alfabetik Sırada)

Serap Akgün	İşıl Bilican	Adnan Erkuş	Elif Kabakçı	Oya Somer
I. Ercan Alp	Ayşecan Boduroğlu	Nevra Cem Ersoy	A. Nuray Karancı	Gonca Soygüt
Sonia Amado	Hale Bolak Boratav	Mehmet Eskin	Aslı Kılıç	Ayda Büyükhşahin Sunal
Bilge Ataca	Banu Cangöz	Hürol Fışlıoğlu	Ayda Tekok Kılıç	H. Canan Sümer
Dilek Sarıtaş Atalar	Hamit Coşkun	Güler Okman Fişek	Şennur Tutarel Kışlak	Nebi Sümer
Nart Bedin Atalay	Hakan Çetinkaya	Tülin Gençöz	Ayhan Aksu Koç	Deniz Şahin
Aysun Doğan Ateş	Deniz Canel Çınarbaş	Aslıhan Gevrekli	Zuhal Yeniçeri Kökdemir	Nesrin Hisli Şahin
Zeynep Aycan	Cem Şafak Çukur	Tilbe Gökşun	G. Tarcan Kumkale	Yonca Toker
Aydan Aydın	İhsan Dağ	Melek Göregenli	Asiye Kumru	Ahmet Tosun
Orhan Aydın	Serdar M. Değirmencioğlu	Sami Gülgöz	E. Biran Mertan	Zehra Uçanok
H. Belgin Ayvaşık	Çiğdem Dereboy	İ. Volkan Gülüm	Ülgen H. Okyayuz	Nuray Sakallı
Fuat Balcı	Zehra Dökmen	Özlem Dirilen Gümüş	Ferhunde Öktem	Sait Uluç
Zeynep Başgöze	Levent Dümenci	Ayşen Güre Duru	Metin Özdemir	Nilay Pekel Uludağlı
Ayşegül Durak Batıgün	Nurhan Er	Gülden Güvenç	Dilek Şirvanlı Özen	Bilge Yağmurlu
Gülşeli Baysu	Gizem Erdem	Derya Hasta	Serap Özer	Ünsal Yetim
Sibel Kazak Berument	Gülşen Erden	Olga S. Hünler	Türker Özkan	Tuğba Uzer Yıldız
Miri Besken	Doğu Erdener	Metehan Irak	Derya Durusu Emek Savaş	Banu Yılmaz
Reyhan Bilgiç	Canan Ergin	Benal İnceer	F. Melike Sayıl	Perin Yolaç

Teknik Koordinasyon: Murat Genç

İnternet Sorumlusu: Engin Arık

Dizgi, Sayfa Düzeni: Emiralp Emre

Türk Psikoloji Dergisi Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi:

Türk Psikologlar Derneği Genel Merkezi: Yüzüncü Yıl Mah., Fethiye Sokak, Sefa Apt. 5/1 G.O.P. Çankaya/ANKARA
Tel: (0-312) 425 67 65 **Faks:** (0-312) 417 40 59 **E-posta:** bilgi@psikolog.org.tr **İnternet:** http://www.turkpsikolojidergisi.com

Baskı: MRK Baskı ve Tanıtım Hizm. Tic. Ltd. / İÖSB Ağaç İşleri San. Sit. 1357. Sk. 43 Yenimahalle / Ankara
Tel: 0(312) 354 54 57 **E-posta:** mrkbaski@mrkbaski.com **Sertifika No:** 14338

Türk Psikoloji Dergisi (Turkish Journal of Psychology) is covered, beginning with Vol. 10 (34) 1995, in Institute for Scientific Information (ISI®) products. Information on the contents of this journal is presented to the users of Research Alert®, SocialSciSearch® and Current Contents® / Social & Behavioral Sciences. Copies of individual articles may also be obtained through ISI®'s document delivery service, The Genuine Article™.

TÜRK PSİKOLOJİ DERGİSİ

Cilt 38, Sayı 91, Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

<i>Ü. Yüce-Selvi, N. Sümer</i>	Algılanan İş Güvencesizliği ve İş Arama Davranışı: İş Doyumu, Duygusal Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetinin Aracı Rolü	1
<i>D. Kaba, Z. Törenli Kaya, B. Akın Sarı, H. Ayraler Taner, G. Özçürümez Bilgili</i>	Koronavirüs Pandemisinde Kaygının Yordayıcıları: Sağlık Çalışanları ve Diğer Meslek Gruplarının Karşılaştırılması	17
<i>C. Çelik, G. Erden, S. Tural Hesapçıoğlu</i>	Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Kapsamlı Klinik Değerlendirilmesinin Önemi	36
<i>Ö. M. Uluğ</i>	"Dayanışma Ezilenlerin İnceliğidir": Etnik Kimlikle Özdeşimin ve Çatışma Söylemlerinin Farklı Gruplarla Dayanışmadaki Rolü	62
<i>F. Özdemir</i>	Toplumun Bir Parçası Olmak: İçselleştirilen Değerler ve Bilişsel Esenlik	84
<i>N. Er, F. Yaşın-Tekizoğlu</i>	Otobiyografik Bellek İşlevleri ile Gelecek Zaman Algısı Arasındaki İlişkide Zaman Yöneliminin Aracı Rolü	104
<i>Türk Psikologlar Derneği</i>	TPD Yazım Kuralları	123

Algılanan İş Güvencesizliği ve İş Arama Davranışı: İş Doyumu, Duygusal Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetinin Aracı Rolü

Ümran Yüce-Selvi¹

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Nebi Sümer²

Sabancı Üniversitesi

Özet

İş yaşamında karşılaşılan en önemli stres kaynaklarından birisi olan iş güvencesizliği hem çalışanlar hem de örgütler açısından ciddi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Geçmiş araştırmalar iş güvencesizliği algısının çalışanların sağlığını, genel iyilik halini ve yaşam doyumunu olumsuz etkilediğini; iş doyumunu, örgüte duydukları güveni ve iş performansı düşürdüğünü göstermektedir. İş güvencesizliği algısı çalışanların yeni iş arama motivasyonu ve davranışını da etkilemektedir; ancak bu konuya ilişkin dinamikler yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmada, iş doyumunu, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetinin, algılanan iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini öngören bir model sınanmaktadır. Araştırma örneklemini ($N = 552$) otomotiv sektöründe çalışan mavi yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Bulgular yol analizi ile test edilen tam aracı model desteklemiştir, iş güvencesizliğinin çalışanların iş doyumunu ve duygusal örgütsel bağlılığı azaltması ve işten ayrılma niyetini artırması yoluyla çalışanların iş arama davranışı sıklığını tahmin ettiğini ortaya koymuştur. Çalışma bulguları, kritik aracı değişkenler dikkate alındığında, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkinin güçlendiğini ve bu ilişkide bireysel ve örgütsel faktörlere birlikte bakılmasının gerektiğini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Algılanan iş güvencesizliği, iş doyumunu, duygusal örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, iş arama davranışı

Abstract

Job insecurity, one of the most crucial stress sources in work-life, has critical detrimental consequences for employees and organizations. Previous studies documented that perceived job insecurity negatively affects employees' health, general well-being, and life satisfaction; it decreases job satisfaction, organizational trust, and job performance. The job insecurity perception also affects employees' motivation and behavior to seek a new job; however, the dynamics of this issue have not been sufficiently explored. In this study, a model proposing that perceived job insecurity predicts job search behavior through its effects on job satisfaction, affective organizational commitment, and turnover intention is tested. The sample ($N = 552$) consists of blue-collar employees working in the automotive industry. Results supported the fully mediated model tested with path analysis and revealed that job insecurity predicted job search behavior frequency by reducing affective organizational commitment and job satisfaction and increasing turnover intention. Findings suggested that the relationship between job insecurity and job search behavior was strengthened when the critical mediator variables were included, so these individual and organizational factors should be considered to understand this relationship better.

Keywords: Perceived job insecurity, job satisfaction, affective organizational commitment, turnover intention, job search behavior

Yazışma Adresi: ¹Dr. Öğr. Üyesi Ümran Yüce-Selvi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Meşelik Kampüsü, Eğitim Fakültesi Binası, Büyükdere, Odunpazarı / Eskişehir, uselvi@ogu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0001-7435-7510
²Prof. Dr. Nebi Sümer, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Orta Mahalle, Üniversite Caddesi No:27 Tuzla / İstanbul, nebisumer@sabanciuniv.edu, ORC-ID: 0000-0002-7460-4515

Gönderim Tarihi: 22.05.2019

Kabul Tarihi: 21.06.2021

Dünya çapında özellikle 1970'li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizler karşısında örgütler ve sektörler varlıklarını sürdürebilmek, rekabet güçlerini koruyabilmek ve kâr oranlarını yükseltebilmek için yeni önlemlere başvurmuştur. Küçülmeye gitme, yeniden yapılanma, şirket kapanması, şirket birleşmesi, özelleştirmeler ve istihdamda esneklik politikaları (örn., çalışanlar ile geçici iş sözleşmesi imzalamak, taşeron işyerinde çalışmak) örgütlerin başvurduğu önlemlerden bazılarıdır. Örgütsel yaşamdaki bu çalkantıların çalışanlar üzerindeki yansımaları yükselen işsizlik oranları ve henüz işine devam edenler için ise artan işten çıkarılma korkusu olmuştur (Hartley, Jacobson, Klandermands ve van Vuuren, 1991; Sverke, Hellgren ve Näswall, 2002). Çalışarak hayatını devam ettirmek zorunda olanlar için ekonomik krizlerin en ağır sonuçları işsizlik ve iş güvencesizliğidir (Sümer, Solak ve Harma, 2013). Bu olguların çalışanlar ve örgütler üzerindeki olumsuz etkileri birçok araştırmada ortaya konulmuştur (bkz. işsizliğin etkileri için McKe- e-Ryan, Song, Wanberg ve Kinicki, 2005; Paul ve Moser, 2009; Wanberg, 2012; iş güvencesizliğinin etkileri için Cheng ve Chan, 2008; Jiang ve Lavaysse, 2018; Sverke ve ark., 2002; Sverke, Låstad, Hellgren, Richter ve Näswall, 2019). Mevcut çalışmada, Türkiye'de otomotiv sektöründe çalışan mavi-yakalı çalışanlarda iş güvencesizliği algısı ile çalışanların iş arama davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

İş güvencesizliği yaygın olarak çalışılan işin gelecekteki devamlılığına ilişkin duyulan endişe olarak tanımlanmaktadır. İş güvencesizliği, işsizlikten farklı olarak, geleceğe dair belirsizlik içeren bir deneyimdir (Sverke ve ark., 2002). Kapsamlı meta-analizi çalışmaları, iş güvencesizliği algısının çalışanların iyilik hali, iş ve yaşam doyumları ile çalışılan örgüte yönelik tutumları üzerindeki ciddi olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir (bkz. Cheng ve Chan, 2008; Jiang ve Lavaysse, 2018; Sverke ve ark., 2002, 2019).

Geçmiş araştırmalar çalışanların olumsuz istihdam koşullarında (örn., düşük ücret, iş güvencesizliği) farklı tepkiler verdiklerini göstermektedir. Çalışanların olumsuz iş koşullarına verdikleri tepkiler yaygın olarak Hirschman'ın (1970) ortaya koyduğu ve daha sonra Farrell (1983) ile Rusbult ve arkadaşları (Rusbult, Farrell, Rogers ve Mainous, 1988; Rusbult, Zembrodt ve Gunn, 1982) tarafından geliştirilen işten ayrılma, sesini yükseltme, sadakat ve kayıtsızlık (EVLN) modeli kapsamında incelenmiştir. Bu modele göre, bireyler işyerinde yaşadıkları sorunlar ile başa çıkabilmek için işten/örgütten ayrılmayı ve yeni bir iş aramayı (işten ayrılma), örgütü istenen şekilde etkilemeye çalışmayı (sesini yükseltme), örgüte sadakat göstermeyi ve "iyi bir çalışan" olarak sessizce koşulların iyileşmesini beklemeyi (sadakat), ya da kayıtsız kalma yoluyla örgütü protesto etmeyi (kayıtsız-

lık) seçebilmektedir. İş güvencesizliği algısının bu değişkenler ile ilişkisine odaklanan araştırma bulguları genel olarak iş güvencesizliğinin artan işten ayrılma (Berntson, Näswall ve Sverke, 2010; Sverke ve Goslinga, 2003; Sverke ve Hellgren, 2001) ve azalan sadakat (Berntson ve ark., 2010; Sverke ve Goslinga, 2003) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. İş güvencesizliği ve kayıtsızlık davranışı arasındaki ilişki görece daha az araştırılmış olsa da örgütsel küçülme ve uzun süreli hastalık izni kullanma (Vahtera, Kivimäki ve Pentti, 1997) ve iş güvencesizliği ile kaçınma davranışı (Roskies, Louis-Guerin ve Fournier, 1993) arasında bulunan anlamlı ilişkiler, iş güvencesizliği ve kayıtsızlık davranışı ilişkisi hakkında çıkarım yapılabilesine olanak tanımaktadır. İş güvencesizliği ve sesini yükseltme davranışı arasındaki ilişkiye dair bulguların ise çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bazı bulgular iş güvencesizliği algısı ile sesini yükseltme davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını raporlarken (ör. Sverke ve Goslinga, 2003), diğer bulgular bu iki değişken arasında olumlu (ör., Sverke ve Hellgren, 2001) ve olumsuz (ör., Berntson ve ark., 2010) yönde ilişkiler olabileceği göstermektedir. Tayfur Ekmekci ve arkadaşlarının (2018) Türkiye'de akademisyenler üzerinde yaptığı araştırmada, iş güvencesizliğinin işten ayrılma, sesini yükseltme, sadakat ve kayıtsızlık üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı bulunmuştur. Mevcut çalışmada EVLN çerçevesinde incelenen dört davranışsal tepkiden birisi olan işten ayrılmaya odaklanılmaktadır.

"İşgücü piyasasındaki alternatifler hakkında bilgi edinmek ve istihdam fırsatları elde etmek için çaba ve zaman harcama davranışı" (Boswell, Zimmerman ve Swider, 2012, s. 129) olarak tanımlanan iş arama davranışı, işten ayrılmanın en güçlü belirleyicisidir (Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000). Örgüte zararı ve yüksek maliyeti nedeniyle (Abbasi ve Hollman, 2000; Hom ve Griffith, 1995), işverenler açısından çalışanların iş arama davranışının nedenlerinin saptanması oldukça önemlidir. Geçmiş araştırmalar iş arama davranışına yol açan başlıca değişkenlerin iş ve örgüt doyumsuzluğu (Bretz, Boudreau ve Judge, 1994), iş arama tutumu, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol, iş arama niyeti (van Hooft, Born, Tavis ve van Der Flier, 2004) ile içsel ve dışsal iş arama motivasyonu (Welters, Mitchell ve Muysken, 2014) olduğunu göstermiştir. Öte yandan, iş güvencesizliği algısı ve iş arama davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar bu iki değişken arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu; algılanan iş güvencesizliği arttıkça çalışanların yeni iş arama eğiliminin arttığını göstermektedir (örn., Adkins, Werbel ve Farh, 2001; Lim, 1996; Reisel ve Banai, 2002). Ancak bu çalışmalarda iş güvencesizliği ve iş arama davranışı arasında görece zayıf bir ilişki bulunduğundan, söz konusu ilişkiye aracılık edebilecek değişkenlerin olduğunu ileri sürülmektedir.

Aracı Değişkenler Olarak İş Doymu, Duygusal Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti

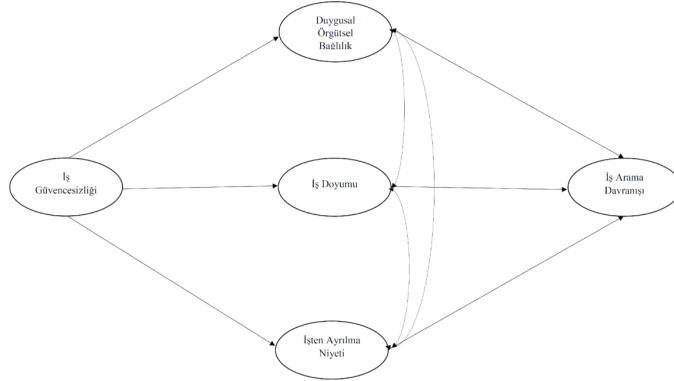
Bu çalışmada, iş doymu, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkide aracı değişkenler olarak ele alınmıştır. İş doymu, bireyin işini çevreleyen psikolojik koşullara ilişkin tutumu (Schultz ve Schultz, 1990), işi hakkındaki duygusal tepkisi (Locke, 1976; Smith, Kendall ve Hulin, 1969) veya işine yönelik genel tutumu (Robbins, 2000) gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yapılan işin, çalışılan örgütün ve işi yapan kişinin özelliklerinin, iş doymunu etkilediği gösterilmiştir. Örneğin rol belirsizliği, beceri çeşitliliği ya da karmaşıklığı, rol çatışması, görev kimliği, görev önemi gibi iş özelliklerinin; liderlik ve süpervizyon gibi örgüt özelliklerinin ve yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi demografik özelliklerin çalışanların iş doymu ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Glisson ve Durick, 1988). Diğer yandan, en önemli iş stres faktörleri arasında gösterilen iş güvencesizliği algısının (Ashford, Lee ve Bobko, 1989; Hartley ve ark., 1991; Reisel, Probst, Chia, Maloles ve König, 2010) çalışanların iş doymu üzerindeki olumsuz etkisi kapsamlı meta-analiz çalışmalarında ortaya konulmuştur (Cheng ve Chan, 2008; Jiang ve Lavaysse, 2018; Sverke ve ark., 2002). Bu konuda Türkiye’de yapılan çalışmalar da benzer bulgular ortaya koymuştur (örn., Tayfur Ekmekci ve ark., 2018). Bir iş sahibi olmak, finansal bir kaynak sağlamanın yanında, çalışanlara kişisel gelişim fırsatları sunması, sosyal ilişkiler kurma ve zamanı yapılandırma gibi imkânları sağlaması bakımından da kritik önemdedir (Blustein, 2008; Jahoda, 1982; Warr, 1987). Böylesi değerli bir kaynağın ve sağladığı imkânların tehdit altında algılanması kişinin işinden aldığı doymu düşürebilir. Dolayısıyla, iş güvencesizliği ile iş doymu arasındaki olumsuz yönlü bir ilişki beklenmektedir.

İş doyumsuzluğun artması çalışanlarda işe yönelik farklı tepkilere yol açmaktadır. En yaygın görülen tepki ise işten ayrılma eğilimidir (Rusbult ve ark., 1988). Bu eğilimin altındaki temel motivasyon iş doyumsuzluğuna bir çözüm olarak daha fazla doyum alınca yeni bir iş bulmak olabilir. Araştırma bulguları, iş doyumsuzluğunun iş arama davranışının en önemli belirleyicilerinden birisi olduğuna işaret etmektedir (Boudreau, Boswell, Judge ve Bretz, 2001; Böckerman ve Ilmakunnas, 2009; Bretz ve ark., 1994). Diğer yandan iş doymu yüksek olan çalışanların işten ayrılma oranının çok düşük olduğu gösterilmiştir (Shalley, Gilson ve Blum, 2000; Witt, 1989). Bu nedenle işten ayrılma sürecine yönelik geliştirilen modeller (bkz. Hom, Caranikas-Walker, Prussia ve Griffith, 1992; Hom ve Kinicki, 2001; Mobley, 1977) iş doyumsuzluğunu işten ayrılma sürecinin başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Örneğin geliştirdiği modelde Mobley (1977), işten ayrılma sürecini, iş doymu/

doyumsuzluğu ile başlayan ve işte kalma/işten ayrılma ile sonlanan ardışık adımlar olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak, iş doyumsuzluğunun iş güvencesizliğinin bir sonucu ve çalışanların işten ayrılma davranışının bir öncülü olduğunu gösteren bulgular temelinde, bu çalışmada iş doymununun iş güvencesizliği ve iş arama davranışı sıklığı arasındaki ilişkiye aracılık edeceği varsayılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan diğer bir aracı değişken ise duygusal örgütsel bağlılıktır. Duygusal örgütsel bağlılık, çalışanın örgüt ile özdeşleşmesi, örgüte katılımı ve örgüt ile arasında duygusal bir bağ hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Allen ve Meyer, 1990, 1996; Meyer ve Allen, 1991). Çalıştığı örgüte karşı duygusal bağlılık hisseden çalışan, kendisini çalıştığı örgütün bir parçası olarak görmekte ve örgüt onun için özel bir anlam ifade etmektedir. Duygusal örgütsel bağlılık, temel olarak iş doymu ve örgütsel adalet gibi olumlu iş deneyimlerine bağlı olarak gelişmekte ve örgütsel vatandaşlık davranışı ile olumlu yönde, devamsızlık ve işe gecikme gibi davranışlar ile ise olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur (Wasti, 2002). Örgütlerin çalışanlarına vadettiği iş güvencesini sağlayamadığı durumlarda, çalışanlar örgüt ile aralarındaki psikolojik sözleşmenin kendilerini dezavantajlı duruma sokacak şekilde bozulduğu düşünebilir ve bu durum karşısında çalışanlar işlerine ve iş koşullarına yönelik olumsuz tutumlar geliştirebilir (Brief ve Weiss, 2002). Dolayısıyla iş güvencesizliği algılayan kişilerin çalıştıkları örgüte karşı duygusal bağlılıklarının düşebileceği ileri sürülebilir. Bu görüşü destekler şekilde Cheng ve Chan (2008), 133 çalışmayı içeren meta-analiz çalışmalarında, iş güvencesizliği ile örgütsel bağlılık arasında orta düzeyde olumsuz yönde bir ilişki bulmuşlardır. Diğer taraftan, araştırmalar duygusal örgütsel bağlılık ile iş arama davranışı ve işten ayrılma arasında olumsuz yönde ilişkiler olduğunu göstermiştir (örn., Blau, 1994; Mathieu ve Zajac, 1990; Meyer, Stanley, Herscovitch ve Topolnytsky, 2002; Vandenberghe ve Bentein, 2009). Geçmiş çalışmalara dayanarak mevcut çalışmada duygusal örgütsel bağlılığın, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği edeceği öngörülmektedir.

Meta-analiz bulguları, işten ayrılma niyetini iş güvencesizliği algısının en temel sonuçları arasında göstermekte; iş güvencesizliği ile işten ayrılma niyeti arasında olumlu yönde ve orta düzeyde etki genişliğinde bir ilişki olduğuna işaret etmektedir (bkz. Cheng ve Chan, 2008; Jiang ve Lavaysse, 2018; Sverke ve ark., 2002). Türkiye’de bankacılık sektörü çalışanları ile yapılan bir araştırmanın bulguları da bu sonucu destekleyerek işi kaybetme endişesinin işten ayrılma niyetini artırdığı göstermiştir (bkz. Metin Camgoz, Tayfur Ekmekci, Bayhan Karapınar ve Kumbul Guler, 2016). Diğer taraftan, niyetin davranışın en yakın belirleyicisi olduğu ileri

Şekil 1. Araştırma kapsamında önerilen ve test edilen araştırma modeli

süren planlı davranış kuramı (Ajzen 1985, 1991, 2012) bağlamında düşünüldüğünde, bir çalışanın işten ayrılma niyeti ne kadar güçlü ise, işten ayrılma ve yeni bir iş arama davranışının da o kadar güçlü olacağı beklenebilir. Bu beklentiyi destekler şekilde, Griffeth ve arkadaşları (2000) meta-analiz çalışmalarında, işten ayrılma niyeti ve iş arama davranışının fiilen işten ayrılmanın en yakın belirleyicileri olduğunu göstermişlerdir. Wickramasinghe (2014) işten ayrılma niyeti ile iş arama davranışı arasında olumlu yönde ve güçlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Nitekim bu çalışmada işten ayrılma niyetinin iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkiye aracılık edeceği varsayılmaktadır.

Özetle, bu çalışmada iş güvencesizliğinin yukarıda özetlenen bireysel ve örgütsel değişkenlerle yakın ilişkileri ve bu değişkenlerin iş arama davranışı üzerindeki öncül rolleri dikkate alınarak, iş güvencesizliğinin iş arama davranışı üzerindeki etkisinin iş doyumunu, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti aracılığıyla gerçekleştiğini varsayan bir model önerilmektedir (Bkz., Şekil 1).

Yöntem

Örneklem ve İşlem

Bu çalışmanın verisi Bursa'da bulunan büyük ölçekli bir oto yan sanayi fabrikası çalışanlarından ve Türk Metal-İş Sendikasına bağlı işçilerden temsili bir gruptan toplanmıştır. Anket uygulaması için fabrika yöneticilerinden ve Metal-İş Sendikası'ndan gerekli izinler alınmıştır. Çalışmaya katılmayı kabul eden çalışanlara anket bataryaları posta yoluyla ulaştırılmıştır. Metal-İş Sendikası'na bağlı çalışanlara ise sendikanın Ankara'da düzenlediği eğitim seminerlerinde toplu şekilde yaklaşık 25 dakika süren bir anket uygulanmıştır. Alınan Etik Kurul izni gereği, katılımcılar araştırmaya katılmaları için herhangi bir teşvik almamış, katılımlarının gönüllülük

esasına dayandığı, sundukları bilgilerin kimlikleri ile eşleştirilmeyeceği ve araştırmaya katılımlarını istedikleri zaman kesilebilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir.

Araştırma örneklemini 552 mavi yaka çalışandan oluşmaktadır. Katılımcıların % 86'sı erkek, yaş aralığı 17 ile 56 (*Ort.* = 31.64, *S* = 6.59), eğitim dağılımı ise % 6 ilkokul, % 10 ortaokul, % 67 lise, % 12 iki yıllık yüksekokul ve % 4 dört yıllık üniversite mezunu şeklindedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan veri toplama araçları (ölçekler), ilgili alanyazın gözden geçirilerek ve benzer araştırmalarda kullanılmış olan araçlar incelenerek belirlenmiş, kullanılan ölçeklerin Cronbach alpha iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır.

Algılanan İş Güvencesizliği. Çalışanların iş güvencesizliği algısı, Oldham, Kulik, Stepin ve Ambrose (1986) tarafından geliştirilen ve Sümer ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 10 maddelik İş Güvencesi Ölçeği ile ölçülmüştür (örn., “şu an çalıştığım kurum/şirket ekonomik sıkıntıya girerse önce benim işim gider”, “şu anki işimde istediğim kadar çalışabiliyorum [ters kodlanmış madde]”). Katılımcılardan her bir sorunun kendilerini ne oranda yansıttığını 6'lı Likert tipi bir ölçek kullanarak değerlendirmeleri istenmiştir (*1 = hiç katılmıyorum, 6 = kesinlikle katılıyorum*). Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde iş güvencesizliği algısını temsil etmektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı kabul edilir düzeydedir ($\alpha = .81$).

İş Doyumu. Katılımcıların iş doyumunu, Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilen ve Bilgiç (1998) tarafından Türkçeye uyarlanan Global İş Doyumu Ölçeği'nin 3 maddeden oluşan İş Doyumu alt boyutu ($\alpha = .79$) ile ölçülmüştür (örn., “genel olarak konuşmak gerekirse, bu iş beni çok tatmin ediyor”, “bu işte yaptığım çalışmalar, genel olarak, beni tatmin ediyor”). Katılımcılardan ölçek maddelerini 6'lı Likert tipi bir ölçek üzerin-

de değerlendirmeleri istenmiştir ($I = \text{hiç katılmıyorum}$, $6 = \text{kesinlikle katılıyorum}$). Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde iş doyumunu temsil etmektedir.

İşten Ayrılma Niyeti. Katılımcıların işten ayrılma niyeti, Global İş Doyumu Ölçeği'nin (Hackman ve Oldham, 1975; Bilgiç, 1998) 2 maddeden oluşan İşten Ayrılma Niyeti alt boyutu ($\alpha = .67$) ile ölçülmüştür ("sık sık bu işi bırakmayı düşünürüm", "bu işteki insanların çoğu sık sık işlerinden çıkmayı düşünürler"). Ölçek maddelerinin Türkçeye çevirisi, araştırmacılar tarafından çeviri/geri-çeviri yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Maddeler 6'lı Likert tipi ölçek üzerinden değerlendirilmiştir ($I = \text{hiç katılmıyorum}$, $6 = \text{kesinlikle katılıyorum}$). Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde işten ayrılma niyetini ifade etmektedir.

Duygusal Örgütsel Bağlılık. Katılımcıların çalıştıkları örgüte karşı olan duygusal bağlılığı, Meyer ve Allen (1997) tarafından geliştirilip Wasti (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Kurumsal Bağlılık Ölçeği'nin 9 maddelik Duygusal Bağlılık alt boyutu ($\alpha = .77$) ile ölçülmüştür (örn., "bu kurumun/şirketin benim için çok özel bir anlamı var", "kurumuma/şirketime karşı güçlü bir aidiyet hissim yok [ters kodlanmış madde]"). Katılımcılar maddeleri 6'lı Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmiştir ($I = \text{hiç katılmıyorum}$, $6 = \text{kesinlikle katılıyorum}$). Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde duygusal örgütsel bağlılığa işaret etmektedir.

İş Arama Davranışı Sıklığı. İş arama davranışı sıklığı, tek maddelik bu araştırma için geliştirilen bir ölçek ("aktif olarak iş arıyor musunuz? Aşağıdaki ölçeği kullanarak ne sıklıkla iş aradığınızı belirtiniz") kullanılarak ölçülmüştür. Katılımcılardan 7'li Likert tipi bir ölçek üzerinden ($I = \text{yeni bir iş aramıyorum}$, $7 = \text{hemen hemen her gün yeni bir işe bakıyorum}$) bu madde için kendilerine uyan seçeneği belirtmeleri istenmiştir. Ölçekte alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde iş arama sıklığını temsil etmektedir.

Bulgular

Betimleyici istatistikler, korelasyon ve güvenilirlik analizleri SPSS 24 programı kullanılarak yapılmıştır. Veri setindeki eksik değerler (toplam değerlerin % 3.6'sı) ile başa çıkmak için ortalama atama yöntemi kullanılmıştır. Önerilen modeldeki yapısal ilişkiler ise LISREL 9.3 programı kullanılarak yol analizi (path analysis) yöntemi ile test edilmiştir.

Temel Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

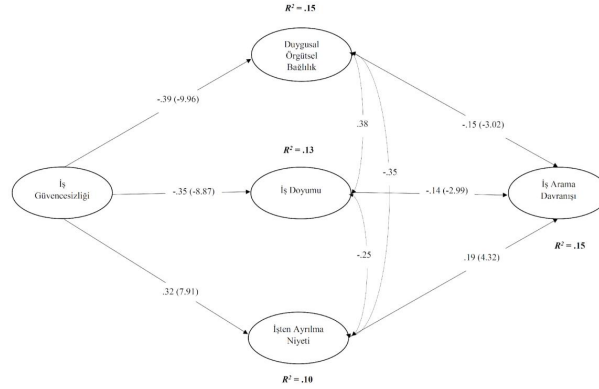
İş güvencesizliği ve iş arama davranışı ilişkisinin ve bu ilişkiye aracılık eden mekanizmanın araştırıldığı bu çalışmada, temel analizler öncesinde değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Korelasyonlar genel olarak beklendiği yönde ve ilgili alanyazını destekler nitelikte bulunmuştur. Tablo 1'de sunulduğu gibi, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasında anlamlı ancak zayıf ($r = .14$) bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, iş güvencesizliğinin duygusal örgütsel bağlılık ($r = -.39$) ve iş doyumunu ($r = -.37$) ile olumsuz yönde, işten ayrılma niyeti ($r = .27$) ile ise olumlu yönde orta düzeyde güçlü ilişkili olduğu bulunmuştur. Özetle, çalışanların iş güvencesizliği algısı arttıkça çalıştıkları örgüte karşı olan bağlılıkları ve işlerinden aldıkları doyum azalmakta, işten ayrılma niyeti ve iş arama sıklığı ise artmaktadır.

İş arama davranışının diğer değişkenlerle ilişkisine bakıldığında ise beklendiği gibi, iş arama davranışı sıklığının duygusal örgütsel bağlılık ($r = -.31$) ve iş doyumunu ($r = -.29$) ile olumsuz yönde; işten ayrılma niyeti ile ise olumlu yönde ($r = .32$) güçlü düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Yani çalışanların örgüte olan duygusal bağlılığı ve iş doyumunu arttıkça iş arama davranışı sıklığı azalmakta; işten ayrılma niyeti arttıkça iş arama davranışı sıklığı artmaktadır.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar ve Tanımlayıcı İstatistikler ($N = 552$)

	1	2	3	4	5
1. İş Güvencesizliği	(.81)				
2. Duygusal Örgütsel Bağlılık	-.39**	(.77)			
3. İş Doyumu	-.37**	.52**	(.79)		
4. İşten Ayrılma Niyeti	.27**	-.47**	-.36**	(.67)	
5. İş Arama Davranışı	.14*	-.31**	-.29**	.32**	-
Ort.	3.62	4.12	4.02	3.11	
SS (Min.-Max.)	.97 (1.30-6)	.85 (1.11-6)	1.07 (1-6)	1.41 (1-6)	1.58 (1-7)

Not. * $p < .01$, ** $p < .001$. Parantez içinde sunulan değerler ölçeklerin iç tutarlılık katsayılarını ifade eder.

Not. Sunulan değerler standardize edilmiş beta değerlerdir. Parantez içindeki değerler t değerlerini, R2 değerleri ise doğrudan etkilerin açıkladığı değişimi belirtmektedir.

Şekil 2. Anlamli bulunan yol katsayılarının sunulduğu önerilen aracılı model (N = 552).

Önerilen Aracı Değişkenli Modelin Test Edilmesi

Algılanan iş güvencesizliği ile iş arama davranışı ilişkisinin iş doymumu, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetinin aracılığı ile gerçekleştiğini varsayan model yol analizi ile test edilmiştir. Bunun için öncelikli bağımsız değişken, aracı değişkenler ve bağımlı değişken arasındaki olası tüm doğrudan ve dolaylı yolları içeren doymuş model (*full saturated model*) test edilmiş, model veriye uyum sağlamadığı görülmüştür, ($\chi^2[3, N = 552] = 222.39, p < .001, RMSEA = .36, 90\%CI [.32 ; .41], CFI = .58, SRMR = .16, GFI = .85, AGFI = .27$). Modeldeki yol katsayılarının anlamlılığı incelendiğinde iş güvencesizliğinden iş arama davranışına giden yolun anlamlı olmadığı görülmüştür. Ayrıca, değişiklik endeksleri incelendiğinde üç aracı değişken arasındaki hata varyanslarının (*correlated error*) oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Anlamli bulunmayan iş güvencesizliğinden iş arama davranışına giden yol modelden çıkarılarak ve aracı değişkenler arasındaki varyanslar ilişkilendirilerek son model oluşturulmuştur. Anlamsız bulunan yolun çıkarıldığı ve üç hata varyansının eklendiği model veriye çok iyi uyum sağlamıştır, ($\chi^2[1, N = 552] = 0.87, p = .35, RMSEA = .00, 90\%CI [.0 ; .11], CFI = 1.00, SRMR = .01, GFI = 1.00, AGFI = .99$).

Şekil 2’de sunulduğu gibi, orta düzeyde güçlü beta değerleriyle, algılanan iş güvencesizliği duygusal örgütsel bağlılık ($\beta = -.39, p < .001$) ve iş doymunu ($\beta = -.35, p < .001$) olumsuz yönde, iş arama niyetini ($\beta = .32, p < .001$) ise olumlu yönde yordamıştır. Buna göre, algılanan iş güvencesizliğinin azalan duygusal örgütsel bağlılık, iş doymumu ve artan işten ayrılma niyeti ile ilişkili olduğu söylenebilir. İş güvencesizliği duygusal örgütsel bağlılıktaki değişimin %15’ini, iş doymundaki

değişimin %13’ünü ve iş arama niyetindeki değişimin %10’unu açıklamıştır. Diğer yandan, duygusal örgütsel bağlılık ($\beta = -.15, p < .01$) ve iş doymumu ($\beta = -.14, p < .01$) çalışanların iş arama davranışı sıklığını olumsuz yönde; işten ayrılma niyeti ($\beta = .19, p < .001$) ise bu davranışın olumlu yönde yordamıştır. Bulgular, çalışanların duygusal örgütsel bağlılığı ve iş doymularının iş arama davranışı azaltığına, işten ayrılma niyetinin ise iş arama davranışı artırdığına işaret etmektedir. İş güvencesizliği ve önerilen aracı değişkenler birlikte iş arama davranışı sıklığındaki değişimin % 15’ini açıklamıştır.

Bağımsız değişken olan iş güvencesizliği ile bağımlı değişken olan iş arama davranışı sıklığı arasında anlamlı bir korelasyon bulunurken aracı değişkenlerin eşitliğe eklenmesi sonucu iş güvencesizliğinin iş arama davranışı sıklığı üzerindeki doğrudan etkisi anlamsız hale gelmiş ve sonuç olarak test edilen tam aracılı model desteklenmiştir (dolaylı etki $B = .28, SE = .04, t = 7.39$). Bu haliyle, model testi Baron ve Kenny’nin anlamlı aracı değişken yaklaşımı (1986) ve ileri sürülen aracılık koşullarına uygundur. Elde edilen sonuçlar, çalışanların işlerinin gelecekteki devamlılığına ilişkin kaygılarının onları azalan duygusal örgütsel bağlılık ile iş doymumu ve artan işten ayrılma niyeti aracılığıyla iş arama davranışına yönlendirdiğini göstermektedir.

Tartışma

Daha güvenceli bir istihdam arayışı, mevcut işin gelecekteki devamlılığına ilişkin yaşanan kaygının üstesinden gelmek için gösterilen rasyonel bir davranıştır (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984). Ancak geçmiş çalışmalar, iş güvencesizliğinin iş arama davranışını tahmin

etmede beklendiği kadar yüksek bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir (örn., Adkins ve ark., 2001; Lim, 1996; Reisel ve Banai, 2002). Bu durum iş güvencesizliğinin iş arama davranışı üzerindeki etkisinin bazı aracı değişkenler üzerinden taşındığını düşündürmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada algılanan iş güvencesizliği ile iş arama davranışı sıklığı arasındaki ilişkinin, iş doyumu, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti aracılığıyla gerçekleştiğini varsayan bir model test edilmiştir. Türkiye’de otomotiv sektöründe çalışan mavi yakalılardan elde edilen verilerin analizi sonucu elde edilen bulgular, alanyazındaki bulgular ile paralel şekilde, algılanan iş güvencesizliği ve iş arama davranışı sıklığı arasında olumlu yönde; ancak düşük düzeyde bir ilişki olduğunu göstermiştir. Önerilen aracı değişkenler modele dâhil edildiğinde ise, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişki anlamsız hale gelmiş ve önerilen üç aracı değişkenli model desteklenmiştir.

Araştırma sonuçları algılanan iş güvencesizliğinin çalışanların örgüte olan duygusal bağlılığını ve iş doyumunu düşürdüğünü ve işten ayrılma niyetini arttırdığını ortaya koyarak bu konudaki meta-analiz bulgularını (Cheng ve Chan, 2008, Jiang ve Laveysse, 2018; Sverke ve ark., 2002) desteklemiştir. Bu bulgu çalışanların işlerinin devamlılığı ile ilgili kaygılarının ve içinde buldukları belirsizlik durumunun diğer bireysel ve örgütsel faktörler üzerindeki olumsuz yansımaları göstermesi açısından önemlidir. Bireysel ve örgütsel değişkenler üzerindeki bu olumsuz yansımalar örgütler için kalifiye çalışanların kaybetmek gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Öyle ki bu çalışmada elde edilen sonuçlar, düşük düzeyde iş doyumu ve duygusal örgütsel bağlılık ile yüksek düzeyde işten ayrılma niyetinin çalışanları iş arama davranışına daha sık başvurmaya yönlendirdiği ortaya koyarak alanyazındaki bulguları (örn., Böckerman ve Ilmakunna, 2009; Meyer ve ark., 2002; Wickramasinghe, 2014) desteklemiştir. Sonuç olarak, çalışma kapsamında önerilen modelin yol analizi yöntemi ile test edilmesi neticesinde bulgular, iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkide önerilen bireysel ve örgütsel değişkenlerin tam aracı işlevi gördüğünü göstermiş; böylelikle iş güvencesizliğinin hangi dinamikleri tetikleyerek çalışanları işten ayrılmaya yönlendirdiğini ortaya koyarak bu konudaki bilgi birikimine katkıda bulunmuştur.

İş güvencesizliğinin önerilen üç örgütsel değişken üzerindeki etkisini açıklayan standardize edilmiş değerler betaların büyüklükleri dikkate alınarak karşılaştırıldığında, her ne kadar hepsi istatistiksel açıdan anlamlı bulunsada, algılanan iş güvencesizliğinin belirleyici gücünün görece en fazla duygusal örgütsel bağlılık, ardından iş doyumu ve en az işten ayrılma niyetine dayandığı görülmüştür. Bu bulgu araştırmanın yapıldığı örneklem

için algılanan iş güvencesizliğinin görece en çok kısa vadeli örgütsel tutumu (duygusal örgütsel bağlılık) ve ardından kısa vadeli bireysel tutumu (iş doyumu) ve en az uzun vadeli işte kalmaya dair kararı (işten ayrılma niyeti) tahmin ettiğini ortaya koymaktadır. Aracı olarak önerilen üç değişkenin iş arama davranışını yordama gücü karşılaştırıldığında ise, iş arama davranışının görece en yüksek belirleyicisinin iş arama niyeti olduğu, ardından duygusal örgütsel bağlılık ve iş doyumunun geldiği görülmüştür. Bu bulgu davranışın en yakın belirleyicisinin niyet olduğunu ileri süren planlı davranış kuramını (Ajzen, 1985, 1991, 2012) destekler niteliktedir. Bütün yordayıcı değişkenlerin iş arama davranışında açıkladığı değişim düzeyi (% 15) dikkate alındığında, bu değişkenlerin orta düzeyde etki genişliğine sahip olduğu ve iş arama davranışının önemli bir kısmının hala açıklanamadığı söylenebilir.

Algılanan iş güvencesizliğinin önerilen bireysel ve örgütsel faktörler üzerindeki etkisi aracılığıyla çalışanların iş arama davranışı sıklığını tahmin ettiğini gösteren ve örgütlerin kan kaybetmesine neden olan işten ayrılmaların önemli belirleyicilerinden olan iş arama davranışının öncüllerine ışık tutan bu çalışma alanyazına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Günümüz çalışma hayatında örgütlerin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi nitelikli çalışanlarını kaybetmektir. Başka örgütlere geçen/transfer olan çalışanlar bilgi ve deneyimlerini de beraberinde götürmektedir. Örgütten ayrılan çalışanın yerini dolduracak yeni bir çalışan bulmak, bu çalışana eğitmek ve işi öğretmek örgütler için maddi ve manevi bir kayıptır. Ayrıca işten ayrılmalar kalan çalışanlar arasında motivasyon kaybına yol açabilmektedir. Mevcut çalışmanın bulguları, çalışan iş arama davranışının belirleyicilerine işaret etmesi bakımından insan kaynakları yöneticilerine/uzmanlarına nitelikli çalışanlarını kaybetmemek için alınacak önlemler ve geliştirilecek uygulamalar konusunda bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Bulgular işverenlere ve insan kaynakları yöneticilerine iş güvencesizliği algısının bireysel ve örgütsel değişkenler aracılığı ile çalışanların örgütten kopuşuna zemin hazırladığı bilgisini vererek alınabilecek önlemler hakkında ipuçları sunmaktadır. İş güvencesizliği algısının yaygınlaştığı durumlarda işi güvence altına alacak uygulama ve önlemlere zamanında başvurulması, bu konuda çalışanların bilgilendirilmesi ve çalışanlara gerekli teminatların verilmesi hem çalışanlar hem de kurumlar açısından kıymetli bir önlem olabilir.

Mevcut araştırmanın bulguları araştırmanın sınırlılıkları dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Korelasyonel desenle yapılan bu çalışmada nedensellik sadece model kapsamında kuramsal olarak önerilmektedir. Gelecek çalışmalar ilgili değişkenleri boylamsal olarak inceleyerek bulguların geçerliğini test etmelidir. Ayrıca bu çalışmada

temel bağımlı değişken olan iş arama davranışı sıklığı tek bir madde ile ölçülmüştür. Araştırmanın yöntemi belirlenirken “*aktif olarak iş arıyor musunuz? Aşağıdaki ölçeği kullanarak ne sıklıkla iş aradığınızı belirtiniz*” sorusunun çalışanların yeni bir iş arama davranışının sıklığının ölçülmesini sağlayabilecek açık bir soru olduğu düşünülmüş, Bowling’in (2005) “bir soru işe yarıyorsa neden daha çok soru sorulsun” yaklaşımı benimsenmiştir. Gelecek çalışmalar iş arama davranışı sıklığını çok maddeli ölçekler ile ölçüp sonuçların benzerliğini karşılaştırabilir. Diğer bir sınırlılık ise iş güvencesizliğinin sadece niceliksel boyutunun ölçülmüş olması olabilir. Nicel iş güvencesizliği durumunda birey için gelecekteki devamlılığına dair endişe duyar. Oysa kişilerin işlerinin gelecekteki niteliği ile ilgili kaygıları da olabilir. Nitel iş güvencesizliği çalışanın değer yüklediği bazı iş özelliklerinin (örn., gelir, kariyer fırsatları, sosyal çevre) kaybedileceği endişesini ifade etmektedir (Hellgren, Sverke ve Isaksson, 1999). Çalışanlar nitel iş güvencesizliği algısı karşısında farklı tepkiler verebilir (De Witte ve ark., 2010). Gelecek çalışmalar iş güvencesizliğinin nicel ve nitel boyutlarının çalışanların davranışları üzerindeki etkilerini ayrı ayrı inceleyebilir. Nitel/nicel ayrımının ötesinde, iş güvencesizliği algısı bireysel olmaktan öte örgüt içinde paylaşılan bir algı şeklinde de var olabilir (bkz. Låstad, Berntson, Näswall, Lindfors ve Sverke, 2015; Låstad, Näswall, Berntson, Seddigh ve Sverke, 2016; Sora, Caballer, Peiró ve De Witte, 2009). “İş güvencesizliği iklimi” nin çalışan iş arama davranışı üzerindeki olası etkisi ve bu etkiye aracılık eden değişkenlerin neler olabileceği gelecek çalışmalarda ele alınmalıdır.

Çalışmanın diğer bir sınırlılığı ise öznel (algılanan) iş güvencesizliğine odaklanılıp nesnel (objektif) iş güvencesizliğinin çalışma kapsamı dışında bırakılmış olmasıdır. Nesnel iş güvencesizliği işgücü piyasasının ve çalışma koşullarının özelliklerinden (örn., yüksek işsizlik oranları, kayıt dışı ve kısmi süreli istihdam, şirketlerin küçülmeye gitmesi, çalışanlar ile yapılan geçici iş sözleşmeleri, iş piyasasının daralması veya başka nedenlerle işten çıkarmaların yüksek olması) kaynaklanan nesnel bir durumu yansıtmaktadır (Büssing, 1999; De Witte ve Näswall, 2003; Pearce, 1998). Algılanan iş güvencesizliği ise bireyin işini kaybetme korkusu neticesinde yaşadığı kaygıyı yansıtan öznel bir değerlendirmedir ve kişiden kişiye farklılıklar gösterebilir (Yüce-Selvi ve Sümer, 2018). Bu iki iş güvencesizliği tipi çalışanlarda farklı tepkilere yol açabilir. Gelecek çalışmalarda nesnel ve öznel iş güvencesizliği ayrımının dikkate alınması ve bireylerin bu olgulara verdiği tepkilerin incelenmesi alanyazına önemli bir katkı sağlayacaktır. İlaveten, araştırma değişkenlerinin sadece öz bildirim yoluyla ölçülmüş olması da, ortak yöntem yanlılığına yol açma ihtimali nedeniyle bir sınırlılık olarak görülebilir.

Örneklemin temsil gücü çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Bu çalışmanın örneklemini metal (otomotiv) sektöründe çalışan, çoğunlukla erkek, sendikali ve mavi-yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışanların ne düzeyde iş güvencesizliği algıladığı ve buna nasıl tepki verdikleri, çalışılan sektör, çalışanın cinsiyeti, sendika üyesi olup olmaması ve iş tipine (mavi yakalı/beyaz yakalı) göre farklılık gösterebilir (bkz. Keim, Landis, Pierce ve Earnest, 2014; Lee, Huang ve Ashford, 2018; Shoss, 2017; Sverke ve Hellgren, 2002). Özel sektör çalışanlarının kamu çalışanlarına göre daha yüksek düzeyde iş güvencesizliği algıladığını (örn., Erlinghagen, 2008; Mauno ve Kinnunen, 2002), kadın ve erkeklerin iş güvencesizliğinden farklı şekilde etkilendiğini gösteren bulgular (örn., Cheng ve Chan, 2008; Metin Camgoz ve ark., 2016; Richter, Näswall ve Sverke, 2010), mevcut araştırmanın bulgularının diğer sektörlere ve kadın çalışanlara genellenebilirliği tartışılabilir kılınmaktadır.

Öte yandan, katılımcıların sendikali olması, onların iş güvencesizliği karşısındaki tepkilerini şekillendirebilir. Sendikalar, çalışanların iş yerindeki olayları bir sosyal bağlam içerisinde tartışmasına, örgüt yönetimi ile işgücü arasında bilgi paylaşımının olmasına ve çalışanların çıkarlarının korunmasına destek sağlar (Sverke ve ark., 2004). Bu bakımdan, çalışanların işini kaybetme endişesi karşısında nasıl tepki geliştireceği, bir sendikaya üye olup olmamasına ve üye olduğu sendikadan aldığı desteğe göre değişebilir (örn., Hellgren ve Chirumbolo, 2003). Dekker ve Schaufeli (1995) sendikaların işlerin korunması ve ödemelerin garanti altına alınması konularındaki desteğinin, çalışanların iş güvencesizliği ile baş etmelerini kolaylaştıracağını ileri sürmüştür. Sverke ve arkadaşlarının (2004) bulguları bu iddiayı destekleyerek sendikadan alınan desteğinin, iş güvencesizliğinin çalışanın fiziksel sağlığı ve örgüte olan bağlılığı üzerindeki olumsuz etkilerini azalttığını göstermiştir. Diğer taraftan, sendikali olmanın iş güvencesizliğinin olumsuz etkilerini azaltabileceğine ilişkin beklentinin desteklenmemiş olması (örn., Shaw, Fields, Thacker ve Fisher, 1993) bu konuda net bir yargıya ulaşmayı engellemektedir. Gelecek çalışmalarda bu çalışmada test edilen modelin sendika üyesi olmayan çalışanlar üzerinde de tekrarlanması önerilmektedir.

Bu çalışmanın katılımcıları metal sektöründe çalışan ve Türk Metal-İş Sendikasına üye işçilerdir. Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan 2021 Ocak ayı istatistiklerine göre, 14 milyon 71 bin 96 işçinin 2 milyon 69 bin 476’sı sendikali olup, sendikalaşma oranı %14.4’dır. Tüm işçilerin %17’den fazlası metal sektöründe çalışmaktadır ve bunların %12,19’u Türk Metal-İş Sendikası üyesidir. Türkiye’de metal sektörü genel olarak yoğun kurumsal rekabetin olduğu, erkek çalışan ağırlıklı, esnek çalışma

biçimlerinin yaygın olarak uygulandığı, çalışma koşullarının zorlu olduğu, üretim aşamasında bilgi, deneyim, uzmanlık ve sürekli denetimin gerektiren bir sektördür (Aytaç ve ark., 2015; Güllüoğlu ve Güllüoğlu, 2019; Ünal, 2007). Türk Metal-İş Sendikası üyelerine birçok eğitim olanağı ve sosyal kaynak sağlayan, 200 binden fazla üyesi olan bir sendikadır. Mevcut araştırmanın bulguları değerlendirilirken Türkiye'deki sendikalaşma dinamiklerinin ve örneklemin bağlı olduğu metal işkolunun ve sendikanın özelliklerinin dikkate alınmasının önemli olabileceği değerlendirilmektedir.

Ayrıca araştırmalar algılanan iş güvencesizliği ve ona verilen tepkilerde iş tipine (mavi yaka/beyaz yaka) dayalı farklılıklar olabileceğini, özetle mavi yakalı çalışanların beyaz yakalılara göre daha fazla iş güvencesizliği deneyimlediğini (bkz. Keim ve ark., 2014) ve bu algıdan daha olumsuz etkilendiğini (bkz. Sverke ve ark., 2002) göstermektedir. Mavi yakalı çalışanların imalat/üretim gibi işten çıkarmaların daha fazla olduğu, teknolojik gelişmelerden dolayı düşük vasıflı çalışan istihdam etmeye daha isteksiz olan sektörlerde çalışmaları (Krugman ve Lawrence, 1994), genellikle daha düşük eğitim düzeyine sahip olmaları ve mevcut işlerine daha fazla bağlı olmaları (Sverke ve ark., 2002), iş gücü piyasasında daha az seçeneğin olması ve mevcut işlerini kaybetmeleri durumunda başka bir iş bulmak için daha az kaynağa sahip olmaları (Näswall ve De Witte, 2003) bu durumun nedenleri arasında sayılabilir. Bu bilgiler göz önüne alındığında, mavi ve beyaz yakalı çalışanların iş güvencesizliği karşısındaki davranış örüntüleri farklılık göstereceği düşünülebilir. Dolayısıyla, mevcut araştırma kapsamında ortaya koyulan iş güvencesizliği ile iş arama davranışı arasındaki ilişkinin duygusal örgütsel bağlılık, iş doyum ve işten ayrılma niyeti üzerinden gerçekleştiğini gösteren model, beyaz yakalı çalışanlarda farklı olabilir. Gelecek çalışmalarda bu araştırma kapsamında önerilen modelin beyaz yakalı çalışanlardaki geçerliği test edilebilir. Bunun ötesinde, algılanan istihdam edilebilirlik, geçmiş işsizlik deneyimleri, iş yerindeki görev süresi, lider özellikleri, mevcut piyasadaki alternatif istihdam olanakları ve kültürel etmenler, bireylerin iş güvencesizliği algılama düzeylerini, buna verdikleri tepkileri ve bu tepkileri şekillendiren mekanizmaları etkileyebilir. Gelecek çalışmalar, bu etmenlerin model üzerindeki etkilerini araştırabilir. Sonuç olarak, belirtilen tüm sınırlılıkları ile birlikte, bu çalışma iş güvencesizliği algısının çalışanların iş arama davranışı sıklığı üzerindeki etkisinin, aracı bireysel ve örgütsel değişkenler dikkate alınmadan tam olarak anlaşılamayacağını göstermesi bakımından alanyazına katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Abbasi, S. ve Hollman, K. (2000). Turnover: The Real Bottom-line. *Public Personnel Management*, 29(3), 333–342.
- Adkins, C. L., Werbel, J. D. ve Farh, J. L. (2001). A field study of job insecurity during a financial crisis. *Group ve Organization Management*, 26, 463–483.
- Ajzen, I. (1985). From intention to actions: A theory of planned behavior. J. Kuhl ve J. Beckman (Eds.), *Action-control: From Cognition to Behavior* içinde (11-39). Heidelberg: Springer.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179–211.
- Ajzen, I. (2012). The theory of planned behavior. P. A. M. Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of Theories of Social Psychology* içinde (Vol. 1, 438–459). London, UK: Sage.
- Allen N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1–18.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: An examination of construct validity. *Journal of Vocational Behavior*, 49(3), 252–276.
- Ashford, S. J., Lee, S. J. ve Bobko, P. (1989). Content, cause, and consequences of job insecurity: A theory-based measure and substantive test. *Academy of Management Journal*, 32, 803–829.
- Aytaç, S., Özok, A. F., Yamankaradeniz, N., Akalp, G., Çankaya, O., Gökçe, A. ve ark. (2015). Metal endüstrisinde çalışan kadın işçiler arasında algılanan risk faktörleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 141–148.
- Baron, M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Berntson, E., Näswall, K. ve Sverke, M. (2010). The moderating role of employability in the association between job insecurity and exit, voice, loyalty and neglect. *Economic and Industrial Democracy*, 31(2), 215–230.
- Bilgiç, R. (1998). Job satisfaction and personal characteristics of Turkish workers. *Journal of Psychology*, 132(5), 549–557.
- Blau, G. (1994). Testing a two-dimensional measure of job search behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 59, 288–312.

- Blustein, D. L. (2008). The role of work in psychological health and well-being: A conceptual, historical, and public policy perspective. *American Psychologist*, 63(4), 228–240. doi: 10.1037/0003-066X.63.4.228
- Boswell, W. R., Zimmerman, R. D. ve Swider, B. W. (2012). Employee job search: Toward an understanding of search context and search objectives. *Journal of Management*, 38(1), 129–163.
- Boudreau, J. W., Boswell, W. R., Judge, T. A. ve Bretz, R. D. (2001). Personality and cognitive ability as predictors of job search among employed managers. *Personnel Psychology*, 54, 25–50.
- Bowling, A. (2005). Just one question: If one question works, why ask several? *Journal of Epidemiol Community Health*, 59, 342–345.
- Böckerman, P. ve Ilmakunnas, P. (2009). Job disamenities, job satisfaction, quit intentions, and actual separations: putting the pieces together. *Industrial Relations*, 48(1), 73–96.
- Bretz, R. D., Boudreau, J. W. ve Judge, T. A. (1994). Job search behavior of employed managers. *Personnel Psychology*, 47, 275–301.
- Brief, A. P. ve Weiss, H. M. (2002). Organizational behaviour: Affect in the workplace. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 279–307.
- Büssing, A. (1999). Can control at work and social support moderate psychological consequences of job insecurity? Results from a quasi-experimental study in the steel industry. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 219–242.
- Cheng, G. H. ve Chan, D. K. (2008). Who suffers more from job insecurity? A meta-analytic review. *Applied Psychology: An International Review*, 57(2), 272–303.
- Dekker, S. W. A. ve Schaufeli, W. B. (1995). The effects of job insecurity on psychological health and withdrawal: A longitudinal study. *Australian Psychologist*, 30(1), 57–63.
- De Witte, H. (2005). Job insecurity: Review of the international literature on definitions, prevalence, antecedents and consequences. *South African Journal of Industrial Psychology*, 31(4), 1–6.
- De Witte, H., De Cuyper, N., Handaja, Y., Sverke, M., Näswall, K. ve Hellgren, J. (2010). Associations between quantitative and qualitative job insecurity and well-being: A test in Belgian banks. *International Studies of Management and Organization*, 40, 40–56.
- De Witte, H. ve Näswall, K. (2003). ‘Objective’ vs ‘subjective’ job insecurity: Consequences of temporary work for job satisfaction and organizational commitment in four European countries. *Economic and Industrial Democracy*, 24(2), 149–188
- Erlinghagen, M. (2008). Self-perceived job insecurity and social context: A multi-level analysis of 17 European countries. *European Sociological Review*, 24(2), 183–197.
- Farrell, D. (1983). Exit, voice, loyalty and neglect as responses to job dissatisfaction: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 26(4), 596–607.
- Glisson, C. ve Durick, M. (1988). Predictors of job satisfaction and organizational commitment in human service organizations. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 61–81.
- Greenhalgh, L. ve Rosenblatt, Z. (1984). Job insecurity: Towards conceptual clarity. *Academy of Management Review*, 9, 438–448.
- Griffeth, R.W., Hom, P.W. ve Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of Management*, 26, 463–488.
- Güllüoğlu, E. ve Güllüoğlu, A. (2019). Türkiye’de metal sektöründe meydana gelen iş kazalarının analizi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 31(1), 70–82.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60 (2), 159–170.
- Hartley, J., Jacobson, D., Klandermans, B. ve van Vuuren, T. (1991). *Job insecurity: Coping with jobs at risk*. London: Sage.
- Hellgren, J. ve Chirumbolo, A. (2003). Can union support reduce the negative effects of job insecurity on well-being? *Economic and Industrial Democracy*, 24(2), 271–289.
- Hellgren, J., Sverke, M. ve Isaksson, K. (1999). A two-dimensional approach to job insecurity: Consequences for employee attitudes and well-being. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 179–195.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hom, P. W., Caranikas-Walker, F., Prussia, G. E. ve Griffeth, R. W. (1992). A meta-analytical structural equations analysis of a model of employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 77, 890–909.
- Hom, P. W. ve Griffeth R. (1995). *Employee Turnover*. South Western Publishing, USA.
- Hom, P. W. ve Kinicki, A. (2001). Toward a greater understanding of how dissatisfaction drives employee turnover. *Academy of Management Journal*, 44, 975–987.

- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Jiang, L. ve Lavaysse, L. M. (2018). Cognitive and affective job insecurity: A meta-analysis and a primary study. *Journal of Management*, 44(6), 2307–2342.
- Keim, A. C., Landis, R. S., Pierce, C. A. ve Earnest, D. R. (2014). Why do employees worry about their jobs? A meta-analytic review of predictors of job insecurity. *Journal of Occupational Health Psychology*, 19(3), 269–290.
- Krugman, P. R. ve Lawrence, R. Z. (1994). Trade, jobs and wages. *Scientific American*, 270(4), 44–49.
- Låstad, L., Berntson, E., Näswall, K., Lindfors, P. ve Sverke, M. (2015). Measuring quantitative and qualitative aspects of the job insecurity climate: Scale validation. *Career Development International* 20(3), 202–217.
- Låstad, L., Näswall, K., Berntson, E., Seddigh, A. ve Sverke, M. (2016). The roles of shared perceptions of individual job insecurity and job insecurity climate for work- and health-related outcomes: A multilevel approach. *Economic and Industrial Democracy*, 31(4), 1–17.
- Lee, C, Huang, G. H. ve Ashford, S. J. (2018). Job Insecurity and the changing workplace: Recent developments and the future trends in job insecurity research. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 335–59.
- Lim, V. K. G. (1996). Job insecurity and its outcomes: Moderating effects of work-based and nonwork-based social support. *Human Relations*, 49, 171–194.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* içinde (1297–1343). Chicago: Rand McNally.
- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171–194.
- Mauno, S. ve Kinnunen, U. (2002). Perceived job insecurity among dual-earner couples: Do its antecedents vary according to gender, economic sector and the measure used? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, 295–314.
- McKee-Ryan, F., Song, Z., Wanberg, C. R. ve Kinicki, A. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90, 53–76.
- Metin Camgoz, S., Tayfur Ekmekci, Bayhan Karapinar, P. ve Kumbul Guler, B. (2016). Job insecurity and turnover intentions: Gender differences and the mediating role of work engagement. *Sex Roles*, 75(11-12), 583–598.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61–89.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace: Theory, research and application*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L. ve Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20–52.
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62, 237–240.
- Näswall, K. ve De Witte, H. (2003). Who feels insecure in Europe? Predicting job insecurity from background variables. *Economic and Industrial Democracy*, 24, 189–215.
- Oldham, G. R., Kulik, C. T., Stepina, L. P. ve Ambrose, M. L. (1986). Relations between situational factors and the comparative referents used by employees. *Academy of Management Journal*, 29, 599–608.
- Paul, K. ve Moser, K. (2009). Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74, 264–282.
- Pearce, J. L. (1998). Job insecurity is important, but not for the reasons you might think: The example of contingent workers. In C. L. Cooper ve D. M. Rousseau (Eds.), *Trends in organizational behavior* (pp. 31–46). New York: Wiley
- Reisel, W. D. ve Banai, M. (2002). Comparison of a multidimensional and global measure of job insecurity: Predicting job attitudes and work behaviors. *Psychological Reports*, 90, 913–922.
- Reisel, W. D., Probst, T. M., Chia, S. L., Maloles, C. M. ve König, C. J. (2010). The effects of job insecurity on job satisfaction, organizational citizenship behavior, deviant behavior, and negative emotions of employees. *International Studies of Management and Organization* 40(1), 74–91.
- Richter, A., Näswall, K. ve Sverke, M. (2010). Job insecurity and its relation to work-family conflict: Mediation with a longitudinal data set. *Economic and Industrial Democracy*, 31(2), 265–280.
- Robbins, S. P. (2000). *Organizational behavior: Concepts, controversies, and applications* (8. Baskı). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Roskies, E., Louis-Guerin, C. ve Fournier, C. (1993). Coping with job insecurity: How does personality make a difference? *Journal of Organizational Behavior*, 14, 617–663.

- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G. ve Mainous A. G. (1988). Impact of exchange variables on exit, voice, loyalty and neglect: An integrative model of responses to decline job satisfaction. *Academy Of Management Journal*, 31(3), 599–627.
- Rusbult, C. E., Zembrodt, I. M. ve Gunn, L. K. (1982). Exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1230–1242.
- Schultz, D. P., Schultz, S. E. (1990). *Psychology and industry today: An introduction to industrial and organizational psychology*. New York: Macmillan.
- Shalley, C., Gilson, L. ve Blum, T. (2000). Matching creativity requirements and the work environment: Effects on satisfaction and intentions to leave. *The Academy of Management Journal*, 43(2), 215–223.
- Shaw, J. B., Fields, W. M., Thacker, J. W. ve Fisher, C. D. (1993). The availability of personal and external coping resources: Their impact on job stress and employee attitudes during organizational restructuring. *Work & Stress*, 7(3), 229–246.
- Shoss, M. (2017). Job insecurity: An integrative review and agenda for future research. *Journal of Management*, 43, 1911–1939.
- Smith, P. C., Kendall, L. ve Hulin, C. L. (1969). *The measurement of satisfaction in work and retirement*. Chicago, IL: Rand McNally.
- Sora, B., Caballer, A., Peiró, J. M. ve De Witte, H. (2009). Job insecurity climate's influence on employees' job attitudes: Evidence from two European countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18(2), 125–147.
- Sümer, N., Solak, N. ve Harma, M. (2013). *İşsizliğin ve iş güvencesizliğinin birey ve aile üzerindeki etkileri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sverke, M. ve Hellgren, J. (2001). Exit, voice and loyalty reactions to job insecurity in Sweden: Do unionized and non-unionized employees differ? *British Journal of Industrial Relations*, 39(2), 167–182.
- Sverke, M., Hellgren, J. ve Näswall, K. (2002). No security: A meta-analysis and review of job insecurity and its consequences. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(3), 242–264.
- Sverke, M., Låstad, L., Hellgren, J., Richter, A. ve Näswall, K. (2019). A meta-analysis of job insecurity and employee performance: Testing temporal aspects, rating source, welfare regime, and union density as moderators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 1–29.
- Tayfur Ekmekci, O., Bayhan Karapınar, P., Metin Camgoz, S., Özsoy Özmen, A. ve Kumbul Guler, B. (2018). Academics' Responses to Job Insecurity: The mediating effect of job satisfaction. *Higher Education Policy*, 1–20.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). 6356 sayılı sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu gereğince; işkollarındaki işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin 2021 Ocak ayı istatistikleri hakkında tebliğ. (6 Haziran 2021 tarihinde https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/52856/2020_temmuz.pdf adresinden alınmıştır.)
- Ünal, Ç. (2007). Kadın çalışanlar, çalışma hayatı, iş sağlığı ve güvenliği. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 36, 37–42.
- Vahtera, J., Kivimäki, M. ve Pentti, J. (1997). Effect of organizational downsizing on health of employees. *Lancet*, 350, 1124–1228.
- Vandenbergh, C. ve Bentein, K. (2009). A closer look at the relationship between affective commitment to supervisors and organizations and turnover. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82, 331–348.
- Van Hooft, E. A. J., Born, M. P., Taris, T. W. ve van der Flier, H. (2004). Job search and the theory of planned behavior: Minority–majority group differences in The Netherlands. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 366–390.
- Wanberg, C. R. (2012). The Individual Experience of Unemployment. *Annual Review of Psychology*, 63, 369–396.
- Warr, P. B. (1987). *Work, unemployment, and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
- Wasti, A. S. (2002). Affective and continuance commitment to the organization: Test of an integrated model in the Turkish context. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(5), 525–550.
- Welters, R., Mitchell, W. ve Muysken, J. (2014). Self determination theory and employed job search. *Journal of Economic Psychology*, 44, 34–44.
- Wickramasinghe, V. (2014). Job satisfaction to job search – mediating role of intention to quit. *HRM Perspectives: Insights on Human Resource Management Practices*, June, 1–14.
- Witt A. (1989). Sex differences among bank employees in the relationships of commitment with psychological climate and job satisfaction. *Journal of General Psychology*, 116(4), 419–426.
- Yüce-Selvi, Ü. ve Sümer, N. (2018). İş güvencesizliğinin etkileri: Temel yaklaşımlar ve olumsuz etkileri düzenleyici faktörler üzerine bir derleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(1), 1–17.

Summary

Perceived Job Insecurity and Job Search Behavior: The Mediating Roles of Job Satisfaction, Affective Organizational Commitment and Turnover Intention

Ümran Yüce-Selvi¹

Eskişehir Osmangazi University

Nebi Sümer

Sabancı University

In recent years, socioeconomic transformations and structural changes in the organizational environment, unpredictable economic situations, frequently encountered economic recession periods, increasing global competition, and rapid technological changes have compelled organizations to change their employment policies to maintain their productivity with fewer resources. In response to these changes, organizations have begun to take more preventive actions such as downsizing, restructuring, company mergers, or hiring employees with only temporary work contracts. These changes, in turn, have resulted in high unemployment rates and job insecurity perception (Hartley et al., 1991; Sverke et al., 2002).

Higher unemployment rates and job insecurity are the two critical effects of the recent transformations on the labor market (Sümer et al., 2013). Extant research has documented the detrimental effects of unemployment and perceived job insecurity on employees and organizations (see McKee-Ryan et al., 2005; Paul & Moser, 2009; Wanberg, 2012, for the effects of unemployment; Cheng & Chan, 2008; Jiang & Lavaysse, 2018; Sverke et al., 2002, 2019, for the effects of job insecurity). The current study examines the relationship between job insecurity perception and the job search behavior of blue-collar employees in the automotive industry in Turkey.

Job insecurity is commonly defined as “an overall concern about the continued existence of the job in the future” (Sverke et al., 2002, p. 243). As one of the most crucial job stressors in employment (Ashford et al., 1989; Hartley et al., 1991; Reisel et al., 2010), its adverse effects on employees and organizations have been shown in the past research. Previous studies have consistently demonstrated that job insecurity harms employees by impairing their physical and psychological health

and well-being; damages organizations by decreasing employees’ job satisfaction, job involvement, organizational commitment, organizational trust, and job performance; and by increasing turnover intention (see Cheng & Chan, 2008; Jiang & Lavaysse, 2018; Sverke et al., 2002, 2019, for meta-analyses).

Employees may react differently to unfavorable employment conditions (low job satisfaction, job insecurity). Researchers often use Hischman’s (1970) exit, voice, loyalty, and neglect (EVLN) model to explain employee behaviors in the face of unfavorable employment conditions. According to this model, employees may choose to quit their jobs (exit); generate constructive solutions for solving problems in the organization (voice); ignore the problems, wait for conditions to improve, and stay to be a “good employee” (loyalty); or protest the conditions by showing indifference (neglect) (see Farrell, 1983; Rusbult et al., 1982, 1988). Research findings generally indicate that job insecurity is related to increased exit (Berntson et al., 2010; Sverke & Goslinga, 2003; Sverke & Hellgren, 2001) and decreased loyalty (Berntson et al., 2010; Sverke & Goslinga, 2003). There are also findings showing that job insecurity has significant effects on the neglect (e.g., Roskies et al., 1993) and voice (e.g., Sverke & Hellgren, 2001). This study focuses on exit, one of the four behavioral responses examined within the framework of EVLN.

Job search, defined as “the behavior through which effort and time are expended to acquire information about labor market alternatives and to generate employment opportunities” (Boswell et al., 2012, p. 129), is the immediate determinant of actual turnover (Griffeth et al., 2000). Because turnover often results in high costs to an organization (Abbasi & Hollman, 2000; Hom & Griffith, 1995), it is crucial to identify the predictors of employee

job search behavior. Existing knowledge emphasizes the roles of employees' job and organizational dissatisfaction (Bretz et al., 1994), job search attitude, subjective norm, perceived behavioral control, job search intention (van Hooft et al., 2004), intrinsic and extrinsic job search motivation (Welters et al., 2014).

On the other hand, studies examining the association between job insecurity and job search behavior show a positive but weak relationship between these two variables (e.g., Adkins et al., 2001; Lim, 1996; Reisel & Banai, 2002). However, since there is a relatively weak relationship between job insecurity and job search behavior in these studies, it is suggested that there may be variables that can mediate this relationship.

Job Satisfaction, Affective Organizational Commitment and Turnover Intention as the Mediator Variables

The meta-analysis findings revealed the crucial negative impact of job insecurity on employees' job satisfaction (Cheng & Chan, 2008; Jiang & Lavaysse, 2018; Sverke et al., 2002). On the other hand, job satisfaction strongly predicts employees' exit reaction (e.g., Rusbult et al., 1988), and it is among the apparent determinants of job search behavior (Boudreau et al., 2001; Böckerman & Ilmakunnas, 2009; Bretz et al., 1994).

Another variable considered within the scope of this study is affective organizational commitment, defined as "employee's emotional attachment to, identification with, and involvement in the organization" (Meyer & Allen, 1991, p. 67). It can be argued that employees' affective commitment to the organization will be negatively affected in the face of job insecurity. When the organization fails to provide job security, employees may think that the psychological contract between them and the organization is broken in a way that puts them in a disadvantageous position, which leads them to make negative evaluations and develop negative attitudes towards their jobs and the organizations (Brief & Weiss, 2002). Findings revealing that job insecurity is associated with decreased affective organizational commitment (Cheng & Chan, 2008) support this argument. On the other hand, studies have shown negative relationships between affective organizational commitment and job search behavior and turnover. (e.g., Meyer et al., 2002; Vandenberghe ve Bentein, 2009). Based on previous studies, in the present study it was predicted that affective organizational commitment would mediate the relationship between job insecurity and job seeking behavior.

Furthermore, the turnover intention is among the most evident consequences of job insecurity perception: As employees' job insecurity perception increases, their intention to quit also increases (see Cheng & Chan,

2008; Jiang & Lavaysse, 2018; Sverke et al., 2002). On the other side, building on the theory of planned behavior (Ajzen 1985, 1991, 2012) suggests that intention is the closest determinant of behavior; the stronger an employee intends to quit, the stronger the job search behavior and actual turnover. Supporting this expectation, in their meta-analysis, Griffeth et al. (2000) showed that turnover intention and job search behavior are the closest predictors of actual turnover. Wickramasinghe (2014) found a strong positive relationship between turnover intention and job search behavior. Therefore, this study assumes that turnover intention would mediate the relationship between job insecurity and job search behavior.

In summary, this study proposes and tests a model assuming the effect of job insecurity on job search behavior occurs through job satisfaction, affective organizational commitment and turnover intention (see Figure 1).

Method

Participants

The research sample consists of 552 blue-collar employees working in the automotive industry. Of the participants, 86% were male, and 67% had a high-school degree. The age range was between 17 and 56 ($M = 31.64$, $SD = 6.59$).

Measures

Perceived Job Insecurity. Employees' job insecurity perception was measured using the 10-item Job Security Scale ($\alpha = .81$) developed by Oldham and colleagues (1986) and adapted into Turkish by Sümer et al., (2012). The items were rated on a 6-point Likert-type scale ($1 = strongly disagree$, $6 = strongly agree$).

Job Satisfaction. Job satisfaction was measured with the 3-item job satisfaction sub-scale ($\alpha = .79$) of the Global Job Satisfaction Scale developed by Hackman and Oldham (1975) and adapted into Turkish by Bilgiç (1998). Participants were asked to evaluate the scale items on a 6-point Likert-type scale ($1 = strongly disagree$, $6 = strongly agree$).

Turnover Intention. Turnover intention was assessed by the 2-item turnover intention sub-scale ($\alpha = .67$) of the Global Job Satisfaction Scale (Hackman & Oldham, 1975; Bilgiç, 1998). The translation of the scale items into Turkish was conducted by the researchers using the translation/back-translation method. Participants rated the scale items using a 6-point Likert-type scale ($1 = strongly disagree$, $6 = strongly agree$).

Affective Organizational Commitment. Affective organizational commitment was measured with the 9-item affective commitment sub-scale ($\alpha = .77$) of the Organizational Commitment Scale developed by Mey-

er and Allen (1997) and adapted into Turkish by Wasti (2002). The items were rated on a 6-point Likert-type scale (1 = *Strongly Disagree*, 6 = *Strongly Agree*).

Job Search Behavior Frequency. The frequency of job search behavior was assessed using a one-item scale developed for his research ("Are you actively looking for a job? Indicate how often you look for a job using the scale below"). Participants were asked to choose the option that suits them on a 7-point Likert-type scale (1 = *not looking for a new job at all*, 7 = *looking for a new job almost every day*).

Result

Descriptive statistics, correlation, and reliability analyses were performed using SPSS 24 program. Mean substitution method was used to deal with missing values in the data set (3.6% of the total values). Structural relationships in the proposed model were tested by path analysis using the LISREL 9.3 program.

Correlations among Study Variables

Correlations among study variables were in line with the expectations and previous research findings. As presented in Table 1, there is a significant but weak ($r = .14$) relationship between job insecurity and job search behavior. On the other hand, job insecurity was found to be negatively correlated with affective organizational commitment ($r = -.39$) and job satisfaction ($r = -.37$) and positively associated with turnover intention ($r = .27$). When looking at the relationship between job search behavior and other variables, as expected, the frequency of job search behavior was negatively correlated with affective organizational commitment ($r = -.31$) and job satisfaction ($r = -.29$) and positively correlated with turnover intention ($r = .32$).

Testing the Proposed Mediation Model

The model assuming that the relationship between perceived job insecurity and job search behavior is mediated by job satisfaction, affective organizational commitment, and turnover intention was tested with path analysis. Firstly, the full saturated model, which includes all possible direct and indirect paths between the independent variable, mediators, and the dependent variable, was tested. The model does not fit the data, ($\chi^2[3, N = 552] = 222.39, p < .001, RMSEA = .36, 90\%CI [.32 ; .41], CFI = .58, SRMR = .16, GFI = .85, AGFI = .27$). When the significance of the path coefficients in this model was examined, it was observed that the path from job insecurity to job search behavior was not significant. Besides, modification indices showed that the correlated errors between the three mediators were quite high. The

trimmed final model was then created by removing the insignificant path from job insecurity to job search behavior and adding the correlated errors between the mediators. This trimmed final model fit the data very well, ($\chi^2[1, N = 552] = 0.87, p = .35, RMSEA = .00, 90\%CI [.0 ; .11], CFI = 1.00, SRMR = .01, GFI = 1.00, AGFI = .99$).

As presented in Figure 2, job insecurity negatively predicted affective organizational commitment ($\beta = -.39, p < .001$) and job satisfaction ($\beta = -.35, p < .001$); and positively predicted turnover intention ($\beta = .32, p < .001$). Accordingly, perceived job insecurity was related to decreased affective organizational commitment and job satisfaction and increased intention to quit. Job insecurity explained 15% of the variance in affective organizational commitment, 13% of the variance in job satisfaction, and 10% of the variance in turnover intention. On the other hand, affective organizational commitment ($\beta = -.15, p < .01$) and job satisfaction ($\beta = -.14, p < .01$) negatively predicted job search behavior; turnover intention ($\beta = .19, p < .001$) positively predicted this behavior. According to these findings, it can be said that employees' affective organizational commitment and job satisfaction are associated with decreased job search behavior, and turnover intention is related to increased job search behavior. Job insecurity and the proposed mediators together explained 15% of the variance in job search behavior.

While there was a significant correlation between the independent and dependent variables, this relationship turned to insignificant after adding the mediators to the model, which supported the fully mediated model (indirect effect $B = .28, SE = .04, t = 7.39$). As such, the model test complies with Baron and Kenny's (1986) mediating variable approach and the mediation conditions. To conclude, the results reveal that employees' concerns about the future continuity of their jobs lead them to job search behavior through decreased affective organizational commitment and job satisfaction, and increased turnover intention.

Discussion

This study aimed to examine a model assuming perceived job insecurity lead employees to search for new jobs through its effects on affective organizational commitment, job satisfaction, and turnover intention. Consistent with the previous research findings, we found a significant but weak relationship between job insecurity and job search behavior. However, supporting the proposed mediating relationships, the results of the current study indicated that the three critical mediators could strongly regulate the link between these variables. In other words, job insecurity leads employees to search

for a new job, not decently but by decreasing their job satisfaction and affective commitment to the organization and increasing their intention to quit. These findings were in line with previous studies that have separately shown that these critical mediators are related to both job insecurity and job search behavior. As such, findings of the present study signify the detrimental effects of job insecurity on both individual and organizational variables and contribute to the current literature by indicating the underlying mechanism of the link between perceived job insecurity and job search behavior.

Nevertheless, the findings should be interpreted by considering the following limitations. Given that results were derived from a cross-sectional and correlative study, researchers should be cautious about causal interpretations. Future studies may examine the proposed relationships longitudinally. The single-item measure of job search behavior frequency may be seen as a limitation though Bowling's (2005) asserts that a single-item measure is strong enough in such research. In this study, we only focused on the individual quantitative job insecurity (i.e., concerns about the future continuity of the current job) by not handling the individual qualitative job insecurity (i.e., concerns about the future of the valuable job features) and job insecurity climate (i.e., perceptions of the job insecurity climate in the workplace). Employees may react to other job insecurity forms rather than individual quantitative job insecurity in different ways (De Witte et al., 2010), so there is a need to examine their effects on employees and organizations (Låstad et al., 2015; Låstad et al., 2016; Sora et al., 2009). Future researchers should also consider the subjective (perceived) and objective job security distinction. Employees may show different reactions to job insecurity that reflects a factual/objective situation resulting from the characteristics of the labor market and working conditions. Also, it should be kept in mind that in this study, all measurements were obtained by self-reports, which may lead to the common method variance problem. The representativeness of the sample is another limitation of the study. The sample consists of mostly male, unionized, and blue-collar employees working in the automotive industry, limiting the generalizability of the findings for women, those working in other industries, non-unionized, and white-collar employees. Future studies may pay more attention to the representativeness of the sample.

To conclude, with the limitations mentioned above, this study contributed to the current literature by revealing that the influence of job insecurity on employees' job search behavior cannot be fully understood without considering the mediating individual and organizational variables.

Koronavirüs Pandemisinde Kaygının Yordayıcıları: Sağlık Çalışanları ve Diğer Meslek Gruplarının Karşılaştırılması

Duygu Kaba¹

Başkent Üniversitesi

Zulal Törenli Kaya²

Başkent Üniversitesi

Burcu Akın Sarı³

Başkent Üniversitesi

Hande Ayraller Taner⁴

Başkent Üniversitesi

Gamze Özçürümez Bilgili⁵

Başkent Üniversitesi

Özet

Koronavirüs 2019 (COVID-19) pandemisi, yalnızca virüsün değil, beraberinde korku, endişe ve depresyonun da salgınına neden olmuştur. Bu süreçte, yoğun stres altında ve yüksek riskli koşullarda, çalışmaya devam eden sağlık çalışanları, koronavirüsün kendilerine ve yakınlarına bulaşma olasılığı nedeniyle fazladan bir zihinsel yük hissetmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de koronavirüs salgınının erken evresinde sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerinin belirlenmesi, sağlık çalışanı olan ve olmayan meslek gruplarının kaygı düzeylerinin karşılaştırılması ve kaygının ve hastalığı önleyici davranışlara uyumun yordayıcılarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, üniversite mezunlarına e-posta ve sosyal medya grupları aracılığıyla ulaşılarak çevrimiçi anket linki paylaşılmıştır. Farklı meslek gruplarından toplam 1541 katılımcıya ulaşılmış; bu kişilerin 1389’u analize dahil edilmiştir. Analiz sonucunda; yaş, cinsiyet, çocuk sahibi olma, aile üyelerine COVID-19’u bulaştırma kaygısı ve COVID-19’a ilişkin çaresizlik hissi kaygının yordayıcıları olarak bulunurken; çaresizlik hissinin kaygının en güçlü yordayıcısı olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, sağlık çalışanı olmanın, salgının erken evresinde kaygı için bir risk faktörü olmadığı; ancak işe devam durumunun, aileye COVID-19’u bulaştırma kaygısının ve COVID-19’a ilişkin bilgi düzeyinin hastalığa karşı koruyucu tedbirlere uyumu yordadığı belirlenmiştir. Bulguların, salgının başından itibaren kaygının risk faktörlerinin belirlenmesi ve koruyucu ve/veya tedavi edici psikolojik sağlık hizmetlerinin gelişmesine katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Koronavirüs, COVID-19, kaygı, risk faktörleri, sağlık çalışanları

Abstract

The Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic has also caused an epidemic of anxiety among people. During this period, the healthcare professionals who continue to work under intense stress could feel an additional mental burden due to high-risk conditions and the possibility of COVID-19 transmission. In this study, it was aimed to determine the anxiety levels of healthcare professionals, compare the anxiety levels of healthcare and non-healthcare professionals, and investigate the predictors of compliance with the anxiety and disease preventive behaviors, in the early stage of pandemic. The participants were reached via e-mail and social media groups of university graduates and an online survey link was shared with them. The study was carried out with 1541 participants from different professions; among these participants 1389 of them were included in the analysis. From the results, the predictors of anxiety were found as age, gender, having children, anxiety for infecting family members, and feeling of desperation towards COVID-19. The feeling of desperation revealed the strongest prediction, but being a healthcare professional was not a risk factor for anxiety in early stage of pandemic. Moreover, work attendance status, anxiety for infecting family members, and level of knowledge were revealed as predictors of compliance with preventive behaviors. In conclusion, to contribute the development of preventive or curative mental health services, it is important to determine the risk factors of anxiety from the beginning of the outbreak.

Keywords: COVID-19, anxiety, risk factors, healthcare professionals

Yazışma Adresi: ¹Dr. Öğr. Üyesi Duygu Kaba, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bahçelievler / Ankara, duyukaba72@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-4261-8509

²Dr. Öğr. Üyesi Zulal Törenli Kaya, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bahçelievler / Ankara, ztorenli@baskent.edu.tr, ORC-ID: 0000-0003-1428-0739

³Prof. Dr. Burcu Akın Sarı, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bahçelievler / Ankara, basari@baskent.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-9730-7206

⁴Doç. Dr. Hande Ayraller Taner, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bahçelievler / Ankara, hataner@baskent.edu.tr, ORC-ID: 0000-0003-2106-7928

⁵Prof. Dr. Gamze Özçürümez Bilgili, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bahçelievler / Ankara, gamzeozcurumez@hotmail.com, ORC-ID: 0000-0002-3548-5517

Gönderim Tarihi: 23.08.2020

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Otuz bir Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Çin Wuhan'da "nedeni bilinmeyen" ciddi viral pnömoni vakaları tespit edildiğini açıklamıştır (WHO, 2020). Yeni tip koronavirüs (COVID-19) olduğu tespit edilen bu salgının, kısa bir sürede birçok ülkeye yayıldığı ve salgının erken evresinde bile vaka ve ölü sayıları bakımından geçmişteki diğer salgınları (örn., Ortadoğu Solunum Sendromu Koronavirüs- MERS-CoV ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu- SARS) geçtiği görülmüştür (Park, Thwaites ve Openshaw, 2020). On bir Mart 2020'de COVID-19 salgını DSÖ tarafından pandemi ilan edilmiştir (WHO, 2020). Virüsün adı konulmuş olsa da COVID-19'un kendisi ve pandemiden sonraki yaşamın belirsizliklerle dolu olması, çeşitli psikolojik tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut çalışmada, sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerinin belirlenmesi, sağlık çalışanları ve diğer meslek gruplarının kaygı düzeylerinin kıyaslanması ile kaygıyı ve hastalığı önleyici davranışlara uyumun yordayıcılarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu araştırmanın diğer araştırmalardan ayırt edici özelliği, farklı meslek gruplarını içermesi ve Türkiye'de COVID-19 pandemisinin erken evresinde yapılmasıdır.

Pandemilerde, tıpkı virüsün kişiler arasında yayılarak tüm toplumu etkisi altına alması gibi; tehdidin belirsizliği ve tehdidi tanımlamanın zor olması (Kaniasty, 2019), medya ve diğer iletişim kanalları tarafından yanlış bilgilendirilme, bireysel ve kitlesel düzeydeki panik gibi nedenlerle, psikolojik sorunların da sembolik bir bulaş olarak hızla yayıldığı gözlenmiştir (Khan ve Huremović, 2019). Geçmiş salgınlarla ilgili yapılan çalışmalarda, sürecin getirdiği belirsizliğin toplumda korku, kaygı ve çaresizlik hisleri yarattığı ve sadece enfeksiyonun değil, bu olumsuz duyguların da bulaşıcı olabildiği görülmüştür (Hatfield, Cacioppo ve Rapson, 1993; Wheeler, 2005). Bu nedenle, salgınların yönetiminde hastalığı tedavi etmek kadar, toplumun kaygılarına, korkularına, yanlış bilgi ve tutumlarına odaklanmanın da önemli olabileceği düşünülmüştür (Holmes, 2008; Vaughan ve Tinker, 2009). Pandemi sürecinde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu farklı ülkelerde yapılan araştırmaları inceleyen bir derleme çalışmasında, anksiyete (%6.3 - %50.9), depresyon (%14.6 - %48.3), travma sonrası stres bozukluğu (%7- 53.8), sıkıntı (%34.4 - %38) ve stresin (%8.1 - %81.9) genel popülasyonda yaygın olduğu; kadınların, gençlerin ($\leq$ 40 yaş), kronik ve psikiyatrik hastalığı olanların, işsizlerin, öğrencilerin ve COVID-19 ile ilgili sosyal medyaya/ haberlere sık sık maruz kalanların psikolojik sorunlar açısından risk grubunda olduğu gösterilmiştir (Xiong ve ark., 2020). Bunun yanı sıra, virüsle temas eden kişilerin ve sağlık çalışanlarının da psikolojik sağlık sorunları açısından ciddi risk altında olabileceği pandeminin erken evresinden itibaren vurgulanmaktadır (Fiorillo ve Gorwood, 2020).

Sağlık çalışanları, salgınla birlikte COVID-19'la ilgili birimlerde görevlendirilmeleri, iş yoğunluğunun artması ve virüsle temas etme olasılıklarının fazla olması gibi birçok nedenle, psikolojik yönden olumsuz etkilenen grupların başında gelmektedir (Kang ve ark., 2020). Yapılan araştırmalar pandemi döneminde; yetersiz koruyucu ekipman ve yüksek bulaşma riski ile yoğun çalışma saatlerine maruz kalmanın, sosyal izolasyonun, damgalanmanın ve yetersiz psikososyal desteğin sağlık çalışanlarında psikolojik sorunların altında yatan risk faktörleri arasında olduğunu göstermiştir (Kang ve ark., 2020). Bunun yanı sıra, geçmiş salgınlarda olduğu gibi, sağlık çalışanlarının enfeksiyonu ailelerine taşıma endişesi duymasının da onlara ekstra bir zihinsel yük getirebileceği düşünülmüştür (Maunder ve ark., 2003; Tam, Pang, Lam ve Chiu, 2004). Konuyla ilgili olarak, Chen ve arkadaşları (2021) Çin'de pandeminin ilk aylarında yaptıkları araştırmalarında, özellikle ön cephede mücadele eden sağlık çalışanlarının depresyon ve anksiyeteye yatkın olduklarını göstermiş; bu grupta kaygı ve depresyona neden olan risk faktörlerinin ise iş yükünün artması, işe dair tükenmişlik hissetme, solunum semptomlarının olması, COVID-19 testi yaptırmış olma ve uyumsuz başa çıkma stratejilerini kullanma olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonra Çin, İtalya, İspanya, Hindistan ve Kıbrıs gibi pek çok farklı ülkede yapılan araştırmada ise sağlık çalışanlarının stres, anksiyete (örn., Lenzo ve ark., 2021; Wilson ve ark., 2020), duygusal çökkünlük (örn., Luceño-Moreno, Talavera-Velasco, García-Albuerno ve Martín-García, 2020), depresyon, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) (örn., Chatzittofis ve ark., 2021; Di Tella, Romeo, Benfante ve Castelli, 2020) ve uykusuzluk (örn., Abdullah ve Musa, 2020; Zhang ve ark., 2020) düzeylerinin anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır.

Sağlık çalışanlarının COVID-19 pandemisi sürecindeki psikolojik durumlarına ilişkin Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde, alanyazındaki bulgularla tutarlı olarak, sağlık çalışanlarının yüksek düzeyde depresyon (%77.6), anksiyete (%60.2), uykusuzluk (%50.4) ve psikolojik sıkıntı (%76.4) yaşadıkları; ayrıca sağlık çalışanlarında, kadın cinsiyetin, pandemi sürecinde ön saflarda çalışmanın ve mevcut psikiyatrik hastalık varlığının psikolojik sağlık sorunlarının gelişimindeki risk faktörleri olduğu belirlenmiştir (Şahin, Aker, Şahin ve Karabekiroğlu, 2020). Hacimusalar, Kahve, Yasar ve Aydın (2020)'in sağlık çalışanları ile sağlık çalışanı olmayanların kaygı ve umutsuzluk düzeyleri ile bunları etkileyen faktörleri incelediği çalışmasında, sağlık çalışanlarının umutsuzluk ve durumluk kaygı düzeylerinin sağlık çalışanı olmayanlara göre yüksek olduğu; hemşirelerin umutsuzluk düzeylerinin doktorlardan, durumluk kaygı düzeylerinin ise hem doktorlardan hem de diğer

sağlık çalışanlarından daha yüksek olduğu; gelir düzeyi düşüğe katılımcıların umutsuzluk ve durumluk kaygı düzeylerinin arttığı bulunmuştur. Bunun yanı sıra, kaygı düzeyinin, umutsuzluğun önemli bir göstergesi olduğu ve kaygı düzeylerindeki artışın, umutsuzluk düzeylerindeki artışın %28.9'unu açıkladığı vurgulanmıştır (Hacimusalar ve ark., 2020). Ceri ve Çiçek (2021)'in sağlık çalışanı olan ve olmayan katılımcıları kıyasladığı bir başka çalışmada, psikolojik iyilik hali, depresyon ve stres puanları bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ancak sağlık çalışanlarının stres ve psikolojik iyilik hali düzeylerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, iş tanımı ve klinikte çalışma şekli gibi değişkenler açısından farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre, COVID-19 ile mücadelede ön saflarda yer alan sağlık çalışanlarının ve hemşirelerin, kadınların, bekarların ve ailelerinden bir haftadan fazla uzak kalanların psikolojik açıdan büyük risk altında olduğu vurgulanmıştır (Ceri ve Çiçek, 2021). Bozdağ ve Ergün (2020), COVID-19 pandemisi döneminde doktorların diğer sağlık çalışanları arasında en düşük psikolojik dayanıklılığa sahip grubu oluşturduğunu ve psikolojik dayanıklılığı artırmak için sağlık çalışanlarının uyku kalitelerini, olumlu duygularını ve yaşam doyumlarını iyileştirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Duran ve Erkin (2021) ise pandemi sürecinde psikolojik sıkıntı yaşama ile uyku kalitesi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, yetişkinlerin psikolojik sıkıntı düzeyinin yüksek, uyku kalitesinin düşük olduğunu ayrıca; erkek, evli, çocuk sahibi ve çalışıyor olmanın psikolojik sıkıntının; bekar, düşük eğitim düzeyinin, salgın döneminde işini kaybetmiş ve sağlık sektöründe çalışıyor olmanın ise yetersiz uyku kalitesinin risk faktörleri arasında yer aldığını göstermiştir.

Tüm bu risk faktörlerinin yanı sıra, alanyazında psikolojik sağlığı koruyucu faktörler de incelenmiş ve COVID-19'u önleyici tedbir davranışlarının psikolojik iyi oluşa olumlu etkide bulunduğu gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak Türk alanyazınında, Yıldırım ve Güler (2020), maske takma, toplu taşıma araçlarından kaçınma ve toplanmadan kaçınma davranışlarının sıklıkla tercih edildiğini ve bu tür önlem davranışlarının kriz zamanlarında kişilerin psikolojik sağlığına daha olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yıldırım, Geçer ve Akgül (2021) ise özellikle toplu taşıma araçlarından kaçınma ve sık el yıkama davranışının genellikle benimsendiğini, kadınların virüsten kaynaklı olarak daha yüksek risk ve korku algılayıp daha fazla önleyici davranış bildirdiğini raporlamıştır. Yazarlar, hastalık karşısında savunmasız olduklarına inananların, yüksek enfeksiyon riski algılananların ve virüsten korkanların, önleyici davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu, çünkü bu sayede kişilerin COVID-19'la başa çıkma yeteneği geliştirdiğinin altını çizmişlerdir.

Alanyazındaki bu bilgiler doğrultusunda mevcut çalışmanın hipotezleri şu şekildedir:

$H_1 =$ Sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerinin, sağlık çalışanı olmayanlardan daha yüksek çıkması beklenmektedir.

$H_2 =$ Katılımcıların diğer demografik özellikleri baz alındığında,

$H_{2a} =$ Genç yaşta olanların kaygı düzeyinin daha yüksek olması,

$H_{2b} =$ Kadınların kaygı düzeyinin daha yüksek olması,

$H_{2c} =$ Çocuk sahibi olanların kaygı düzeyinin daha yüksek olması,

$H_{2d} =$ İşe gitmeye devam edenlerin kaygı düzeyinin daha yüksek olması,

$H_{2e} =$ Kronik hastalığı olanların, kaygı düzeyinin daha yüksek olması beklenmektedir.

$H_3 =$ Hastalık risk algısı ve aileye hastalığı bulaştırma kaygısı yüksek olan katılımcıların COVID-19'a karşı koruyucu davranışlara daha çok uyması beklenmektedir.

$H_4 =$ COVID-19'a ilişkin doğru bilgi düzeyi arttıkça katılımcıların kaygı düzeyinin azalacağı, tedbirlere uyum düzeyinin ise artacağı beklenmektedir.

Yöntem

Örneklem

Çalışmanın katılımcıları, Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan ve sağlık çalışanı, mühendis, öğretmen ve esnaf gibi çeşitli mesleklere sahip bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılara Başkent Üniversitesi mezunlarının, sosyal medya ve mail grupları üzerinden çevrimiçi anket linki paylaşılarak ulaşılmıştır. Ankete katılım için Türkiye'de yaşama ön koşulu getirilmiş; bu koşulu sağlayan 1541 kişi ankete katılmıştır. Anketin tüm sorularını tamamlamadan ayrılan 20 kişi, kayıp veriyeye sahip 7 kişi, anketi tekrar doldurduğu tespit edilen 2 kişi ve pandemi öncesi mevcut psikiyatrik hastalığı olan 123 kişi çalışmaya dahil edilmemiştir. Böylece, 1389 katılımcının verileri analize alınmıştır (sağlık çalışanları: $n = 568$, %40.9; diğer meslekler: $n = 821$, %59.1). G*Power (Faul, Erdfelder, Buchner ve Lang, 2009) kullanılarak yapılan analize göre, her gruptaki örneklem büyüklüğü yeterli bulunmuştur [örnekleme hatası: .05, etki büyüklüğü: .32 (Hedge'g), çalışmanın gücü: .99].

Veri Toplama Araçları

Çevrimiçi anket, araştırmacılar tarafından hazırlanan; katılımcıların demografik özellikleri, koruyucu tedbirlere uyumu, COVID-19'a ilişkin algıladıkları risk düzeylerini ve COVID-19 bilgi düzeylerini değerlendiren 29 maddelik bilgi formu ile Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 (YAB-7) ölçeğinden oluşmaktadır.

a. Bilgi formu.

Demografik bilgiler. Formun bu kısmı sosyodemografik özellikler, psikiyatrik veya kronik bir hastalığın varlığı ile ilgili toplam 12 maddeden oluşmaktadır.

COVID-19'a karşı önleyici tedbirler. Çalışmanın yapıldığı pandeminin erken döneminde, maske takma zorunluluğu bulunmadığı gibi faydası da tartışılmış; hatta COVID-19 hastaları ve bu hastalarla yakın teması olanlar dışında maske takılmaması gerektiği belirtilmiştir (CDC, 2020). Ayrıca bulaşı engellemek için medyada sık sık 'evde kal' çağrısında bulunulmuş; el hijyeni ve sosyal mesafeye vurgu yapılmıştır. Su ve sabuna ulaşılabilen durumlarda ise en az %60 alkol içeren dezenfektan kullanımı önerilmiştir. Dolayısıyla formun bu bölümünde hastalıktan koruyucu davranışlara uyumu değerlendirmek için katılımcılara, "evet / hayır" şeklinde cevaplanan ve herkes tarafından ortak olarak önerilen, sık el yıkamanın, dezenfektan kullanımının ve kalabalık yerlerden kaçınmanın olup olmadığı sorulmuştur. Bu üç koruyucu önlemin tümüne uyan ve uymayanlar iki ayrı grupta değerlendirilmiştir.

COVID-19'a ilişkin algılanan risk, aileye bulaştırma kaygısı ve çaresizlik. Katılımcılara COVID-19'a ilişkin risk algıları, COVID-19'a yakalanma açısından mesleklerini ne kadar riskli buldukları, aile üyelerine COVID-19'u bulaştırma ile ilgili kaygıları ve COVID-19'a yönelik hissettikleri çaresizlik düzeyi sorulmuştur. 0'dan 10'a (0 = hiç, 10 = çok ciddi) kadar puanlanan ifadelerde, 0-5 arasındaki puanlar "düşük"; 6-10 arasındakiler ise "yüksek risk/ kaygı/ çaresizlik" olarak kategorize edilmiştir. Bu bölümdeki maddelerin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı kabul edilebilir bir değer (.71) bulunmuştur.

COVID-19 bilgi düzeyi. Anketin bu bölümünde, bireylerin COVID-19'a ilişkin bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla, medyada çok sık vurgulanan aşağıdaki 8 ifade verilmiş; katılımcılardan bu ifadelerin doğru/yanlış olup olmadığını değerlendirmeleri istenmiştir. Bu ifadeler şu şekildedir: (1) 'Ateş, nefes almada zorluk ve öksürük, COVID-19'un sık görülen belirtilerindedir.' (Doğru), (2) 'COVID-19 aşısı rutin olarak uygulanmaya başlanmıştır.' (Yanlış), (3) 'Sık el yıkama, hastalığın bulaşma riskini azaltır.' (Doğru), (4) 'COVID-19 çoğunlukla kan yoluyla bulaşır.' (Yanlış), (5) 'COVID-19'un kuluçka süresi yaklaşık 20-30 gündür.' (Yanlış), (6) 'Sosyal mesafe en az 1-2 metre olmalıdır.' (Doğru), (7) 'COVID-19'a yakalanan vakaların çoğu ölümle sonuçlanmaktadır.' (Yanlış), (8) 'Dezenfektanlar COVID-19'a karşı etkili değildir.' (Yanlış).

b. Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 (YAB-7) Ölçeği.

Spitzer, Kroenke, Williams ve Löwe (2006) tarafından geliştirilen 7 maddelik dörtlü Likert tipi bir ölçektir. Katılımcıların son iki hafta içindeki kaygı düzeyini değerlendirmektedir. (1) Sinirli, gergin, kaygılı hissetmeyi; (2) endişeyi kontrol etmeyi; (3) farklı konularda çok fazla endişelenmeyi; (4) gevşeme-rahatlama güçlüğü; (5) huzursuzluğu; (6) kolayca sinirlenmeyi; (7) kötü bir şey olacakmış gibi hissetmeyi sorgulamaktadır. YAB için geliştirilmiş olsa da ölçeğin, diğer anksiyete bozukluklarını da içeren heterojen örnekleme, genel olarak anksiyete belirtilerini tarama için etkili ve geçerli olduğu gösterilmiştir (Johnson, Ulvenes, Øktedalen ve Hoffart, 2019). Ölçekten edinilen puana göre 5, 10 ve 15 sırasıyla hafif, orta ve ciddi kaygı düzeyleri için kesme değerleri olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Konkan ve arkadaşları (2013) tarafından yapılmış ve ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85 bulunmuş ve kesme değeri 8 olarak belirlenmiştir. Elinizdeki çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .92 olarak saptanmıştır.

İşlem

Çalışmadaki veri toplama araçları bir çevrimiçi anket programına (Google formlar) yüklenmiş, anket linki üniversite mezunlar derneğinin e-posta ve sosyal medya hesaplarında, 20-25 Mart 2020 tarihleri süresince paylaşılmıştır. Anket soruları öncesinde katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş; katılımcılar, çalışmanın amaçları ve sürecin herhangi bir anında anketi reddetme veya bırakma hakları hakkında bilgilendirilmiştir. Türkiye'de yaşayan ve 18 yaşın üzerindeki çalışmaya katılmak için gönüllü olan herkes çalışmaya dâhil edilmiştir. Katılımcıların anketi uygulaması yaklaşık beş dakika sürmüştür.

Veri Analizi

Analizler için IBM SPSS 25 yazılımı kullanılmıştır. Verilerin dağılımı, histogram grafikleri ve çarpıklık-baskıklık değerleriyle incelenmiş; tanımlayıcı istatistiksel analizler yapıldıktan sonra gruplar bağımsız örneklem t testi ve Pearson ki-kare analizi ile karşılaştırılmıştır. Varyansların homojenliği, bağımsız örneklem t testi Levene istatistik sonuçlarına göre yorumlanmıştır. Ki-kare testinin post hoc analizlerinde Bonferroni düzeltilmeli ikili karşılaştırmalar yöntemi kullanılmıştır (MacDonald ve Gardner, 2000). Örnekleme kaygının görülme yaygınlığı, YAB-7 kesme değeri baz alınarak Clopper Pearson yöntemi ile %95 güven aralığında belirtilmiştir (Clopper ve Pearson, 1934). Değişkenler ile kaygı düzeyleri arasındaki korelasyonlar Pearson ve Spearman korelasyon katsayıları ile incelenmiştir.

Tablo 2. Meslek ile Kaygı Düzeyi, Algılanan Risk ve COVID-19'a Karşı Koruyucu Davranışlara Uyum Arasındaki İlişki

	Sağlık Çalışanları (N = 568) N (%)	Diğer Meslek Grupları (N = 821) N (%)	Toplam (N = 1389) N (%)	χ^2
YAB-7: ≥ 8 puan	357 (62.9)	409 (49.8)	766 (55.1)	23.06*
Mesleği riskli bulma: Yüksek (6-10)	529 (93.1)	474 (57.7)	1003 (72.2)	209.65*
COVID-19 risk algısı: Yüksek (6-10)	488 (85.9)	455 (55.4)	943 (67.9)	143.22*
Aileye bulaştırma kaygısı: Yüksek (6-10)	485 (85.4)	620 (75.5)	1105 (79.6)	20.11*
Çaresizlik hissi: Yüksek (6-10)	423 (74.5)	530 (64.6)	953 (68.6)	15.33*

Not 1. * $p < .001$.

Not 2. YAB-7 = Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 Ölçeği.

Son olarak kaygıyı ve COVID-19'a karşı koruyucu davranışlara uyumu yordayan faktörleri belirlemek için iki ayrı lojistik regresyon analizi uygulanmış; t testi ve Pearson ki-kare analizlerinde anlamlı fark bulunan değişkenler "Enter" metodu ile regresyon modeline dâhil edilmiştir. Analiz yapılmadan önce lojistik regresyon varsayımları test edilmiştir. Bu varsayımlardan değişkenler arasındaki korelasyon ve çoklu doğrusal bağlantı problemi, Pearson korelasyon katsayısı, tolerans ve varyans enflasyon faktörü (VIF) değerleri ile incelenmiş; aykırı değerler için de Cook mesafesine bakılmıştır (Robinson, Cook ve Weisberg, 1984).

Bulgular

Demografik Özellikler ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki

Bu çalışmada yaşları 19 ila 77 arasında değişen ($Ort = 36.7$, $S = 8.74$) ve 894'ü (%64.4) kadın ve 495'i (%35.6) erkek katılımcılardan oluşan, toplam 1389 kişinin verileri analize dahil edilmiştir. Katılımcıların %40.9'u ($n = 568$) sağlık çalışanlarından ve %59.1'i ($n = 821$) diğer meslek gruplarındaki kişilerden oluşmaktadır. Sağlık çalışanlarının %76.8'i doktor, %10'u hemşire, %13.2'si diğer sağlık personelinin (ebe, eczacı, teknisyen vb.); sağlık çalışanı olmayanların %33.4'ü mühendis, %13.8'i öğretmen; kalanı da esnaf, avukat, bankacı gibi diğer mesleklerden oluşmaktadır. YAB-7 kesme değeri baz alındığında, Clopper Pearson yöntemine göre örnekleme anksiyetenin genel yaygınlığı %55.1 (%95 GA 52.5 - 57.8) iken; bu oran sağlık çalışanlarında %62.9 (%95 GA 58.7 - 66.8), sağlık çalışanı olmayanlarda ise %49.8 (%95 GA 46.3 - 53.3) bulunmuştur. Kaygının şiddetine göre bakıldığında sağlık çalışanlarının %18.3'ünün normal/minimal, %32.6'sının hafif, %22.9'unun orta ve %26.2'sinin şiddetli düzeyde kaygı-

lı olduğu görülmüş; sağlık çalışanı olmayanlarda ise bu oranlar sırasıyla %27.8, %35.8, %21.9 ve %14.5 olarak belirlenmiştir (Bkz., Tablo 1).

Meslek ve kaygı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemek ve araştırmanın birinci hipotezini test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Bu analizde sağlık çalışanlarının ($Ort. = 10.16$, $S = 5.96$), sağlık çalışanı olmayanlara ($Ort. = 8.18$, $S = 5.34$) göre ortalama kaygı düzeylerinin anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır, $t(1129.93) = -6.33$, $p < .001$. Ayrıca sağlık çalışanları kendi içinde kaygı düzeyleri açısından tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile kıyaslanmış; doktor, hemşire ve diğer sağlık personelinin kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır, $F(2, 565) = 1.40$, $p = .101$.

İkinci olarak bireylerin COVID-19 risk algısı, hissettikleri çaresizlik ve aile üyelerine hastalığı bulaştırma kaygıları ile YAB-7 düzeyleri arasındaki korelasyonlara bakılmıştır. Pearson korelasyon analizinde, COVID-19 hastalığını, $r(1387) = .32$, $p < .001$ ve COVID-19'a yakalanma açısından mesleğini riskli bulma, $r(1387) = .24$, $p < .001$, aile üyelerine hastalığı bulaştırma kaygısı, $r(1387) = .33$, $p < .001$ ve hissedilen çaresizlik, $r(1510) = .59$, $p < .001$, ile YAB-7 düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon saptanmıştır. Bu değişkenlerin meslekle ilişkisini değerlendirdiğimiz ki-kare testinin bulguları Tablo-2'de belirtilmiştir. Buna göre sağlık çalışanlarının, sağlık çalışanı olmayanlara göre COVID-19'a yakalanma açısından mesleklerini, $\chi^2(1, N = 1389) = 209.65$, $p < .001$, COVID-19 hastalığını, $\chi^2(1, N = 1389) = 143.22$, $p < .001$ daha yüksek oranda riskli buldukları; aile üyelerine hastalığı bulaştırma kaygısı, $\chi^2(1, N = 1389) = 20.11$, $p < .001$ ve COVID-19'a ilişkin çaresizlik hissi yaşadıklarını daha yüksek oranda bildirdikleri görülmüştür, $\chi^2(1, N = 1389) = 15.33$, $p < .001$, (Bkz., Tablo 2).

Tablo 2. Meslek ile Kaygı Düzeyi, Algılanan Risk ve COVID-19'a Karşı Koruyucu Davranışlara Uyum Arasındaki İlişki

	Sağlık Çalışanları (N = 568) N (%)	Diğer Meslek Grupları (N = 821) N (%)	Toplam (N = 1389) N (%)	χ^2
YAB-7: ≥ 8 puan	357 (62.9)	409 (49.8)	766 (55.1)	23.06*
Mesleği riskli bulma: Yüksek (6-10)	529 (93.1)	474 (57.7)	1003 (72.2)	209.65*
COVID-19 risk algısı: Yüksek (6-10)	488 (85.9)	455 (55.4)	943 (67.9)	143.22*
Aileye bulaştırma kaygısı: Yüksek (6-10)	485 (85.4)	620 (75.5)	1105 (79.6)	20.11*
Çaresizlik hissi: Yüksek (6-10)	423 (74.5)	530 (64.6)	953 (68.6)	15.33*

Not 1. * $p < .001$.

Not 2. YAB-7 = Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 Ölçeği.

Uzmanlıklarına göre, doktorlar yüksek bulaşma (kontaminasyon) riski (mikrobiyoloji, enfeksiyon hastalıkları, göğüs hastalıkları, kulak burun boğaz, acil, aile hekimliği) ($n = 80$) ve düşük bulaşma riski (örn., psikiyatri, ortopedi, dermatoloji vb.) ($n = 356$) olarak iki gruba ayrıldığında, kaygı düzeyleri açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır, $t(434) = -.74, p = .46$.

Araştırmanın ikinci hipotezi doğrultusunda, diğer demografik verilerin kaygıyla ilişkisini test etmek ve kaygının potansiyel risk faktörlerini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testinin bulguları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Kaygı ve yaş arasındaki ilişkiyi araştırdığımız Spearman korelasyon testinde, bu değişkenler arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüş $r_{sYAB-7}(1387) = -.11, p < .01$; bağımsız örneklem t testinde de 36 yaşından küçüklerin büyüklere göre kaygı düzeylerinin anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır, $t(1296.29) = 3.96, p < .001$. Ek olarak kadınların ($Ort = 10.17, S = 5.54$) erkeklerden ($Ort = 6.87, S = 5.32$), $t(1053.91) = -10.87, p < .001$; en az bir çocuğa sahip olanların ($Ort = 9.25, S = 5.76$) çocuğu olmayanlardan ($Ort = 8.64, S = 5.56$) daha kaygılı olduğu bulunmuştur, $t(1387) = -1.99, p < .05$. Ancak, medeni durumla kaygı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır, $t(1387) = -1.21, p < .22$.

Çalışma durumunun kaygıyla ilişkisini değerlendirdiğimiz diğer bir analizde, çalışanların %52.8'inin kamu kurumunda, %47.2'sinin özel kurumda çalıştığını ve katılımcıların %73.3'ünün "evde kal" çağrısına rağmen işe gitmeye devam ettiğini bildirdiği görülmüştür. Bağımsız örneklem t testinde kamu kurumunda çalışanların ($Ort = 9.90, S = 5.91$) özel kurumda çalışanlara ($Ort = 8.56, S = 5.55$) göre, $t(1049.64) = -3.82, p < .001$; işe gitmeye devam edenlerin ($Ort = 9.67, S = 5.89$) işe gitmeyenlere ($Ort = 8.14, S = 5.30$) göre kaygı düzey-

lerinin anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır, $t(1366.58) = -5.07, p < .001$.

Ayrıca çalışmaya katılan bireylerin %21.0'i ($n = 292$) en az bir kronik hastalığı (solunum yolu hastalıkları, yüksek tansiyon, diyabet, kalp hastalığı vb.) olduğunu bildirmiş fakat yapılan analizde, kronik hastalığı olan ($Ort = 8.82, S = 5.71$) ve olmayanların ($Ort = 9.04, S = 5.68$) kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır, $t(1387) = .59, p = .55$.

COVID-19'a Karşı Koruyucu Davranışlara Uyum

Katılımcıların %95.5'i ($n = 1327$) pandemiden sonra hijyen alışkanlıklarının değiştiğini bildirmiş; %89.9'u ($n = 1249$) sık el yıkadığını, %79.8'i ($n = 1109$) dezenfektan kullandığını ve %74.6'sı da ($n = 1036$) kalabalık yerlerden kaçındığını ifade etmiştir. Pandeminin erken döneminde COVID-19'a karşı koruyucu olduğu sıkça vurgulanan bu üç tedbire (sık el yıkama, dezenfektan kullanımı, kalabalık yerlerden kaçınma) uyumu artıran potansiyel faktörleri belirlemek ve araştırmanın üçüncü hipotezini (bu hipotezde hastalık risk algısı ve aileye hastalığı bulaştırma kaygısı yüksek olanların COVID-19'a karşı koruyucu davranışlara daha çok uyması beklenmektedir) test etmek için Pearson ki-kare analizi uygulanmış, sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre, sağlık çalışanlarının diğer mesleklerden, $\chi^2(1, N = 1389) = 6.07, p < .05$, işe gidenlerin gitmeyenlerden, $\chi^2(1, N = 1389) = 20.76, p < .001$; COVID-19'u yüksek riskli bulanların düşük riskli bulanlardan, $\chi^2(1, N = 1389) = 8.10, p < .01$; aileye bulaştırma kaygısı, $\chi^2(1, N = 1389) = 16.48, p < .001$ ve çaresizlik hissi yüksek olanların da düşük olanlardan, $\chi^2(1, N = 1389) = 10.84, p < .01$, anlamlı olarak daha yüksek oranda tedbirlere uydukları görülmüştür. Ancak, YAB-7 düzeyine göre tedbirlere uyum oranları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır, $\chi^2(1, N = 1389) = 1.50, p = .22$.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri, Risk Algılan ile Kaygı Düzeyleri ve Hastalığa Karşı Koruyucu Önlemlere Uyum Davranışları Arasındaki İlişki

	YAB-7 ¹ (Ort. = 8.99, S = 5.68)				Koruyucu önlemlere uyum davranışı ²		χ^2
	N (%)	Ort.	S	df	t	Tümine uymayan (N = 493)	
Sosyodemografik özellikler							
Yaş (Ortalama = 36.7, S = 8.74)							
≤36	804 (57.9)	9.51	5.79	1296.29	3.96***	275 (34.2)	529 (65.8)
>36	585 (42.1)	8.30	5.48			218 (37.3)	367 (62.7)
Cinsiyet							
Kadın	894 (64.4)	10.17	5.54	1053.91	-10.87***	311 (34.8)	583 (65.2)
Erkek	495 (35.6)	6.87	5.32			182 (36.8)	313 (63.2)
Medeni durum							
Bekar	450 (32.4)	8.73	5.53	1387	-1.21	164 (36.4)	286 (63.6)
Evli	939 (67.6)	9.12	5.76			329 (35.0)	610 (65.0)
Çocuk							
Var	799 (57.5)	9.25	5.76	1387	-1.99*	289 (36.2)	510 (63.8)
Yok	590 (42.5)	8.64	5.56			204 (34.6)	386 (65.4)
Meslek							
Sağlık çalışanı	568 (40.9)	10.16	5.96	1129.93	-6.33***	180 (31.7)	388 (68.3)
Diğer	821 (59.1)	8.18	5.34			313 (38.1)	508 (61.9)
Kurum							
Özel	498 (47.2)	8.56	5.55	1049.64	-3.82***	245 (37.1)	415 (62.9)
Devlet	556 (52.8)	9.90	5.91			248 (34.0)	481 (66.0)
İşe devam durumu							
Devam ediyor	773 (55.7)	9.67	5.89	1366.58	-5.07***	234 (30.3)	539 (69.7)
Çalışmıyor, emekli veya evden çalışıyor	616 (44.3)	8.14	5.30			259 (42.0)	357 (58.0)
Kronik hastalık							
Var	292 (21.0)	8.82	5.71	1387	.59	117 (40.1)	175 (59.9)
Yok	1097 (79.0)	9.04	5.68			376 (34.3)	721 (65.7)

Tablo 3 (devam). Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri, Risk Algıları ile Kaygı Düzeyleri ve Hastalığa Karşı Koruyucu Önlemlere Uyum Davranışları Arasındaki İlişkiler

	YAB-7 ¹ (Ort. = 8.99, S = 5.68)					Koruyucu önlemlere uyum davranışı ²		χ^2
	N (%)	Ort.	S	df	t	Tümüne uymayan (N = 493)	Tümüne uyan (N = 896)	
Algılanan risk, kaygı, çaresizlik (0 = hiç, 10 = çok ciddi)								
Mesleği riskli bulma								
Düşük (0-5)	386 (27.8)	6.94	4.95	805.95	-9.13***	146 (37.8)	240 (62.2)	1.27
Yüksek (6-10)	1003 (72.2)	9.78	5.75			347 (34.6)	656 (65.4)	
COVID-19'u riskli bulma								
Düşük (0-5)	446 (32.1)	6.87	4.84	1025.27	-10.55***	182 (40.8)	264 (59.2)	8.10**
Yüksek (6-10)	943 (67.9)	10.0	5.78			311 (33.0)	632 (67.0)	
Aileye bulaştırma kaygısı								
Düşük (0-5)	284 (20.4)	5.96	4.62	524.75	-11.78***	130 (45.8)	154 (54.2)	16.48***
Yüksek (6-10)	1105 (79.6)	9.77	5.67			363 (32.9)	742 (67.1)	
Çaresizlik								
Düşük (0-5)	436 (31.4)	5.06	3.81	1171.55	-22.49***	182 (41.7)	254 (58.3)	10.84**
Yüksek (6-10)	953 (68.6)	10.79	5.49			311 (32.6)	642 (67.4)	
Koruyucu önlemlere uyum								
Var	896 (64.5)	9.26	5.78	1387	-2.31*	-	-	-
Yok	493 (35.5)	8.52	5.48			-	-	
YAB-7								
≥ 8	-	-	-	-	-	261 (34.1)	505 (65.9)	1.50
<8	-	-	-	-	-	232 (37.2)	391 (62.8)	

Not 1. * $p < .05$, ** $p < 0.01$, *** $p < .001$ .Not 2. Bağımsız örneklem t testi, ³Pearson ki-kare testi.

Not 3. YAB-7: Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 Ölçeği.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1. Yaş	-	.01	.40**	-.001	-.003	-.05*	-.08**	-.06**	-.11**	-.11**	.02	
2. Cinsiyet			.01	.28**	.20**	-.04	.08**	.10**	.09**	.20**	.02	
3. Çocuk				.15**	.13**	.004	-.001	.06*	.074*	-.03	-.02	
4. Meslek					.45**	.47**	.32**	.39**	.120*	.11**	.01	
5. Kurum						.23**	.15**	.22**	.06*	.05*	-.02	
6. İşe devam durumu							.30**	.27**	.13**	.09**	-.01	
7. COVID-19 risk algısı								.44**	.28**	.27**	.003	
8. Mesleğin risk algısı									.26**	.24**	-.04	
9. Aileye bulaştırma kaygısı										.31**	-.005	
10. Çaresizlik hissi											.02	
11. Bilgi düzeyi												-

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$.

Araştırmanın dördüncü hipotezi COVID-19 hakkında doğru bilgi sahibi olmanın kaygıyı azaltacağı, tedbirlere uyumu ise artıracığı yönündedir. Bu hipotezi test etmek için katılımcılara COVID-19'la ilişkili medyada çok sık vurgulanan, temel bilgiler sorulmuştur. Katılımcıların çoğu (%69.3) 8 ifadenin tümünü doğru yanıtlamış; %25.6'sı 7'sini, %4.5'u 6'sını, kalan %0.7'si de 5'ini doğru yanıtlayabilmiştir. Tek yönlü varyans analizinde bilgi düzeyi ile YAB-7 arasında bir ilişki saptanmazken, $F(3, 1385) = .38, p = .77$; ki-kare testinde bilgi düzeyi ile tedbirlere uyum oranları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür, $\chi^2(3, N = 1389) = 11.87, p < .01$. Post-hoc analizler için Bonferroni düzeltmesi ikili karşılaştırma yöntemi ($p < .0125$) uygulanmış; farkın tüm soruları doğru yanıtlayan gruptan kaynaklandığı ve tüm soruları doğru yanıtlayanların en az 1 yanlış yapanlara göre anlamlı olarak tedbirlere daha yüksek oranda uyduğu belirlenmiştir, $\chi^2(1, N = 1389) = 9.56, p = .002$.

COVID-19'a İlişkin Kaygı ve Hastalıktan Koruyucu Tedbirlere Uyumu Yordayan Faktörlerin Belirlenmesi

Pandemi sürecinde kaygının ve tedbirlere uyumun yordayıcılarını belirlemek amacıyla iki ayrı lojistik

regresyon modeli oluşturulmuş; analiz yapılmadan önce regresyon varsayımları test edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0.9'dan küçük (Tabachnick ve Fidell, 2012), tüm VIF değerlerinin 5'in altında ve tolerans puanlarının da 0.2'nin üzerinde olduğu belirlenmiştir (O'Brien, 2007). Aykırı değerler için de Cook mesafesine bakılmış; 1'den büyük değer olmadığı (Robinson, Cook ve Weisberg, 1984), dolayısıyla analizin regresyon varsayımlarını karşıladığı saptanmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına ilişkin bulgular Tablo 4'te, regresyon analizlerinin sonuçları ise Tablo 5'te yer almaktadır.

Regresyon analizlerinde YAB-7 kesme değerine göre bireyin anksiyetesinin olup olmadığı ($\geq 8 - 1$; $< 8 - 0$) ve tedbirlere uyumu (tümüne uyum var $- 1$; tümüne uyum yok $- 0$) bağımlı değişkenler olarak alınırken; tek değişkenli analizlerde gruplar arasında anlamlı fark oluşturan bireyin yaşı ($\leq 36 - 1$; $> 36 - 0$), cinsiyeti (kadın $- 1$; erkek $- 0$), çocuğunun varlığı (var $- 1$; yok $- 0$), mesleği (sağlık çalışanı $- 1$; diğer meslekler $- 0$), çalıştığı kurumu (kamu $- 1$; özel $- 0$), işe devam durumu (gidiyor $- 1$; gitmiyor $- 0$), COVID-19'u riskli bulması (yüksek $- 1$; düşük $- 0$), COVID-19'a yakalanma açısından

Tablo 5. Kaygıyı ve COVID-19'a Karşı Korumucu Davranışlara Uyumu Yordayan Potansiyel Faktörler için Çok Değişkenli Lojistik Regresyon Analizi

	YAB-7 ¹					Korumucu önlemlere uyum davranışı ²				
	B	SH	Wald	sd	OR (95% CI)	B	SH	Wald	sd	OR (95% CI)
Yaş	.47	.14	11.80	1	1.59 (1.22-2.08)*	-	-	-	-	-
Cinsiyet	.91	.14	44.13	1	2.47 (1.89-3.23) **	-	-	-	-	-
Çocuk	.39	.14	7.81	1	1.47 (1.12-1.93)*	-	-	-	-	-
Meslek	.08	.17	.22	1	1.08 (0.77-1.50)	.01	.14	.01	1	1.01 (0.77-1.31)
Kurum	.07	.14	.26	1	1.07 (0.81-1.40)	-	-	-	-	-
İşe devam durumu	.21	.14	2.15	1	1.23 (0.93-1.64)	.46	.13	12.25	1	1.58 (1.22-2.04)**
COVID-19'u riskli bulma	.27	.15	3.34	1	1.31 (0.98-1.76)	.04	.14	.10	1	1.04 (0.80-1.36)
Mesleği riskli bulma	.14	.16	.79	1	1.15 (0.84-1.57)	-	-	-	-	-
Aileye buluşturma kaygısı	.55	.16	11.46	1	1.73 (1.26-2.39) *	.39	.15	7.14	1	1.48 (1.11-1.97) *
Çaresizlik hissi	1.46	.14	109.92	1	4.31 (3.28-5.67) **	.23	.13	3.08	1	1.25 (0.97-1.62)
COVID-19 bilgi düzeyi	-	-	-	-	-	.38	.12	9.92	1	1.46 (1.15-1.86)*

Not 1. * $p < .01$, ** $p < .001$.

Not 2. ^{1,2}Her bir sütun ayrı regresyon analiz modelini göstermektedir.

Not 3. B: Beta, SH: Standart Hata, sd: Serbestlik Derecesi, OR: Odds Ratio.

mesleğini riskli bulması (yüksek – 1; düşük – 0), aileye bulaştırma kaygısı (yüksek – 1; düşük – 0), çaresizlik hissi (yüksek – 1; düşük – 0) ve COVID-19 bilgi düzeyi (hepsi doğru – 1; en az 1 yanlış – 0) olası yordayıcı değişkenler olarak modele dahil edilmiş; 0 referans kategori olarak kodlanmıştır.

Kaygının yordayıcılarını değerlendirdiğimiz ilk model, anksiyete ile ilgili varyansın %20.3 (*Cok ve Snell R²*) ile %27.1 (*Nagelkerke R²*) arasında bir kısmını açıklamıştır, $\chi^2 = 336.29^{(10)}$, $p < .001$. Bu analize göre yaş ($B = .47$, $Wald(1) = 11.80$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.59$, %95 $GA = [1.22, 2.08]$), cinsiyet ($B = .91$, $Wald(1) = 44.13$, $p < .001$, $Exp(B) = 2.47$, %95 $GA = [1.89, 3.23]$), çocuk sahibi olma ($B = .39$, $Wald(1) = 7.81$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.47$, %95 $GA = [1.12, 1.93]$), aile üyelerine hastalığı bulaştırma kaygısı ($B = .55$, $Wald(1) = 11.46$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.73$, %95 $GA = [1.26, 2.39]$) ve COVID-19'a yönelik çaresizlik hissi ($B = .146$, $Wald(1) = 109.92$, $p < .001$, $Exp(B) = 4.31$, %95 $GA = [3.28, 5.67]$) kaygının yordayıcıları olarak bulunurken; çaresizlik hissi bu değişkenler arasında kaygıyı en güçlü yordayan faktör olarak dikkati çekmiştir.

Tedbirlere uyumu yordayan faktörleri belirlemek için oluşturduğumuz diğer bir regresyon modeli ise varyansın küçük bir kısmını [%3.3 (*Cok ve Snell R²*) ile %4.5 (*Nagelkerke R²*)] açıklayabilmiştir, $\chi^2 = 46.50^{(6)}$, $p < .001$. Bu analizde, işe devam durumunun ($B = .46$, $Wald(1) = 12.25$, $p < .001$, $Exp(B) = 1.58$, %95 $GA = [1.22, 2.04]$), aileye hastalığı bulaştırma kaygısının ($B = .39$, $Wald(1) = 7.14$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.48$, %95 $GA = [1.11, 1.97]$) ve COVID-19 hakkındaki bilgi düzeyinin ($B = .38$, $Wald(1) = 9.92$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.46$, %95 $GA = [1.15, 1.86]$) tedbirlere uyumu yordadığı saptanmıştır.

Tartışma

Bu çalışmada, Türkiye'de COVID-19 salgınının erken döneminde, pandeminin neden olduğu kaygı düzeyinin araştırılması, kaygıyı yordayan faktörlerin belirlenmesi ve sağlık çalışanları ile diğer meslek mensuplarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Alanyazında, başta ön saflarda çalışanlar olmak üzere sağlık çalışanlarının; uykusuzluk, stres, kaygı ve depresyon açısından yüksek risk altında olduğu bildirilmiştir (Badahdah ve ark., 2020; Lai ve ark., 2020). Çin'de YAB-7 ölçeği kullanılarak yapılan araştırmalarda, sağlık çalışanlarında kaygının yaygınlığı %24 ile %44.7 arasında bulunmuştur (Lai ve ark., 2020; Zhang ve ark., 2020; Zhu ve ark., 2020). Mevcut çalışmada bu oranın Çin'e göre daha yüksek saptanmasına rağmen [%62.9 (%95 $GA = 58.7 - 66.8$)], sağlık çalışanı olmanın kaygı için bir risk faktörü olmadığı dikkati çekmiştir. Ayrıca beklenenin aksine yüksek riskli ve düşük riskli branşlardaki doktorlar

arasında kaygı düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık görülmemiş; bu durumun çalışmanın COVID-19 salgınının erken evresinde yapılmasının bir sonucu olabileceği düşünülmüştür.

Pandemi döneminde ülkemizde yapılan bir başka çalışmada sağlık çalışanlarının diğer meslek mensuplarına göre; sağlık çalışanları arasında ise hemşirelerin, doktorlara ve diğer sağlık çalışanlarına göre daha yüksek kaygı ve çaresizlik hissi yaşadıkları görülmüştür (Hacimusalar ve ark., 2020). Mevcut çalışmada kaygı düzeyleri açısından, sağlık çalışanları (doktor, hemşire ve diğer sağlık personeli) arasında da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu çalışma, Hacimusalar ve ark. (2020)'in çalışmasından daha erken dönemde, henüz hastane doluluk oranlarının fazla olmadığı süreçte yapılmış; bu süreçte sağlık çalışanları birebir daha az COVID-19 hastasıyla temas etmiş ve COVID-19 nedeniyle ölümlere tanık olmuşlardır. Dolayısıyla, bu çalışmadaki kaygı ve çaresizliğin yaşanmışlıklardan kaynaklanmadığı; daha çok salgının erken dönemindeki belirsizlik nedeniyle ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı olarak, Wang ve arkadaşları (2020) COVID-19 pandemisinde kadınlarda kaygının üç kat daha yaygın olduğunu bildirmiştir. COVID-19 pandemisinde Türkiye'de yapılan bir çalışmada kadınların, depresyon, anksiyete ve sağlık anksiyetesi düzeylerinin erkeklere göre daha fazla olduğu gösterilmiştir (Özdin ve Özdin, 2020). Yakın tarihte yayınlanan ve yine Türkiye'de yapılan diğer bir çalışmada COVID-19 ile ilişkili korkunun, anksiyete ve depresyon belirtilerinin kadınlarda daha fazla olduğu bulunmuştur (Koçak, Koçak ve Younis, 2021). Dolayısıyla mevcut çalışmada, kadınların kaygı düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olmasının, kadınlarda hastalığa yakalanma korkusunun ve sağlık kaygısının daha yoğun olmasıyla ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Ek olarak salgın döneminde, kadınların -toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle- ev içi iş yükünün (Power, 2020) ve şiddet mağduriyetinin (Akel ve ark., 2021; Roesch, Amin ve Garcia-Moreno, 2020) artması bu farkı açıklayabilecek önemli mekanizmalar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada kaygıyı en yüksek oranda yordayan faktör olarak COVID-19'a ilişkin çaresizlik hissi bulunmuştur. Benzer şekilde, Yıldırım ve Arslan (2020) COVID-19 pandemisinin erken evresinde umut ve psikolojik iyilik arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır. Alanyazında da çaresizlik hissi stres, kaygı ve depresyon ile ilişkilendirilmiş (Garlow ve ark., 2008); ayrıca uzun vadede bu duygunun intihar riskinin önemli bir habercisi olduğu bildirilmiştir (Hendin, Maltzberger, Haas, Szanto ve Rabinowicz, 2004). Nitekim geçmiş salgınlarda intihar oranlarının arttığı bilinmektedir (Cheung, Chau ve Yip, 2008). Alanyazında, COVID-19 pandemisi

döneminde görülen maddi zorlukların, aile içi şiddetin, sosyal medya aracılığıyla paylaşılan yanlış bilgilerin, yüksek riskli ve ağır koşullarda çalışmanın psikolojik bozukluklarla birlikte intihar riskini de artırdığı (Gunnell, Appleby, Arensman, Hawton ve John, 2020); uygulanacak müdahale programlarına, intiharı önlemeye yönelik psikolojik sağlık uygulamalarının dahil edilmesi gerektiği bildirilmiştir (Klomek, 2020). Bu amaçla, Türkiye’de Sağlık Bakanlığı ve sivil toplum kuruluşları, sağlık çalışanlarına ve genel nüfusa yönelik erken müdahale programları oluşturmuştur. Sivil toplum örgütleri ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü’nün ortaklaşa geliştirdiği KORDEP (Koronavirus pandemisinde Online Ruhsal Destek Programı) projesi kapsamında çevrimiçi destek hattı kurulmuştur. Ayrıca Türkiye Psikiyatri Derneği Sağlık Çalışanlarına Psikolojik Destek Hattı da pandemi döneminde psikolojik zorluk yaşayan sağlık çalışanlarını desteklemek amacıyla oluşturulmuştur (Hiçdurmaz ve Üzar-Özçetin, 2020; İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, 2020). Bu dönemde geliştirilen bir başka uygulama ise Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Destek Sistemidir (RUHSAD). Bir mobil uygulama olan RUHSAD ile sağlık çalışanlarına ve onların çocuklarına çevrimiçi psikolojik sağlık hizmeti verilmesi amaçlanmıştır (Yalçınbaş ve Marakoğlu, 2020). Bu uygulamaların sonuçları ancak ileriki dönemlerde anlaşılacaktır.

Çalışmada dikkati çeken bir diğer bulgu da, varınsın küçük bir bölümünü açıklamasına rağmen işe gitmeye devam etme durumunun, aileye hastalığı bulaştırma kaygısının ve COVID-19 hakkındaki bilgi düzeyinin hastalıktan koruyucu davranışlara uyumu yordamasıdır. Başka bir deyişle, koronavirüsle temas riski fazla olup, bilgi düzeyi iyi olanlar daha tedbirli davranmaktadır. Bu sonuç, toplumu COVID-19 hakkında doğru bilgilendirmenin pandeminin kontrolündeki önemini ortaya koymuştur.

Çalışmanın tek değişkenli analiz sonuçlarına bakıldığında, 36 yaşından küçüklerin büyüklere göre; kadınların erkeklerle göre; sağlık çalışanlarının diğer mesleklerle göre; çocuğu olanların olmayanlara göre; kamu kurumunda çalışanların özel kurumda çalışanlara göre; işe gidenlerin gitmeyenlere göre; risk algısı, aileye bulaştırma kaygısı ve çaresizlik hissi yüksek olanların düşük olanlara göre YAB-7 düzeylerinin anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çok değişkenli lojistik regresyon analizinde ise yaşın, cinsiyetin, çocuk sahibi olmanın, aileye COVID-19’u bulaştırma kaygısının ve çaresizlik hissinin kaygıyı yordadığı saptanmıştır. Bu farkın bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlarla ilişkili olabileceği düşünülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2012).

Mevcut çalışmanın bu alanda yapılmış diğer çalışmalara göre en önemli özelliği, Türkiye’de COVID-19 pandemisinin erken döneminde yapılan kısıtlı çalışma-

lardan biri olmasıdır. Ülkemizde, COVID-19 salgınına ilişkin haberler, Ocak 2020’de medyada paylaşılmaya başlanmış, şubat ayında ise tüm gündeme hâkim olmuştur. Türkiye’de ilk COVID-19 vakasının tespit edildiği, Sağlık Bakanlığı tarafından 11 Mart 2020’de kamuoyuna bildirilmiştir. Çalışmanın başladığı 20 Mart 2020 tarihinde COVID-19’a bağlı vaka sayısı 359, ölü sayısı 4 olarak açıklanmış; veri toplamanın sona erdiği 25 Mart 2020’de ise vaka sayısı 1872, ölü sayısı 44 olarak bildirilmiştir (ECDC, 2020). Bu süre zarfında, okullar kapatılmış, 65 yaş ve üzeri bireylere sokağa çıkma yasağı getirilmiş; yurtdışı seyahatlerine, belirli toplantı ve organizasyonlara kısıtlamalar uygulanmıştır. Bulgular değerlendirilirken Türkiye’nin COVID-19’a ilişkin içinde bulunduğu bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, bu çalışma bir çevrimiçi anket uygulamasının tüm sınırlılıklarını içermektedir. Ayrıca, çalışmanın kesitsel tasarımı, değişkenler arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi kurulmasını engellemektedir. Çaresizliğin standardize bir ölçek yerine araştırmacıların oluşturduğu bir ölçüm aracı ile değerlendirilmesi de bir kısıtlılık olarak düşünülmekle birlikte, ilgili maddelerin iç tutarlılık katsayısının bu çalışma için istatistiksel olarak yeterli düzeyde olduğu kanaatine varılmıştır. Son olarak, kadınların bu tür anketlere katılma oranı daha yüksek olduğundan, örnekleme kadınların sayısı erkeklerin yaklaşık iki katına ulaşmıştır. Bu durum sonuçların topluma genellenmesini engellemektedir. İleride yapılacak çalışmalarda bu kısıtlılıkların dikkate alınması ve anket dışı değerlendirmelerin uygulanması önerilmektedir.

Sonuç olarak; çalışmadan elde edilen bulguların, salgınlarda psikolojik sağlığı koruyucu programlar geliştirilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda aydınlatıcı olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bulgular, gelecekte olası pandemilerin erken evrelerindeki belirsizliğin, kaygı ve çaresizlikle ilgili olduğunu; bu belirsizliği ortadan kaldırmak için erken dönemde doğru bilgilendirmenin olabildiğince hızlı yapılmasının ya da belirsizliğe tahammül etmeyi artırmaya yönelik çalışmalar planlanmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Katkı Belirtme ve Teşekkür: Yazarlar, makalenin redaksiyonunu yaparken değerli geri bildirimleri için Artun Törenli, Utku Kaba, Özgür Sarı ve Başak Uygun’a ve araştırmaya dahil olan tüm katılımcılara teşekkür eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansal Destek Beyanı: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan eder.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma, Başkent Üniversitesi Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırma Kurulu ve Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Proje no: KA20/121).

Kaynaklar

- Abdulah, D. M. ve Musa, D. H. (2020). Insomnia and stress of physicians during COVID-19 outbreak. *Sleep Medicine: X*, 2, 100017. <https://doi.org/10.1016/j.sleepx.2020.100017>
- Akel, M., Berro, J., Rahme, C., Haddad, C., Obeid, S. ve Hallit, S. (2021). Violence Against Women During COVID-19 Pandemic. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(13-14). <https://doi.org/10.1177/0886260521997953>
- Badahdah, A., Khamis, F., Al Mahyijari, N., Al Balushi, M., Al Hatmi, H., Al Salmi, I., ... ve Al Noomani, J. (2020). The mental health of health care workers in Oman during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Social Psychiatry*, 8, 20764020939596. doi: 10.1177/0020764020939596.
- Bozdağ, F. ve Ergün, N. (2020). Psychological Resilience of Healthcare Professionals During COVID-19 Pandemic. *Psychological Reports*, 124(6), 2567–2586. doi: 10.1177/0033294120965477
- Centers for Disease Control and Prevention- CDC (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) How to protect yourself. (21.03.2020 tarihinde <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prepare/prevention.html> adresinden alınmıştır.)
- Ceri, V. ve Cicek, I. (2021). Psychological Well-Being, Depression and Stress During COVID-19 Pandemic in Turkey: A Comparative Study of Healthcare Professionals and Non-Healthcare Professionals. *Psychology, Health and Medicine*, 26(1), 85–97. doi: 10.1080/13548506.2020.1859566.
- Chatzittofis, A., Karanikola, M., Michailidou, K. ve Constantinidou, A. (2021). Impact of the COVID-19 Pandemic on the Mental Health of Healthcare Workers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1435. doi: 10.3390/ijerph18041435
- Chen, J., Liu, X., Wang, D., Jin, Y., He, M., Ma, Y. ... ve Hou, X. (2021). Risk factors for depression and anxiety in healthcare workers deployed during the COVID-19 outbreak in China. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 56, 47–55. doi: 10.1007/s00127-020-01954-1
- Cheung, Y. T., Chau, P. H. ve Yip, P. S. (2008). A revisit on older adults suicides and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) epidemic in Hong Kong. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 23(12), 1231–1238. doi: 10.1002/gps.2056.
- Clopper, C. J. ve Pearson, E. S. (1934). The use of confidence or fiducial limits illustrated in the case of the binomial. *Biometrika*, 26(4), 404–413.
- Di Tella, M., Romeo, A., Benfante, A. ve Castelli, L. (2020). Mental health of healthcare workers during the COVID-19 pandemic in Italy. *Journal of Evolution in Clinical Practice*, 26(6), 1583–1587. doi: 10.1111/jep.13444.
- Duran, S. ve Erkin, Ö. (2021). Psychologic distress and sleep quality among adults in Turkey during the COVID-19 pandemic. *Progress in Neuro-Psychopharmacology & Biological Psychiatry*, 107, 110254. doi: 10.1016/j.pnpbp.2021.110254.
- ECDC (2020). European Centre for Disease Prevention and Control COVID-19 guidelines. (02.09.2020 tarihinde <https://www.ecdc.europa.eu/en/COVID-19-pandemic/adresinden> alınmıştır.)
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A. ve Lang, A.G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41(4), 1149–1160. doi: 10.3758/BRM.41.4.1149
- Fiorillo, A. ve Gorwood, P. (2020). The consequences of the COVID-19 pandemic on mental health and implications for clinical practice. *European Psychiatry*, 63(1), e32, 1–2 <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2020.35>
- Garlow, S. J., Rosenberg, J., Moore, J. D., Haas, A. P., Koestner, B., Hendin, H., Nemeroff, C. B. (2008). Depression, desperation, and suicidal ideation in college students: Results from the American Foundation for Suicide Prevention College screening project at Emory University. *Depression and Anxiety*, 25(6), 482–488. doi: 10.1002/da.20321
- Gunnell, D., Appleby, L., Arensman, E., Hawton, K., John, A., Kapur, N., ... ve Pirkis, J. (2020). Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 468–471. doi:10.1016/s2215-0366(20)30171-1
- Hacimusalar, Y., Kahve, A. C., Yasar, A. B. ve Aydin, M. S. (2020). Anxiety and hopelessness levels in COVID-19 pandemic: A comparative study of healthcare professionals and other community sample in Turkey. *Journal of Psychiatric Research*, 129, 181–188. doi: 10.1016/j.jpsychires.2020.07.024.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T. ve Rapson, R. L. (1993). Emotional contagion. *Current Directions in Psychological Science*, 2(3), 96–99. doi:10.1111/1467-8721.ep10770953.
- Hendin, H., Maltzberger J. T., Haas, A. P., Szanto, K. ve Rabinowicz, H. (2004). Desperation and Other Affective States in Suicidal Patients. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 34(4), 386–394. doi: 10.1521/suli.34.4.386.53734
- Hiçdurmaz, D. ve Üzar-Özçetin, Y. S. (2020). COVID-19 Pandemisinde Ön Safta Çalışan Hemşirelerin Ruh-

- sal Sağlıkının Korunması ve Ruhsal Travmanın Önlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(Özel Sayı), 1–7.
- Holmes, B. J. (2008). Communicating about emerging infectious disease: The importance of research. *Health, Risk & Society*, 10(4), 349–360.
- İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü (2021). Koronavirus Pandemisinde Online Ruhsal Destek (11.3.2021 tarihinde <https://istanbulism.saglik.gov.tr/TR,180686/korona-virus-pandemisinde-online-ruhsal-destek.html> adresinden alınmıştır).
- Johnson, S. U., Ulvenes, P. G., Øktedalen, T. ve Hoffart, A. (2019). Psychometric properties of the general anxiety disorder 7-item (GAD-7) scale in a heterogeneous psychiatric sample. *Frontiers in Psychology*, 10, 1713.
- Kaniasty, K. (2019). Social support, interpersonal, and community dynamics following disasters caused by natural hazards. *Current Opinion in Psychology*, 32, 105–109. doi: 10.1016/j.copsyc.2019.07.026.
- Kang, L., Li, Y., Hu, S., Chen, M., Yang, C., Yang, B. X., ... ve Liu, Z. (2020) The mental health of medical workers in Wuhan, China dealing with the 2019 novel coronavirus. *The Lancet Psychiatry*, 7(3), e14. doi: 10.1016/S2215-0366(20)30047-X
- Khan, S. ve Huremović, D. (2019). Psychology of the pandemics. D. Huremović (Ed.), *Psychiatry of Pandemics: A Mental Health Response to Infection Outbreak* içinde (37-44). Switzerland: Springer.
- Klomek, A. B. (2020). Suicide prevention during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 390. doi: 10.1016/S2215-0366(20)30142-5
- Koçak, O., Koçak, Ö. E. ve Younis, M. Z. (2021). The psychological consequences of COVID-19 fear and the moderator effects of individuals' underlying illness and witnessing infected friends and family. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1836.
- Konkan, R., Şenormancı, Ö., Güçlü, O., Aydın, E. ve Sungur, M. Z. (2013). Validity and reliability study for the Turkish adaptation of the generalized anxiety disorder-7 (GAD-7) scale. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50(1), 53–58. doi: 10.4274/npa.y6308
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., ...ve Hu, S. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA*, 3(3), e203976. doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.3976
- Lenzo, V., Quattropiani, M. C., Sardella, A., Martino, G. ve Bonanno, G. A. (2021). Depression, anxiety, and stress among healthcare workers during the COVID-19 outbreak and relationships with expressive flexibility and context sensitivity. *Frontiers in Psychology*, 12, 623033. doi: 10.3389/fpsyg.2021.623033.
- Luceño-Moreno, L., Talavera-Velasco, B., García-Albuerno, Y. ve Martín-García, J. (2020). Symptoms of Posttraumatic Stress, Anxiety, Depression, Levels of Resilience and Burnout in Spanish Health Personnel during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5514. doi: 10.3390/ijerph17155514
- MacDonald, P. L. ve Gardner, R. C. (2000). Type I error rate comparisons of post hoc procedures for I × J chi-square tables. *Educational and Psychological Measurement*, 60(5), 735–754. <https://doi.org/10.1177/00131640021970871>
- Maunder, R., Hunter, J., Vincent, L., Bennett, J., Peladeau, N., Leszcz, M., ... ve Mazzulli, T. (2003). The immediate psychological and occupational impact of the 2003 SARS outbreak in a teaching hospital. *CMAJ*, 168(10), 1245–1251.
- O'Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & Quantity*, 41(5), 673–690. doi:10.1007/s11135-006-9018-6
- Özdin, S. ve Bayrak Özdin, Ş. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(5), 504–511.
- Robinson, A., Cook, R. D. ve Weisberg, S. (1984). Residuals and influence in regression. *Journal of the Royal Statistical Society*, 147(1), 108.
- Roesch, E., Amin, A., Gupta, J. ve Garcia-Moreno, C. (2020). Violence against women during COVID-19 pandemic restrictions. *BMJ*, 369, m1712. doi:10.1136/bmj.m1712
- Park, M., Thwaites, R. S. ve Openshaw, P. J. M. (2020). COVID-19: Lessons from SARS and MERS. *European Journal of Immunology*, 50(3), 308–311. doi:10.1002/eji.202070035
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(1), 67–73.
- Spitzer, R. L., Kroenke, K., Williams, J. B. W. ve Löwe, B. (2006). A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: The GAD-7. *Archives of International Medicine*, 166(10), 1092–1097. doi: 10.1001/archinte.166.10.1092
- Şahin, M. K., Aker, S., Şahin, G. ve Karabekiroğlu, A. (2020). Prevalence of depression, anxiety, distress and insomnia and related factors in healthcare workers during COVID-19 pandemic in Turkey.

- Journal of Community Health*, 45(6), 1168–1177. <https://doi.org/10.1007/s10900-020-00921-w>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tam, C. W. C., Pang, E. P. F., Lam, L. C. W. ve Chiu, H. F. K. (2004). Severe acute respiratory syndrome (SARS) in Hongkong in 2003: Stress and psychological impact among frontline healthcare workers. *Psychological Medicine*, 34(7), 1197–1204. doi: 10.1017/s0033291704002247
- Vaughan, E. ve Tinker, T. (2009). Effective health risk communication about pandemic influenza for vulnerable populations. *American Journal of Public Health*, 99(2), 324–332. doi:10.2105/AJPH.2009.162537
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S. ve Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729.
- Wheeler, L. (2005). Toward a theory of behavioral. *Psychological Review*, 73(2), 179–192. doi:10.1037/h0023023.
- Wilson, W., Raj, J. P., Rao, S., Ghiya, M., Nedungalaparambil, N. M., Mundra, H. ve Mathew, R. (2020). Prevalence and predictors of stress, anxiety, and depression among healthcare workers managing COVID-19 pandemic in India: A nationwide observational study. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 42(4), 353–358. <https://doi.org/10.1177/0253717620933992>
- World Health Organization - WHO (2020). *Timeline: WHO's COVID-19 response*. (11.3.2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#!> adresinden alınmıştır.)
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M. W., Gill, H., Phan, L., ... ve McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 277, 55–64. doi: 10.1016/j.jad.2020.08.001.
- Yalçıntaş, A. ve Marakoğlu, K. (2020). Pandemide Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarının Ruh Sağlığı ve Desteği. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 12(2), 54–57.
- Yıldırım, M. ve Arslan, G. (2020). Exploring the associations between resilience, dispositional hope, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of COVID-19. *Current Psychology*, 41(8), 5712–5722. doi: 10.1007/s12144-020-01177-2.
- Yıldırım, M., Geçer, E. ve Akgül, Ö. (2021). The impacts of vulnerability, perceived risk, and fear on preventive behaviours against COVID-19. *Psychology, Health & Medicine*, 26(1), 35–43. doi: 10.1080/13548506.2020.1776891
- Yıldırım, M. ve Güler, A. (2020). COVID-19 severity, self-efficacy, knowledge, preventive behaviors, and mental health in Turkey. *Death Studies*, 16, 1–8. doi: 10.1080/07481187.2020.1793434.
- Zhang, H., Shi, Y., Jing, P., Zhan, P., Fang, Y., Wang, F. (2020). Posttraumatic stress disorder symptoms in healthcare workers after the peak of the COVID-19 outbreak: A survey of a large tertiary care hospital in Wuhan. *Psychiatry Research*, 294, 113541. doi: 10.1016/j.psychres.2020.113541.
- Zhu, J., Sun, L., Zhang, L., Wang, H., Fan, A., Yang, B., ... ve Xiao, S. (2020). Prevalence and influencing factors of anxiety and depression symptoms in the first-line medical staff fighting against COVID-19 in Gansu. *Frontiers in psychiatry*, 11, 386.

Summary

Anxiety Predictors in COVID-19 Pandemic: Comparison between Healthcare and Other Professions

Duygu Kaba
Başkent Üniversitesi

Zulal Törenli Kaya¹
Başkent Üniversitesi

Burcu Akın Sarı
Başkent Üniversitesi

Hande Ayraller Taner
Başkent Üniversitesi

Gamze Özçürümez Bilgili
Başkent Üniversitesi

The Coronavirus 2019 (Covid-19) outbreak, which started in China in December 2019 has spread rapidly in many countries and was declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020 (WHO, 2020). In pandemics, just as the virus that causes the disease spreads among individuals and affects the whole society; it has been observed that the mental health problems have also spread rapidly as a symbolic infection due to the uncertainty of threat (Kaniasty, 2019), misinformation by the media and other communication channels, and panic at the individual and mass level (Khan & Huremović, 2019). For this reason, in the management of the outbreak, intervention to the anxiety, fears, misinformation, and attitudes of society are as vital as is treating the disease (Holmes, 2008; Vaughan & Tinker, 2009).

In the pandemic period, having insufficient equipment and intense working hours under a high risk of contamination, social isolation, stigmatization, and insufficient psychosocial support are among the underlying risk factors for healthcare professionals' mental health problems (Kang et al., 2020). Simultaneously, as in past outbreaks, healthcare professionals had concerns about carrying the infection to their families, and this brought them an extra mental burden (e.g., Maunder et al., 2020). In Turkish literature, regarding healthcare workers' psychological states related to COVID-19 pandemic, it was found that a high level of depression (77.6%), anxiety (60.2%), insomnia (50.4%) and psychological distress (76.4%) were highly common; and being a woman, working at the front and having a psychiatric history were the risk factors for mental health problems (Şahin, Aker, Şahin, & Karabekiroğlu, 2020). In the study of Hacimusalar, Kahve, Yaşar, and Aydın (2020) it was revealed that the healthcare workers' levels of hopelessness and state anxiety were higher; the nurses' level of hopelessness was significantly

higher than physicians and their state anxiety levels were higher than both physicians and other healthcare workers; as the income level decreased, the participants' levels of hopelessness and state anxiety increased.

In addition to risk factors, the protective factors for mental health were examined and it was shown that preventive behaviors against COVID-19 had a positive effect on psychological well-being. Regarding this subject, Yıldırım, Geçer and Akgül (2021) reported that avoiding public transportation and frequent hand washing was frequently adopted, and women who perceived higher risk and fear due to the virus, reported more preventive behaviors. The authors stated that those who believed that they were vulnerable to the disease and perceived a high risk of infection were more likely to engage in preventive behaviors, because these behaviors helped them develop the sense of control on COVID-19.

Based on the literature, this study aimed to examine the anxiety levels of healthcare professionals, compare anxiety levels of healthcare and non-healthcare professions, and investigate the predictors of compliance with anxiety and disease preventive behaviors, in the early stage of the Covid-2019 outbreak in Turkey.

Method

Participants

This study included participants from various professions such as healthcare professionals, engineers, lawyers, teachers, and tradesmen. The participants were graduates of Baskent University and they are living in different cities in Turkey. The study consisted of 1389 participants (healthcare professionals: $n = 568$, 40.9%; other professionals: $n = 821$, 59.1%). According to post-hoc analysis conducted using G*Power 3.1 (Faul, Erdfelder,

Buchner, & Lang, 2009), the sample sizes in each group were found sufficient based on the sampling error of .05, an effect size of .32 (*Hedges' g*) and the power of .99.

Instruments

The online survey consisted of a 29-item information form, which was prepared by researchers that obtained information about the participants' demographic characteristics, preventive behaviors, perceived risk and level of knowledge about COVID-19, and the GAD-7 scale.

Information form.

i. Demographic characteristics. This part included twelve questions related to sociodemographic characteristics, the presence of chronic diseases, and work attendance state.

ii. Preventive behaviors for COVID-19. In this part of the questionnaire, the preventive behaviors recommended for all, namely; "washing hands frequently, using sanitizer, avoiding crowded places" were asked in the form of three "yes/ no" questions.

iii. Perceived risk of COVID-19. In this part, the participants' perceived risk of COVID-19, perceived risk of being infected with COVID-19 due to their professions, anxiety for infecting their family members, and the feeling of desperation toward COVID-19 were asked with four items rated on a 10-point Likert type scale ($0 = \text{none}$, $10 = \text{very severe}$). Based on the cut-off score, the scores were categorized as low (0–5) or high (6–10) risk/anxiety/ desperation. The Cronbach's alpha of the items was found as .71.

iv. Level of knowledge about COVID-19. To assess the participants' level of knowledge, eight "true/ false" statements regarding the characteristics of COVID-19 were presented.

Generalized Anxiety Disorder-7 (GAD-7). GAD-7 is a 7-question self-report 4-point Likert-type scale ($0 = \text{never}$, $1 = \text{several days}$, $2 = \text{more than half the days}$, $3 = \text{nearly every day}$) developed by Spitzer, Kroenke, Williams, and Löwe (2006) according to the DSM-IV-TR diagnostic criteria. It evaluates the symptoms of generalized anxiety disorder within the last two weeks. Cut-off scores of 5, 10, and 15 are considered for mild, moderate, and severe anxiety, respectively. The Turkish adaptation study was conducted by Konkan, Şenormanç, Güçlü, Aydın, and Sungur (2013) in which the cut-off score was found as 8, and Cronbach's alpha as .85. In present study the Cronbach's alpha was found as .92. In this study, Cronbach's alpha was found as .92

Procedure

This study was approved by the Institutional Review Board (Project no: KA20/121). All instruments were in-

stalled on an online survey program (i.e, Google forms). During the data collection process, the research was conducted using an online questionnaire via the e-mail and social media accounts of a university's alumni association. The data collection period was between 20th March 2020 and 25th March 2020. In the survey, an informed consent form and the researchers' contact information were presented to the participants before the questions. The inclusion criteria for the participants were determined as living in Turkey and being over the age of 18. Everyone who received the link to the online questionnaire and volunteered to participate included in the study. The participants were notified about the aims of the study, the importance of their participation, and their right to refuse or quit the survey at any time during the process. The fulfillment of the survey took approximately five minutes.

Data Analysis

All the analyses were performed via IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) software. To determine whether there is a normal distribution, an inspection of histograms was evaluated with multivariate skewness and kurtosis. After performing descriptive statistical analysis, to evaluate the differences between the groups, an independent sample t-test, and Pearson's chi-square tests were conducted. For the homogeneity of variances, independent sample t-test results were interpreted based on Levene statistics. Bonferroni-corrected paired comparison method was used for post hoc analysis of chi-square test results. The correlations between the variables and anxiety levels were examined through Pearson's and Spearman's correlation coefficients.

In order to test the factors predicting anxiety and compliance with preventive behaviors, logistic regression analyses were performed. These analyses were performed based on the cut-off score of GAD-7, and the compliance with all preventive behaviors. In these regression analyses, the variables that revealed significant differences in terms of independent sample t-test and Pearson's chi-square test results were included in the models. Before the analyses, the assumptions were tested. In logistic regression analysis, the "Enter" method was chosen. In all analyses, a significant difference was accepted based on $p < .05$.

Results

The Relation between Demographic Characteristics and Anxiety Levels

This study included 1389 eligible individuals whose median age was 36.7 with an interquartile range (IQR) of 19–77 years. Of the 1389 people, 894 were (64.4%) females, 495 (35.6%) were males, and 40.9% (n

= 568) are healthcare workers, 59.1% ($n = 821$) are from other professions. While 76.8% of healthcare workers are physicians, 10% are nurses, and 13.2% other health personnel (midwives, pharmacists, technicians, etc.), 33.4% of non-health workers are engineers, 13.8% of them were teachers, and the rest had other professions such as shopkeepers, lawyers and bankers.

In this study, it was observed that 18.3% of the healthcare workers had normal/minimal level of anxiety, 32.6% had mild anxiety, 22.9% had moderate anxiety and 26.2% had severe anxiety. However, in non-healthcare workers, these rates were 27.8%, 35.8%, 21.9%, and 14.5%, respectively. The relation between professionals and anxiety levels was examined using an independent sample t-test, and it was found that the anxiety levels of healthcare professionals ($M = 10.16$, $S = 5.96$) were significantly higher than those who were non-healthcare workers ($M = 8.18$, $S = 5.34$), $t(1129.93) = -6.33$, $p < .001$. In contrast, there were no statistically significant differences in anxiety levels among healthcare professionals in the ANOVA analysis, $F(2, 565) = 1.40$, $p = .101$). Besides, when we compared the healthcare professionals to the non-healthcare professionals, the perceived risk of COVID-19 ($\chi^2(1, N = 1389) = 143.22$, $p < .001$), the perceived risk of being infected with COVID-19 due to their professions ($\chi^2(1, N = 1389) = 209.65$, $p < .001$), the anxiety for infecting family members, ($\chi^2(1, N = 1389) = 20.11$, $p < .001$) and feeling of desperation towards COVID-19 ($\chi^2(1, N = 1389) = 15.33$, $p < .001$) were significantly higher in the healthcare workers.

To determine the potential risk factors of anxiety, the participants were divided into paired groups according to demographic data. The differences between the GAD-7 mean scores of the groups were evaluated using the independent sample t-test. Accordingly, the anxiety levels of the participants who are under the age of 36 were significantly higher than those who are older ($t(1296.29) = 3.96$, $p < .001$). In this study, similar to the literature findings, it was found that women were more anxious than men ($t(1053.91) = -10.87$, $p < .001$) and participants who had at least one child were more anxious than those who had no children ($t(1387) = -1.99$, $p < .05$).

We also investigated the relationship between anxiety and going to work despite the 'stay home' warning. As a result, 73.3 % of those included in the study were working outside the home. When the anxiety levels of the participants were compared based on their working status, GAD-7 levels were found to be significantly higher in those who had to go to work than those working from home ($t(1366.58) = -5.07$, $p < .001$).

Of the 1389 participants, 292 (21%) reported that they had at least one chronic disorder. However, there

was no statistically significant difference in GAD-7 levels used to compare anxiety levels between those with and without the chronic disease $t(1387) = .59$, $p = .55$.

The Relation between Demographic Characteristics and Compliance with Preventive Behaviors Against COVID-19

A total of 1327 participants (95.5 %) reported that their hygiene habits have changed. Regarding commonly preferred preventive behaviors for COVID-19, the great majority of the participants were washing their hands frequently ($n = 1249$, 89.9 %), while 79.8 % ($n = 1109$) were using sanitizer, and 74.6 % ($n = 1036$) were avoiding crowded places. The relationship between demographic characteristics and compliance with these three preventive behaviors was evaluated by Pearson's chi-square analysis. According to analysis, compliance with all preventive behaviors was significantly higher in the participants who were healthcare professionals ($\chi^2(1, N = 1389) = 6.07$, $p < .05$), who continue to go to work ($\chi^2(1, N = 1389) = 20.76$, $p < .001$), who perceived COVID-19 as high risk ($\chi^2(1, N = 1389) = 8.10$, $p < .01$), who had a high level of the anxiety for infecting family members, ($\chi^2(1, N = 1389) = 16.48$, $p < .001$), or who had a feeling of desperation toward COVID-19 ($\chi^2(1, N = 1389) = 10.84$, $p < .01$). According to the anxiety level, there was no significant difference between the groups in terms of compliance with the preventive behaviors ($\chi^2(1, N = 1389) = 1.50$, $p = .22$).

In the study, to determine the relation between COVID-19 knowledge level and anxiety, and between COVID-19 knowledge level and compliance with protective behaviors ANOVA test and chi-square test were used, respectively. There was no significant relation between knowledge level and anxiety ($F(3, 1385) = .38$, $p = .77$), but the difference between the level of COVID-19 knowledge and the compliance to protective behaviors was found to be statistically higher ($\chi^2(3, N = 1389) = 11.87$, $p < .01$). We used the Bonferroni corrected method ($p < .0125$) for post-hoc analyzes and it was determined that this difference was due to the group's correct answer to all questions ($\chi^2(1, N = 1389) = 9.56$, $p = .002$).

The Factors Predicting Anxiety and Behavioral Compliance

The first model in which we analyzed the predictors of anxiety explained 20.3% (Cox and Snell R^2) to 27.1% (Nagelkerke R^2) of the variance related to anxiety. The results for multivariable logistic regression analysis revealed that the predictors of anxiety were found as age ($B = .47$, $Wald(1) = 11.80$, $p < .01$, $Exp(B) = 1.59$, 95% $CI = [1.22, 2.08]$), gender ($B = .91$, $Wald(1) = 44.13$, p

< .001, Exp (B) = 2.47, 95% CI = [1.89, 3.23]), having at least one child ($B = .39$, $Wald(1) = 7.81$, $p < .01$, Exp (B) = 1.47, 95% CI = [1.12, 1.93]), the anxiety for infecting family members ($B = .55$, $Wald(1) = 11.46$, $p < .01$, Exp (B) = 1.73, 95% CI = [1.26, 2.39]), and feeling of desperation towards COVID-19 ($B = .146$, $Wald(1) = 109.92$, $p < .001$, Exp (B) = 4.31, 95% CI = [3.28, 5.67]). Among these variables, the strongest predictor of anxiety was detected as the feeling of desperation toward COVID-19.

The other defined regression model determining the factors of predicting compliance with the preventive behaviors could explain a small part of the variance [%3.3 (Cox and Snell R^2) - 4.5% (Nagelkerke R^2), $\chi^2 = 46.50^{(6)}$, $p < .001$. In this analysis, it was determined that the working status ($B = .46$, $Wald(1) = 12.25$, $p < .001$, Exp (B) = 1.58, 95% CI = [1.22, 2.04]), the anxiety to infect family members ($B = .39$, $Wald(1) = 7.14$, $p < .01$, Exp (B) = 1.48, 95% CI = [1.11, 1.97]) and the level of knowledge about COVID-19, ($B = .38$, $Wald(1) = 9.92$, $p < .01$, Exp (B) = 1.46, 95% CI = [1.15, 1.86]), predicted the individual's compliance with the preventive behaviors.

Discussion

In recent studies conducted in China by using the GAD-7 scale, the anxiety prevalence of healthcare professionals was reported between 24% and 44.7% (Lai et al., 2020; Zhang et al., 2020; Zhu et al., 2020). In this study, the anxiety prevalence of healthcare professionals was found as 62.9% (95% OR 58.7 - 66.8). Moreover, it was found that being a healthcare professional was not a risk factor for anxiety, despite their higher anxiety prevalence compared to China. It would be suggested that this finding could be the consequence of performing the present study at the early stage of the COVID-19 pandemic in Turkey.

Consistent with the findings, Wang et al. (2020) suggested that in terms of anxiety levels, women are three times riskier than men in the COVID-19 pandemic. In addition to their higher depression and health anxiety levels (Özdin & Özdin, 2020), increased workload due to housework and childcare (Power, 2020) and being exposed to violence at home (Akel et al., 2021) were among the reasons for women's high level of anxiety in the pandemic.

The feeling of desperation is associated with stress, anxiety, and depression (Garlow et al., 2008). In this study, it was found that among the criteria predicting anxiety, the highest rate belonged to the feeling of desperation. Similarly, Yıldırım and Arslan (2020) also emphasized the relation between hope and psychological well-being

during the early stage of the COVID-19 pandemic. Studies have also reported that the most relevant situation for individuals who attempt suicide was a feeling of desperation (Hendin, Maltsberger, Haas, Szanto, & Rabinowicz, 2004). Suicide rates in the elderly increased during the SARS epidemic in Hong Kong in 2003-2004 (Cheung, Chau, & Yip, 2008). In addition to mental disorders, especially during the pandemic, an increase in suicide risk can be observed due to financial difficulties, domestic violence, and misinformation shared through social media. However, suicide risk may be higher in healthcare professionals who are more likely to encounter the disease, due to feelings of desperation (Gunnell, Appleby, Arensman, Hawton, & John, 2020). For this reason, it will be life saving to include mental health practices related to suicide prevention in pandemic intervention programs (Klomek, 2020). Therefore, the Ministry of Health and non-governmental organizations have promoted early intervention programs for healthcare professionals and for the general population in Turkey.

Another remarkable finding was that, although it explained a small part of the variance, the level of knowledge predicted compliance with preventive behaviors. This result emphasized that correctly informing society about the virus is to be important for the campaign against COVID-19 infection.

Upon our knowledge, this is one of the rare studies comparing healthcare professionals with other professions in the early COVID-19 pandemic process in Turkey, when information about the disease is limited and changing constantly. The predictors of anxiety were found as age, gender, having children, anxiety for infecting family members, and feeling of desperation. With the progress of the pandemic, the concerns of healthcare professionals and society will also change. From this perspective, it will be informed about what should be considered in the early stages of the next pandemics to provide psychological intervention.

The results of the present study should be evaluated within some limitations. First, this study includes all the limitations of an online survey. Also, the cross-sectional design of the study prevents the establishment of a definite cause-effect relationship between the variables. Another limitation of this study is that the feeling of desperation is not evaluated with a standardized measure. Finally, since women are more likely to participate in such surveys, in the final sample the number of women was approximately twice as many men. These limitations should be taken into consideration for future studies.

Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Kapsamlı Klinik Değerlendirilmesinin Önemi

Cihat Çelik¹

Ankara Medipol Üniversitesi

Gülşen Erden²

Beykoz Üniversitesi

Selma Tural Hesapçioğlu³

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG), okuma, yazma ve matematik gibi akademik alanlarda yaşanan sorunlarla birlikte, sıralama, organizasyon, bellek ve dikkat gibi yürütücü işlevlere ilişkin bozulmaları da bünyesinde bulundurmaktadır. Birçok alanda ortaya çıkan bu sorunlar, bu bozukluğun heterojen bir yapısı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bozukluğun klinik değerlendirilmesinde çok yönlü değerlendirme yaklaşımı kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ÖÖG tanılı çocukların klinik değerlendirmesinde çoklu kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirilen bütünlük bir değerlendirmenin önemini vurgulamak ve ülkemizde bu amaçlar doğrultusunda kullanılan ölçeklerin yordayıcı güçlerini test etmektir. Araştırmanın örneklemini, 6-11 yaş aralığında, ÖÖG tanılı 97 çocuk ile herhangi bir klinik tanısı olmayan 85 normal (gelişimsel olarak sağlıklı) çocuğun olduğu iki grup oluşturmuştur. Araştırmada kullanılan ölçekler şunlardır: Özgül Öğrenme Bozukluğu Klinik Gözlem Bataryası (ÖÖB-KG Bataryası), Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-Dördüncü Sürüm (WISC-IV) ve Özgül Öğrenme Güçlüğü Belirti Tarama Listesi (MOYA). İki grubun puanlarını karşılaştırmada bağımsız gruplar için t testi analizi ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için Pearson korelasyon katsayısı hesaplamaları kullanılmıştır. Ayrıca, ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA'nın özgül öğrenme güçlüğü üzerinde yordama gücünü test etmek amacıyla, lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular, ÖÖG tanılı çocukların ÖÖB-KG Bataryası, WISC-IV ve MOYA puanlarının normal gruptaki çocukların benzer puanlarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur. Lojistik regresyon analizi sonucunda, ÖÖB-KG Bataryası okuma, yazma ve matematik alt testlerinin ÖÖG'yi anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Araştırma bulguları, öğrenme güçlüğü'nün kapsamlı değerlendirmesinde üç ölçeğin bir arada kullanılmasının klinisyenlere yol gösterici bilgiler sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Özgül Öğrenme Güçlüğü, Özgül Öğrenme Bozukluğu Klinik Gözlem Bataryası, Öğrenme Güçlüğü Belirti Tarama Listesi, WISC-IV

Abstract

The Specific Learning Disability (SLD) includes disabilities related to executive functions such as ranking, organization, memory and attention as well as problems experienced in academic fields such as reading, writing, and arithmetic. These problems that arise in various areas reveal that this disorder has a heterogeneous structure. Therefore, a multi-faceted evaluation approach should be inevitable in the clinical evaluation of SLD. The aim of this study is to emphasize the importance of an integrated assessment by using multiple sources in the clinical assessment of children with SLD, and to reveal the predictive power of these sources. The sample of the study consisted of two groups between the ages of 6 and 11 years. The first group included 97 children with SLD, while the second group had 85 children without any clinical diagnosis. The measures used in this research included the following: Specific Learning Disorder Clinical Observation Battery (SLD-CO Battery), Wechsler Intelligence Scale for Children-Fourth Edition (WISC-IV) and Specific Learning Disability Symptom Checklist (MOYA). Independent sample t test analysis were used to compare scores of the two groups and Pearson correlation coefficients were calculated to reveal the relationships between the variables. In order to test the predictive power of the SLD-CO Battery and the MOYA on learning disability, logistic regression analyses were performed. Findings revealed that scores of children with SLD on the SLD-CO Battery, the WISC-IV, and the MOYA significantly differentiated from the same scores of children in the normal sample group. As a result of the logistic regression analysis, subtest scores of reading, writing, and mathematics on the SLD-CO Battery significantly predicted the SLD. The findings of the study suggest that using three scales together in the comprehensive assessment of learning disability would provide guiding information for clinicians.

Keywords: Specific Learning Disability, Specific Learning Disorder Clinical Observation Battery, Learning Disability Symptom Screening List, WISC-IV

Yazar notu: Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 117K959 nolu projenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Yazma Adresi: ¹Dr. Öğr. Üyesi Cihat Çelik, Ankara Medipol Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Hacı Bayram Mahallesi, Talatpaşa Bulvarı, Biga Sokak, No:2 Altındağ / Ankara, cihat.celik@ankaramedipol.edu.tr, ORC-ID: 0000-0001-6495-6253

²Prof. Dr. Gülşen Erden, Beykoz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Çubuklu, Vatan Cd. No:69, Beykoz / İstanbul, haticegulsenenden@beykoz.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-7596-9479

³Doç. Dr. Selma Tural Hesapçioğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yenimahalle Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Yeni Batı Mah. 2026. Cad. 2367. Sk. No:4 Yenimahalle / Ankara, selmaturalhesapcioglu@aybu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-4816-0228

Gönderim Tarihi: 26.06.2020

Kabul Tarihi: 12.04.2021

Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG), uygulanan standart testlere göre, çocuğun genel zekâ düzeyi normal ve normalin üstünde olmasına rağmen, okuma, yazma ve matematik gibi akademik alanlardaki becerilerin öğrenilmesinde yaşlarına uygun bir başarı sergilememesiyle tanımlanan bir bozukluktur. Söz konusu öğrenme sorunlarının, fırsat ve uyaran eksiklikleri, yetersiz öğrenim koşulları, kültürel etkenler, duygusal bozukluklar ve çevresel yoksunluklar, görsel, işitsel ve motor alanlarındaki engeller, zihinsel yetersizlikler, yaygın gelişimsel bozukluklar ve iletişim bozukluklarından kaynaklanmaması gerektiği belirtilmektedir (APA, 2013; Sattler, 2004). ÖÖG olan çocuklara akademik alanda yaşadıkları sorunların yanında, sıralama, dikkat ve bellek gibi yürütücü işlevlere ilişkin bozulmaların da eşlik ettiği bilinmektedir (Karakaş ve ark., 2017; Policy ve ark., 2008). Bu da bu bozukluğun heterojen bir yapısının olduğunu ve değerlendirme sürecinde birçok değişkenin göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öğrenme güçlüğünde değerlendirme süreci belli amaçlara göre farklılaşabilmekle birlikte, genel olarak tanıya yönelik değerlendirmeler ve eğitim/öğretim amacıyla yapılan değerlendirmeler olmak üzere iki yaklaşım çerçevesinde ilerlemektedir (Bender, 2014).

Sözünü edilen bu amaçlar doğrultusunda alanyazında çoğunlukla kapsamlı değerlendirmeye vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda, değerlendirmede çocuğun yaşı, zekâ düzeyi, duygusal, davranışsal ve sosyal alandaki sorunları, duygusal işlevselliği, sağlık, eğitim ve aile yüküsü, ailenin işlevselliği ve kaygıları, nörolojik sorunların tespiti ile çocuğun öğrenme tarzı, zorlandığı alanlar, güçlü ve zayıf yönleriyle ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği bildirilmektedir (Dorn ve ark., 2014; NJCLD, 2010; Sattler ve Weyandt, 2002). Böylece çocuğun akademik performansını etkileyen tüm etmenler göz önünde bulundurulurken, öğrenme sorunlarının temel nedeninin öğrenme tarzı ve davranışsal sorunlardan mı yoksa ÖÖG'nin yapısından mı kaynaklanmış olabileceği ayırt edilebilecek ve uygun müdahale programına yönlendirme yapılabilecektir (NJCLD, 2010). Bu bağlamda, Amerika Öğrenme Bozuklukları Ulusal Ortak Komitesi'nin (NJCLD, 2010) yayınladığı raporda, öğrenme güçlüğü belirtilerinin kapsamlı bir şekilde ölçülmesi ve değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu rapora göre, kullanılan ölçüm araçları birçok kaynaktan bilgi elde etmeye yönelik olmalıdır. Diğer bir deyişle, hem yapılandırılmış/standart hem de yapılandırılmamış/standart olmayan (belirti tarama listeleri, öğretmen ve ebeveyn gözlem verileri gibi) ölçme araçları kullanılmalıdır. İkinci olarak, ÖÖG tanımıındaki dışlayıcı faktörler ve kapsayıcı faktörler olmak üzere tüm bileşenlerin göz önünde bulundurulması gerektiği bildirilmiştir (NJCLD,

2010). Diğer bir husus ise, karmaşık ve basit bilişsel yetilerin değerlendirilmesinde (algı, bellek, dikkat, düzenleme ve sıralama, motor planlama ve koordinasyon gibi beceriler) ve bu kapsamda kullanılan standart testlerde, kültüre uygun normlar geliştirilerek, güven aralığı ve standart hataların hesaplanmış olması ve elde edilen bulguların doğru raporlanması gerektiği vurgulanmıştır. Son olarak, çocuğun akademik düzeyi, becerileri ve eğitim planlaması hakkında bilgi veren standart ve standart olmayan ölçümlerden toplanan tüm bilginin diğer verilerle dikkatle birleştirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur (NJCLD, 2010). Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak yapılan değerlendirmede, çocuklar daha kapsamlı şekilde değerlendirilebileceği, tanılarda gözden kaçırılması mümkün olan bazı değişkenlerin sayısının azalacağı ve gerçekte çocuğun ihtiyacı olan alanların özgün eğitim programına dâhil edilme olasılığının artacağı düşünülmektedir.

ÖÖG'nin Değerlendirilmesinde Kullanılan Standart Ölçme Araçları

ÖÖG'de okuma, yazma becerileri ve zihinsel işlevlerin değerlendirilmesinde çeşitli ölçekler kullanılmaktadır. ÖÖG'nin klinik değerlendirilmesinde hem ayırt edici tanıda hem de çocukların güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesinde kullanılan standart ölçme araçlarının başında zekâ testleri gelmektedir. Ayırt edici tanıda zihinsel değerlendirmenin temel amaçlarından biri, çocuğun genel bilişsel yeteneğinin (Genel ZB [IQ] düzeyinin) yaşına uygunluğunun saptanmasıdır. ÖÖG'nin dışlama ölçütlerinden biri, akademik veya öğrenme sorunlarının zihinsel yetersizlikten kaynaklanmamasıdır (APA, 2013). Öte yandan zekâ testlerinin bir diğer kullanım amacı da, çocuğun bilişsel profilinde güçlü ve zayıf yönlerin ortaya çıkartılması ve elde edilen sonuçların bilişsel işlevlerini geliştirmeye tedaviye yönelik müdahalelerde ve eğitim programlarının hazırlanmasında yol gösterici olmasıdır (McGill ve ark., 2016; Schwean ve McCrimmon, 2008). Bu amaçlar doğrultusunda, ÖÖG'nin değerlendirilmesinde Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-Dördüncü Sürümü'nün de (WISC-IV; Wechsler, 2003) zihinsel değerlendirme amacıyla yaygın olarak kullanılan zekâ ölçeklerinden biri olduğu görülmektedir (Flanagan ve Kaufman, 2009; Prifitera ve ark., 2008). WISC-IV kullanılarak yapılan değerlendirmelerde, ÖÖG'si olan çocukların genel zihinsel becerileri normal sınırlarda bulunmasına karşın, özellikle küme (dönüştürülmüş) puanlarından Çalışma Belleği Dönüştürülmüş Puanı (ÇBDP) ve İşleme Hızı Dönüştürülmüş Puanlarının (İHDP), diğer dönüştürülmüş puanlara (Sözel Kavrama ve Algısal Akıl Yürütme) göre düşük bulunduğu bildirilmiştir (Cornoldi ve ark., 2014; De Clerq-Quagebuer ve ark., 2010; De Weerd ve ark., 2013; Giofrè ve Cornoldi,

2015; Peng ve Fuchs, 2016; Poletti, 2016; Schuchardt ve ark., 2008; Toffalini ve ark., 2017; Wilcutt ve ark., 2013).

ÖÖG'nin klinik değerlendirilmesinde zekâ testlerinin kullanımının yanında çocukların hangi akademik alanlarda güçlük yaşadıklarını belirlemek için başarı testleri ve okuma, yazma gibi becerileri ölçen standart ölçüm araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Alanyazındaki çalışmalarda ve klinik uygulamalarda standart olmayan test ve ölçeklerle öğrenme sorunu yaşayan çocukların değerlendirmelerinin yapıldığı gözlenmektedir (Baştuğ ve Keskin, 2012; Cornoldi ve ark., 2003; Korkmazlar, 1993). Öte yandan, ÖÖG belirtileri gösteren çocukta gerçek anlamda akademik başarısızlık olup olmadığının saptanması için yalnızca okuldaki akademik başarı düzeyinin değerlendirilmesinin (örn., okul derslerine ilişkin sınavlardan elde edilen notlar veya öğretmen gözlemleriyle) akademik başarının gerçek yordayıcısı olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle, akademik başarı düzeyini değerlendiren standardize edilmiş ölçme araçlarına gereksinim duyulmaktadır. Akademik başarı düzeyinin güvenilir ve geçerli ölçme araçlarıyla belirlenebilmesi birçok nedenle gerekli görülmektedir. Özellikle yaşı ve sınıfıyla uyumlu akademik beceri gösteren çocuklarla, ÖÖG belirtileri gösteren çocukları ayırt edebilmesi açısından standardize başarı (achievement) testleri önemli görülmektedir. Uluslararası alanyazında görülen akademik başarısızlığı gerçek anlamda yordayabilecek ve ayırt edebilecek standardize edilmiş bütüncül akademik başarı testlerinden bazıları şunlardır: Wechsler Bireysel Başarı Testi-III (Wechsler Individual Achievement Test-III) ve Woodcock-Johnson Başarı Testi-III (Woodcock-Johnson III Test of Achievement, Third Edition). Bu testlerin Türkiye için standardizasyonu henüz gerçekleştirilmemiştir, Bu nedenle Türkiye'de öğrenme sorunları yaşayan çocukların akademik başarı düzeyleri, okuldaki performansları ve çocukların sınıfta yapılan sınavlardaki performansları göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Bunun da yeterli ve doğru sonuçlar veremeyeceği veya eksik bilgiler vereceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, bütüncül bir başarı testinin yerine geçmesi de ülkemizde başarı testlerinin eksikliğini telafi etme amacıyla, okumanın değerlendirilmesinde Sesli Okuma Becerisi ve Okuduğunu Anlama Testi (SOBAT, SOBAT-II), (Erden ve Çelik, 2019; Melekoğlu ve ark., 2018), ÖÖG belirtilerinin değerlendirilmesinde MOYA ve ÖÖG Belirti Tarama Listesi (Erden ve Uluç, 2019; Korkmazlar, 1993), görsel algı ve motor becerilerinin değerlendirmesinde ise Saat Çiz ve Gesell Gelişim Figürleri (Karakaş ve ark., 2017) gibi yakın zamanlarda Türkiye normları elde edilmiş testlerin kullanıldığı gözlenmektedir.

ÖÖG tanımlı çocukların, genel olarak çok fazla okuma hatası yaptıkları (Ferretti ve ark., 2009; Muter ve

Snowling, 2009; Sarıpınar ve Erden, 2010), okuduğunu anlama becerilerinin zayıf olduğu (McLean ve ark., 2011; Meisinger ve ark., 2010; Wicks-Nelson ve Israel, 2003) ve okuma hızlarında düşüklük olduğu (Güzel-Özmen, 2005; Protopapas ve Skaloumbakas, 2007; Sarıpınar ve Erden, 2010) bildirilmiştir. Bu anlamda okuma becerisinin kapsamlı değerlendirilmesi için çözümleme becerisi, fonem farkındalığı, kısa süreli bellek işlevleri, sahte sözcük tekrarlama, sözcük bilgisi ve dilbilgisi duyarlılığının da ölçülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Muter ve Snowling, 2009). Bu nedenle, başarı testlerinden bağımsız olarak okuma becerilerinin değerlendirilmesinde kullanılan testlerde genel olarak fonolojik beceriler [örn., Kapsamlı Fonolojik İşleme Testi (The Comprehensive Test of Phonological Processing—CTOPP; Wagner ve ark., 1999)], sözcük tanıma [örn., Woodcock Okuma Uzmanlığı Testi (Woodcock Reading Mastery Tests—Revised; Woodcock, 1987)], okuma hızı, okuduğunu anlama ve akıcı okuma becerileri [örn., Gray Sözel Okuma Testi (The Gray Oral Reading Test-GORT-4; Wiederholt ve Bryant, 2001)] değerlendirilmektedir.

Türkiye'de ise okuma becerilerinin ölçülmesi okuma hatası, okuma hızı ve okuduğunu anlama becerilerinin değerlendirilmesi şeklinde olmaktadır. Okuma becerilerini değerlendiren testlerden biri olan SOBAT, 2000 yılından bugüne bir dizi araştırma sonucunda geliştirilmiştir ve doğru okuma, okuma hızı, akıcı ve okuduğunu anlama gibi becerileri değerlendirmek için kullanılmaktadır (Erden ve Çelik, 2019). Bu testin ikinci sürümünün (SOBAT-II) de norm çalışması tamamlanmış olup, yakın zamanda alanda kullanılmaktadır (Melekoğlu ve ark., 2018). Diğer bir okuma becerilerini değerlendirme aracı ise Akyol'un (2005) Türkçe'ye uyarlaması olduğu Yanlış Analizi Envanteri (Ekwall . ve Shanker, 1988) (orjinal haline atıf gerekiyor) olup, okuma hatalarının ve okuduğunu anlama düzeyinin belirlenmesi amaçlarıyla kullanılmaktadır. Ek olarak, kelime okuma bilgisinin değerlendirildiği Kelime Okuma Bilgisi Testi'nin (KOBİT), 6-11 yaş arası çocuklar için okuma güçlüğünü/başarısızlığını belirlemede ve tanı koymada kullanılabileceği bildirilmiştir (Babür ve ark., 2011). Türkiye'de okul dönemindeki çocukların fonolojik becerilerinin değerlendirildiği standart bir ölçüm aracı olmamakla birlikte, okul öncesi çocukların fonolojik duyarlılıklarını ölçtüğü bildirilen birkaç ölçeğin geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Mountain Shadows Fonolojik Farkındalık Ölçeği (MS-PAS) (Büyüktaşkapu, 2012), Erken Çocukluk Dönemi Fonolojik Duyarlılık Ölçeği (EÇDFDÖ) (Sarı ve Acar, 2013) ve Erken Okuryazarlık Testidir (EROT) (Kargin ve ark., 2017).

ÖÖG'de değerlendirilen bir diğer beceri alanı ise yazma becerisidir. Bu becerinin değerlendirilmesinde

taniya götürecek belirgin bir ölçme aracından söz etmek pek mümkün değildir. Yazma becerisi, el göz koordinasyonu ve ince motor becerileri gibi görsel motor becerileri de kapsadığı için, bu becerinin değerlendirilme süreçlerinde Gesell, Bender Gestalt gibi görsel algı motor beceri testleri ile başarı (achievement) testlerinin alt testlerinden olan yazılı anlatım becerileri kullanılmaktadır. Ayrıca, Yazılı Dil Testi (Test of Written Language- 3rd Edition-TOWL-3; Hammill ve Larsen, 1996) ve Formel Olmayan Yazma Değerlendirmesi (Informal Writing Assessment; Feifer ve Defina, 2002) gibi testler de yazılı anlatım becerilerini değerlendirmede kullanılmaktadır. Türkiye’de ise yazma becerilerinin değerlendirilmesinde sıklıkla dikte ve kopyalama metinleri kullanılmaktadır. ÖÖB-KG Bataryası, çocuğun yazma becerilerini belirlenen hata türleri kapsamında çok yönlü bir şekilde ele alan ölçeklerden birisidir (Karakaş ve ark., 2017). Bu batarya dışında, Yıldız ve Ateş (2007) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği, Likert tipi bir puanlama üzerinden çocukların yazılarının okunabilirliğini değerlendirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de ÖÖG’nin değerlendirilmesi sürecinde yazma becerileri kapsamında standardize edilmiş ölçeklerin sınırlı olduğu görülmektedir.

ÖÖG’ye eşlik eden bir diğer sorun alanı olan matematik becerilerinin değerlendirilme süreci de, yine kapsamlı ölçme araçları olan başarı testleri kapsamında yapılabilmektedir. Söz konusu başarı testlerinde çocukların temel sayma becerileri ve problem çözme becerileri değerlendirilmektedir. Ayrıca, temel düzeyde sadece matematik becerilerinin değerlendirilmesinde ve matematik bozukluğunun saptanmasında kullanılan bir ölçek de Butterworth (2003) tarafından geliştirilmiştir. Diskalkuli Tarama (Dyscalculia Screener) Ölçeği olarak isimlendirilen bu ölçekte, eğitimle ilgili deneyimin etkisini en aza indirmek amacıyla temel matematiksel beceriler üzerine değerlendirme yapmakta ve noktaları sayma, iki sayıdan büyük olanı seçme ve basit aritmetik işlemleri yapma gibi ölçümler bulunmaktadır (Butterworth, 2003). Ülkemizde ise ÖÖG olan çocukların değerlendirmesinde yine standart bir ölçüm aracı olmamasına rağmen, kliniklerde kullanılan ÖÖB-KG Bataryası kapsamında sınıf düzeyine göre temel matematik becerileri değerlendirilebilmektedir (Karakaş ve ark., 2017). Toplama, çıkarma, çarpma, temel sayı kavramları ve zihinden problem çözme gibi becerilerin değerlendirildiği bataryada, çocuğun performansının sınıf düzeyinin altında olması, matematik bozukluğu açısından risk grubuna girdiğini ortaya koymaktadır (Karakaş ve ark., 2017).

ÖÖG tanımlı çocuklarda dikkat ve bellek sorunlarının gözlenmesi, bu işlevleri ayrıntılı ölçen nöropsikolojik testlerin de ÖÖG’yi değerlendirmede kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Gelişimsel Nöropsikolojik

Değerlendirme (NEPSY) (Brooks ve ark., 2009) aracı bu kapsamda yurt dışında kullanılan testlerden birisidir. Ülkemizde ise ÖÖB Genişletilmiş Nöropsikometri (ÖÖB-GNP) Bataryasında ÖÖG’nin değerlendirilmesinde kullanılabilecek nöropsikolojik testler ele alınmış ve çocuğun klinik gözlemi çerçevesinde kullanımının yararlı olduğu bildirilmiştir (Karakaş ve ark., 2017). Ek olarak, ÖÖB-GNP Bataryasının ana gövdesini oluşturan ÖÖB-KG Bataryası, öğrenme güçlüğü’nün değerlendirilmesinde okuma, yazma ve matematik becerilerinin yanı sıra, görsel motor beceriler, el-göz koordinasyonu, sıralama becerileri, sağ sol ayırt etme ve lateralizasyon becerileri de değerlendirilmektedir. Bataryadaki bazı alt alanların norm çalışmaları devam etmektedir (Karakaş ve ark., 2017). Bu çalışma kapsamında bu bataryanın son hali kullanıldığından, batarya hakkında ayrıntılı bilgiler yöntem kısmında açıklanmaktadır.

ÖÖG’nin klinik değerlendirme aşamasında yukarıda sözü edilen standart ölçüm araçları ile birlikte, üçüncül kaynaklar olarak kabul edilen anne-baba, öğretmen ve alandaki diğer uzmanların görüşlerini içeren değerlendirmeler de kullanılmaktadır. Çocuğun sosyal ve okul yaşamında öğrenme sorunları ne düzeyde yaşadığı ve bunlara eşlik eden başka duygusal ve davranışsal sorunların olup olmadığı üçüncü kaynaklardan elde edilen bilgiler sayesinde ele alınabilmektedir. ÖÖG’de erken tanıya ulaşmada önemli kaynaklardan birinin de öğretmenler olduğu ve öğretmenlerin, çocukların sınıf içindeki öğrenme ve bilişsel becerilerinin ve sosyal duygusal davranışlarının gelişim düzeylerine uygun olup olmadığını ayırt edebilecek donanımda olması beklenmektedir (Erden ve Uluç, 2019). Bu amaçla, bu bilgileri öğretmenlerden hızlı bir şekilde elde etmek ve bunları değerlendirmek amacıyla çeşitli ölçekler ya da tarama araçları geliştirilmiştir. ÖÖG Belirti Tarama Listesi adı altında geliştirilen bu ölçeklerle ebeveyn ve öğretmenlerden çocukların sorun yaşadığı alanlar hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılmaktadır (Erden ve Uluç, 2019; Korkmazlar, 1993). Bunlara ek olarak, çocuklarda olası davranış sorunları ve duygusal problemlerin de klinik değerlendirme sürecinde uzmanlara iletilmesi önem taşımaktadır. Bu türden değerlendirmelerin standart ve kolay bir şekilde yapılması için alanyazında geliştirilmiş birçok envanterin olduğu görülmektedir. Davranış kontrol listeleri şeklinde olan bu envanterler, öğretmenler ve anne babalar tarafından doldurulmaktadır (Conners, 2001; Kaner ve ark., 2013; Turgay, 1995). Bu kontrol listelerinde özellikle, öğretmenlerden ve ailelerden çocukların varsa sorunlu davranışlarını, ortaya çıkma sıklığını veya belirti şiddetini değerlendirmeleri istenmektedir. Bu bölümde ele alınan ölçeklerin birçoğu çocuk hakkında detaylı bilgi sağlamada kullanılan ek kaynaklardır. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler hem çocuklarda

Tablo 1. Örneklem Gruplarının Anne-Baba Eğitim Durumları

	İlkokul		Ortaokul-Lise		Önlisans-Lisans		Lisansüstü		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Anne Eğitimi										
ÖÖG Grubu	18	18.6	39	40.2	33	34	6	6.2	96	99
Normal Grup	20	23.5	40	47.1	23	27.1	2	2.4	85	100
Baba Eğitimi										
ÖÖG Grubu	23	13.4	38	39.1	41	42.3	4	4.1	91	99
Normal Grup	10	11.8	40	47	34	40	1	1.2	85	100

belirti şiddetinin düzeyini açıklamada hem de ayırt edici tanı koymada önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle, ÖÖG'nin değerlendirmesinde üçüncü kaynaktan alınan bilgilerin göz ardı edilmemesi ve mutlaka sorgulanması gerektiği düşünülmektedir.

Söz konusu tüm bu bilgiler ışığında, ülkemizde birçok kaynaktan bilgi toplanarak ÖÖG'nin değerlendirildiği çalışmaların sınırlı olduğu ve çoğunlukla bu çalışmalarda WISC-IV'ün eski sürümü olan WISC-R'in yanında nöropsikolojik testler veya çeşitli ölçeklerin kullanıldığı görülmüştür (Turgut ve ark., 2010; Turgut-Turan ve ark., 2016). Bu çalışmalarda ÖÖG'nin değerlendirmesinde nöropsikolojik değişkenlerin de ele alınarak sürece dahil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'de WISC-V'in norm çalışması yapılmadığı için ölçeğin en güncel normu olan WISC-IV ile ÖÖB-KG bataryası ve üçüncü kaynaklardan elde edilen bilgiler bir arada değerlendirilmiştir. Böylece bu çalışmayla normu güncel olan üç testin ÖÖG'nin kapsamlı değerlendirilmesinde ortaya çıkaracağı örüntülerin alanyazına ve uygulama alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın birincil amacı, ÖÖG'nin klinik değerlendirme sürecinde bu araçları bir arada kullanmanın yararlılıklarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, ÖÖG tanılı çocukların, ÖÖB-KG Bataryası, WISC-IV ve MOYA puanları, normal gelişim gösteren çocukların benzer puanları ile karşılaştırılarak ölçeklerin ayırt etme gücüne bakılması amaçlanmıştır. Son olarak, bu çalışma kapsamında ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA'nın alt test puanlarının ÖÖG'yi yordama gücü incelenmiştir.

Yöntem

Örneklem

Bu çalışma, klinik ve normal olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Klinik grubu, DSM-5 tanı ölçütlerine göre ÖÖG tanısı alan çocuklar oluşturmaktadır. Normal grubu ise herhangi bir klinik tanısı olmayan normal gelişim gösteren çocuklar oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama sürecinde, ilk başta 227 çocuğa değer-

lendirme yapılmıştır. Bu çocuklardan, WISC-IV genel zekâ (TÖZP) düzeyi normalin altı (TÖZP < 80) olarak değerlendirilen 38 çocuk ile TÖZP düzeyine göre üstün olan (TÖZP ≥ 120) 7 çocuk, araştırma veri setine dâhil edilmemiştir. Klinik grubu 6-11 (*Ort.* = 7.50, *SS* = 1.12) yaş arasındaki çocuklar (*n* = 97), normal grubu ise 6-10 (*Ort.* = 7.70, *SS* = 1.02) yaş arasındaki çocuklar (*n* = 85) oluşturmaktadır (*N* = 182). ÖÖG tanılı 97 çocuğun %34'ünde (*n* = 33) Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) eş tanısı vardır. Klinik grubu oluşturan çocukların 70'i (%72.2) erkek, 27'si (%27.8) kızdır. Normal grubu oluşturan çocukların 52'si (%61.2) erkek, 33'ü (%38.8) kızdır. Klinik ve normal örneklem grubundaki çocukların anne ve baba eğitim düzeyleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Çocuk Gelişim Bilgi Formu. Çocukların gelişim öykülerine ilişkin kapsamlı bilgileri içeren, sosyal-psikolojik süreçlerin, okul başarılarıyla ilgili bilgilerin ve demografik değişkenlerin ele alındığı bilgi formudur. Çocukların anne-babaları/bakım verenleri tarafından doldurulan seçmeli, boşluk doldurmalı ve açık uçlu soruların bulunduğu bir bilgi formudur.

Özgül Öğrenme Bozukluğu Klinik Gözlem (ÖÖB-KG) Bataryası. Özgül Öğrenme Bozukluğu Klinik Gözlem (ÖÖB-KG) Bataryası, ÖÖB Genişletilmiş Nöropsikometri (ÖÖB-GNP) Bataryasının temel bileşenini oluşturmaktadır. ÖÖB-GNP Bataryası'nın diğer bölümü ise nöropsikolojik test ve ölçeklerden oluşmaktadır (Karakaş ve ark., 2017). Bu çalışma kapsamında ÖÖB-KG Bataryası kullanıldığından, sadece bu bataryadan ve bu bataryayı oluşturan alt testlerden söz edilecektir.

ÖÖB-KG Bataryası, okuma, yazma ve temel matematik becerilerini değerlendiren alt testler ile ÖÖG'de sıklıkla rastlanan görsel algılama, sıralama ve ardışıklık, sağ-sol ayırt etme, saat çizme, lateralizasyon ve ince motor becerilerdeki bozukluk ve sorun alanlarını değerlendiren alt testlerden oluşmaktadır. ÖÖB-KG Bataryası,

yapılandırılmış bir klinik gözlem aracı niteliği taşımaktadır. Söz konusu bataryanın uygulanması, okuma hızı ile okuma ve yazma hatalarının; alfabenin harflerinin sırayla yazılmasıyla sıralama becerisinin; günler ve aylar üzerinden öncelik sonralık ilişkisinin; toplama ve çarpma ve sınıf düzeyine uygun aritmetik problemleriyle temel aritmetik becerilerin; kendi bedeninde sağ-sol ayırımı/tayini sorularıyla sağ-sol ayırt etme becerisinin ve lateralizasyonun değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Karakaş ve ark., 2017). Böylece batarya, öğrenme gücünü birçok yönden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Batarya, kliniklerde ve araştırmalarda öğrenme gücünü ayırt edebilmek amacıyla kullanılmakta olan çeşitli testlerin, bir dizi araştırma ile yeniden düzenlenmesi ve eklenen alt testler ile genişletilerek bugünkü halini almıştır (Çakır ve ark., 2006; Erden ve ark., 2002; Sarıpınar ve Erden, 2010; Özkök-Kayhan, 2011; Özkök ve Erden, 2011; Özküt, 2011; Şakiroğlu ve ark., 2006). ÖÖB-KG Bataryasının gözden geçirilmiş son halinde yer alan testlerin isimleri şunlardır: Matematik, Okuma, Yazma, Gesell Gelişim Figürleri, Saat Çizme, Sağ-Sol Ayırt Etme, Lateralizasyon, Öncelik-Sonralık İlişkilerinin Sorgulanması ve Sıralama (Karakaş ve ark., 2017). Bataryanın matematik, okuma, saat çizme, sağ sol ayırt etme, lateralizasyon, öncelik sonralık ilişkilerinin sorgulanması ve sıralama alt testlerinden yüksek puan almak, bu alanlardaki performansın daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Yazma ve Gesell gelişim figürleri alt testlerinde ise hata puanları üzerinden değerlendirme yapıldığı için bu alt testlerden yüksek puan almak, bu alanlarda düşük başarı sergilendiğini göstermektedir. Bataryanın güvenilirlik çalışmaları devam ettiği için, bazı alt testlere ilişkin güvenilirlik değerlerine ulaşılmıştır. Buna göre, saat çizme testi toplam ham puanları için ön-test ve son-test puanları arasında yüksek düzeyde anlamlı ilişki olduğu ($r = 0.986, p < .001$), yargıcılar arasında uyumun ($ICC = 0.998$) yüksek olduğu ve Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının ise 0.94 olduğu tespit edilmiştir (Erden ve Uluç, 2020a). Gesell alt testinde toplam hata puanı için yargıcılar arasında uyumun yüksek ($ICC = 0.984$); test tekrar test değerlendirmesi sonucunda elde korelasyon katsayısının yüksek ($r = 0.956, p < .001$) ve Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının ise 0.984 olduğu tespit edilmiştir (Erden ve Uluç, 2020b).

ÖÖB-KG Bataryasında, okuma becerilerinin değerlendirildiği metinler, çocukların sınıf düzeylerine uygun olarak hazırlanmış olan Sesli Okuma ve Okuduğunu Anlama Testinden (SOBAT) alınmıştır (Karakaş ve ark., 2017). Bu çalışma kapsamında, çocukların okuma becerileri değerlendirilirken, SOBAT testinde kullanılan standart puanlar (en düşük 1 en yüksek 5 puan olacak

şekilde standardize edilmiş puanlar) kullanılmış ve analizler bu puanlar üzerinden yürütülmüştür. Okuma becerisinin alt bileşenleri olan okuma hızı, doğru okuma ve akıcı okuma becerileri bu yöntemle hesaplanmıştır. Okuduğunu anlama becerisi ise çocukların okudukları metinlerdeki doğru sayısı üzerinden hesaplanmıştır.

Yazma becerilerinin değerlendirilmesinde dikte metni, bakarak yazma ve serbest metin yazma yöntemleri kullanılmıştır. Bütün sınıf düzeyindeki çocuklara benzer cümleler sunularak uygulanan yazma çalışmasında çocukların yazım hataları üzerinden puanlar hesaplanmıştır. Serbest metin yazma işleminde ise çocuklardan, hem ileride olmak istedikleri meslek hakkında cümleler (5 cümle) kurmaları, hem de sevdiği bir çizgi film ya da filmin konusu ile ilgili cümleler kurmaları (5 cümle) istenmiştir. Ancak, uygulama esnasında hem ÖÖG tanılı hem de normal gruptaki çocukların serbest metin görevini hiç yapamayan çocuklar olmuştur. Bu nedenle, serbest metin yapmamaya bir hata puanı ataması yapılmıştır. Atama işlemi için ÖÖG tanılı ve klinik olmayan örnekleme yer alan ve yazma görevini yerine getiren çocukların elde ettikleri hata puanı ortalamasının $1,5$ standart sapma üstünde kalan puan hata puanı atanmıştır. Sonuç olarak, batarya kapsamında her üç yazma türünde de çocukların yazma hataları hesaplanmış olup bu üç yazma alanının toplamından da yazma becerisi toplam puanı hesaplanmıştır.

Matematik becerilerinin değerlendirilmesinde ise sınıf düzeylerine uygun sorulan matematik sorularından elde edilen toplam puan hesaplanmıştır. Ancak ÖÖB-KG Bataryasında, birinci sınıf düzeyindeki çocukların alabilecekleri maksimum toplam puanın, diğer sınıf düzeylerine göre düşük olması dolayısıyla (çarpma becerilerine ilişkin sorular sınıf düzeyine uygun olmaması nedeniyle sorulmadığı için), birinci sınıfın matematik puanlarının diğer sınıflarla eşleştirilebilmesi için her çocuğun matematik toplam puanının ortalaması hesaplanmış (Toplam puan/Madde sayısı) ve analizlerde bu ortalama puanlar kullanılmıştır. ÖÖB-KG Bataryasındaki diğer alt testlerde, analizler tüm gruplar için alt testlerin toplam puanları üzerinden yürütülmüştür.

Özgül Öğrenme Güçlüğü Belirti Tarama Listesi (Matematik, Okuma, Yazma Değerlendirme Ölçeği, MOYA¹). ÖÖG'ye yönelik risk durumlarını, belirtileri ve çocuğun güçlü ve zayıf yönlerini araştırmaya yönelik sorulardan oluşturulmuş bir ölçek olup, ayrıntılı bir öykü almaya olanak tanımaktadır. ÖÖG'ye ilişkin klinik gözlemlerden ve kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Söz konusu tarama listesi, bir çocuğun ÖÖG olup olmadığını belirlemede, özellikle akademik beceriler yönünden güçlük çektiği alanlar, gelişimi, duyuşal iş-

1 Matematik Okuma Yazma Değerlendirme Ölçeği, geliştirilmesi aşamasında Öğrenme Güçlüğü Belirti Tarama Listesi adıyla kullanılmış, psikometrik ölçümleri tamamlandıktan sonra yazarları tarafından Matematik Okuma Yazma Değerlendirme Ölçeği (MOYA) olarak adlandırılması uygun bulunmuştur.

levselliği, eğitim geçmişi gibi ilgili tüm etmenlere dikkat edilmesine işaret eden yayınlar göz önünde bulundurulurak (Brueggemann ve ark., 2008; Wicks-Nelson ve Israel, 2003) hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra, çocuğun evde ve okuldaki davranışları ve akademik görevlere ilişkin tutumlarının da öğretmen ve aileden alınan bilgilerle zenginleştirilmesi ve desteklenmesi gereğine dikkat edilerek (Sattler ve Weyandt, 2002) anne-baba, öğretmen ve çocuk olmak üzere 3 ayrı form olarak düzenlenmiştir (Erden ve Uluç, 2019).

Sözcük bilgisi, fonemik farkındalık, sesli ve sessiz harfler ile bunların her ikisinin de kullanıldığı harf-ses uyumu becerisine ilişkin (Sattler ve Weyandt, 2002) sorularla çocuğun okuma becerileri üzerine odaklanılarak, okuma güçlüğü değerlendirilmiştir. Yazma becerisi, harfleri ve kelimeleri doğru ve yerinde kullanma, hece, harf ve kelime atlama ve noktalama işaretlerini doğru kullanmaya ilişkin sorularla değerlendirilmiştir. Sadece okuma ve yazma becerilerindeki güçlüklerin ele alınmasının değerlendirmede eksiklik yaratacağı göz önünde bulundurularak, MOYA'ya aritmetik ve dikkat becerilerinin değerlendirilmesine ilişkin sorular da eklenmiştir.

MOYA'nın standardizasyon örneklemini için 6-12 yaş aralığında toplam 945 çocuğun değerlendirildiği ve MOYA'nın geçerliğinin ve kesme puanlarının saptanmasında klinik örnekleme karşılaştırmalı analizlerin yapıldığı bildirilmiştir (Erden ve Uluç, 2019). Yapılan faktör yapısı analizinde dört faktörlü bir yapı ortaya çıktığı ve bu dört faktörün bir arada varyansın %57'sini yordadığı ifade edilmiştir. Bu faktörler, “sayı kavramı ile başa çıkma”, “sözel ve yazılı dili anlama ve kullanabilme”, “dikkati sürdürülebilme” ve “okuma ve yazmada hata” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörler altında matematik, okuma, yazma ve dikkat güçlüğüne ilişkin maddeler yer almaktadır. “Sayı kavramı ile başa çıkma” faktörü altında matematik sorunları, “sözel ve yazılı dili anlama ve kullanabilme” faktörü altında okuma ve okuduğunu anlama sorunlarına ilişkin maddeler yer almaktadır. “Dikkati sürdürülebilme” faktöründe dikkate ilişkin sorunları ele alan maddeler yer alırken, “okuma yazmada hata” faktörü altına hem okuma hem yazma güçlüğüne ilişkin maddelerin toplandığı görülmüştür. “Okuma yazmada hata” faktörüne giren 10 maddenin sekizi yazma hatalarını ele aldığından bu faktörün ağırlıklı olarak yazma hatalarını değerlendirdiği söylenebilir. Bu çalışmada ise bu faktörler için ölçeğin isminde kullanılan kavramlar kullanılmıştır. Buna göre, “sayı kavramı ile başa çıkma” faktörü için matematik, “sözel ve yazılı dili anlama ve kullanabilme” faktörü için okuma, “dikkati sürdürülebilme” faktörü için dikkat ve “okuma yazmada hata” faktörü için ise yazma alt test isimleri kullanılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi okuma ve yazmada hata faktöründe çoğunlukla yazma hataları ele alındığı için bu

faktör bu çalışmada yazma olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla, MOYA'nın üç formundan matematik, okuma, yazma ve dikkat puanları elde edilmektedir. Ayrıca matematik, okuma, yazma ve dikkat alt testlerinin puanları toplamından her bir formun toplam puanı elde edilmektedir. Her üç formun alt testler ve toplam ham puanlardan elde edilen yüksek puanlar, bu alanlarda çocukların sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, MOYA'nın matematik, okuma, yazma, dikkat ve toplam puanları kullanılmıştır.

MOYA'nın güvenilirlik göstergeleri için iç tutarlılık ve iki yarı test güvenilirliği yöntemleri kullanılmıştır. MOYA'nın iç tutarlılığı Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanmış ve öğretmen formunun alt boyutları için Cronbach alfa değerlerinin .83 ile .94 arasında değiştiği, tüm ölçek için .96 olduğu, çocuk formu için alt boyutların Cronbach alfa değerlerinin .67 ile .93 arasında değiştiği, tüm ölçeğin iç tutarlılık katsayısının ise .93 olduğu ve anne-baba formunun alt boyutları için Cronbach alfa değerlerinin .74 ile .91 arasında değiştiği, tüm ölçeğin iç tutarlılık katsayısının ise .93 olduğu bildirilmiştir (Erden ve Uluç, 2019). Sonuçlar, ölçeğin ülkemizde güvenilir bir şekilde kullanılabilceğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada MOYA'nın öğretmen formunun alt boyutları için Cronbach alfa değerlerinin .91 ile .96 arasında değiştiği, tüm ölçek için .98 olduğu ve anne-baba formunun alt boyutları için Cronbach alfa değerlerinin .85 ile .94 arasında değiştiği, tüm ölçeğin iç tutarlılık katsayısının ise .97 olduğu ortaya çıkmıştır.

Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği-Dördüncü Sürüm (WISC-IV; Wechsler, 2003). 6-16 yaş aralığındaki çocukların zihinsel becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olan WISC-IV, 10 temel ve 5 yedek alt testten oluşmaktadır. Her bir alt teste ilişkin standart puanların yanı sıra, 10 temel alt test puanları kullanılarak dört dönüştürülmüş (küme) puan ve tüm ölçek zekâ puanı elde edilmektedir (Wechsler, 2003). Bu dönüştürülmüş puanlar şu şekildedir: Sözel Kavrama Dönüştürülmüş Puanı (SKDP; temel alt testler: Benzerlikler, Sözcük Dağarcığı ve Kavrama; yedek alt testler: Genel Bilgi ve Sözcük Bulma); Algısal Akıl Yürütme Dönüştürülmüş Puanı (AAYPD; temel alt testler: Küplerle Desen, Resim Kavramları ve Mantık Yürütme Kareleri; yedek alt test: Resim Tamamlama); Çalışma Belleği Dönüştürülmüş Puanı (ÇBDP; temel alt testler: Sayı Dizisi ve Harf-Rakam Dizisi; yedek alt test: Aritmetik) ve İşleme Hızı Dönüştürülmüş Puanı (ÇBDP; temel alt testler: Şifre ve Simge Arama; yedek alt test: Çiz Çıkar). WISC-IV'ün Türkçe standardizasyon ve norm çalışması, her bir yaş dilimini eşit düzeyde temsil edecek şekilde yedi coğrafi bölge, cinsiyet (ülke nüfusuna oranlı) ve sosyoekonomik düzey (düşük-orta-yüksek) dikkate alınarak 2225 çocuktan oluşan bir örnekleme gerçekleştirilmiştir (Öktem ve ark., 2016;

Uluç ve ark., 2011). Dönüştürülmüş puanlar ve TÖZP için ortalama değer 100, standart sapma ise 15'tir. Alt test standart puanlarına ilişkin ortalama değer 10, standart sapma ise 3'tür (Öktem ve ark., 2016; Wechsler, 2003).

İşlem

Veri toplama aşamasına geçilmeden önce, etik kurul onayı alınmıştır. Bu çalışmada, TÜBİTAK tarafından desteklenen 117K959 nolu projenin bir bölümünden elde edilmiş verilerin bir kısmı kullanılmıştır. Klinik grubu oluşturan çocukların verileri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yenimahalle Eğitim Araştırma Hastanesi Çocuk ve Ergen Psikiyatri Kliniği'nden ve özel eğitim rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan ve diğer çocuk ve ergen ruh sağlığı kliniklerinden ÖÖG tanılı çocuklardan toplanmıştır. Normal gruba giren çocuklara ise ulaşılabilirliği kolay olması dolayısıyla ÖÖG tanılı çocukların yakınları aracılığıyla ulaşılmıştır. Uygulama çocuklara yapıldığından, çocukların anne-babalarına bilgilendirilmiş onam formu sağlanmış ve araştırmaya katılmayı kabul eden anne-babalardan çocukları için imzalı bir belge ile onam alınmıştır.

ÖÖG tanısı, çocuk ve ergen ruh sağlığı uzmanlarının DSM-5 tanı kategorilerine göre yaptıkları klinik değerlendirme sonucunda konulmuştur. Ayrıca kliniklerde sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak çocukların defterleri incelenerek yazma hataları saptanmış, sınıf düzeylerine göre önceden belirlenmiş okuma metinleri okutulmuş ve matematik becerileri sayı, dört işlem ve problem çözme becerisi olarak değerlendirilmiştir. Ek olarak öğretmenlerinden çocukların okuma, yazma ve matematik becerileri ile akademik becerilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Uygun olan çocuklar çalışmaya katılmaları için ilgili psikoloğa yönlendirilmiştir. Normal örnekleme giren çocuklarda öğrenme güçlüğü belirtileri olmadığına ise anne-baba ve öğretmenlerin çocuk hakkındaki bildirimlerine ve okul başarı puanlarına bakılarak karar verilmiştir. Araştırmanın verileri uygun test koşullarının hazırlandığı odalarda toplanmıştır. WISC-IV testi, uygulama yeterliliğine sahip sertifikalı psikologlar tarafından uygulanmıştır. Her iki grup için yapılan test uygulamalarında benzer prosedür uygulanmıştır. WISC-IV'ün yedek alt testler dâhil 15 alt testinin tümü uygulandığından, uygulama her bir çocuk için ortalama 1,5-2 saat sürmüştür ve en az bir defa olmak üzere -bazı çocuklarda birden fazla- 5 dakikalık molalar verilmiştir. Çocuklara ÖÖB-KG Bataryası farklı bir seansta uygulanmıştır. Bu seansta yapılan uygulamalar ise yaklaşık olarak 45-60 dakika arasında sürmüştür. Çocukların ihtiyacı olduğu durumlarda benzer şekilde 5 dakikalık molalar verilmiştir. ÖÖB-KG Bataryası, araştırmacılar tarafından verilen test eğitimi tamamlayan, projedeki bursiyer psikologlar ve birinci araştırmacı tarafından uygulanmıştır. ÖÖB-KG Batar-

yasını oluşturan alt testlerin testi geliştirenler tarafından oluşturulan standart bir sırası olduğu için, alt testlerin uygulama sırasında bir değişikliğe gidilmemiştir.

Genel zekâ düzeyi normalin altında olan (TÖZP < 80) çocuklar ile üstün yetenekli (TÖZP $\geq$ 120) çıkan çocuklar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Her iki grup için de herhangi bir nörolojik, psikiyatrik (klinik grup için DEHB hariç tutulmuştur) ya da duyuşsal motor sorunları olan çocuklar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Veri Analizi

Araştırmadaki betimsel istatistikler ve temel düzeydeki veri analizleri, SPSS 21 programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gruplar arası karşılaştırmalarda, bağımsız gruplar için t testi analizi kullanılmıştır. Temel değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak için Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. ÖÖG'nin ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA puanları açısından yordanabilirlik derecesini bulmak için lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmada yer alan sürekli değişkenlerin tamamının normallik ve doğrusallık varsayımlarını karşıladığı belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Alanyazında ÖÖG tanılı çocuklara en çok eşlik eden bozukluğunun DEHB olduğu bilinmektedir (Araz-Altay ve Görker, 2018; DuPaul ve ark., 2013). Bu çalışmada, bu bulgular ışığında ÖÖG tanılı çocuklardan DEHB eş tanısı olanlar da örnekleme dâhil edilmiştir. Buna göre birincil tanısı ÖÖG olan 97 çocuğun %34'ünde ($n=33$) DEHB eş tanısı vardır.

Gruplararası Karşılaştırma Sonuçları

Ölçeklerden elde edilen puanların karşılaştırılmasında bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır. Sadece ÖÖG tanılı çocuklar ($n=64$) ile birincil tanıları ÖÖG olup eş tanısı DEHB olan çocuklar (ÖÖG+DEHB, $n=33$) iki ayrı grup olarak ele alınıp ölçek puanlarına ilişkin ilk karşılaştırmalar bu gruplar üzerinden yapılmıştır. Bağımsız gruplar için t testi analizi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda, sadece ÖÖG tanılı çocukların ÖÖB-KG Bataryasından alt test puanları ile ÖÖG+DEHB grubundaki çocukların alt test puanları arasında yazma ve ayları sıralama becerileri dışında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Buna göre, sadece ÖÖG tanılı çocukların yazma alt testinde aldıkları hata puanlarının ÖÖG+DEHB tanılı çocukların hata puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($t=2.10, p<.05$). Buna karşılık, ÖÖG+DEHB tanılı çocukların ayları sıralama puanları sadece ÖÖG tanılı çocukların benzer puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($t=2.55, p<.05$). MOYA puanları üzerinden yapılan karşılaştırma-

Tablo 2. ÖÖG Tanısı Alan ve Normal Çocukların ÖÖB-KG Bataryası Puanlarının Karşılaştırılması

ÖÖB-KG Bataryası	ÖÖG Grubu N = 97		Normal Grup N = 85		Ort. fark	t
	Ort.	SS	Ort.	SS		
Okuma Puanları						
Okuma Hızı	.72	1.10	2.58	1.34	-1.86	10.13*
Doğru Okuma	.52	1.19	3.48	1.36	-2.96	15.56*
Okuduğunu Anlama	2.41	1.59	3.34	1.29	-.93	4.36*
Akıcı Okuma	1.24	1.88	6.06	2.11	-4.82	16.19*
Okuma Becerisi Toplam	3.65	2.83	9.40	2.56	-5.75	14.39*
Yazma Hatası Puanları	ÖÖG Grubu N = 97		Normal Grup N = 85		Ort. fark	t
	Ort.	SS	Ort.	SS		
Dikte Yazma	16.14	8.68	2.65	2.71	13.49	14.52*
Bakarak Yazma	13.65	7.07	2.88	2.71	10.77	13.89*
Serbest Yazma	28.25	12.45	7.47	9.50	20.78	12.13*
Yazma Becerisi Toplam	58.04	21.43	14.00	12.86	44.04	17.04*
Matematik Becerisi	.66	.25	.92	.10	-.26	9.44*
Diğer Alt Testler	ÖÖG Grubu N = 97		Normal Grup N = 85		Ort. fark	t
	Ort.	SS	Ort.	SS		
Gesell	9.05	3.51	5.91	2.60	3.14	6.90*
Saat Çiz	18.48	7.70	24.86	6.15	-6.38	6.30*
Sağ Sol Tayini	26.35	18.01	42.72	11.71	-16.37	7.35*
Günleri Sıralama	3.34	2.18	5.58	.95	-2.24	9.19*
Ayları Sıralama	2.18	1.93	4.51	1.91	-2.33	8.19*
Alfabe Becerisi	19.84	9.29	29.14	5.09	-9.3	8.51*
Rakamları Sıralama	1.22	.81	1.95	.21	-.73	8.66*
El-göz lateralizasyonu	3.43	1.27	3.51	1.36	-.08	.37
Lateralizasyon toplam	13.03	1.51	13.32	1.27	-.29	1.43

* $p < .001$

larda ise hem öğretmen hem de anne-baba formunda iki grup arasında dikkat alt boyutu hariç diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunmamıştır. Buna göre, ÖÖG+DEHB tanılı çocuklara hem öğretmen ($t = 3.95$, $p < .001$) hem de anne babalar ($t = 3.71$, $p < .001$) dikkat alt boyutunda sadece ÖÖG tanılı çocuklara göre anlamlı düzeyde daha yüksek puanlar ile değerlendirmede bulunmuşlardır. WISC-IV puanları üzerinden yapılan karşılaştırmalar sonucunda ise, WISC-IV dönüştürülmüş puanları içinde ÖÖG+DEHB tanılı çocukların İşleme Hızı Dönüştürülmüş Puanı sadece ÖÖG tanılı çocukların benzer puanına göre anlamlı düzeyde

düşük çıkmış ($t = 2.09$, $p < .05$), diğer küme puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. ÖÖG+DEHB ve sadece ÖÖG tanılı gruplar arasında yapılan karşılaştırma bulguları ve alanyazındaki bilgiler ışığında bu iki grubun ÖÖG tanısı olan grup ismi altında tek bir grup olarak ele alınmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

ÖÖG tanılı çocukların ÖÖB-KG Bataryasından aldıkları puanlar ile normal gruptaki çocukların benzer puanları arasında, anlamlı farkların olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2'te sunulmuştur.

Tablo 3. ÖÖG Tanısı Alan ve Normal Çocukların MOYA ve WISC-IV Puanlarının Karşılaştırılması

MOYA		ÖÖG Grubu			Normal Grup			Ort. fark	t
Anne-Baba Formu	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n			
MOYA Matematik	31.85	10.10	89	19.56	4.75	82	12.29	10.31**	
MOYA Okuma	34.97	11.84	88	20.79	5.95	82	14.18	9.96**	
MOYA Yazma	33.03	7.21	90	21.06	5.50	82	11.97	12.30**	
MOYA Dikkat	26.09	7.46	89	16.21	5.50	82	9.88	9.91**	
MOYA AB Toplam	125.54	29.39	87	77.62	17.40	82	47.92	13.00**	
MOYA		ÖÖG Grubu			Normal Grup			Ort. fark	t
Öğretmen Formu	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n			
MOYA Matematik	33.88	10.11	77	18.75	5.14	67	15.13	11.53**	
MOYA Okuma	40.62	12.37	77	21.80	8.34	67	18.82	10.82**	
MOYA Yazma	34.95	6.31	76	19.74	6.54	67	15.21	14.10**	
MOYA Dikkat	27.49	7.28	76	15.31	6.70	67	12.18	10.41**	
MOYA Öğrt. Toplam	136.89	29.44	76	75.60	22.11	67	61.29	14.17**	
WISC-IV		ÖÖG Grubu			Normal Grup			Ort. fark	t
Dönüştürülmüş P.	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n			
TÖZP	91.98	8.47	97	102.45	10.55	85	-10.47	7.32**	
SKDP	92.35	11.26	97	100.07	10.73	85	-7.72	4.73**	
AAYDP	99.44	11.78	97	104.33	12.63	85	-4.89	2.69*	
ÇBDP	88.86	9.42	97	101.53	13.37	85	-12.67	7.30**	
İHDP	94.14	12.46	97	101.77	12.11	85	-7.63	4.18**	

* $p < .05$, ** $p < .001$. ÖÖG = Özgül Öğrenme Güçlüğü, WISC-IV = Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-IV, TÖZP = Tüm Ölçek Zekâ Puanı, SKDP = Sözel Kavrama Dönüştürülmüş Puanı, AAYDP = Algısal Akıl Yürütme Dönüştürülmüş Puanı, ÇBDP = Çalışma Belleği Dönüştürülmüş Puanı, İHDP = İşleme Hızı Dönüştürülmüş Puanı.

Elde edilen bulgulara göre ÖÖG tanılı çocukların, tüm okuma becerisi puanları, normal gruptaki çocukların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu saptanmıştır [Okuma hızı ($t = 10.13, p < .001$), doğru okuma ($t = 15.56, p < .001$), okuduğunu anlama ($t = 4.36, p < .001$), akıcı okuma ($t = 16.19, p < .001$), okuma becerisi toplam ($t = 14.39, p < .001$)]. Yazma becerisi alanlarında da ÖÖG tanılı çocuklar, normal çocuklardan anlamlı düzeyde daha yüksek yazma hatası puanları almışlardır [Dikte yazma ($t = 14.52, p < .001$), bakarak yazma ($t = 13.89, p < .001$), serbest yazma ($t = 13.12, p < .001$), yazma becerisi ($t = 17.04, p < .001$)]. İki grubun matematik becerileri arasındaki farklar incelendiğinde, ÖÖG tanılı çocukların matematik becerisi toplam puanları, normal çocukların puanlarına göre anlamlı düzeyde düşük olduğu saptanmıştır ($t = 9.40, p < .001$).

İki grubun ÖÖB-KG Bataryasının diğer testlerinden aldıkları puanlar karşılaştırıldığında; ÖÖG tanılı çocukların Gesell Gelişim Figürlerinden aldıkları hata

puanlarının normal çocukların hata puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıktığı saptanmıştır ($t = 6.90, p < .001$). Ek olarak, ÖÖG tanılı çocukların saat çiz ($t = 6.30, p < .001$), sağ-sol tayini ($t = 7.35, p < .001$), günleri sıralama ($t = 9.19, p < .001$), ayları sıralama ($t = 8.19, p < .001$), alfabe becerisi ($t = 8.51, p < .001$) ve rakamları sıralama ($t = 8.66, p < .001$) becerilerinin ölçüldüğü alt testlerde aldıkları puanlar, normal çocukların puanlarına göre anlamlı düzeyde düşük olduğu saptanmıştır. Buna karşılık, ÖÖG tanılı çocukların el-göz lateralizasyonu ($t = .37, p > .05$) ve lateralizasyon toplam ($t = 1.43, p > .05$) puanları ile normal çocukların benzer alt test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunamamıştır.

ÖÖG tanılı çocukların MOYA'dan aldıkları tüm puanlar ile normal çocukların benzer puanları arasında anlamlı farkların olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 4. Tüm Örneklemdeki Çocukların ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkiler

N = 182	Test Puanları										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ÖÖB-KG Bataryası											
1. Okuma Becerisi	-	-.69**	.57**	-.61**	-.58**	-.56**	-.47**	-.63**	-.61**	-.66**	-.50**
2. Yazma Becerisi		-	.51**	.47**	.61**	.52**	.41**	.58**	.65**	.65**	.51**
3. Matematik Becerisi			-	-.48**	-.38**	-.51**	-.34**	-.55**	-.49**	-.67**	-.44**
MOYA											
4. Anne Baba Okuma				-	.71**	.75**	.72**	.65**	.61**	.67**	.52**
5. Anne Baba Yazma					-	.66**	.75**	.50**	.71**	.54**	.55**
6. Anne Baba Matematik						-	.61**	.59**	.58**	.70**	.49**
7. Anne Baba Dikkat							-	.48**	.60**	.52**	.67**
8. Öğretmen Okuma								-	.80**	.80**	.76**
9. Öğretmen Yazma									-	.69**	.81**
10. Öğretmen Matematik										-	.63**
11. Öğretmen Dikkat											-

* $p < .05$, ** $p < .01$.

Öğretmenler ve ebeveynler tarafından doldurulan MOYA'nın tüm alt testleri ve toplam puanları karşılaştırıldığında, ÖÖG tanıli çocuklara verilen puanların normal çocuklara verilen puanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıktığı bulunmuştur (bkz. Tablo 3). Bu bulgular, MOYA'nın ÖÖG belirtilerini ayırt etmede anlamlı sonuçlar sunduğunu göstermektedir.

ÖÖG tanıli çocukların WISC-IV dönüştürülmüş, puanları ile normal çocukların benzer puanları arasında anlamlı farkların olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar için t testi analizi yürütülmüştür. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. Gruplar arasında yapılan karşılaştırma sonucunda, ÖÖG tanıli çocukların, tüm WISC-IV dönüştürülmüş puanları, normal çocukların benzer puanlarına göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu saptanmıştır [TÖZP ($t = 7.32$, $p < .001$), SKDP ($t = 4.73$, $p < .001$), AAYDP ($t = 2.69$, $p < .05$), ÇBDP ($t = 7.30$, $p < .001$), İHDP ($t = 4.18$, $p < .01$)].

Her iki gruptaki çocukların ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA Ölçeğindeki puanları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde tüm örneklem veri seti üzerinden korelasyon analizi yapılmıştır. Bazı ölçek puanlarında formu dolduranların boş bırakması ya da çocuğun sınıf düzeyine uygun soruların olmaması gibi nedenlerden dolayı, örneklem sayısı düştüğü için bu analizin yapılmasına karar verilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

ÖÖB-KG Bataryasının temel alt testlerinden okuma, yazma ve matematik becerileri ile MOYA öğretmen ve anne baba formlarından elde edilen tüm puanlar

arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (bkz. Tablo 4). Tabloda bazı ilişkilerin negatif yönde olmasının nedeni, MOYA'dan elde edilen puanların ÖÖG belirtilerini ve hata puanlarını ölçmesinden kaynaklanmaktadır.

Lojistik Regresyon Analizi Bulguları

ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA'dan elde edilen puanların ÖÖG'yi ne düzeyde yordayabildiğini belirlemek amacıyla iki ayrı lojistik regresyon analizi yürütülmüştür. Bunlardan ilki, ÖÖB-KG Bataryasıyla yürütülmüştür. Bununla, ÖÖB-KG Bataryasından elde edilen okuma, yazma ve matematik becerisi puanlarından ÖÖG'nin ne düzeyde yordayabildiği belirlenmek istenmiştir. Analiz sonuçları, her üç alt testin de modelde anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Okuma ($Wald = 12.41$, $SE = .14$, $p < .001$), yazma ($Wald = 24.19$, $SE = .02$, $p < .001$) ve matematik ($Wald = 4.86$, $SE = 2.05$, $p < .05$), (bkz. Tablo 5).

Model için elde edilen ki-kare değerinin (188.85) anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, modelin %86'lık bir varyansı (Nagelkerke R^2) açıkladığı bulunmuştur. Sınıflandırma oranları incelendiğinde, modelin toplam doğru sınıflandırma oranının %93.4, normal gelişim gösteren çocuklar için %94.1 ve ÖÖG tanıli çocuklar için ise bu oranın %92.8 olduğu bulunmuştur. Buna göre, normal gelişim gösteren 85 çocukta 80'i doğru bir şekilde sınıflandırılırken, ÖÖG tanıli 97 çocukta 90'i doğru bir şekilde sınıflandırılmıştır (bkz. Tablo 6).

MOYA puanlarının ÖÖG'nin ne düzeyde yordayabildiğini belirlemek amacıyla yürütülen ikinci lojistik regres-

Tablo 5. ÖÖG'yi Yordayan ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA Toplam puanları

ÖÖB-KG Bataryası testleri	B	OR	%95 GA	p
Okuma	-.48	.62	.48-81	.000
Yazma	.12	1.12	1.07-1.17	.000
Matematik	-4.52	.01	.000-.607	.028
MOYA Formları	B	OR	%95 GA	p
Öğretmen Toplam	.06	1.06	1.03 -.1.09	.000
Anne Baba toplam	.06	1.06	1.03 -.1.10	.000

MOYA = Matematik, okuma, yazma testi, OR = Olasılıklar oranı, GA = Güven Aralığı.

Tablo 6. ÖÖB-KG Bataryası Okuma, Yazma ve Matematik Becerisi Puanlarına İlişkin Sınıflandırma

Gözlenen grup	Yordanan grup		Doğru sınıflandırma (%)
	Normal	ÖÖG	
Normal	80	5	94.1
ÖÖG	7	90	92.8
Toplam			93.4

ÖÖG = Özgül Öğrenme Güçlüğü, WISC-IV = Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği Dördüncü Sürüm.

Tablo 7. MOYA Öğretmen Formu Puanlarına İlişkin Sınıflandırma

Gözlenen grup	Yordanan grup		Doğru sınıflandırma (%)
	Normal	ÖÖG	
Normal	59	8	88.1
ÖÖG	10	62	86.1
Toplam			87.1

ÖÖG = Özgül Öğrenme Güçlüğü

yon analizinde, MOYA öğretmen ve anne baba formlarının toplam puanları modele dâhil edilmiştir. Analiz sonuçları, öğretmen ($Wald = 18.71, SE = .01, p < .001$) ve anne baba ($Wald = 12.67, SE = .02, p < .05$) toplam puanlarının modelde anlamlı olduğunu, ortaya koymaktadır (bkz. Tablo 5).

Model için elde edilen ki-kare değerinin (123.98) anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, modelin %79'lik bir varyansı (Nagelkerke R^2) açıkladığı bulunmuştur. Sınıflandırma oranları incelendiğinde, modelin toplam doğru sınıflandırma oranının %87.1, normal gelişim gösteren çocuklar için %88.1 ve ÖÖG tanılı çocuklar için ise bu oranın %86.1 olduğu bulunmuştur. Buna göre, normal gelişim gösteren 67 çocuktan 59'i doğru bir şekilde sınıflandırılırken, ÖÖG tanılı 72 çocuktan 62'si doğru bir şekilde sınıflandırılmıştır (bkz. Tablo 7).

Tartışma

Bu araştırmada, ÖÖG tanılı çocukların klinik değerlendirilmesinde, çoklu kaynaklardan elde edilen bilgiler bağlamında ÖÖG tanısının ayırt ediciliği test edilmiştir. Buna göre, ÖÖG tanılı çocukların ÖÖB-KG Bataryası, WISC-IV ve MOYA puanları normal gelişim gösteren çocukların puanları ile karşılaştırılmıştır. Ek olarak, ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA puanlarının ÖÖG bağlamında yordama gücü incelenmiştir. Gruplar arasında yapılan karşılaştırmalarda, ÖÖG tanılı çocukların ÖÖB-KG Bataryası, WISC-IV ve MOYA testlerinden aldıkları puanların, normal gelişim gösteren çocukların benzer puanlarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bulgular, ÖÖB-KG Bataryası okuma, yazma ve matematik

alt test puanları ile MOYA anne baba ve öğretmen formlarının toplam puanlarının hem ÖÖG tanılı çocukları hem de normal gelişim gösteren çocukları doğru sınıflandırma oranının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, çoklu kaynaklardan elde edilen bilgilerin ÖÖG bulguları olan çocukları belirlemede kullanılabileceği ve bir bütün olarak test bulgularının geçerli ve güvenilir sonuçlar sağladığı görülmektedir.

Araştırmada, ÖÖB-KG Bataryasından elde edilen puanların her iki grupta anlamlı düzeyde farklılaşacağı beklenmekteydi. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda el-göz lateralizasyonu ve lateralizasyon toplam puanları haricinde, bataryanın diğer tüm alt test puanlarında iki grup arasında anlamlı düzeyde farklılıklar ortaya çıkmıştır. ÖÖB-KG Bataryasının ölçtüğü temel alt testlerinin başında okuma becerisi gelmektedir. Batarya kapsamında çocuğun doğru okuması (okuma hatası), okuma hızı becerisi, okuduğunu anlama ve akıcı okuma becerisi değerlendirilmektedir. Buna göre, ÖÖG tanılı çocuklar okuma becerisinin tüm alanlarında (okuma hızı, doğru okuma, okuduğunu anlama ve akıcı okuma) normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük performans sergilemiştir. Benzer şekilde, toplam okuma puanları açısından da normal çocuklar, ÖÖG tanılı çocuklara göre anlamlı düzeyde daha yüksek performans göstermişlerdir. Çalışmalarda ÖÖG tanılı çocuklarda en yaygın görülen sorunun okuma alanında olduğu (Costa ve ark., 2016; D'Angiulli ve Siegel, 2003; Mayes ve Calhoun, 2006) ve ÖÖG tanılı çocuklarda okuma bozukluğu oranının yaklaşık olarak %80'lere ulaştığı bildirilmiştir (Eden ve Vaidya, 2008). Daha önce de belirtildiği gibi, ÖÖG tanılı çocukların, çok fazla okuma hatası yaptıkları (Ferretti ve ark., 2009; Muter ve Snowling, 2009; Sarıpınar ve Erden, 2010), okuduğunu anlama becerilerinin zayıf olduğu (Ferretti ve ark., 2009; McLean ve ark., 2011;) ve okuma hızlarında düşüklük olduğu (Güzel-Özmen, 2005; Protopapas ve Skaloumbakas, 2007, Sarıpınar ve Erden, 2010) bildirilmiştir. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da ÖÖG tanılı çocukların okuma hızı, okuma hatası ve okuduğunu anlama becerileri açısından normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük başarı elde ettikleri bulunmuştur (Sarıpınar, 2006; Özkök ve Erden, 2011). Bu çalışmada, okuma becerilerine ilişkin ortaya çıkan bulgular, söz konusu alanyazınla uyumlu çıkmıştır. ÖÖB-KG Bataryasının ÖÖG'yi yordama gücünü test etmek için yürütülen lojistik regresyon analizinde de okuma becerileri modelde anlamlı bir değişken olarak çıkmış ve okuma becerisinin ÖÖG tanılı ve normal çocukları doğru bir şekilde sınıflandırma gücünün %92.8 olduğunu bulunmuştur. Tüm bu bulgular ÖÖG'de temel sorunlardan olan okuma bozukluğunun değerlendirilmesinde ÖÖB-KG Bataryasının okuma alt testinin ayırt edici gücünün iyi olduğunu ortaya koymaktadır.

ÖÖG'de okuma bozukluğuna eşlik eden bir diğer sorun alanı da yazma becerilerinde olduğu bilinmektedir (Costa ve ark., 2016; Katusic ve ark., 2009; Mayes ve Calhoun, 2006). Bu nedenle, ÖÖG'nin değerlendirilmesinde yazılı anlatım becerilerinin ya da yazma becerilerinin değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bu çalışmada yazma becerileri, ÖÖB-KG Bataryası kapsamında dinlediğini yazma (dikte metni yazma), bakarak yazma ve serbest metin yazma üzerinden değerlendirilmiştir. Yazım hataları üzerinden yapılan analizlerde ÖÖG tanılı çocukların, her üç yazma alanında da normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha fazla hata puanı elde ettikleri belirlenmiştir. ÖÖB-KG Bataryası ile yapılan bir çalışmada, yazma alt testinin tanı grubunu (ÖÖG, ÖÖG+DEHB) normal çocuklardan ayırt edebildiği bulgusu ortaya koyulmuştur (Turgut ve ark., 2010). Bu da bu çalışmadaki bulgunun alanyazındaki önceki çalışmalarla benzer sonuçlar ortaya çıkardığını göstermektedir (Costa ve ark., 2016; Katusic ve ark., 2009; Mayes ve Calhoun, 2006; Turgut ve ark., 2010). Ek olarak, ÖÖB-KG Bataryasının ÖÖG'yi yordama gücünü test etmek için yürütülen lojistik regresyon analizinde yazma becerileri modelde anlamlı bir değişken olarak çıkmış ve yazma becerisinin ÖÖG tanılı ve normal çocukları sınıflandırma gücünün yüksek olduğunu bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle yazma bozukluğunun değerlendirilmesinde ÖÖB-KG Bataryasının yazma alt testinin de ayırt edici gücünün iyi olduğu söylenebilir.

ÖÖB-KG Bataryası kapsamında değerlendirilen bir diğer beceri de matematik alanındadır. Matematik bozukluğu olan çocuklarda diğer öğrenme sorunlarının (okuma ve yazma gibi) görülme sıklığının yaygın olduğu (von Aster ve Shalev, 2007) ve matematik ile okuma bozukluğunun birlikte görülme oranının %7.6 olduğu bildirilmiştir (Dirks ve ark., 2008). Bu nedenle, öğrenme güçlüğü yaşayan çocuklara matematik alanında bozulmanın da eşlik etmesinin, çocukların akademik becerilerini daha da olumsuz etkilediği görülmektedir. ÖÖB-KG Bataryasının matematik alt testinin sonuçları, ÖÖG tanılı çocuklarının toplam matematik becerisi puanının, normal gelişen çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Turgut ve arkadaşları (2010), ÖÖB-KG Bataryasının matematik becerilerini ayrı ayrı ele aldıkları çalışmada, toplama alanında klinik gruptaki çocukların normal gruptan anlamlı düzeyde düşük puan aldığını bildirmiştir. Söz konusu çalışmada, klinik grup ÖÖG ve ÖÖG+DEHB olarak ele alınmış ve ÖÖG+DEHB olan grubun çarpma becerileri normal gruptaki çocuklara göre anlamlı düzeyde düşük çıkmıştır. Ancak örneklem sayısı sınırlı olduğu bildirilen ÖÖG tanılı grup ile normal grup arasında fark bulunmadığı bildirilmiştir (Turgut ve ark., 2010). Bu araştırma kapsamında ÖÖG tanılı çocuklar tek grup olarak ele alınmıştır

ve bu nedenle, bu çocukların matematik puanlarının normal çocuklara göre düşük çıkması söz konusu çalışma bulgularıyla örtüşmektedir. Lojistik regresyon analizi, ÖÖB-KG Bataryasının matematik alt testinin de anlamlı çıktığı ve matematik becerisinin ÖÖG tanılı ve normal çocukları doğru bir şekilde sınıflandırma gücünün yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Tüm bu bulgular, ÖÖB-KG Bataryasının matematik alt testinin ayırt edici gücünün iyi olduğunu göstermektedir.

ÖÖB-KG Bataryasında okuma, yazma ve matematik becerilerini değerlendiren alt testler dışında, bu batarya kapsamında Gesell Gelişim Figürleri, Saat Çiz Testi, Sağ Sol Tayini, Sıralama Becerileri (günleri, ayları ve sayıları sıralama), Alfabe Becerisi ve Lateralizasyon testi uygulanmıştır. Analizler sonucunda lateralizasyon puanları hariç, söz konusu diğer tüm testlerde ÖÖG tanılı çocuklar, normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük performans sergilemiştir (Gesell gelişim figürleri testi hata puanları üzerinden yorumlandığı için ÖÖG tanılı çocuklar normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha fazla hata puanı almıştır). Bu bulgular, ÖÖG tanılı çocukların sadece akademik alanda güçlük yaşamadığını, aynı zamanda diğer testlerde ölçülen beceri alanlarında da sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, alanyazında ÖÖG'yi açıklayan kuramsal yaklaşımların sunduğu heterojen yapıyla da örtüşmektedir (Bender, 2014; Moats ve Lyon, 1993).

Bu çalışmada Gesell gelişim figürleri puanlarında, ÖÖG tanılı çocuklar normal çocuklara göre daha anlamlı düzeyde yüksek hata puanı almışlardır. Saat Çiz testinde ise ÖÖG tanılı çocuklar, normal çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük puan almışlardır. Araştırmada ortaya çıkan bu iki bulgunun, Turgut ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki bulgularla örtüştüğü görülmektedir. Aynı çalışmada, sağ sol ayırt etme puanlarının normal gruba göre ÖÖG+DEHB tanılı çocukların daha düşük puan aldıkları ancak sadece ÖÖG olan grubun normal çocuklara göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Buna ek olarak aynı çalışmada, sıralama becerileri (ayları, günleri ve sayıları) ve alfabenin harflerini söyleme alanında da klinik tanı grubunun, normal gruba göre anlamlı düzeyde düşük puan aldığı bildirilmiştir. Saat Çiz, Gesell ve sıralama (günleri, ayları, harfleri ve sayıları sıralama) becerilerinin normal ve ÖÖG tanılı çocuklarda karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada, ÖÖG tanılı çocukların bu alanlarda (Gesell'de daha fazla hata puanı aldıkları) anlamlı düzeyde düşük performans sergiledikleri bulunmuştur (Gürsoy, 2018). Bu çalışmada elde edilen bulgulara benzer çıkan sonuçlar, ÖÖG'nin değerlendirilmesinde bu testlerin kullanımının önemli bilgiler sunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, öğrenme güçlüğü yaşayan çocukların akademik alanda yaşadıkları güçlüklerle ek olarak sıralama, görselleştirme, görsel motor beceri-

ler ve sağ sol tayini gibi alanlarda da sorun yaşamakta oldukları ve bunların da çocukların hem günlük yaşam aktivitelerinde sorunlara yol açtığı hem de akademik sorunların belirti şiddetini artırabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada ÖÖB-KG Bataryası kapsamında iki grup arasında sadece el-göz lateralizasyonu ve lateralizasyon toplam puanları arasındaki farkın olmadığı görülmüştür. Benzer bir bulgu, ülkemizde yapılan diğer çalışmalarda da saptanmıştır (Gürsoy, 2018; Turgut ve ark., 2010). Klinik uygulamalarda ve erken dönem alanyazında öğrenme güçlüğü yaşayan çocukların el-göz lateralizasyonlarının çoğunlukla çapraz veya karışık olduğu ve ÖÖG olan çocuklarda sol el kullanımının yaygın olduğu bildirilmekteydi (Akt: Erman, 1997). Bununla birlikte, yakın zamanda yapılan çalışmalarda, sağ/sol beyin işlevlerinin ve dominans ve lateralizasyon asimetrisinin normal bireylerinkinden farklılaşmadığına dair bilgiler ortaya çıkmıştır (Heiervang ve ark., 2000; İşeri ve Akın Sarı, 2008; Karakaş ve ark., 2017). Tüm bunlar, lateralizasyon alt testi ile elde edilen bilgilerin aslında ÖÖG özelliklerini ölçmede yeterli duyarlılığı ortaya koymadığını göstermektedir. Bunun olası nedenlerinden biri, yakın zamanda çocukların teknoloji ve internetteki oyunlar sayesinde gelişen el-göz koordinasyonlarındaki artış olabilir. Bir diğer olası neden olarak, aslında çapraz lateralizasyonun belki de sol el kullanımı ile ilişkili olması gösterilebilir (Akt: Erman, 1997). Bu çalışmada, ÖÖG olan çocukların sol elini kullanma oranı normal gruptaki çocuklardan farklılaşmamıştır. Yakın zamanda yapılan bir çalışmada da benzer şekilde öğrenme güçlüğü olan ile olmayan çocukların baskın el/el tercihi arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Gürsoy, 2018). Bu bilgiler, ÖÖG'nin sol el kullanan çocuklarda yaygın olabileceğini öne süren eski alanyazın bilgisinin şimdilik geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, sol el kullanımının ve çapraz ve karışık el-göz tercihinin ÖÖG'de yaygın olduğu yönündeki bulgunun çok da geçerli olmadığı söylenebilir.

ÖÖB-KG Bataryasından elde edilen tüm bu bulgular, bataryanın ÖÖG'nin değerlendirilmesinde önemli klinik bulgular ortaya koyduğunu ve normal çocuklar ile ÖÖG olan çocukları ayırt etmede yordama gücünün iyi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu çalışmanın bulgularının, bu bataryanın ele alındığı daha önceki çalışmanın (Turgut ve ark., 2010) bulgularıyla örtüştüğü göz önünde bulundurulduğunda, ÖÖB-KG Bataryasının ülkemizde öğrenme güçlüğü şüphesi ile yönlendirilen çocukların çok yönlü ele alınmasını sağlaması açısından kullanımının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında kullanılan bir diğer değerlendirme aracı, üçüncül kaynaklar olarak nitelendirilen bireylerden (öğretmen ve anne baba gibi) çocukların ÖÖG belirtileri hakkında bilgi almaya yönelik olarak

geliştirilen MOYA Ölçeği'dir. MOYA Ölçeği, daha çok çocukların okuma, yazma, matematik ve dikkat becerilerini, anne-baba, öğretmen ve çocukların bakış açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada çocukların henüz formu değerlendirme düzeylerinin yeterli olmadığı gözlemlendiğinden MOYA çocuk formu kullanılmamıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, hem MOYA anne-baba hem de öğretmen formundan elde edilen toplam, okuma, yazma, matematik ve dikkat alt testlerinden normal çocuklara göre ÖÖG tanıli çocuklara daha yüksek puan verdikleri görülmüştür. Bu da öğretmenlerin ve ebeveynlerin bildirimlerine göre, ÖÖG tanıli çocukların söz konusu akademik alanlarda daha fazla sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, hem MOYA öğretmen hem de anne baba formlarının toplam puanının ÖÖG'yi güçlü bir şekilde yordadığını ortaya koyan lojistik regresyon sonuçlarıyla da desteklenmiştir. Ülkemizde MOYA'nın kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde, elde edilen bulguların bu çalışmanın bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir (Gürsoy, 2018; Oğuzhan, 2017). Sonuç olarak, çocukları daha iyi gözleme fırsatı bulan öğretmenlerden ve çocuklarını yakından tanıyan anne babalardan ÖÖG belirtilerine veya çocukların öğrenme sorunlarına ilişkin bilgilerin alındığı MOYA'nın kullanımının klinik tanılama sürecinde yararlı bilgiler sunduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA ölçeği arasındaki ilişkiler incelendiğinde, tüm örneklem üzerinde yürütülen korelasyon analizinde, MOYA ölçeği ile ÖÖB-KG Bataryasının tüm alt testleri arasında anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya çıkmıştır. MOYA ve ÖÖB-KG Bataryasından elde edilen puanların anlamlı düzeyde ilişkili çıkması her iki ölçekte benzer becerilerin tutarlı bir şekilde ölçüldüğünü ortaya koymaktadır. Böylece, çalışmanın giriş kısmında önemle vurgulanan çok yönlü değerlendirme yaklaşımının her iki ölçeğin kullanımı ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmadaki grupların birbiriyle karşılaştırılan bir diğer becerisi ise çocukların WISC-IV ile ölçülen zihinsel becerileridir. Dönüştürülmüş puanlar üzerinden yapılan karşılaştırmalar sonucunda, ÖÖG tanıli çocukların tüm dönüştürülmüş puanları (SKDP, AAYDP, ÇBDP ve İHDP) ile TÖZP'leri normal gelişim gösteren çocukların puanlarına göre anlamlı düzeyde düşük çıkmıştır. Bu bulgular, ÖÖG tanıli çocukların genel zekâ düzeyleri normal düzeylerde çıkmasına karşın, normal çocuklarla karşılaştırıldığında daha düşük puanlar elde ettiklerine işaret etmektedir. Ancak, bu bulgu ÖÖG tanıli çocukların diğerlerinden daha düşük normal zihinsel beceri puanlarına sahip oldukları gibi bir izlenim yaratmamalıdır. Bunun yerine, bunun ÖÖG tanıli çocukların özellikle WISC-IV gibi bilişsel yapıyı çok yönlü ele alan testlerde çalışma belleği ve işleme hızı gibi alanlarda sergile-

dikleri düşük performansın, genel zekâ düzeyi puanını etkilemesine bağlı bir bulgu olduğu düşünülmelidir. Bu çalışmada da ÖÖG tanıli çocukların en düşük dönüştürülmüş puanı Çalışma Belleği alanında olmuş ve bunun da genel zekâ puanında düşmeye yol açtığı düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle, ÖÖG tanıli çocukların TÖZP puanlarının normal çocuklara göre düşük çıkması, düşük çalışma belleği puanının etkisi altında ortaya çıkan beklendik bir durum olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, ÖÖG belirtileri gösteren çocukların değerlendirilmesine, tanılanmasına ve müdahale programlarına alınmasına ilişkin yaşanan farklılıkların ve bir anlamda güçlüklerin üstesinden gelinbilmesi açısından araştırmalarda etkililiği gösterilen ölçme araçlarına duyulan gereksinim açıktır (NJCLD, 2010). Öte yandan, ülkemizde hem tanısal değerlendirmede hem de müdahale programının düzenlenmesinde ayrıntılı değerlendirme ile çocukların güçlü ve zayıf oldukları beceri alanlarının belirlenmesi de önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle söz konusu araştırma, hem ayrıntılı değerlendirmenin bütünleştirici yönünü ortaya koymakta hem de farklı farklı değerlendirme yöntemleri ve kişiye özgü araçlar yerine WISC-IV, ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA gibi standart ölçüm araçlarının birlikte kullanılmasına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Böylece, WISC-IV ile çocuğun genel zeka düzeyi belirlenerek ÖÖG için bir dışlama ölçütü olan zihinsel yetersizliğe ilişkin bulgulara ulaşılmış ve diğer alt bilişsel yapılar hakkında detaylı bilgiler elde edilmiş olacaktır. Ek olarak, ÖÖB-KG Bataryasından elde edilen bilgiler ile ÖÖG'nin kapsayıcı değerlendirmesinde gerekli olan okuma, yazma ve matematik gibi beceriler standart olarak ele alınmış, MOYA ölçeğinden elde edilen bilgiler ile üçüncül kaynaklardan bilgiler toplanmış ve bunların ÖÖB-KG Bataryası bulgularıyla karşılaştırma yapma olanağı elde edilmiş olacaktır.

Araştırmanın Önemi ve Klinik Doğurguları

Bu çalışma, ülkemizde ÖÖG'nin klinik değerlendirmesinde birçok ölçeğin bir arada kullanılması ve normu güncel olan ölçeklerden elde edilen puanları, normal ile ÖÖG tanıli çocuklarda karşılaştırması açısından, bildiğimiz kadarıyla, bir ilk olma özelliği taşımaktadır. ÖÖG'nin klinik değerlendirmesi, öğrenme güçlüğünün heterojen yapısından kaynaklı olarak kapsamlı bir süreci içermektedir. Son yıllarda özellikle üçüncü dönem yaklaşımlar olarak bilinen yaklaşımlarda kapsamlı değerlendirmenin önemi daha da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada kullanılan üç ölçek ile bu kapsamlı değerlendirmeye bir yönüyle yaklaşılmış olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu çalışmanın klinik açıdan bir başka önemi, ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA'dan elde edilen puanların, ÖÖG'yi yordamada etkili olması ve ÖÖG tanıli çocukları normal çocuklardan ayırt etme gücünün

yüksek çıkmasıdır. Bu kapsamda klinik değerlendirme sürecinde ÖÖB-KG Bataryasının kullanımının alanda çalışan uzmanların işini kolaylaştıracağı ve okuma, yazma ve matematik becerilerini değerlendiren standart bir ölçüm aracının bu uzmanlara yol gösterici bilgiler sunacağı öngörülmektedir. Ülkemizde öğrenme sorunları olan çocuklar, sınıf düzeyindeki performansları, okuldaki ders notları ve öğretmenlerin gözlemleri üzerinden değerlendirilip kliniklerde veya Rehberlik Araştırma Merkezlerinde (RAM) (başarı testleri kullanılmaksızın) yönlendirilmelere tabi tutulmaktadır. Başarı testlerinin olmamasından kaynaklanan bu eksikliğin, okul rehberlik servislerinde ÖÖB-KG Bataryası kullanımı ile bir süre de olsa giderilebileceği ve standart bir ölçüm aracının sonuçlarına göre kliniğe gereksiz yönlendirmenin önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Benzer bir şekilde, kliniklerde de öğrenme güçlüğü şüphesi ile yönlendirilen çocukların ÖÖB-KG Bataryası ile değerlendirilmesiyle standart bir ölçüm aracının olmamasından kaynaklı boşluğun da doldurulacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada örneklem sayısı sınırlı olmakla birlikte sadece ÖÖG tanısı alan ile ÖÖG+DEHB tanılı çocukların tüm ölçeklerden aldıkları puanlar karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda ÖÖB-KG Bataryası alt testlerinde, sadece ÖÖG tanılı çocukların yazma ve ayları sıralama becerilerinde ÖÖG+DEHB tanılı çocuklara göre daha fazla zorlandığı ortaya çıkmıştır. Bataryanın diğer alt alanlarında iki grup arasında fark bulunmamıştır. Bu da DEHB'nin eşlik ettiği durumlarda aslında ÖÖG'nin okuma, yazma ve matematik gibi temel belirtilerinde bir artışa yol açmadığına işaret edebilir. Bununla birlikte, MOYA alt testleri incelendiğinde hem öğretmen hem de anne-baba bildirimine göre ÖÖG+DEHB tanılı grubun sadece ÖÖG tanılı gruba göre daha fazla dikkat sorunları yaşadığı bildirilmiştir. Bu da öğrenme güçlüğüne eşlik eden dikkat sorunlarını değerlendirmede MOYA'nın dikkat alt testinin ayırt edici gücünün iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, ÖÖG'ye eşlik eden DEHB'nin değerlendirmesinde öğretmen ve anne babadan alınan bilgiler bağlamında MOYA'nın dikkat alt testi klinisyene fikir verebilir. WISC-IV puanları bağlamında yapılan karşılaştırmada ise ÖÖG+DEHB tanılı çocukların İşleme Hızı puanlarının sadece ÖÖG tanılı çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük çıktığı bulunmuştur. Sınırlı bir örnekleme elde edilen bu bulgunun özellikle DEHB'nin ÖÖG'ye eşlik etmesi durumunda WISC-IV puanlarından İşleme Hızı puanının daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, ÖÖG+DEHB tanılı çocuklarda İşleme Hızı performansındaki düşüklük, ÖÖG'ye eşlik eden dikkat sorunlarıyla ilişkili olabilir.

ÖÖG'nin değerlendirilmesinde bütüncül yaklaşımın bir diğer bileşeninin de ayırt edici tanıda üçüncül

kaynaklardan elde edilen bilgiler olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu kapsamda bu amaçla kullanılan MOYA Ölçeğinden elde edilen sonuçlar, bu ölçeğin de güvenilir bilgiler sunduğu ve öğretmen ve anne-babalardan bilgi almada hızlı ve tutarlı sonuçlar sağladığı görülmektedir. Böylece değerlendirmeye alınan çocuğun okul ve sosyal hayatında benzer güçlükler yaşayıp yaşamadığı konusunda ayrıntılı bilgiler elde edilecektir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında kullanılan tüm ölçeklerin bir arada kullanılmasıyla, alanyazında ısrarla vurgulanan kapsamlı ve bütüncül değerlendirme sürecine kısmen de olsa yaklaşılmış olduğu düşünülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, kapsamlı değerlendirmenin temel bileşenleri, birçok kaynaktan bilgi elde etmek (standart ve standart olmayan ölçme araçlarının kullanımı, MOYA gibi), ÖÖG tanımındaki tüm bileşenleri göz önünde bulundurmamak (dışlayıcı ve kapsayıcı faktörler) (ÖÖB-KG Bataryası ve MOYA ile), karmaşık ve basit bilişsel yetilerin değerlendirilmesi (WISC-IV ile) ve bu ölçümlerden elde edilen bilgilerin bütünleştirilmesi şeklinde özetlenebilir (NJCLD, 2010). Bu çalışmada kullanılan bu ölçeklerle söz konusu temel bileşenlerin birçoğunun sağlanmış olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, bu ölçeklerden elde edilen tüm bilgilerin bütünleştirilmesiyle ortaya çıkan tablo, çocuğun var olan öğrenme sorunlarını daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Elde edilen bilgiler, bu sorunların ÖÖG'den kaynaklandığını gösterirse, klinik tanı koyma sürecinde uzmanın işinin kolaylaşacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, alanyazına önemli katkılar sağlamasının yanı sıra, bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu sınırlılıklardan ilki, örneklem sayısından dolayı ÖÖG grubu içindeki çocukların alt türlerine göre sınıflandırmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, okuma, yazma ve matematik bozukluğu şeklinde bir sınıflandırma üzerinden değerlendirmeler yapılamamıştır. Gelecekteki çalışmalarda, ÖÖG grubunu ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutarak geniş kapsamlı örneklemelerin kullanılmasının, daha yararlı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise ÖÖG tanılı bazı çocukların DEHB eş tanılarının olmasıdır. Eş tanıya yönelik çıkan bu bulgular alanyazınla uyumlu olmakla birlikte (DuPaul ve ark., 2013), kliniğe öğrenme ve akademik sorunlarla yönlendirilen çocuklarda DEHB'nin eş tanı açısından sorgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde, DEHB şüphesi ile yönlendirilen çocukların da ÖÖG için risk grubu oluşturdukları gözden kaçırılmamalıdır. Klinik değerlendirmede her iki tanı grubunun belirtileri ayrıntılı bir şekilde sorgulanmalı ve ayırt edici tanıda bu bulgulardan hareketle müdahale programlarına yönlendirilmelidir. Gelecekte daha büyük örneklem gruplarıyla yapılacak çalışmalarda ÖÖG tanısı alan çocukların hem kendi içlerinde hem

de DEHB eş tanı alma durumlarına göre sınıflandırılarak karşılaştırma yapılmasının daha kapsamlı ve önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Son olarak, bu araştırmada kullanılan değerlendirme araçları daha çok ÖÖG belirtileri ve zihinsel becerilerini değerlendirmeye yönelik ölçeklerden oluşmaktadır. ÖÖG'nin dışlama ölçütlerini değerlendirmede duygusal ve davranışsal problemlerin de ele alınması önem taşıdığı için gelecekte yapılacak çalışmalarda davranış sorunlarını değerlendiren ölçeklerin kullanımının da yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akyol, H. (2005). *Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®). American Psychiatric Pub.
- Araz-Altay, M. ve Görker, I. (2018). Dsm-5 kriterlerine göre özgül öğrenme bozukluğu tanısı alan olguların psikiyatrik eşanı ve WISC-R profillerinin değerlendirilmesi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 55(2),127-134.
- Babür, N., Haznedar, B., Erçetin, G., Özerman, D. ve Çekelek, E.E. (2011). Türkçe'de Kelime Okuma Bilgisi Testi'nin (KOBİT) Geliştirilmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 28(2), 1-21.
- Baştuğ, M. ve Keskin, H.K. (2012). Akıcı Okuma Becerileri ile Anlama Düzeyleri (Basit ve Çıkarımsal) Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13(3), 227-244.
- Bender, W.N. (2014). Öğrenme Güçlüğü Olan Bireyler ve Eğitimleri: Özellikleri, Tanılama ve Öğretim Stratejileri (H. Sarı, Çev. Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Brooks, B.L., Sherman, E.M. ve Strauss, E. (2009). NEPSY-II: A developmental neuropsychological assessment. *Child Neuropsychology*, 16(1), 80-101.
- Brueggemann A.E., Kamphaus R.W. ve Dombrowski S.C. (2008). An impairment model of learning disability diagnosis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 39 (4), 424 – 430.
- Butterworth, B.. (2003). *Dyscalculia Screener: Highlighting Pupils with Specific Learning Difficulties in Mats* (ISBN:0708703666). Hampshire: Great Britain by Ashford Colour Press.
- Büyüктаşkapu, S. (2012). Mountain Shadows Fonolojik Farkındalık Ölçeğinin (MS-PAS) Türkçe'ye Uyarlanması Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 509-518.
- Conners, C.K. (2001). *Conners' Rating Scales--revised: CRS-R*. North Tonawanda, NJ: Multi-Health Systems.
- Cornoldi, C., Giofre, D., Orsini, A. ve Pezzuti, L. (2014). Differences in the intellectual profile of children with intellectual vs. learning disability. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 2224–2230.
- Cornoldi, C., Venneri, A., Marconato, F., Molin, A. ve Montinari, C. (2003). A rapid screening measure for teacher identification of visuo-spatial learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 36, 299–306.

- Costa, L.J.C., Edwards, C.N. ve Hooper, S.R. (2016). Writing disabilities and reading disabilities in elementary school students: Rates of co-occurrence and cognitive burden. *Learning Disability Quarterly*, 39(1), 17-30.
- Çakır, P., Demir, J. ve Erden, G. (2006) Bir okuma testinin geliştirilmesine yönelik ön çalışma. 14. Ulusal Psikoloji Kongresi, Ankara (Sözel Bildiri).
- D'Angiulli, A. ve Siegel, L.S. (2003). Cognitive functioning as measured by the WISC-R: Do children with learning disabilities have distinctive patterns of performance? *Journal of Learning Disabilities*, 36(1), 48-58.
- De Clerq-Quagebeur, M., Casalis, S., Lemaitre, M.P., Bourgois, B., Getto, M. ve Valle, L. (2010). Neuropsychological profile on the WISC-IV of French children with dyslexia. *Journal of Learning Disabilities*, 43, 563-574.
- De Weerd, F., Desoete, A. ve Roeyers, H. (2013). Working memory in children with reading disabilities and/or mathematical disabilities. *Journal of learning disabilities*, 46(5), 461-472.
- Dirks, E., Spyer, G., van Lieshout, E.C. ve de Sonnevile, L. (2008). Prevalence of combined reading and arithmetic disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 41: 460-71.
- Dorn, R.I., Kanikeberg, K. ve Harmon, B. (2014). *Identification of Students with Specific Learning Disabilities*. Retrieved From http://www.k12.wa.us/SpecialEd/pubdocs/SLD_Guide.pdf.
- DuPaul, G.J., Gormley, M.J. ve Laracy, S.D. (2013). Comorbidity of LD and ADHD: Implications of DSM-5 for assessment and treatment. *Journal of learning Disabilities*, 46(1), 43-51.
- Eden, G.F. ve Vaidya, C.J. (2008). ADHD and developmental dyslexia: Two pathways leading to impaired learning. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1145, 316-327.
- Ekwall, E. E. ve Shanker, J. L. (1988). *Diagnosis and remediation of the disabled reader* (3th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Erden, G. ve Çelik, C. (2019). Sesli Okuma Becerisi ve Okuduğunu Anlama Testinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 7 (14)1-18.
- Erden, G. ve Uluç, S. (2019). *Özgül Öğrenme Bozukluğu Belirtilerinin Yapılandırılmış Yöntemlerle Değerlendirilmesi. Özgül Öğrenme Bozukluğu Belirti Tarama Ölçeği*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Erden, G. ve Uluç, S. (2020a). Saat çizme testinin çocuk ve ergenler için gelişimsel ve klinik gösterge olarak kullanımı. Değerlendirme Aşamasında. (Türk Psikoloji Yazıları).
- Erden, G. ve Uluç, S. (2020b). GESELL Testinin Okul Çağı (6-12 Yaş) Çocukları Arasında Risk Tespiti Açısından Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış çalışma.
- Erden, G., Kurdoğlu, F. ve Uslu, R. (2002). İlköğretim Okullarına Devam Eden türk Çocuklarının Sınıf Düzeylerine Göre Okuma Hızı ve Yazım Hataları Normlarının Geliştirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 5-13.
- Erman, Ö. (1997). *Öğrenme bozukluğu ve dikkat eksikliği aşırı hareketlilik bozukluğu olgularının nörofizyolojik ve nöropsikolojik yöntemlerle incelenmesi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.
- Feifer, S.G. ve Defina, P.A. (2002). 90 Minute Dysgraphia Evaluation. *Neurology of Dysgraphia*. Retrieved From 10.10.2019 tarihinde <http://concordspedpac.org/articles/90-Minute-Dysgraphia-Evaluation.pdf> adresinden alınmıştır
- Ferretti, R.P., Lewis, W.E. ve Andrews-Weckerly, S. (2009). Do goals affect the structure of students' argumentative writing strategies? *Journal of Educational Psychology*, 101(3), 577-589.
- Flanagan D.P. ve Kaufman, A.S. (2009). *Essential of WISC-IV Assessment*. (2nd ed.). New York: Wiley.
- Giofrè, D. ve Cornoldi, C. (2015). The structure of intelligence in children with specific learning disabilities is different as compared to typically development children. *Intelligence*, 52, 36-43.
- Gürsoy, S. (2018). *Özgül öğrenme bozukluğunda bilişsel işlevlerin değerlendirilmesi: tanı almış ve almamış çocukların karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzel-Özmen, R. (2005). Öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin okuma hızlarının metinlerde karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 30(136), 25-30.
- Hammill, D.D. ve Larsen, S.C. (1996). *Test of Written Language-3 (TOWL-3)*. Austin, TX: ProEd, Inc.
- Heiervang, E., Hugdahl, K., Steinmetz, H., Smievoll, A. I., Stevenson, J., Lund, A., ... ve Lundervold, A. (2000). Planum temporale, planum parietale and dichotic listening in dyslexia. *Neuropsychologia*, 38(13), 1704-1713.
- İşeri, E. ve Akın Sarı, B. (2008). Çocukta bilişsel gelişim ve bozukluklar: Zekâ geriliği ve öğrenme bozuklukları. Karakaş S, editor. *Kognitif Norobilimler içinde*. (s. 489-509). 1. Baskı. Ankara: MN Medikal & Nobel Tıp Kitap Sarayı.
- Kaner, S., Büyüköztürk, S. ve İşeri, E. (2013). Connors anababa dereceleme ölçeği-yenilenmiş kısa: Türkiye stardardizasyon çalışması. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50(2), 100-110.

- Karakaş, S., Erden, G., Erdoğan Bakar, E. ve Doğutepe, E. (2017). *Özgül Öğrenme Bozukluğu Genişletilmiş Nöropsikometri Bataryası*. Konya: Eğitim Kitapevi Yayınları.
- Kargın, T., Güldenoğlu, B. ve Ergül, C. (2017). Anasınıfı çocuklarının erken okuryazarlık beceri profili: Ankara örneklemini. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(01), 61-87.
- Katusic, S.K., Colligan, R.C., Weaver, A.L. ve Barbarese, W.J. (2009). The forgotten learning disability: epidemiology of written-language disorder in a population-based birth cohort (1976–1982), Rochester, Minnesota. *Pediatrics*, 123(5), 1306-1313.
- Korkmazlar, Ü. (1993). *Özel Öğrenme Bozukluğu (6-11 yaş ilkököl çocuklarında özel öğrenme bozukluğu ve tanı yöntemleri)*. İstanbul: Taç Ofset.
- Mayes, S.D. ve Calhoun, S.L. (2006). Frequency of reading, math, and writing disabilities in children with clinical disorders. *Learning and Individual Differences*, 16, 145–157.
- McGill, R.J., Styck, K.M., Palomares, R.S. ve Hass, M.R. (2016). Critical issues in specific learning disability identification: What we need to know about the PSW model. *Learning Disability Quarterly*, 39(3), 159-170.
- McLean, G.M.T., Stuart, G.W., Coltheart, V. ve Castles, A. (2011). Visual temporal processing in dyslexia and the magnocellular deficit theory: the need for speed? *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 37, 1957-1975. doi: 10.1037/a0024668.
- Meisinger, E.B., Bloom, J.S. ve Hynd, G.W. (2010). Reading fluency: Implications for the assessment of children with reading disabilities. *Annals of Dyslexia*, 60(1), 1-17.
- Melekoğlu, M.A., Erden, G. ve Çakıroğlu, O. (2018). Sesli Okuma Becerisi ve Okuduğunu Anlama Testi-II (SOBAT-II) Uygulayıcı El Kitabı.
- Moats, L.C. ve Lyon, G.R. (1993). Learning disabilities in the United States: Advocacy, science, and the future of the field. *Journal of Learning Disabilities*, 26(5), 282-294.
- Muter, V. ve Snowling, M.J. (2009). Children at familial risk of dyslexia: Practical implications from an at-risk study. *Child and Adolescent Mental Health*, 14(1), 37-41.
- National Joint Committee on Learning Disabilities (NJCLD) (2010, June). Comprehensive Assessment and Evaluation of Students with Learning Disabilities. [Technical Report]. Available from www.asha.org/policy.
- Oğuzhan, M. (2017). *Özgül öğrenme bozukluğu kontrol listesinin ilköğretim çağı çocuklarında kullanılabilirliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öktem, F., Gençöz, T., Erden, G., Sezgin, N. ve Uluç, S. (2016). Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği-IV (WÇZÖ-IV) Uygulama ve Puanlama El Kitabı Türkçe Sürümü. Türk Psikologlar Derneği-Pearson Eğitim Çözümleri Tic. Ltd. Şti.
- Özkök, E. ve Erden, G. (2011). Examination of some variables related to reading in clinical and non-clinical groups. 12th European Congress of Psychology, İstanbul.
- Özkök-Kayhan, E. (2011). *İlköğretim birinci kademe çocuklarında okuduğunu anlama ile sözcük bilgisi, görsel algı ve kısa süreli bellek arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkut, Ç. (2011). *İlköğretimdeki öğrencilerin sınıflara göre matematik beceri düzeylerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Peng, P. ve Fuchs, D. (2016). A meta-analysis of working memory deficits in children with learning difficulties: Is there a difference between verbal domain and numerical domain? *Journal of Learning Disabilities*, 49, 3–20. doi:10.1177/0022219414521667.
- Poletti, M. (2016). WISC-IV intellectual profiles in Italian children with specific learning disorder and related impairments in reading, written expression, and mathematics. *Journal of Learning Disabilities*, 49(3), 320-335.
- Policy, N.A.N., Silver, C.H., Ruff, R.M., Iverson, G.L., Barth, J.T., Broshek, D.K., ...ve Planning Committee. (2008). Learning disabilities: The need for neuropsychological evaluation. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 23(2), 217-219.
- Prifitera, A., Saklofske, D.H. ve Weiss, L.G. (2008). *WISC-IV Clinical assessment and intervention* (2nd ed.). San Diego, CA: Academic Press.
- Protopapas, A. ve Skaloumbakas, C. (2007). Traditional and Computer-Based Screening and Diagnosis of Reading Disabilities in Greek. *Journal of Learning Disabilities*, 40(1): 15-36.
- Sarı, B. ve Acar, E.A. (2013). Erken çocukluk dönemi fonolojik duyarlılık ölçeği'nin (EÇDFDÖ) geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2195-2215.
- Sarıpınar, E.G. (2006). *Özgül Öğrenme Güçlüğü: Okuma Güçlüğünde Akademik Beceri ve Duyusal-Motor İşlevleri Değerlendirme Testlerinin Kullanılabilirliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarıpınar, E.G. ve Erden, G. (2010). Okuma güçlüğünde akademik beceri ve duyuşal-motor işlevleri değerlendirme testlerinin kullanılabilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(65), 56-66.

- Sattler, J.M. (2004). *Assessment of children. Behavioral and clinical implications* (4th ed.). San Diego: Jerome M. Sattler.
- Sattler, J.M. ve Weyandt, L. (2002). Specific learning disabilities. *Sattler, JM. Assessment of children. Behavioral and clinical applications, 4th ed. San Diego: Jerome M. Sattler*, 281-335.
- Schuchardt, K., Maehler, C. ve Hasselhorn, M. (2008). Working memory deficits in children with specific learning disorders. *Journal of Learning Disabilities*, 41, 514–523.
- Schwean, V.L. ve McCrimmon, A. (2008). Attention-deficit/hyperactivity disorder: Using the WISC IV to inform intervention planning. In A. Prifitera, D. H. Saklofske, & L. G. Weiss (Eds.), *WISC-IV clinical assessment and intervention* (pp. 193–215). San Diego, CA: Academic Press.
- Şakiroğlu, P., Yıldırım, A. ve Erden, G. (2006). İlköğretim çağı çocuklarının bir saat çiz testi örüntüleri: ön çalışma. 14. Ulusal Psikoloji Kongresi, Ankara (Sözel Bildiri).
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2001). Cleaning up your act: Screening data prior to analysis. *Using multivariate statistics*, 5, 61-116.
- Toffalini, E., Giofrè, D. ve Cornoldi, C. (2017). Strengths and Weaknesses in the Intellectual Profile of Different Subtypes of Specific Learning Disorder. *Clinical Psychological Science*, 5, 402–409. doi:10.1177/2167702616672038.
- Turgay, A. (1995). Çocuk ve ergenlerde davranım bozuklukları için DSM-IV'e dayalı tarama ve değerlendirme ölçeği. *Integrative Therapy Institute Toronto, Kanada*.
- Turgut, S., Erden, G. ve Karakaş, S. (2010). Özgül öğrenme güçlüğü (ÖÖG) Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) birlikteliği ve kontrol gruplarının ÖÖG Bataryası ile belirlenen profilleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 13-26.
- Turgut-Turan, S., Bakar, E.E., Erden, G. ve Karakas, S. (2016). Özgül Öğrenme Bozukluğunun Ayırıcı Tanısında Nöro-Psikometrik Ölçümlerin Kullanımı/ Using Neuropsychometric Measurements in the Differential Diagnosis of Specific Learning Disability. *Noro-Psikiyatri Arsivi*, 53(2), 144-151.
- Uluç, S., Öktem, F., Erden, G., Gençöz, T. ve Sezgin, N. (2011). Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-IV: Klinik Bağlamda Zekânın Değerlendirilmesinde Türkiye için Yeni Bir Dönem. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14 (28), 49-57.
- Von Aster, M.G. ve Shalev, R. (2007). Number development and developmental dyscalculia. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49(11), 868-873.
- Wagner, R., Torgesen, J., Rashotte, C. ve Pearson, N.A. (1999). CTOPP: Comprehensive Test of Phonological Processing—Second Edition.
- Wechsler, D. (2003) *Wechsler Intelligence Scale for Children- Fourth Edition*. Psychological Corporation, San Antonio, TX.
- Wicks-Nelson, R. ve Israel, A. C. (2003). *Behavior Disorders of Childhood*. 5th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Wiederholt, J.L. ve Bryant, B.R. (2001). GORT 4: Gray Oral Reading Tests Examiner's
- Wilcutt, E.G., Petril, S.A., Wu, S., Boada, R., De Fries, J.C., Olson, R.K. ve Pennington, B.F. (2013). Comorbidity between reading disability and math disability: Concurrent psychopathology, functional impairment and neuropsychological functioning. *Journal of Learning Disabilities*, 46, 500–516.
- Woodcock, R. (1987). *Woodcock Reading Mastery Tests—Revised*. Circle Pines, MN: American Guidance Services.
- Yıldız, M. ve Ateş, S. (2007). *İlköğretim 3. Sınıf Öğrenci Yazılarının Okunaklılık ve Yazım Hataları Bakımından İncelenmesi*. I. Ulusal İlköğretim Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Summary

The Importance of Comprehensive Clinical Evaluation of a Specific Learning Disability

Cihat Çelik¹

Ankara Medipol University

Gülşen Erden

Beykoz University

Selma Tural Hesapçioğlu

Ankara Yıldırım Beyazıt University

The Specific Learning Disability (SLD) is a disorder defined by the fact that although a child's overall intelligence level is normal or above normal according to the standardized tests, he/she does not show an appropriate success in acquiring skills in academic fields such as reading, writing, and mathematics compared to his/her peers. It is known that in addition to the problems they experience in the academic field, impairment of executive functions such as sequencing, attention, and memory is also observed in children with SLD (Policy et al., 2008). This suggests that this disorder has a heterogeneous structure and many variables must be considered during the assessment process. Therefore, extensive assessment is emphasized in the literature and it is reported that during this assessment, the child's age, intelligence level, emotional, behavioral and social problems, sensory functionality, health, neurological problems, education and family history, concerns and functionality of the family, child's learning style, areas in which he/she experiences difficulty, and his/her strengths, weaknesses, and needs should be taken into consideration (Dorn et al., 2014; Sattler & Weyandt, 2002). When assessment is made by taking into account all factors affecting the academic performance of the child, it can be discerned whether the main reason of child's learning problems is due to learning style and behavioral problems or due to the structure of the SLD. Thus, they can be directed to an appropriate intervention program (NJCLD, 2010).

In the clinical assessment of SLD, intelligence tests are the most important of the standard measurement tools used both in distinguishing diagnosis and in determining the strengths and weaknesses of children (McGill et al., 2016). It is seen that in the assessment of SLD, the Wechsler Intelligence Scale for Children-Fourth Edition (WISC-IV) (Wechsler, 2003) is one of the intelligence scales commonly used for intellectual assessment purposes (Flanagan & Kaufman, 2009). Research on the assessments conducted with the WISC-IV reported that

although general intellectual abilities of these children were within normal limits, especially the Working Memory Index (WMI) and Processing Speed Index (PSI) scores were lower compared to the other index scores (Verbal Comprehension and Perceptual Reasoning) (Giofrè & Cornoldi, 2015; Peng & Fuchs, 2016; Toffalini et al., 2017; Wilcutt et al., 2013).

In the clinical assessment of SLD, besides the use of intelligence tests, achievement tests and standard measurement instruments that measure skills such as reading, writing, and math are needed to identify which academic areas children are experiencing difficulties in and to gain information from other sources (Baştuğ & Keskin, 2012; Cornoldi et al., 2003; Korkmazlar, 1993). In addition, assessments that are considered as tertiary sources and contain the views of parents, teachers and other experts in the field are also used (Erden & Uluç, 2019; Korkmazlar, 1993). In light of all this information, it has been seen that the studies in which SLD is evaluated by gathering information from many sources are limited in our country. It has been observed that in these studies, neuropsychological tests or various scales are used in addition to the WISC-R, which is one of the older versions of WISC (Turgut-Turan et al., 2016). In these studies, it is emphasized that neuropsychological variables should also be included in the assessment process of SLD.

In this study, the WISC-IV whose norm is up to date was assessed together with the SLD-CO Battery and the information obtained from tertiary sources. Thus, it is thought that the patterns to be revealed in the comprehensive assessment of SLD by three tests whose norm are up-to-date will contribute to the literature and practice area. In this context, the primary purpose of the study is to demonstrate the usefulness of using these tools together in the clinical assessment process of the SLD. In addition, the SLD-CO Battery, WISC-IV, and the MOYA scores of children with SLD were compared with the

same scores of children with normal development, and the distinguishing power of the scales were examined. Finally, in the context of this study, the predictive power of the subtest scores of the SLD-CO Battery and MOYA on SLD was examined.

Method

Sample

The sample of this study consists of two groups. The first group is the clinical group and includes children diagnosed with learning disabilities according to the DSM-5 diagnostic criteria. Of 97 children diagnosed with SLD, 34% ($n = 33$) had also Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). The second group, on the other hand, consists of normal children who do not have any clinical diagnosis. While the clinical group ($n = 97$) consists of children between 6-11 years of age ($mean = 7.50$, $SD = 1.12$), the normal group ($n = 85$) consists of children between 6-10 years of age ($mean = 7.70$, $SD = 1.02$) ($N = 182$). 70 (72.2%) of the children in the clinical group are male and 27 (27.8%) are female. 52 (61.2%) of the children in the normal group are male and 33 (38.8%) are female.

Measures

Specific Learning Disorder Clinical Observation (SLD-CO) Battery. The Specific Learning Disorder Clinical Observation (SLD-CO) Battery constitutes the primary component of the SLD Extended Neuropsychometry (SLD-ENP) Battery. SLD-CO Battery consists of subtests assessing reading, writing, and basic math skills as well as subtests assessing fields of visual detection, ranking and sequencing, right-left discrimination, clock drawing, lateralization, and problems and impairment in fine motor skills. The SLD-CO Battery has the characteristics of a structured clinical observation instrument. The application of this battery allows the assessment of reading and writing errors via reading speed, sequencing skill through writing the letters of the alphabet in order, before-after relationship over days and months, basic arithmetic skills through addition, multiplication and arithmetic problems appropriate to class level, left-right discrimination ability over one's own body, and lateralization (Karakas et al., 2017). Thus, the battery aims to assess learning disabilities in many ways. The subtests in the revised final version of the SLD-CO Battery included: Mathematics, Reading, Writing, Gesell Development Figures, Clock Drawing, Right-Left Discrimination, Lateralization, Questioning of Before and After

Relations and Sequencing. High scores in the battery's Mathematics, Reading, Clock Drawing, Right-Left discrimination, Lateralization, Questioning of Before and Later Relations and Sequencing subtests indicate higher performance in these areas. In the Writing and Gesell Development Figures subtests, on the other hand, since the evaluation is made on the error scores, high scores in these subtests indicate low success in these areas.

Specific Learning Disability Symptom Screening List (Mathematics, Reading, Writing Assessment Scale-MOYA¹). This is a scale built from questions to investigate risk situations, symptoms, and the child's strengths and weaknesses for SLD, and it allows us to take a detailed story. It was developed based on clinical observations and theoretical information related to SLD. In addition, by taking into account the fact that the child's behavior at home and at school and attitudes towards academic duties should be enriched and supported by the information taken from the teacher and family (Sattler & Weyandt, 2002), it was designed as 3 separate forms for parents, teachers, and children (Erden & Uluç, 2019).

Reading, writing, attention, and math scores are obtained from the three forms of the MOYA. In addition, the total score of each form is obtained from the sum of the scores of the reading, writing, attention, and mathematics subtests. High scores obtained from the subtests and total raw scores of all three forms reveal that children have problems in these areas. It was reported that a total of 945 children within the 6-12 age range were assessed for the MOYA' standardization sample and comparative analyses were conducted with the clinical sample to determine MOYA' validity and cut-off scores (Erden & Uluç, 2019). It was stated that in the factor analysis conducted, a four-factor structure emerged and that these four factors together predicted 57% of the variance. These factors were called as "coping with the number concept" "understanding and using verbal and written language", "able to maintain attention", and "error in reading and writing". However, in this study, mathematics, reading, writing, and attention subtest names, which had been used previously, were used for these factors. MOYA' internal consistency was calculated using the Cronbach alpha. The results show that the scale can be used reliably in Turkey.

Wechsler Intelligence Scale for Children-Fourth Edition (WISC-IV) (Wechsler, 2003). The WISC-IV, developed to assess the mental abilities of children within the 6-16 age range, consists of 10 core and 5 supplemental subtests. In addition to the standard scores for each subtest, four index (cluster) scores and total scale intel-

1 The Mathematics, Reading, Writing Assessment Scale was used under the name of the Specific Learning Disability Symptom Screening List during its development phase. After its psychometric measurements were completed, it was found appropriate to be called as the Mathematics, Reading, Writing Assessment Scale (MOYA) by its authors.

ligence scores are obtained using 10 core subtest scores (Wechsler, 2003). These index scores are as follows: *Verbal Comprehension Index (VCI)*, *Perceptual Reasoning Index (PRI)*, *Working Memory Index Score (WMI)*, and *Processing Speed Index (PSI)*. Turkish standardization and norm study of the WISC-IV was conducted with a sample comprised of 2225 children by taking into account seven geographical regions, gender (country population rates) and socioeconomic level (low-medium-high) to represent each age segment equally (Öktem et al., 2016). The mean value for the index scores and FSIQ is 100 and the standard deviation is 15. For the subtest standard scores, the mean value is 10 and the standard deviation is 3 (Wechsler, 2003).

Procedure

Prior to the data collection phase, ethics committee approval was obtained. This study constitutes a part of the project No. 117K959 supported by TUBITAK. The data of the children in the clinical group were collected from Ankara Yıldırım Beyazıt University Yenimahalle Education Research Hospital Child and Adolescent Psychiatry Clinic and from children who were being trained at the special education rehabilitation centers and diagnosed with SLD. Children in the normal group were reached through the relatives of the children diagnosed with SLD due to their easy accessibility. Prior to the application, the parents of the children were informed about the research with an informed consent form and it was stated that their participation was on a voluntary basis. The diagnosis of learning disability was made as a result of clinical evaluations performed by the hospitals' child and adolescent mental health professionals based on the DSM-5 diagnostic categories and those diagnosed with SLD were directed to participate in the study. As a method frequently used in clinics, writing errors were determined by examining children's notebooks, reading texts pre-determined according to grade levels were read and math skills were evaluated as number, four operations and problem solving skills. In addition, teachers were asked to evaluate children's reading, writing and math skills and academic skills. It was decided that the children included in the normal sample did not have any signs of learning disability, based on the notifications of parents and teachers about the child and their school success scores. The WISC-IV test was administered by certified psychologists. Children with intellectual disability and borderline intellectual level ($FSIQ < 80$) and children identified as gifted ($FSIQ \geq 120$) were not included in the study. For both groups, children with any neurological, psychiatric, or sensory-motor problems were not included in the study (ADHD was excluded for the clinical group).

Results

In this study, among the children diagnosed with SLD, those with ADHD comorbidity were also included in the sample. Accordingly, it was evaluated that 34% ($n = 33$) of 97 children whose primary diagnosis was SLD had ADHD comorbidity. Only children with a diagnosis of SLD ($n = 64$) and children with SLD+ADHD ($n = 33$) were considered as two separate groups, and the first comparisons of scale scores were made through these groups.

As a result of the comparisons made with the independent sample t-test analysis for groups, no significant difference was found between the subtest scores of the SLD-CO Battery of the children with only SLD diagnosis and the subtest scores of the children in the SLD+ADHD group, except for writing and sorting the months. Accordingly, the error scores of the children with only SLD diagnosis in the writing subtest were found to be significantly higher than the error scores of the children with SLD+ADHD ($t = 2.10, p < .05$). In the comparisons made on MOYA scores, both teachers ($t = 3.95, p < .001$) and parents ($t = 3.71, p < .001$) gave significantly higher score to the children diagnosed with SLD+ADHD compared to the children with only SLD diagnosis in the attention sub-dimension. Among the WISC-IV index scores, the Processing Speed Index of children with SLD+ADHD was found to be significantly lower than of children with only SLD diagnosis ($t = 2.09, p < .05$), no significant differences were found between other index scores. In the light of the findings of the comparison between SLD+ADHD and only SLD diagnosed groups and the information in the literature, it was decided that these two groups should be considered as a single group under the name of the group with SLD diagnosis.

The independent samples t-test analysis was performed to determine whether there were significant differences between the scores that children with SLD took from the SLD-CO Battery and the similar scores of children in the normal group. The findings showed that all reading skill scores of children with a diagnosis of SLD were significantly lower than those of children in the normal group (reading speed, reading accuracy, reading comprehension, fluent reading, and reading skill total). In the areas of writing skill, children with SLD also received significantly higher writing error scores than normal children (dictation writing, writing by looking, free writing, and writing skill total). When the differences between the math skills of the two groups were examined, it was determined that the total scores of the children with SLD were significantly lower than the scores of normal children.

When the scores that the two groups obtained from the other tests of the SLD-CO Battery were compared,

it was found that the error scores that the children with SLD took from Gesell Development Figures were significantly higher than the error scores of the normal children. In addition, the scores that children with SLD took from the subtests in which their abilities of clock drawing, right-left discrimination, and sequencing (sequencing of days, months, alphabets, and numbers) were measured were significantly lower than the scores of the normal children. However, any significant difference could not be identified between the hand-eye lateralization and total lateralization scores of the children with SLD and similar subtest scores of the normal children.

The independent samples t-test analysis was performed to determine whether there were significant differences between the scores that children with SLD took from the MOYA and the similar scores of the children in the normal group. When all subtests and total scores of MOYA filled by teachers and parents were compared, the scores given to children with SLD were found to be significantly higher than the scores given to the normal children. These findings show that MOYA offers significant results in distinguishing the symptoms of SLD.

The independent samples t-test analysis was conducted to determine whether there were significant differences between the scores that children with SLD achieved on the WISC-IV index scores and the similar scores of children in the normal group. As a result of the comparison between the groups, all WISC-IV index scores of the children with SLD were found significantly lower compared to the similar scores of the normal children.

Discussion

In this study, in the clinical assessment of children with a diagnosis of SLD, the distinguishing ability of the diagnosis of SLD was tested in the context of information obtained from multiple sources. In comparisons conducted between the groups, it was revealed that the scores that the children with SLD took from the SLD-CO Battery, WISC-IV, and MOYA scales were significantly different compared to the similar scores of the normal children.

In the study, children with SLD showed significantly lower performance in all areas of reading skill obtained from the SLD-CO Battery (reading speed, reading accuracy, reading comprehension, and fluent reading) compared to the normal children. Similarly, in terms of total reading scores, normal children performed significantly higher than the children with SLD. The reading skills-related findings of this study are consistent with the literature (Feretti et al., 2009; McLean et al., 2011; Sarıpınar & Erden, 2010). In the logistic regression anal-

ysis carried out to determine the power of the SLD-CO Battery to predict SLD, reading skills were identified to be a significant variable in the model and it was found that the power of reading skill to accurately classify SLD-diagnosed and normal children was 92.8%. All these findings reveal that the distinguishing power of the reading subtest of the SLD-CO Battery is good in assessing reading disorder, which is the main problem in SLD.

In the analyses conducted on the SLD-CO Battery writing errors, it was determined that children with SLD obtained significantly greater error scores in all three writing areas (dictation, writing by looking, and free text writing) than the normal children. This suggests that this finding of the study reveals similar results to studies in the literature (Costa et al., 2016; Katusic et al., 2009; Turgut et al., 2010). In addition, in the logistic regression analysis conducted to determine the power of the SLD-CO Battery to predict SLD, writing skills appeared to be a significant variable in the model, and it was found that the power of the writing skill to classify the SLD-diagnosed and normal children was high. Based on these findings, it can be said that the distinguishing power of the writing subtest of the SLD-CO Battery is good in the assessment of the writing disorder.

Another skill assessed under the SLD-CO Battery was in the area of mathematics. The results of the mathematics subtest of the SLD-CO Battery revealed that the total math skill score of children with SLD was significantly lower compared to the children who developed normally. Logistic regression analysis revealed that the mathematics subtest of the SLD-CO Battery was also significant and that the power of the math skill to accurately classify normal and children with SLD was high. All these findings suggest that the distinguishing power of the mathematics subtest of the SLD-CO Battery is good.

In addition to the subtests that assess reading, writing and math skills in the SLD-CO Battery, Gesell Development Figures, Clock Drawing Test, Right-Left Discrimination test, Sequencing skills test (sequencing of days, months, and numbers), Alphabet Skill test and Lateralization test were applied in the context of this battery. A result of the analyses, it was observed that children with SLD showed significantly lower performance than normal children in all the tests (except the lateralization) (Since the Gesell Development Figures test was interpreted over error scores, children with SLD took significantly more error scores than normal children). These findings reveal that children with SLD do not only experience difficulties in the academic area but also in the skill areas measured in other tests. This finding is also in line with the heterogeneous structure presented by theoretical approaches describing SLD in the literature (Bender, 2014; Moats & Lyon, 1993).

In this study, it was observed that in the context of the SLD-CO Battery, only the hand-eye lateralization and total lateralization scores were not significantly different between the two groups. A similar finding has also been identified in other studies in our country (Gürsoy, 2018; Turgut et al., 2010). As a result, it can be said that the claim that the use of the left hand and the preference for cross and mixed hand-eye is common in the SLD is not very valid.

Another assessment instrument used within the scope of this research was the MOYA. In the results of the study, it was observed that compared to the normal children, higher scores were given to the children with SLD in the total, reading, writing, mathematics, and attention subtests obtained from both the MOYA parent and teacher forms. Based on the reports of teachers and parents, this suggests that children with SLD experience more problems in the academic areas in question. This finding was also supported by the logistic regression results, which revealed that the total score of both MOYA teacher and parent forms strongly predicted SLD. When the studies in which MOYA is used in our country are examined, it is seen that their findings are consistent with the findings of this study (Gürsoy, 2018; Oguzhan, 2017). As a result, it is seen that the use of MOYA, in which information related to the symptoms of SLD or children's learning problems is obtained from teachers who have the opportunity to observe children better and from parents who know their children closely, provides useful information in the clinical diagnostic process.

In the study, another skill of the groups that was compared with each other is children's intellectual abilities measured by WISC-IV. As a result of comparisons made on index scores, it was found that all index scores (VCI, PRI, WMI and PSI) and FSIQ of the children with SLD were significantly lower than the normal children. These findings indicate that even though their general intelligence levels were normal, children with SLD achieved lower scores compared to the normal children. However, this finding should not create the impression that children with SLD have lower normal mental ability scores than others. Instead, it should be thought that this is a finding depending on the fact that the poor performance of children with SLD in areas such as working memory and processing speed especially in tests like WISC-IV that address cognitive structure as versatile affects their general intelligence level score. In other words, the fact that FSIQ scores of children with SLD were found lower than the normal children can be considered as an expected state due to the effect of the low working memory score. This study is the first in terms of using many scales in the clinical assessment of SLD in our country and comparing scores obtained from scales,

whose norms are up-to-date, in normal and children with SLD. On the other hand, in our country, it is also important to determine the areas where children have weakness and strengths with detailed evaluation both in the diagnosis and in the planning of the intervention program. From this point of view, this research not only reveals the integrative aspect of detailed assessment, but also provides important data on the use of standard measurement tools such as the WISC-IV, SLD-CO Battery and MOYA instead of different assessment methods and personalized tools. Thus, by determining the general intelligence level of the child with WISC-IV, findings regarding intellectual disability, which is an exclusion criterion for SLD, will be obtained and detailed information about other cognitive structures of a child will be obtained. The information obtained from the SLD-CO Battery and the skills such as reading, writing and mathematics required in the comprehensive evaluation of the SLD are considered as a standard. Information obtained from the MOYA scale will be gathered from tertiary sources and it will be possible to compare them with the findings of the SLD-CO Battery. As a result, it is thought that by using all the scales used in this study together, the comprehensive and holistic assessment process that is persistently emphasized in the literature has been partially approached. As stated before, the basic components of the comprehensive assessment can be summarized as obtaining information from many sources (the use of standard and non-standard measuring instruments), taking into consideration all of the components in the definition of SLD (exclusive and inclusive factors), assessing the simple and complex cognitive abilities, and integrating information obtained from these measurements (NJCNS, 2010). It is thought that with these scales used in this research, many of the basic components in question will have been provided. As a result, the picture, emerging by the integration of all the information obtained from these scales, describes a child's existing learning problems. If the obtained information indicates that these problems are caused by SLD, it is thought that the job of practitioner will be easier in the process of making a clinical diagnosis.

Although this study makes significant contributions to the literature, it has some limitations. The first of these limitations is that children within the SLD group could not be classified according to their subtypes due to the insufficient sample size. In other words, evaluations were not made on a classification including reading, writing, and mathematics disorders. It is thought that in the future, conducting research with large and comprehensive samples by subjecting the SLD group to a separate classification will reveal useful results. Another limitation of the study, on the other hand, is that some children with SLD had ADHD comorbidity. However,

although the sample size was limited in this study, the scores obtained from all scales were compared between the children diagnosed only with SLD and the children diagnosed with SLD+ADHD. In the results obtained, it was found that children with only SLD diagnosis had more difficulty in writing and sequencing skills than children with SLD+ADHD in the subtests of the SLD-CO Battery. This may indicate that in cases where ADHD accompanies SLD, there is no increase in basic symptoms such as reading, writing and mathematics. However, when the MOYA subtests were examined, it was reported that the group with SLD+ADHD had more attention problems than the group with only SLD diagnosis, according to the reports of both teachers and parents. This reveals that the distinguishing power of the attention subtest of the MOYA is good in evaluating the attention problems accompanying the learning disability. In other words, in the evaluation of ADHD accompanying SLD, MOYA's attention subtest can give an idea to the clinician in the context of the information obtained from the teacher and parents. In the comparison made in the context of WISC-IV index scores, it was found that the Processing Speed scores of children with a diagnosis of SLD+ADHD were significantly lower than those of children with only a diagnosis of SLD. This finding obtained with a limited sample reveals that the processing speed score is more affected by the WISC-IV scores, especially if ADHD accompanies SLD.

In other words, even though it is an early finding, it can be interpreted that the decrease in PSI performance in children with SLD+ADHD may be related to the attention problems accompanying SLD. However, it is thought that in future studies, both comparing the children diagnosed with SLD within themselves and comparing them by classifying according to their ADHD comorbidity status will provide more comprehensive and important information.

“Dayanışma Ezilenlerin İnceliğidir”: Etnik Kimlikle Özdeşimin ve Çatışma Söylemlerinin Farklı Gruplarla Dayanışmadaki Rolü

Özden Melis Uluğ¹

Sussex Üniversitesi

Özet

Türk-Kürt çatışması bağlamında yürütülen çalışmalar, iki çatışma söyleminin farklı gruplarda yaygın bir şekilde benimsendiğini ortaya koymuştur. Bu çatışma söylemleri, Türk-Kürt çatışmasını a) Kürtler için bir bağımsızlık sorunu olarak gören bağımsızlık sorunu söylemi ve b) PKK ve yabancı güçler sorunu olarak gören terör sorunu söylemidir. Önceki araştırmaların bulgularına göre, bağımsızlık sorunu söylemi etnik kimlik açısından büyük ölçüde dezavantajlı grup olan Kürtler tarafından benimsenirken, terör sorunu söylemi büyük ölçüde avantajlı grup olan Türkler tarafından benimsenmektedir. Fakat daha önceki çalışmalar avantajlı grup üyelerinin aynı zamanda başka bir dezavantajlı kimliğe sahip olduklarında kendi avantajlı kimlikleriyle özdeşleşmelerinin bu farklı çatışma söylemlerini benimsemede ve dezavantajlı gruplarla politik dayanışma içerisinde yer almalarında nasıl bir rol oynayacağını incelememiştir. Bu çalışmada, ilk olarak, hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip olan *çapulcu* Türklerin avantajlı grubun etnik kimliğiyle özdeşleşmelerinin, Kürtlerle politik dayanışmalarına olan etkisi araştırılmaktadır. İkinci olarak, etnik kimlikle özdeşimle politik dayanışma arasında çatışma söylemlerinin nasıl bir aracı rol oynadığı incelenmektedir. Üçüncü olarak, bir grupla olan politik dayanışmanın (*Kürtler*) çatışmanın bir parçası olmayan başka bir gruba (*Aleviler*) genellenip genellenemeyeceği araştırılmaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilen yol analizi sonuçları ($N = 295$), hem Türk etnik kimliğiyle özdeşimin politik dayanışmayı olumsuz şekilde yordadığını, hem bağımsızlık ve terör sorunu söylemlerinin Türk etnik kimliğiyle özdeşim ile gruplar arası dayanışma arasında aracı bir rol oynadığını, hem de politik dayanışmanın sadece çatışmada yer alan dezavantajlı grupla değil (*Kürtler*) çatışmanın parçası olmayan dezavantajlı başka bir gruba (*Aleviler*) da genellenebileceğini göstermektedir. Sonuçlar çatışma, sosyal kimlik ve dayanışma literatürleri ışığında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çapulcu, çatışma söylemleri, politik dayanışma, etnik kimlik, Kürt-Türk sorunu, ikincil aktarma etkisi

Abstract

Previous research in the Turkish–Kurdish conflict context highlighted two opposing conflict narratives endorsed by different ethnic groups: (a) a *terrorism* narrative, which describes the problem as stemming mainly from the PKK and foreign powers, and (b) an *independence narrative*, which describes the problem as a need for independence for Kurds. While the independence narrative is largely endorsed by Kurds, who have a disadvantaged position in society, the terrorism narrative is largely endorsed by Turks, who have an advantaged position. However, these previous studies have not examined when advantaged group members also have another disadvantaged identity such as a disadvantaged political identity, how their identification with their advantaged identity may play an important role in their endorsement of these conflict narratives and their solidarity with other disadvantaged groups. In the present study, first, the role of ethnic identification in political solidarity with Kurds is investigated among *çapulcu* Turks, who have both advantaged and disadvantaged identities. Second, the mediating role of conflict narratives in the relationship between ethnic identification and political solidarity is examined. Third, I examine whether political solidarity with one group (*Kurds*) can be generalized to another group (*Alevis*) that is not part of the conflict. The results of the path analysis ($N = 295$) indicated that 1) Turkish ethnic identification negatively predicts political solidarity with Kurds, 2) the independence and terrorism narratives mediate the relationship between ethnic identification and political solidarity, and 3) the solidarity with Kurds also generalizes to other disadvantaged groups that are not part of the conflict (i.e., *Alevis*). I discuss the findings in light of social identity, conflict narratives, and solidarity literature.

Keywords: Çapulcu, conflict narratives, political solidarity, ethnic identity, Turkish-Kurdish conflict, secondary transfer effect

Yazışma Adresi: ¹Dr. Öğr. Üyesi Özden Melis Uluğ, Sussex Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Sussex House, Falmer Brighton, BN1 9RH İngiltere, omu20@sussex.ac.uk, ORC-ID: 0000-0001-7364-362X

Gönderim Tarihi: 03.07.2020

Kabul Tarihi: 17.10.2021

Gruplar arası çatışma ortamında bireylerin grup kimlikleri oldukça önem taşımaktadır. Bu bireylerin ihtiyaçları kimlikleri aracılığıyla tatmin edilebilir. Bu sebeple bir grubun kimlikle ilişkili temel ihtiyaçlarının reddedilmesi, gruplar arası çatışmalara neden olabilmektedir (Fisher, 2006). Grup üyeleri belirli bir gerilimin çatışma haline geldiğini fark ettikleri anda, çatışmanın kendi kimlikleriyle olan ilişkisine ek olarak, çatışmanın sebeplerine ve çatışmada sorumlu tarafların kimler olduğuna dair sorulara da cevap aramaya başlar (Bar-Tal, 2000). Bu bilişsel sürecin sonunda, çatışan tarafların üyelerinde çatışmaya dair öznal düşünceler şekillenir (Bar-Tal, 1990). Çatışma bağlamlarında ortaya çıkan ve insanların yaşadıkları çatışmaları anlamlandırmaya yarayan bu öznal düşünceler “*çatışma söylemleri*” olarak tanımlanmaktadır (bkz. Uluğ ve Cohrs, 2016). Çatışma söylemleri çatışma ortamlarında insanların nasıl davranacaklarını belirleyebilmektedir. Örneğin çatışma söylemleri insanların çatışmada sorumluluğu kimlere attığını belirlemektedir. Aynı zamanda çatışma söylemleri insanların dış gruba dair güvenlerini ve uzlaşmaya dair tutumlarını etkileyebilmektedir (Bar-Tal, 2007, 2013; Çelebi ve ark., 2014; Uluğ ve Cohrs, 2017a). Mevcut çalışmada bireylerin etnik kimliklerinin ve çatışma söylemlerinin örneğin farklı gruplarla dayanışması gibi gruplar arası ilişkilerdeki rolü incelenmektedir.

Hem Türk ve Kürt gibi etnik kimlik dinamiklerinin hem de terör ve bağımsızlık sorunu gibi çatışma söylemlerinin ön plana çıktığı çatışmalardan birisi Türk-Kürt çatışmasıdır. Türk-Kürt çatışmasının başlangıcını Cumhuriyet’in kurulmasından önceki dönemlere dayandıran kaynaklar olmakla birlikte, çatışmanın 1984 yılında PKK’nın (Partiya Karkerên Kurdistan) ilk silahlı eylemiyle başlamış olduğu genel kabul görmektedir (Akyol, 2006; Ünal ve ark., 2022). Devletin resmi ideolojisinin Türk milliyetçiliği üzerine kurulması Kürtlerin kimliklerini ve kültürlerini ifade edememesine sebep olmuş ve kimliklerini ifade etmeye çalışan Kürtler de ayrımcılık, işkence ve faili meçhul cinayetler gibi sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu çatışma sebebiyle 1984’ten bu yana 40.000’den fazla insan yaşamını yitirmiş, üç milyondan fazla insan yerinden edilmiş ve travmalarla yaşamak zorunda kalmıştır (Çelik ve Kantowitz, 2009).

Türk-Kürt çatışması bağlamında yürütülen çalışmalar, Türklerin ve Kürtlerin farklı çatışma söylemleri benimsediklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar Türk-Kürt çatışmasını a) Kürtler için bir bağımsızlık sorunu olarak gören ve sorunun çözümü için bağımsız bir Kürdistan’ın kurulmasını destekleyen *bağımsızlık sorunu* söylemi ve b) PKK ve yabancı güçler sorunu olarak gören ve sorunun çözümü için terörle aktif mücadeleyi öneren *terör sorunu* söylemi olmak üzere iki yaygın çatışma söylemi olduğunu göstermiştir (Uluğ ve Cohrs,

2017a). Aynı zamanda bu çalışmalar bağımsızlık sorunu söylemini etnik kimlik açısından dezavantajlı grup olan Kürtlerin, terör sorunu söylemini ise avantajlı grup olan Türklerin daha çok benimsediğini ortaya koymuştur (Uluğ ve Cohrs, 2017a). Fakat sayıları az da olsa bağımsızlık sorunu söylemini benimseyen avantajlı grup üyeleri olan Türkler de mevcuttur. Uluğ ve Cohrs’un (2017a) gerçekleştirdiği çalışma Türklerin bağımsızlık sorunu söylemini benimsemelerinin barışa ve uzlaşmaya yönelik olumlu tutumları yordadığını ortaya koymuştur. Hâlbuki Türk-Kürt çatışması gibi asimetrik çatışmalarda avantajlı grup üyelerinin çatışmayla ilgili söylemleri sadece uzlaşmaya ve barışa olan tutumlarını değil, çatışmada yer alan dezavantajlı grup üyeleriyle politik dayanışma içerisine girip girmeyeceklerini de etkileyebilir. Fakat çatışma söylemlerinin politik dayanışmayla ilişkisini gösteren daha önceki bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grup üyeleriyle bu politik dayanışması sadece çatışmanın parçası olan belirli bir dezavantajlı gruba da sınırlı kalmayabilir. Bu noktada şu soru ön plana çıkmaktadır: Bu politik dayanışma aynı toplum içerisinde yaşayan ama çatışmanın parçası olmayan başka bir gruba da genellenebilir mi (ör: Türkiye’de Aleviler; bkz. Glasford ve Calcagno, 2012)? Genellenebildiği takdirde, dezavantajlı bir grubun çatışma söylemini benimsemenin başka dezavantajlı gruplarla politik dayanışmayı güçlendirebileceği söylenebilir. Aynı şekilde hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grup üyeleriyle dayanışmalarında kendi avantajlı kimlikleri (ör: Türk etnik kimliği) ve kendi dezavantajlı kimlikleri (ör: Gezi protestoları bağlamında ortaya çıkan *çapulcu* veya *gezi* kimliğe sahip olmak) nasıl bir rol oynamaktadır?

Bu çalışmada ilk olarak, etnik düzeyde avantajlı (*Türk* olmak) fakat ideolojik düzeyde dezavantajlı kimliklere (*çapulcu* olmak) sahip kişilerin avantajlı etnik kimlik olan Türk etnik kimlikleriyle özdeşimlerinin dezavantajlı grup olan Kürtlerle politik dayanışmalarına olan etkisi araştırılmaktadır. İkinci olarak, etnik kimlikle özdeşimle politik dayanışma arasında avantajlı ve dezavantajlı grupların benimsediği çatışma söylemlerinin nasıl bir aracı rol oynadığı araştırılmaktadır. Son olarak, avantajlı grupların dezavantajlı bir gruba olan politik dayanışmasının çatışmanın parçası olmayan Aleviler gibi başka bir dezavantajlı gruba genellenip genellenmeyeceği incelenmektedir. Çalışmanın tamamının sosyal kimlik, çatışma ve gruplar arası dayanışma literatürüne katkıda bulunması hedeflenmektedir.

Etnik Kimlikle Özdeşim ve Gruplar Arası Dayanışma

Sosyal Kimlik Teorisi, bireyin belirli bir gruba bağlandığında, grup üyeliğini benlik-kavramı (*self-concept*) olarak içselleştirmeye başladığını öne sürer (Reicher ve

ark., 1995; Tajfel ve Turner, 1979). Sosyal Kimlik Teorisi'ne göre bireyler iç gruplarıyla özdeşleşme sürecinde, kendi gruplarını diğer gruplardan (k)ayıyarak olumlu bir sosyal kimlik oluşturmaya çalışır ve böylece kişisel kimliklerine katkıda bulunmak için uğraşırlar (Tajfel ve Turner, 1979, 1986).

Sosyal Kimlik Teorisi'ne göre etnik kimliğin de bir sosyal kimlik olduğu söylenebilir. Bu kimliği bireyin etnik iç grup üyeliğinden elde ettiği kimlik olarak tanımlamak mümkündür (bkz. Phinney, 1990). Etnik kimlik üzerine gerçekleştirilen çalışmalar etnik kimliğin dış gruba olan tutumları hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde yordayabildiğini göstermektedir (Masson ve Verkuyten, 1993; Phinney ve ark., 1997). Örneğin etnik kimlikle güçlü bir şekilde özdeşim kurma, bireylerin kendi iç gruplarını tercih etmelerine, kendi grup üyelerini daha olumlu değerlendirmelerine (Maloku ve ark., 2016; Masson ve Verkuyten, 1993) ve özellikle dezavantajlı grup üyelerinin iyi oluşlarına (*wellbeing*; Zdrenka ve ark., 2015) etki edebilmektedir. Etnik kimlikle özdeşim, diğer bir yandan, dış grup üyelerine karşı hem daha az sıcaklık gösterilmesine, hem gruplar arası güvenin azalmasına (Cakal ve Petrović, 2017), hem kin gibi olumsuz duyguların hissedilmesine (Uluğ ve ark., 2021a), hem azınlık haklarına daha az destek verilmesine (Uluğ ve Uysal, 2021; Verkuyten ve Yildiz, 2006), hem de önyargı ve ayrımcılığa sebep olabilmektedir (Maloku ve ark., 2016; Mummendey ve ark., 2001; Negy ve ark., 2003).

Sosyal Kimlik Teorisi'nden yola çıkarak bireylerin sadece tek bir kimliğe değil çoklu kimliğe sahip olduklarını ve bu çoklu kimliklerin bazılarının toplumda avantajlı bazılarının ise dezavantajlı olduğunu söylemek mümkündür (Cole, 2009). Çoklu kimlikler bireylerin davranışlarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilir. Örneğin daha önce gerçekleştirilen çalışmalar çoklu kimliklerin bireylerin iyi oluş hallerine etkisini göstermiştir (Brook ve ark., 2008). Benzer şekilde, Curtin ve arkadaşları (2016) gerçekleştirdikleri çalışmada aktivistlerin çok sayıda avantajlı ve dezavantajlı kimlikleriyle bağlantılı deneyimlerinin hem aktivizme hem de bu aktivizmin kendisinin yeni kimliklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermişlerdir. Fakat bilindiği kadarıyla bu alanda gerçekleştirilen hiçbir çalışma özellikle çatışma bağlamında hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip olanlarda avantajlı kimlikle özdeşimin dezavantajlı gruplarla dayanışmaları arasındaki ilişkiyi incelememiştir. Türk-Kürt çatışması ekseninde gerçekleştirilen birkaç çalışma Türklerin avantajlı Türk etnik kimliğiyle özdeşleşmesinin olumsuz dış grup tutumlarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin Türklerin etnik kimlikleriyle özdeşimlerinin artması durumunda hem Kürtlere olan güvenlerinin azaldığı ortaya koyulmuş (Çelebi ve ark., 2014) hem de Kürt

haklarıyla ilgili olan politikalara desteklerinin azaldığı gösterilmiştir (Uluğ ve Uysal, 2023). Benzer bir şekilde, Bağcı ve Çelebi (2017) Türk etnik kimliğiyle özdeşimin artmasının dış gruba karşı olumsuz tutumları doğrudan, dış gruba sorumluluğu yüklemeye aracılığıyla da dolaylı olarak yordadığını göstermiştir. Ek olarak, Çoymak (2018) da Türkler için etnik kimliklenmenin önemi arttıkça milliyetçi vatanseverliğin de o derece arttığını ortaya koymuştur (ör: *Türkiye için her şeyimi feda edebilirim; Türkiye yanlış da olsa doğru da olsa Türkiye'yi dışarıdakilere karşı savunurum*).

Her ne kadar literatürde etnik kimlikle özdeşimin artmasının gruplar arası ilişkiler açısından olumlu ya da olumsuz sonuçları olabileceği gösterilse de yapılan önceki çalışmalarda etnik kimlikle özdeşimin gruplar arası dayanışmaya nasıl bir etkisi olduğunun incelenmediği görülmüştür. Hem dünyadaki hem de Türkiye'deki çeşitli gruplar bağlamında gerçekleştirilen araştırmalar, etnik kimlikle özdeşimin artmasının dış gruba olan tutumları olumsuz bir şekilde etkilediğini gösterdiği için bu araştırmada da hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip kişilerin avantajlı Türk etnik kimliğiyle özdeşiminin Kürtler ve Aleviler gibi çeşitli dezavantajlı gruplarla dayanışmalarını olumsuz şekilde yordayacağı iddia edilmektedir. Hem avantajlı hem de dezavantajlı bir grubun üyesi olan birinin avantajlı kimliğiyle özdeşimi ile diğer dezavantajlı gruplarla dayanışması arasındaki ilişkinin anlaşılması hem çoklu sosyal kimlik hem de gruplar arası dayanışma literatürüne katkıda bulunacaktır.

Çatışma Söylemleri ve Dezavantajlı Gruplar(a) Dayanışma

Toplumun birçok üyesi tarafından paylaşılan çatışmaya dair söylemler çatışmanın neyle ilgili olduğunu tanımlar. Aynı zamanda yine bu söylemler insanların çatışma bağlamlarında ortaya çıkan durumlara (ör: çözüm önerileri) nasıl tepki vereceğini de şekillendirebilir. Bu söylemler çatışmanın tırmanmasına sebep olabilirken, zaman zaman çatışmanın şiddetinin azalmasını da sağlayabilir. Çatışma söylemlerinin içeriği her bağlamda farklılaştığı için, toplumun hem avantajlı hem de dezavantajlı üyelerinin çatışmaya dair nasıl bir algısı olduğu o bağlama özgü bir şekilde ayrıntılı olarak incelenmelidir (Bar-Tal, 1998, 2007; Cohrs ve ark., 2015).

Çatışma bağlamlarında ortaya çıkan çatışma söylemleri olumlu ve olumsuz birçok tutumla yakından ilişkilidir. Örneğin İsrail-Filistin çatışması bağlamında gerçekleştirilen çalışma, çatışma söylemlerinin hem uzlaşma hem de barışçıl çatışma çözümü için desteği azaltabildiklerini göstermiştir (Canetti ve ark., 2017). Yine aynı bağlamda gerçekleştirilen çalışmalar, çatışma söylemlerinin sadece çatışmanın tırmanmasına neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bilgilerin işlen-

mesini ve yorumlanmasını çatışmanın devamına sebep olacak ve barışçıl çözüm olasılığını azaltacak şekilde etkileyebileceğini göstermektedir (Bar-Tal ve ark., 2009; Porat ve ark., 2015). Böylece, çatışma söylemleri hem uzlaşma için hem de çatışmaların çözümü için sosyal psikolojik engeller oluşturabilmektedir (Bar-Tal ve Halperin, 2011).

Çatışma söylemlerinin Türkiye'deki Türk-Kürt çatışması bağlamında da birçok olumlu ve olumsuz tutumu etkilediğini söylemek mümkündür. Örneğin Çelebi ve arkadaşları (2014) Türkler ve Kürtler arasındaki gruplar arası güveni inceledikleri araştırmalarında Türk-Kürt sorununun Kürtler ve Türkler arasında bir çatışma olarak görülmesinin gruplar arası güveni düşürdüğünü göstermektedir. Uluğ ve Cohrs (2017a) da hem Kürtlerle hem de Türklerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında terör sorunu söyleminin benimsenmesinin, hem Kürtler ve Türkler arasındaki uzlaşmaya olan tutumları hem de barış sürecine olan tutumları olumsuz bir şekilde yordadığını ortaya koymuştur. Öte yandan, bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesinin, uzlaşmaya olan tutumları olumsuz bir şekilde yordadığı, fakat dezavantajlı grubun ihtiyaçlarına odaklanan barış sürecine olan tutumları ise olumlu bir şekilde yordadığı ortaya konmuştur (Uluğ ve Cohrs, 2017a).

Benzer bir şekilde, sadece avantajlı etnik grup olan Türklerle gerçekleştirilen başka bir çalışma (Uluğ ve ark., 2021b), Türklerin terör sorunu söylemini benimsemelerinin Türklerle Kürtler arasındaki mağduriyetin daha fazla yarıştırılmasıyla sonuçlandığını göstermiştir (*competitive victimhood*; bkz. Noor ve ark., 2012; Sullivan ve ark., 2012). Uluğ ve arkadaşlarının (2021b) gerçekleştirdiği bu çalışma, Türklerin terör sorunu söylemini benimsemeleri durumunda hem şiddet içermeyen çatışma çözümüne hem de şiddetin durdurulmasına daha az destek verdiklerini hem de Kürtleri bağışlamaya daha az istekli olduklarını ortaya koymuştur. Öte yandan, yine bu çalışmada avantajlı grup olan Türklerin dezavantajlı grubun bağımsızlık sorunu söylemini benimsemesi durumunda hem çatışma çözümünü hem şiddetsizliği daha çok destekledikleri hem de Kürtleri bağışlamaya daha istekli oldukları gösterilmiştir (Uluğ ve ark., 2021b). Sadece Türklerle gerçekleştirilen bu çalışmada avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grup üyelerinin söylemini benimsemeleri durumunda, çatışma söyleminin gruplar arası ilişkileri iyileştirmede ve onarmada önemli rol oynayabileceği ortaya konmuştur (Uluğ ve ark., 2021b; Uluğ ve ark., 2023).

Türklerle gerçekleştirilen bu çalışmalar (Uluğ ve ark., 2021b; Uluğ ve Cohrs, 2017a) aklı şu soruyu getirmektedir: Bazı avantajlı grup üyeleri neden dezavantajlı grupların çatışma söylemlerini benimsemektedir? Yukarıda da bahsedildiği gibi insanlar birden fazla kimliğe

sahip olabilmekte ve bu kimliklerin bazıları toplumda avantajlı veya dezavantajlı kimlikler olarak görülebilmektedir. Bazı avantajlı grup üyelerinin herhangi bir kimliği kendilerine avantaj sağlarken başka bir kimlikleri de dezavantaja sebep olabilmektedir. Örneğin Amerika'da yaşayan beyaz bir kadın beyaz kimliği dolayısıyla avantajlı olabilirken kadın kimliği dolayısıyla dezavantajlı olabilmektedir. Avantajlı kimliğe sahip olanların birden fazla başka bir dezavantajlı kimliğe sahip olması onlara dezavantajlı grupların yaşadıklarını bir nebze de olsa anlayabilme olanağı sağlayabilir.

Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1979) ve Benlik Sınıflandırma Kuramı (Turner, 1985) gibi kuramlar bireyin genelde tek bir kimliğini ele almakta ve bu kimliğin gruplar arası ilişkilerde nasıl bir rol oynadığına odaklanmaktadır. Özellikle aktivizm ve dayanışma ile ilgili çalışmalarda da kullanılan bu yaklaşımı Greenwood (2012) *tekli kimlik yaklaşımı* olarak nitelendirmektedir. Örneğin bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, kadın hakları aktivizmini açıklarken, cinsiyet kimliğine veya eylemci kimliğine odaklanmaktadırlar (Curtin ve ark., 2016). Fakat bir kadın, hem cinsiyet kimliğinden hem de eylemci kimliğinden dolayı aktivizmle uğraşabilmek, kolektif eylemlere katılabilmektedir. Maalesef tekil kimliklere odaklanırken, araştırmacılar dezavantajlı ve avantajlı kimlikleri birbirlerinden izole ederek inceleme eğilimindedir (Curtin ve ark., 2016). Ancak bir birey aynı anda avantajlı ve dezavantajlı olmak üzere birden fazla gruba kimliklenebilmektedir. Örneğin Türkiye'de *Türk* olmak etnik düzeyde avantajlı sayılırken *çapulcu* ya da *Gezici* olmak hükümetin karşısında yer almakla eş değer sayıldığından ideolojik düzeyde dezavantajlı sayılabilir. Bu kişiler bu sebeple dezavantajlı grup olan Kürtlerle daha çok *müttefik* (*ally*) olabilir potansiyeline sahip Türkler olarak düşünülebilir. Başka bir kimlik düzeyindeki dezavantaj, bazı avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grup üyelerinin perspektifini alabilmelerine ve böylece dezavantajlı grup tarafından üretilen ve dezavantajlı grup üyelerine destek olacak çatışma söylemlerini benimsemelerine sebep olabilir. Ancak bu şekilde dezavantajlı grupla dayanışma içerisinde olabilirler. Üstelik bu dayanışma hali toplumdaki adaletsizlikleri fark etmeyi sağladığından ve farklı adaletsizlik çeşitleri arasındaki ilişkiyi görmeyi sağladığından sadece çatışma içerisinde bulunan gruplarla da sınırlı kalmayabilir ve başka dezavantajlı gruplara da aktarılabilir (*secondary transfer effect*; Pettigrew, 1997, 2009). Böylece çapulcu ya da gezici Türkler gibi hem avantajlı hem dezavantajlı grup üyesi kişiler, bağımsızlık sorunu söylemi gibi dezavantajlı bir grubun çatışma söylemini benimseydiğinde sadece Kürtler gibi o dezavantajlı grupla değil toplumda dışlanmak dolayısıyla dezavantajlı olan Aleviler gibi başka bir dezavantajlı grupla da dayanışma içerisine gi-

rebilir. Diğer bir deyişle, avantajlı grup üyelerinin toplumsal meselelere dezavantajlının gözünden bakması durumunda avantajlı grup üyeleri farklı dezavantajlı gruplarla dayanışma içerisine girmek için daha istekli olabilir.

İkincil aktarma etkisi gruplar arası temas literatüründe ortaya atılmış bir kavram olup daha çok gruplar arası temas etkilerinin bir dış gruba olan deneyimden sadece o gruba yönelik tutumlara değil diğer dış gruplara yönelik tutumlara da genellenmesi olarak açıklanmaktadır (Pettigrew, 1997, 2009). Pettigrew gerçekleştirdiği çalışmalarda bir azınlık grubundan arkadaşı olan kişilerin farklı azınlık gruplarından kişileri de daha fazla kabul ettiklerini göstermiştir. Benzer şekilde, Kuzey İrlanda'daki Katolikler ve Protestanlar arasındaki olumlu temasın başka etnik azınlıklara karşı olumlu tutumlara genellenebildiği gösterilmiştir (Tausch ve ark., 2010). Pettigrew'in çalışmalarını azınlık grubundan arkadaşı olan kişilerin bu olumlu tutumları kendi ülkelerinde olmayan dış gruplara bile genellendiğini gösteren çalışmalar da tamamlamıştır (Van Laar, Levin, Sinclair ve Sidanius, 2005). Mevcut araştırmada, gruplar arası temas literatüründen yola çıkarak bu ikincil aktarma etkisinin gruplar arası dayanışma bağlamında da ele alınabileceği öne sürülmekte ve çatışma bağlamındaki bir grupla dayanışmanın, çatışma bağlamı dışı başka bir grupla dayanışmaya da genellenebileceği iddia edilmektedir. Gruplar arası dayanışmayı, iç ve dış grup üyelerinin hem kendi gruplarına (ör: birbirlerine) hem de dış gruba bağlılıkları olarak tanımlamak mümkündür (Chayinska ve ark., 2017; Doosje, Ellemers ve Spears, 1999; Doosje, Spears ve Ellemers, 2002.). Bu bağlamda dayanışma, alt grupların (*subgroups*) farklılıklarına rağmen değil, tam olarak da farklı oldukları için birleştiğini ima eder (Subaşiç, Reynolds ve Turner, 2008). Farklı gruplar dayanışma içerisindedir hareket ettiğinde, ortak bir amaca ulaşmak için gruplar arası farklılıklardan yararlanarak dayanışırlar. Bahsedilen bu çalışmalardan yola çıkarak bu çalışmada dayanışma kavramı farklı grupların birlikte işbirliği yapması ve birlikte çalışması şeklinde ele alınmaktadır (benzer bir tanım için bkz. Glasford ve Calcagno, 2012).

Toplumda avantajlı statüye sahip olmalarına rağmen dezavantajlı grupları ve onların haklarını savunan avantajlı grup üyeleri mevcuttur (Droogendyk, Wright, Lubensky ve Louis, 2016). Bu grup üyelerinin bazıları (diğer bir deyişle *müttefikler*) dezavantajlı grup üyeleriyle dayanışma içerisindedir yer almakta, dezavantajlı gruplar için eylemlere katılmaktadır. Kimliğe dayalı aktivizm modellerinin çoğu, kişinin herhangi bir eyleme katılmasında ya dezavantajlı bir kimliğe sahip olmasından dolayı kendi grubu ya da dezavantajlı gruplarla dayanışma hissi tarafından motive edildiğini varsaymaktadır (Curtin ve ark., 2016). Fakat bu modellerin çoğu aynı kişinin

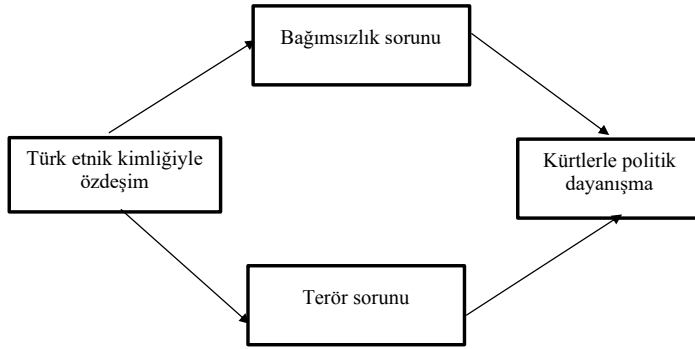
hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip olabileceğini ihmal etmektedir (Curtin ve ark., 2016). Bu durum ise birçok kişinin hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliği olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Sosyal değişim ve kolektif eylem alanında yapılan çalışmalardan yola çıkarak, dezavantajlı grup üyeleriyle müttefikler arasındaki dayanışmanın yapıcı değişim yoluyla sosyal adaleti geliştirebileceğini iddia etmek mümkündür (Tropp ve Barlow, 2018). Müttefikler, gruplarının avantajlı statüsünü çatışma çözümü ve barış inşası için de kullanabilirler. Çatışma bağlamında müttefik olan ve olmayan avantajlı grup üyeleri arasındaki en büyük farkın bu iki grubun farklı çatışma söylemlerini benimsemesi olduğu söylenebilir (ayrıca bkz. Bar-Tal, 1998, 2007; Bilali ve Ross, 2012; Hammack ve Pilecki, 2012). Örneğin dezavantajlı grupla müttefik olmayanların kendi gruplarının mağduriyetini vurgulayan ve dış grubun acılarını reddeden geleneksel çatışma anlatılarını benimserken, müttefiklerin hem kendi gruplarının hem de dış grubun acılarını kabul eden çatışma söylemlerini benimseme eğiliminde olabileceği varsayılabilir. Dış grubun hem acılarını hem de genel olarak sorunlarını kabul eden bir çatışma söyleminin benimsenmesi de mağduriyetlerin yarıştırılmasını azaltabilir, grupların birbirini affetme olanağını artırabilir (Shnabel ve ark., 2013) ve saldırgan politikalar için desteği azaltabilir (Adelman ve ark., 2016; Uluğ ve ark., 2021b). Her ne kadar farklı çatışma anlatılarının benimsenmesinin çatışma ve barış alanlarında ne gibi sonuçları olabileceği gösterilmiş olsa da, bildiğim kadarıyla bu zamana kadar hiçbir çalışmada çatışma söylemlerinin gruplar arası dayanışmadaki rolü incelenmemiştir. Bu çalışmada, farklı çatışma söylemlerinin toplumda hem avantajlı hem de dezavantajlı statüye sahip olanlar tarafından benimsenmesinin farklı dezavantajlı gruplarla olan dayanışmalarındaki rolü araştırılmaktadır.

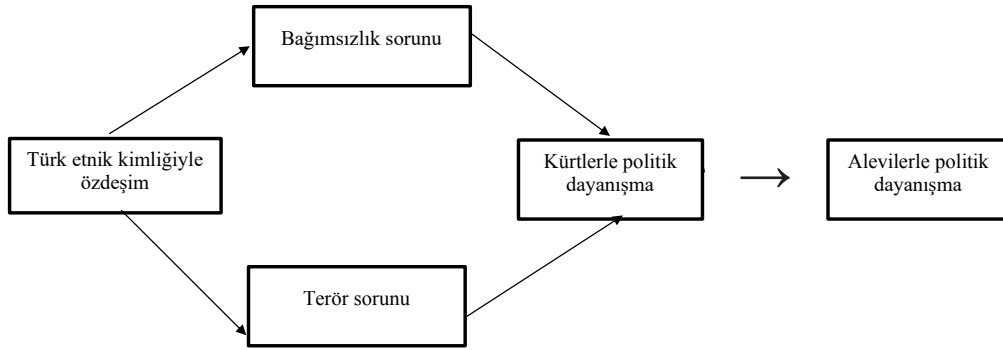
Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, birinci olarak, Türkiye'de hem avantajlı (*Türk* olmak) hem de dezavantajlı kimliklere (*çapulcu* olmak) sahip kişilerin avantajlı Türk etnik kimliğiyle özdeşimlerinin dezavantajlı grup olan Kürtlerle politik dayanışmalarına olan etkisi araştırılmaktadır. İkinci olarak, etnik kimlikle özdeşimle Kürtlerle politik dayanışma arasında terör ve bağımsızlık gibi çatışma söylemlerinin benimsenmesinin nasıl aracı bir rol oynadığı araştırılmaktadır. Üçüncü olarak, hem avantajlı hem dezavantajlı kimliğe sahip olanların çatışma bağlamındaki dezavantajlı grupla olan dayanışmasının, çatışmanın bir parçası olmayan başka bir dezavantajlı gruba genellenip genellenemeyeceği, yani ikincil transfer etkisi, incelenmektedir. Buraya kadar sunulan çoklu ve etnik kimlik, çatışma söylemleri ve gruplar arası dayanışma alan ya-

Şekil 1. Birincil grupta politik dayanışma modeli

Şekil 2. İkincil grupta politik dayanışma modeli

zınlarına dayanan görgül araştırma bulguları ışığında, araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Türk etnik kimliğiyle özdeşimle terör sorunu söyleminin benimsenmesi arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2: Türk etnik kimliğiyle özdeşimle bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesi arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 3: Terör sorunu söyleminin benimsenmesiyle Kürtlerle politik dayanışma arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 4: Bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesiyle Kürtlerle politik dayanışma arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 5: Türk etnik kimliğiyle özdeşimle Kürtlerle politik dayanışma arasında, a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini arttırma ve b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma aracılığıyla, olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır (birincil grupta politik dayanışma modeli; Şekil 1).

Hipotez 6: Kürtlerle politik dayanışma ve Alevilerle politik dayanışma arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 7: Türk etnik kimliğiyle özdeşim ile Alevilerle politik dayanışma, a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini arttırma, b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma ve c) Kürtlerle politik dayanışmayı azaltma aracılığıyla, arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır (ikincil grupta politik dayanışma modeli; Şekil 2).

Yöntem

Örnekleme ve İşlem

Söz konusu çalışma çevrimiçi anket yoluyla 2014 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın linki Facebook, Twitter gibi çeşitli sosyal paylaşım sitelerinde ve farklı e-mail listelerinde paylaşılmıştır. Çalışmanın amacından bahsedilirken araştırma(cı)ya olan olası önyargıyı önlemek amacıyla

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Çalışma Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

	<i>M (SD)</i>	1	2	3	4	5
1. Türk etnik kimliğiyle özdeşim	3.17 (1.24)	-	.57***	-.46***	-.48***	-.35***
2. Terör sorunu söylemi	2.89 (1.52)		-	-.59***	-.56***	-.43***
3. Bağımsızlık sorunu söylemi	1.78 (1.13)			-	.42***	.39***
4. Kürtlerle politik dayanışma	3.34 (1.39)				-	.82***
5. Alevilerle politik dayanışma	3.62 (1.29)					-

Not. *** $p < .001$

çatışmanın Kürt-Türk sorunu, terör sorunu, etnik kimlik sorunu, Güneydoğu sorunu ya da bir bağımsızlık sorunu gibi farklı tanımları olduğundan aynı anda bahsedilmiştir (Uluğ ve Cohrs, 2017a).

Katılımcılara önce etnik kimlikleri sorulmuştur. Etnik kimlik sorusuna *Türk* cevabı verenlere çapulcu kelimesinin nasıl ortaya çıktığı ile bilgi verilmiştir: “*Recep Tayyip Erdoğan, Gezi Parkı protestolarına katılanlarla ilgili ‘Biz birkaç çapulcunun o meydana gelip halkımızı yanlış bilgilendirmek suretiyle tahrik etmesine pabuç bırakmayız’ dedi. Protestocuların da büyük bir kısmı ‘çapulcu’ kelimesini sahiplendi ve kendilerine ‘ÇAPULCU’ dedi.*” Bu önergeden sonra şu soru sorulmuştur: “*Bu bağlamda siz kendinizi çapulcu olarak görüyor musunuz?*” Bu soruya evet cevabı veren 295 Türk katılımcı analize dâhil edilmiştir. Böylece etnik kimlik düzeyinde avantajlı fakat ideolojik düzeyde dezavantajlı olan bir grup elde edilmiştir.

Katılımcıların 135’i kadın (%45.8), 155’i erkek (%52.5) olup, 5 katılımcı cinsiyet sorusuna cevap vermemeyi tercih etmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 69 arasında değişmektedir (*Ort.* = 30.79, *SS* = 11.07). Katılımcıların biri ilkokul, 38’i lise, 142’si üniversite, 85’i yüksek lisans, 25’i doktora mezunuyken dört katılımcı bu soruya cevap vermemiştir. Son olarak katılımcıların dini mezhepleri de sorulmuştur: Katılımcıların 14’ü kendisini Alevi olarak, 99’u Sünni olarak tanımlamış, 138’i mezheplere inanmadığını söylemiş, 22’si diğer seçeneğini işaretlemiş ve 21’i de bu soruya cevap vermemiştir. Kendisini *çapulcu* olarak tanımlayan katılımcıların büyük bir çoğunluğunun eğitilmiş olması ve fazla dindar olmaması, Gezi Protestolarına katılanların politik profilleriyle örtüşmektedir (bkz. Baysu, 2017; Baysu ve Phalet, 2017; Bilgiç ve Kafkaslı, 2013).

Veri Toplama Araçları

Tüm maddeler 5-dereceli Likert tipi sorularla ölçülmüştür (1 = *Hiç katılmıyorum*; 5 = *Tamamen katılmıyorum*).

Etnik kimlikle özdeşim. Katılımcıların Türk etnik kimliğiyle özdeşimleri 3 maddelik iç grup özdeşimi ölçeği (Roccas ve ark., 2006) vasıtasıyla ölçülmüştür:

“*Türk olmak kimliğimin önemli bir parçasıdır;*” “*Kendimi Türk olarak görmek benim için önemlidir*” ve “*Türkler hakkında konuştuğum zaman genel olarak ‘onlar’ yerine ‘biz’ diyorum*” ($\alpha = .83$).

Çatışma söylemleri. Çatışma söylemleri milletvekilleriyle (Uluğ ve Cohrs, 2017b), akademisyen ve gazetecilerle (Uluğ ve Cohrs, 2017c) ve farklı etnik gruplardan katılımcılarla (Uluğ ve Cohrs, 2016) Q yöntemiyle yürütülen çalışmaların sonuçlarına dayandırılarak hazırlanmıştır. Bu söylemler a) *bağımsızlık sorunu söylemi* ve b) *terör sorunu söylemi* olmak üzere iki farklı söylemden oluşmaktadır. Katılımcılar her iki çatışma söylemine ne derece katılıp katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bağımsızlık sorunu söylemi. Bir maddeyle, katılımcıların bağımsızlık sorunu söylemini ne derece benimseyip benimsemedikleri sorulmuştur: “*Bence bu sorun, Kürtler için bir bağımsızlık sorunudur çünkü Türkiye’de yaşayan Kürtler; Türkiye tarafından sömürülmektedir. Bu sebeple de bu sorunun çözümü için bağımsız bir Kürdistan kurulmalı ve Abdullah Öcalan serbest bırakılmalıdır.*”

Terör sorunu söylemi. Bir maddeyle, katılımcıların terör sorunu söylemini ne derece benimseyip benimsemedikleri sorulmuştur: “*Bana göre bu sorun, PKK’nın yarattığı bir sorundur. Bu sorun, hem yabancı güçlerin kışkırtmasından hem de PKK’dan kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümü için, PKK silah bırakmalı ve TSK da terörle etkin mücadele ederek terörü bitirmelidir. Ne olursa olsun Türkiye’nin üniter devlet yapısı bozulmamalıdır. Fakat bu sorundan fayda sağlayanların olması sorunun çözümüne engeldir.*”

Kürtlerle ve Alevilerle politik dayanışma. Çapulcuların Kürtlerle ve Alevilerle politik dayanışması ayrı ayrı 3 maddelik politik dayanışma ölçeği (Glasford ve Calcagno, 2012) ile ölçülmüştür: “*Çapulcular ve Kürtler/Aleviler, her iki grubun konumunu iyileştirmek için birlikte çalışmalıdır;*” “*Çapulcular ve Kürtler/Aleviler, her iki grubun konumunu değiştirmek için birleşmeli ve birlikte çalışmalıdır*” ve “*Çapulcular ve Kürtler/Aleviler her iki grubun konumunu iyileştirmek için birlikte çalışırlarsa daha iyi olur*” ($\alpha_{\text{Kürtler}} = .96$; $\alpha_{\text{Aleviler}} = .96$).

Tablo 2. Standardize Aracı Etkiler

	Aracı etki	SE	%95 Güven Aralığı Alt Sınır	%95 Güven Aralığı Üst Sınır
Kürtlerle politik dayanışma				
<i>Terör sorunu aracılığıyla</i>	-.241	.047	-.34	-.15
<i>Bağımsızlık sorunu aracılığıyla</i>	-.052	.027	-.11	-.00
Alevilerle politik dayanışma				
Terör sorunu aracılığıyla	.034	.021	-.01	.08
Bağımsızlık sorunu aracılığıyla	-.044	.021	-.09	-.01
Kürtlerle politik dayanışma aracılığıyla	-.181	.051	-.28	-.08
<i>Terör sorunu ve Kürtlerle politik dayanışma aracılığıyla</i>	-.182	.035	-.26	-.12
<i>Bağımsızlık sorunu ve Kürtlerle politik dayanışma aracılığıyla</i>	-.039	.021	-.08	-.00

Not. Hipotezlenen ardışık dolaylı etkiler italik şekilde gösterilmiştir.

Demografik değişkenler ise kategorik sorularla ölçülmüştür. Bu sorular, etnik kimlik, ideoloji (*çapulcu*), cinsiyet, yaş, eğitim ve dini mezhep gibi kategorik sorulardan oluşmuştur.

Analizler ve Bulgular

Ön Analizler

Korelasyon analizi sonuçları, Türk etnik kimliğiyle özdeşimle terör sorunu söylemini benimsemek arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r = .57, p < .001$; bkz. Tablo 1). Öte yandan, Türk etnik kimliğiyle özdeşimle bağımsızlık sorunu söylemini benimsemek arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir ($r = -.46, p < .001$). Türk etnik kimliğiyle özdeşimle hem Kürtlerle ($r = -.48, p < .001$) hem de Alevilerle ($r = -.35, p < .001$) politik dayanışma arasında ise olumsuz bir ilişki gözlenmiştir.

Bağımsızlık sorunu söylemini benimsemekle terör sorunu söylemini benimsemek arasında da olumsuz yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir ($r = -.59, p < .001$). Bağımsızlık sorunu söylemini benimsemekle hem Kürtlerle ($r = .42, p < .001$) hem de Alevilerle ($r = .39, p < .001$) politik dayanışma arasında ise olumlu yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bağımsızlık sorunu söyleminin tam tersine, terör sorunu söylemini benimsemekle hem Kürtlerle ($r = -.56, p < .001$) hem de Alevilerle ($r = -.43, p < .001$) politik dayanışma arasında ise olumsuz bir ilişki gözlenmiştir. Kürtlerle ve Alevilerle politik dayanışma arasında da olumlu bir ilişki gözlendiği görülmüştür ($r = .82, p < .001$).

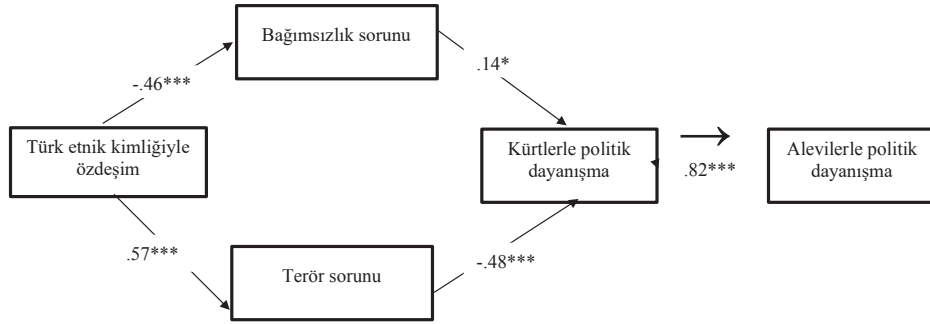
Yol Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda, etnik kimlikle özdeşim, çatışma söylemleri ve gruplar arası dayanışma arasındaki ilişki örüntüleri yol analiziyle SAS 9.4 (Sas

Institute Inc., 2016) programı aracılığı ile test edilmiştir. Bu yol analizinde Türk etnik kimliğiyle özdeşim bağımsız değişken, bağımsızlık ve terör sorunu söylemleri ve Kürtlerle politik dayanışma ise aracı değişkenler ve Alevilerle politik dayanışma ise bağımlı değişkenler olarak tanımlanmıştır. Model uyumunun değerlendirilmesinde, genel olarak kabul gören kriterler incelendiğinde, *RMSEA* değerinin .06 ve altında olması, *SRMR* değerlerinin .08 ve altında olması, *CFI* ve *NFI* değerlerinin .95'ten büyük olması istenmektedir (bkz. Hu ve Bentler, 1999). Bu değerlere göre, ölçme modelinin *RMSEA* değeri hariç veriye iyi düzeyde uyum sağladığı bulunmuştur, $\chi^2(4) = 21.60, p < .001, RMSEA = .12, SRMR = .04, NFI = .97, CFI = .98$. Modelde rapor edilen değerler standardize sonuçlardır (bkz. Şekil 3).

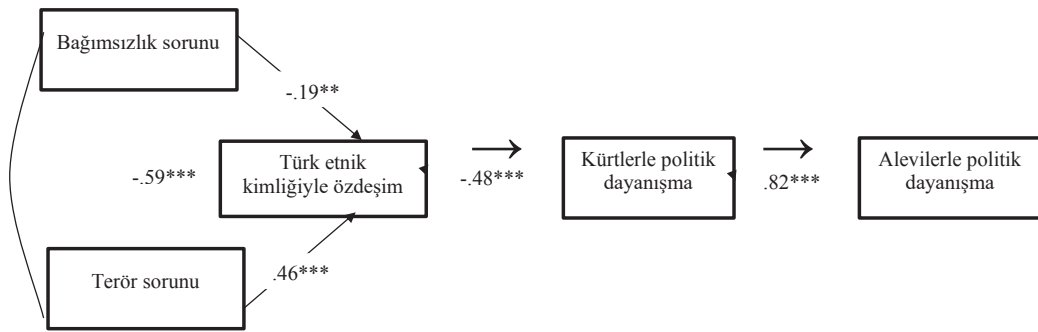
Modelde Türk etnik kimliğiyle özdeşimle terör sorunu söyleminin benimsenmesi arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmakta ve sonuçlar, birinci hipotezi desteklemektedir (bkz. Şekil 3). Sonuçlar aynı zamanda Türk etnik kimliğiyle özdeşimle bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesi arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiş ve ikinci hipotezi desteklemiştir.

Terör sorunu söyleminin benimsenmesiyle Kürtlerle politik dayanışma arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmuş ve üçüncü hipotez desteklenmiştir. Öte yandan, bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesiyle Kürtlerle politik dayanışma arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuş ve dördüncü hipotez desteklenmiştir. Türk etnik kimliğiyle özdeşimle Kürtlerle politik dayanışma arasında, a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini artırma ve b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma aracılığıyla, olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Böylece hem beşinci hipotez hem de birincil grupla politik dayanışma modeli ampirik olarak desteklenmiştir (bkz. Tablo 2).

Not. Rapor edilen değerler standardize sonuçlardır; *** $p < .001$, * $p < .05$. Şekilde, test edilen arabuluculuk mekanizmasını vurgulamak amacıyla modelde yer alan (bağımsızlık sorunu ve terör sorunu) iki aracı değişken arasında tahmin edilen kovaryanslar rapor edilmemiştir ($r = -.33$, $p < .001$).

Şekil 3. Yol analizi şeması

Not. Rapor edilen değerler standardize sonuçlardır; *** $p < .001$, ** $p < .01$.

Şekil 4. Yol analizi şeması (Alternatif model)

Sonuçlar altıncı hipotezi de destekleyerek Kürtlerle politik dayanışma ve Alevilerle politik dayanışma arasında olumlu yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Türk etnik kimliğiyle özdeşim ile Alevilerle politik dayanışma arasında, a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini artırma, b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma ve c) Kürtlerle politik dayanışmayı azaltma aracılığıyla, olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Böylece hem yedinci hipotez hem de ikincil grupla politik dayanışma modeli ampirik olarak desteklenmiştir.

Çatışma söylemlerinin etnik grupla özdeşim ve gruplar arası dayanışma arasında aracı rol oynadığından emin olabilmek için çatışma söylemlerinin bağımsız değişkenler, etnik grupla özdeşimin ve Kürtlerle politik dayanışmanın aracı değişkenler ve Alevilerle politik dayanışmanın bağımlı değişken olarak hipotez edildiği

alternatif bir model daha test edilmiştir (benzer bir uygulama için bkz. Uluğ ve ark., 2021b). Sonuçlara göre, alternatif modelin veriye pek de iyi düzeyde uyum sağlamadığı bulunmuştur, $\chi^2(5) = 63.50$, $p < .001$, $RMSEA = .20$, $SRMR = .12$, $NFI = .91$, $CFI = .92$ (bkz. Şekil 4). Bu sebeple bu çalışmada hipotez edilen modele odaklanılmaya devam edilmiştir.

Tartışma

Mevcut araştırmanın çoklu sosyal kimlik, çatışma söylemleri ve gruplar arası dayanışma literatürleri açısından önemli sonuçları bulunduğu literatüre katkısının üç yönlü olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın sonuçları Türk etnik kimliğiyle özdeşimin artmasıyla terör sorunu söyleminin benimsenmesi arasında olumlu yönde (birinci hipotez) ve bağımsızlık sorunu söylemi-

nin benimsenmesi arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir (*ikinci hipotez*). Diğer bir deyişle, sonuçlar bir yandan avantajlı etnik grupla özdeşimin daha çok avantajlı grubun benimsediği terör söyleminin benimsenmesini arttırırken, bir yandan da daha çok dezavantajlı grubun benimsediği bağımsızlık söyleminin benimsenmesini de azaltabildiğini ortaya koymuştur. Bu iki sonucun ışığında mevcut çalışma, hem etnik kimlik üzerine gerçekleştirilen çalışmaları tamamlamakta, hem avantajlı ve dezavantajlı kimliklere sahip olmanın önemini göstererek bu çalışmalara yeni bir boyut kazandırmakta, hem de etnik kimlikle çatışma söylemleri arasındaki ilişkiyi göstererek literatüre katkıda bulunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar etnik kimlikle özdeşimle iç grubun tercih edilmesi, iç grubun daha olumlu değerlendirilmesi (Maloku ve ark., 2016; Masson ve Verkuyten, 1993) ve özellikle dezavantajlı grup üyelerinin daha iyi hissetmesi arasındaki ilişkiye işaret etmiştir (Zdrenka ve ark., 2015). Öte yandan etnik kimlikle özdeşim hem dış grup üyelerine karşı olumsuz duygu ve tutumlarla (Cakal ve Petrović, 2017; Uluğ ve ark., 2021a; Uluğ ve Uysal, 2021; Verkuyten ve Yildiz, 2006), hem de olumsuz davranışlarla ilişkilendirilebilmektedir (Maloku ve ark., 2016; Mummendey ve ark., 2001; Negy ve ark., 2003). Bu çalışmanın sonuçları etnik grupla özdeşleşmenin farklı çatışma söylemlerini benimsemek arasında da bir ilişki olduğunu göstererek etnik kimlik literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Araştırmanın sonuçları, hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliğe sahip olan çapulcu Türklerin terör sorunu söylemini benimsemesiyle Kürtlerle politik dayanışmayı desteklemeleri arasında olumsuz yönde (*üçüncü hipotez*), bağımsızlık sorunu söylemini benimsemesiyle ise bu politik dayanışma arasında olumlu yönde (*dördüncü hipotez*) bir ilişki olduğunu göstermiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi çatışma söylemleri üzerine gerçekleştirilen araştırmalar çatışma söylemlerinin gruplar arası güvenle (Çelebi ve ark., 2014) ve çatışmaya, barışa ve uzlaşmaya olan tutumlarla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir (Uluğ ve ark., 2021b; Uluğ ve Cohrs, 2017a). Mevcut çalışmanın bulguları çatışma söylemlerinin sonuçlarının sadece çatışmayla ve barışla ilgili tutumlarla değil avantajlı ve dezavantajlı grupların ilişkilerini güçlendirmeye destek olacak gruplar arası dayanışma ile de yakından ilişkili olabileceğini göstererek çatışma literatürüne katkıda bulunmaktadır. Sosyal psikoloji alanında dayanışma konusunda yapılan araştırmaların azlığı düşünülünce (Christie ve Dawes, 2001; Glasford ve Calcagno, 2012) bu çalışmanın sonuçlarının çatışma söylemleri ve dayanışma arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuçlar çatışma söylemlerinin Türk etnik kimliğiyle özdeşim ve Kürtlerle politik dayanışma arasında

aracı etkilerini de doğrulamaktadır (*beşinci hipotez*). Bu sonuçlar Türk etnik kimliğiyle özdeşim ile Kürtlerle politik dayanışma arasında, a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini artırma ve b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma aracılığıyla, olumsuz yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Çalışmanın sonuçları çapulcu Türkler gibi hem avantajlı hem de dezavantajlı grup üyelerinin avantajlı Türk etnik kimliğiyle özdeşimlerinin dezavantajlı Kürt grubunun çatışma söyleminin benimsenmesini azaltabilme ve avantajlı Türk grubun çatışma söyleminin benimsenmesini artırma aracılığıyla çatışmanın tarafı olan Kürtlerle dayanışmayı azaltabildiğini göstermektedir. Böylece birincil grupla politik dayanışma modeli ampirik olarak doğrulanmıştır. Aynı zamanda bu sonuç çatışma söylemlerinin gruplar arası ilişkilerdeki aracı etkisini öne süren çalışmaları tamamlar niteliktedir. Uluğ ve Cohrs (2017a) gruplar arası temasın çatışma söylemlerini etkileyebileceğini ve bu çatışma söylemlerinin de bireylerin barışa ve uzlaşmaya olan tutumlarını şekillendirebileceğini, bu şekilde de çatışma söylemlerinin gruplar arası temasla barışa ve uzlaşmaya olan tutumlar arasındaki ilişkide aracı bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Mevcut çalışmanın sonuçları, çatışma söylemlerinin sadece gruplar arası temas ve barışa ve uzlaşmaya olan tutumlar arasındaki ilişkide değil aynı zamanda etnik kimlikle özdeşim ve dezavantajlı grupla politik dayanışma arasında da aracı yol oynayabileceğini göstererek Uluğ ve Cohrs'un (2017a) çalışmasını tamamlamaktadır.

Sonuçlar Kürtlerle politik dayanışma ile Alevilerle politik dayanışma arasında olumlu yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir (*altıncı hipotez*). Daha sonra Türk etnik kimliğiyle özdeşim ile Alevilerle politik dayanışma arasında a) terör sorunu söyleminin benimsenmesini artırma, b) bağımsızlık sorunu söyleminin benimsenmesini azaltma ve c) Kürtlerle politik dayanışmayı azaltma aracılığıyla olumsuz yönde bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Böylece hem *yedinci hipotez* hem de ikincil grupla politik dayanışma modeli ampirik olarak doğrulanmıştır. Daha da önemlisi avantajlı etnik kimlikle özdeşimin dezavantajlı grubun çatışma söyleminin benimsenmesini azaltarak çatışmanın öznesi olmayan diğer bir grupla dayanışmayı da etkilediği, böylelikle bu söylemin benimsenmesinin bir nevi ikincil aktarma etkisi (*secondary transfer effect*; Pettigrew, 1997, 2009) yaratabileceği ortaya konmuştur. Aynı şekilde avantajlı grubun etnik kimliğiyle özdeşiminin yine o avantajlı grubun çatışma söyleminin benimsenmesini arttırarak çatışmanın öznesi olmayan diğer bir grupla dayanışmayı da olumsuz bir şekilde etkileyebileceği ortaya konmuştur. Bu araştırmada, gruplar arası temas literatüründen yola çıkarak bu ikincil aktarma etkisinin sadece önyargı azaltma bağlamında değil (Tausch ve ark., 2010; Van

Laar ve ark., 2005) gruplar arası dayanışma bağlamında da ele alınabileceği öne sürülmüş ve mevcut çalışmanın sonuçları çatışma bağlamındaki bir grupla dayanışma(-ma)nın, çatışma bağlamı dışı başka bir grupla dayanışma(-ma)ya da genellenebileceğini göstermiştir.

Daha önce gruplar arası dayanışma üzerine gerçekleştirilen çalışmalar daha çok dezavantajlı grupların dayanışmasına odaklanmıştır (Craig ve Richeson, 2016; Glasford ve Calcagno, 2012; Ufkes ve ark., 2016). Fakat bu çalışmanın sonuçları aynı anda hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliklere sahip olanların dezavantajlı gruplarla dayanışmasına odaklanarak bu alanda yeni yeni başlayan avantajlı grup üyeleriyle dezavantajlı grup üyelerinin birbirlerini desteklemeleri durumunda sosyal değişimin nasıl sağlanabileceğine dair ışık tutmaktadır. Sonuçlar, avantajlı grubun etnik kimliğiyle özdeşiminin gruplar arası dayanışmaya olan olumsuz etkisini gösterirken, bu kimlikle özdeşimin azalması durumunda gruplar arası dayanışma açısından değişimler yaşanabileceğine işaret etmektedir.

Kısıtlılıklar ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Birinci olarak, bu çalışmada katılımcıların kendilerini çapulcu olarak görüp görmedikleri kategorik bir soruyla sorulmuştur. Maalesef katılımcıların çapulcu kimliğiyle ne derece özdeşim kurdukları ve çapulcu kimliğinden ne anladıkları sorulmamıştır. Gezi Parkı Protestolarına katılan kişilere çapulcu kimliğinin ne anlama geldiğinin sorulduğu bir çalışmada (Uluğ ve Acar, 2019), katılımcılar çapulcu olmanın protesto etmek, aktivist olmak, örgütlenmek ve başkalarıyla dayanışma içinde olmakla yakından ilişkili olduğundan bahsetmiştir. Aynı çalışmada bir çapulcunun eşitlik ve dayanışma normlarını ihlal etmesi gerektiğinden ve bu normları ihlal edenlerin artık çapulcu sayılmayacağından da bahsedilmektedir. Her ne kadar başkaları ile dayanışma içinde olmak, çapulcu kimliğiyle ilişkilendirilen davranışların önemli bir yönü olsa da, çapulcu kimliğiyle özdeşimin ne ölçüde başkalarıyla (yani, dezavantajlı gruplarla) dayanışma içinde olmayı yordayacağı bilinmemektedir. Oysaki eylemler sırasında protestocular arasında yaşanan sosyal dayanışma, protestocuların gelecekte de benzer eylemlerde yer alma isteğini beslemektedir (ör: Drury ve Reicher, 2005). Odağ ve arkadaşları (2016) çapulcu kimliğiyle özdeşimin kolektif eyleme katılımı olumlu bir şekilde yordadığını ortaya koymuş olsa da çapulcu kimliğiyle özdeşimle gruplar arası dayanışma arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Çapulcu kimliğinin feminist, çevreci, LGBTİ aktivisti, futbol taraftarı, Kürt, Alevi, ülkücü kimliği gibi çok farklı kimlikleri bir araya getirdiği düşünüldüğünde (Uluğ ve Acar, 2015; 2019), bu farklı alt kimliklerin dayanışma üzerinde çok

farklı etkileri olabileceği iddia edilebilir. Örneğin feminist, Alevi ya da Kürt kimliği dezavantajlı gruplarla dayanışmayı olumlu bir şekilde yordarken içerdiği milliyetçi öğeler sebebiyle ülkücü kimliği ise dayanışmayı olumsuz şekilde yordayabilir. Ancak bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak hem Türk kimliği hem de çapulcu kimliğine sahip olanların Türk etnik kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşmeleri ve dezavantajlı grubun çatışma söylemlerini benimsemeleri durumunda dezavantajlı gruplarla dayanışma içerisinde olabilecekleri söylenemeyecektir.

Öte yandan başka bir çalışma avantajlı grupların aksine çatışma bağlamındaki dezavantajlı grupların farklı çatışma söylemlerini benimsemeleri durumunda dayanışmaya dair ne gibi sonuçları olacağına odaklanabilir. Örneğin Kürtler terör sorunu söylemini benimsediklerinde bu durum onların Türklerle dayanışma içerisinde olmasını engelleyecek midir ya da tam tersine onları Türklerle dayanışma içerisinde olmak için teşvik mi edecektir? Aynı şekilde bu çatışma söylemlerinin dezavantajlı olan örneğin Arap, Çerkez ve Rum gibi başka etnik gruplara yönelik dayanışmayı nasıl etkilediği de araştırılabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalar hem Kürtleri hem de Türkleri aynı anda tek bir çalışmada karşılaştırırca gruplar arası ilişkileri anlamak bakımından daha yararlı olabilir (örneğin bkz. Uluğ ve Cohrs, 2017a).

Bu çalışmada katılımcıların sadece Türk etnik kimliğiyle özdeşimleri sorulmuş ve etnik kimlikle özdeşimin artmasının hem Alevilerle hem de Kürtlerle dayanışmayı olumsuz bir şekilde yordadığı gösterilmiştir. Ancak bu çalışmada ulusal kimliğe odaklanılmamıştır. Fakat ulusal kimlikle özdeşim hem bireylerin çatışma söylemlerini etkileyebilir hem de bireylerin dayanışma davranışını etkileyebilir. Bağcı ve Çelebi (2017) etnik kimlikle özdeşimin olumsuz kalıp yargıları güçlendirirken, ulusal kimlikle özdeşimin olumsuz kalıp yargıları azaltabileceğini ve dolayısıyla dış grup tutumlarını olumlu yönde etkileyebileceğini iddia etmektedir. Bu sebeple çatışma ve dayanışma bağlamında yapılacak çalışmalar etnik kimliğin yanında ulusal kimliğe de odaklanabilir ve ulusal kimlik gibi üst kimliklerin (*superordinate identity*; bkz. Gaertner ve ark., 1999) dayanışmaya olan etkisini araştırılabilir.

Türkiye’de bağımsızlık sorunu söylemini çoğunlukla sol yönelimli, terör sorunu söylemini ise çoğunlukla sağ yönelimli kişilerin benimsediği öne sürülebilir. Öte yandan sol içinde de ulusalcıların konuya daha çok terör sorunu olarak baktığı söylenebilir. Fakat bu çalışmada politik ideolojiye odaklanılmamıştır. Politik ideoloji ile kişilerin çatışma söylemleri arasındaki potansiyel ilişki sebebiyle (bkz. Mededović ve Petrović, 2016) gelecek çalışmalarda bir de politik ideolojinin çatışma söylemleri üzerindeki etkisi test edilmelidir.

Çalışmada çatışma söylemlerinin etnik grupla özdeşim ve gruplar arası dayanışma arasında aracı rol oynadığından emin olabilmek için çatışma söylemlerinin bağımsız değişkenler, etnik grupla özdeşim ve Kürtlerle politik dayanışmanın aracı değişkenler ve Alevilerle politik dayanışmanın bağımlı değişken olarak hipotez edildiği alternatif bir model daha test edilmiştir. Sonuçlar bu alternatif modelin, hipotez edilen modelden daha kötü bir fit indeksine sahip olduğunu göstermiştir. Mevcut çalışma kesitsel bir çalışma olduğundan gelecekte yapılacak deneysel çalışmalarda hem etnik kimlik hem de çatışma söylemleri manipüle edilerek bu çalışmanın sonuçları nedensellik açısından tamamlanabilir.

Bu çalışmada politik dayanışmanın ölçümüyle ilgili bazı sıkıntılar olduğu öne sürülebilir. Çalışmada kullanılan maddelerde çapulcular ve Kürtler olmak üzere iki dezavantajlı grubun birlikte çalışmasından bahsedilmektedir. Öte yandan, Türkler gibi avantajlı bir grubun Kürtler gibi dezavantajlı bir grubun koşullarını iyileştirmek için onların yapacağı eylemlere destek vermesinden bahsedilmemektedir. Aynı zamanda bu ifadeler, “*Çapulcular ve Kürtler birlikte çalışmalıdır*” şeklinde kullanılmıştır, ancak “*Çapulcular Kürtlerin konumunu iyileştirmek için onlarla birlikte çalışmalıdır*” şeklinde düzenlenmemiş; “*Kürtlerin durumunu iyileştirmek için onlara destek veririm*” gibi ifadeler yer almamıştır. Gelecek çalışmaların dayanışmayı farklı gruplar arasındaki ilişkileri daha iyi ele alarak ölçmesi avantajlı ve dezavantajlı gruplarla dayanışmayı daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır. Aynı zamanda dayanışmanın katılımcılar için nitel olarak ne anlam ifade ettiğinin araştırılması da mevcut literatüre katkı sunacaktır.

Son olarak bu çalışmada dayanışmanın ne anlama geldiği ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Dayanışma kelimesi her ne kadar olumlu bir anlam içerse de farklı kişiler için farklı anlamlar ifade edebilir. Örneğin Gezi-ci-Yalçın ve Uluğ (2017) Gezi’ye katılan eylemcilerle gerçekleştirdikleri çalışmada eylemciler arasındaki dayanışmanın, yardımlaşmanın, birbirine destek olmanın, birbirini kurtarmanın neredeyse hayatlarının en güzel şeyi olarak tariflendiğini ortaya koymuştur. Fakat bu dayanışma tanımlarının örneğin Kürt kimliği gibi başka bir etnik kimlikle ya da Alevi kimliği gibi başka bir dini kimlikle ne derece ilişkili olabileceği bilinmemektedir. Gelecekte yapılacak nitel bir çalışma hem dezavantajlı gruplarla müttefik olan avantajlı grup üyelerinin dayanışmadan ne anladığına hem de dezavantajlı grup üyelerinin dayanışmadan ne anladığına odaklanabilir. Avantajlı grup üleriyle dezavantajlı grup üyelerinin müttefiklerden beklentilerinin farklı olabilmesi sebebiyle (Selvanathan ve ark., 2023) avantajlı grup üleriyle dezavantajlı grup üyelerinin dayanışma tanımlarının karşılaştırılması yerinde olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmanın sonuçları hem avantajlı hem de dezavantajlı kimliklere sahip bireylerde avantajlı kimlikle özdeşimin gruplar arası dayanışma açısından farklı sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın sonuçları aynı zamanda avantajlı etnik kimlikle özdeşleşmenin Türk-Kürt sorunu bağlamında ortaya konan çatışma söylemlerini farklı şekillerde benimseme aracılığıyla Kürtlerle politik dayanışmayı nasıl etkilediğine ışık tutmaktadır. Daha da önemlisi, bu dayanışmanın sadece çatışma bağlamındaki dezavantajlı grupla sınırlı kalmayacağı aynı zamanda çatışma dışında yer alan başka bir dezavantajlı grupla dayanışmayı da etkileyebileceği gösterilmektedir. Böylece dayanışmanın bir nevi ikincil transfer etkisi yaratabileceği ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuçları çoklu kimliklerin, etnik kimlikle özdeşimin, çatışma söylemlerinin ve gruplar arası dayanışmanın sosyal psikolojik bir perspektiften anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

Kaynaklar

- Adelman, L., Leidner, B., Ünal, H., Nahhas, E. ve Shnabel, N. (2016). A whole other story: Inclusive victimhood narratives reduce competitive victimhood and intergroup hostility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(10), 1416-1430. <https://doi.org/10.1177/0146167216662868>
- Akyol, M. (2006). *Kürt sorununu yeniden düşünmek* [Rethinking the Kurdish Problem]. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bağcı, S. Ç. ve Çelebi, E. (2017). Etnik ve ulusal kimlikler ile dış grup tutumları ilişkisinde çatışma algısı ve dış gruba sorumluluk yükleme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(80), 63-74.
- Bar-Tal, D. (1990). Israel-Palestinian conflict: A cognitive analysis. *International Journal of Intercultural Relations*, 14, 7-29. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(90\)90045-X](https://doi.org/10.1016/0147-1767(90)90045-X)
- Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22-50. <https://doi.org/10.1108/eb022803>
- Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21, 351-365. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00192>
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50, 1430-1453. <https://doi.org/10.1177/0002764207302462>
- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. New York, NY: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139025195>
- Bar-Tal, D. ve Halperin, E. (2011). Socio-psychological barriers to conflict resolution. In D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup conflicts and their resolution: Social psychological perspective* (pp. 217-240). New York, NY: Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203834091>
- Bar-Tal, D., Raviv, A., Raviv, A. ve Dgani-Hirsh, A. (2009). The influence of the ethos of conflict on Israeli Jews' interpretation of Jewish-Palestinian encounters. *Journal of Conflict Resolution*, 53(1), 94-118. <https://doi.org/10.1177/0022002708325942>
- Baysu, G. (2017). Gezi Protestolarına katılanların politik profilleri ve demokratik tutumları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20, 78-91.
- Baysu, G. ve Phalet, K. (2017). Beyond Muslim identity: Opinion-based groups in the Gezi Park protest. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(3), 350-366. <https://doi.org/10.1177/1368430216682353>
- Bilali, R. ve Ross, M. (2012). Remembering intergroup conflict. In L. R. Tropp (Ed.), *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict* (pp. 123-135). New York, NY: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199747672.013.0008>
- Bilgiç, E. E. ve Kafkaslı, Z. (2013). *Gencim, özgürlükçüyüm, ne istiyorum? #direngeziparkı anketi sonuç raporu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. <http://www.bilgiyay.com/Content/files/DIRENGEZI.pdf>
- Brook, A. T., Garcia, J. ve Fleming, M. A. (2008). The effects of multiple identities on psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1588-1600. <https://doi.org/10.1177/0146167208324629>
- Cakal, H. ve Petrović, N. (2017). Intergroup contact and ingroup identification as predictors intergroup attitudes and forgiveness in the Serbian context: The moderating role of exposure to positive information. *Primenjena Psihologija*, 10(4), 477-497. <https://doi.org/10.19090/pp.2017.4.477-497>
- Canetti, D., Elad-Strenger, J., Lavi, I., Guy, D. ve Bar-Tal, D. (2017). Exposure to violence, ethos of conflict, and support for compromise: Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*, 61(1), 84-113. <https://doi.org/10.1177/0022002715569771>
- Chayinska, M., Minescu, A. ve McGarty, C. (2017). Political solidarity through action (and inaction): How international relations changed intracultural perceptions in Ukraine. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(3), 396-408. <https://doi.org/10.1177/1368430216682354>
- Christie, D. J. ve Dawes, A. (2001). Tolerance and solidarity. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 7(2), 131-142. https://doi.org/10.1207/S15327949PAC0702_04
- Cohrs, J. C., Uluğ, Ö. M., Stahel, L. ve Kışloğlu, R. (2015). Ethos of conflict and beyond: Differentiating social representations of conflict. In E. Halperin ve K. Sharvit (Eds.), *The social psychology of intractable conflicts: Celebrating the legacy of Daniel Bar-Tal, volume 1* (pp. 33-45). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17861-5_3
- Cole, E. R. (2009). Intersectionality and research in psychology. *American Psychologist*, 64, 170-180. <https://doi.org/10.1037/a0014564>
- Craig, M. A. ve Richeson, J. A. (2016). Stigma-based solidarity: Understanding the psychological foundations of conflict and coalition among members of different stigmatized groups. *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 21-27. <https://doi.org/10.1177/0963721415611252>

- Curtin, N., Kende, A. ve Kende, J. (2016). Navigating multiple identities: The simultaneous influence of advantaged and disadvantaged identities on politicization and activism. *Journal of Social Issues*, 72, 264-285. <https://doi.org/10.1111/josi.12166>
- Çelebi, E., Verkuyten, M., Köse, T. ve Maliepaard, M. (2014). Out-group trust and conflict understandings: The perspective of Turks and Kurds in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 40, 64-75. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.02.002>
- Çelik, A. B. ve Kantowitz, R. (2009). Trauma and forgiveness: Comparing experiences from Turkey and Guatemala. In S. Bloch-Schulman ve W. David (Eds.), *Forgiveness: Probing the boundaries* (pp. 179-190). Oxford, UK: Inter-Disciplinary Press.
- Çoymak, A. (2018). Kimmiş o ayrılıkçı: Türkiye’de uzun süredir devam eden Türk-Kürt çatışmasının çoklu sosyal kimlik dinamiklerini çözümlmek. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21, 38-56.
- Doosje, B. J., Ellemers, N. ve Spears, R. (1999). Commitment and intergroup behaviour. In N. Ellemers, R. Spears ve B. J. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 84-106). Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Doosje, B. J., Spears, R. ve Ellemers, N. (2002). Social identity as both cause and effect: The development of group identification in response to anticipated and actual changes in the intergroup status hierarchy. *British Journal of Social Psychology*, 41(1), 57-76. <https://doi.org/10.1348/014466602165054>
- Droogendyk, L., Wright, S. C., Lubensky, M. ve Louis, W. R. (2016). Acting in solidarity: Cross-group contact between disadvantaged group members and advantaged group allies. *Journal of Social Issues*, 72(2), 315-334. <https://doi.org/10.1111/josi.12168>
- Drury, J. ve Reicher, S. (2005). Explaining enduring empowerment: A comparative study of collective action and psychological outcomes. *European Journal of Social Psychology*, 35, 35-58. <https://doi.org/10.1002/ejsp.231>
- Fisher, R. J. (2006). Intergroup conflict. In M. Deutsch, P. T. Coleman ve E. C. Marcus (Eds.), *The handbook of conflict resolution: Theory and practice* (pp. 176-196). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Nier, J. A., Ward, C. M. ve Banker, B. S. (1999). Across cultural divides: The value of a superordinate identity. In D. A. Prentice ve D. T. Miller (Eds.), *Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict* (pp. 173-212). New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Gezici-Yalçın, M. ve Uluğ, Ö. M. (2017). “Gezi, bardağı taşıran son damlaydı”: Sosyal psikolojik bir perspektifle Gezi Parkı isyanını anlamak. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20, 96-109.
- Glasford, D. E. ve Calcagno, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323-328. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.10.001>
- Greenwood, R. M. (2012). Standing at the crossroads: An intersectional approach to women’s social identities and political consciousness. In S. Wiley, G. Philogène ve T. A. Revenson (Eds.), *Social categories in everyday experience* (pp. 103-129). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13488-006>
- Hammack, P. L. ve Pilecki, A. (2012). Narrative as a root metaphor for political psychology. *Political Psychology*, 33(1), 75-103. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00859.x>
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Maloku, E., Derks, B., Van Laar, C. ve Ellemers, N. (2016). Building national identity in newborn Kosovo: Challenges of integrating national identity with ethnic identity among Kosovar Albanians and Kosovar Serbs. In S. McKeown, R. Haji ve N. Ferguson (Eds.), *Understanding peace and conflict through social identity theory: Contemporary and world-wide perspectives* (pp. 245-260). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29869-6_16
- Masson, C. N. ve Verkuyten, M. (1993). Prejudice, ethnic identity, contact and ethnic group preferences among Dutch young adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 156-168. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01058.x>
- Mededović, J. ve Petrović, B. (2016). The militant extremist mind-set as a conservative ideology mediated by ethos of conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(4), 404-408. <https://doi.org/10.1037/pac0000175>
- Mummendey, A., Klink, A. ve Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40, 159-172. <https://doi.org/10.1348/014466601164740>
- Negy, C., Shreve, T. L., Jensen, B. J. ve Uddin, N. (2003). Ethnic identity, self-esteem, and ethnocentrism: A study of social identity versus multicultural theory of development. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 9, 333-344. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.9.4.333>

- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S. ve Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351-374. <https://doi.org/10.1177/1088868312440048>
- Odağ, Ö., Uluğ, Ö. M. ve Solak, N. (2016). "Everyday I'm çapulung": Identity and collective action through social network sites in the Gezi Park protests in Turkey. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 28(3), 148-159. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000202>
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173-185. <https://doi.org/10.1177/0146167297232006>
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to non-contacted outgroups? *Social Psychology*, 40(2), 55-65. <https://doi.org/10.1027/1864-9335.40.2.55>
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499-514. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.499>
- Phinney, J. S., Ferguson, D. L. ve Tate, J. D. (1997). Intergroup attitudes among ethnic minority adolescents: A causal model. *Child Development*, 68, 955-969. <https://doi.org/10.2307/1132044>
- Porat, R., Halperin, E. ve Bar-Tal, D. (2015). The effect of sociopsychological barriers on the processing of new information about peace opportunities. *Journal of Conflict Resolution*, 59(1), 93-119. <https://doi.org/10.1177/0022002713499719>
- Reicher, S. D., Spears, R. ve Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European Review of Social Psychology*, 6(1), 161-198. <https://doi.org/10.1080/14792779443000049>
- Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the ingroup's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.698>
- Sas Institute Inc. (2016). SAS for Windows Version 9.4. SAS Institute Inc.
- Selvanathan, H., Uluğ, Ö. M. ve Burrows, B. (2023). What should allies do? Identifying activist perspectives on the role of White allies in the struggle for racial justice in the United States. *European Journal of Social Psychology*, 53(1), 43-60. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2882>
- Shnabel, N., Halabi, S. ve Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 867-877. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.04.007>
- Subašić, E., Reynolds, K. J. ve Turner, J. C. (2008). The political solidarity model of social change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12(4), 330-352. <https://doi.org/10.1177/1088868308323223>
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R. ve Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harm doing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 778-795. <https://doi.org/10.1037/a0026573>
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin ve S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In W. G. Austin ve S. Worchel (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., 4, pp. 7-24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R. ve Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 282-302. <https://doi.org/10.1037/a0018553>
- Tropp, L. R. ve Barlow, F. K. (2018). Making advantaged racial groups care about inequality: Intergroup contact as a route to psychological investment. *Current Directions in Psychological Science*, 27(3) 194-199. <https://doi.org/10.1177/0963721417743282>
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. *Advances in Group Processes*, 2, 77-122.
- Ufkes, E. G., Calcagno, J., Glasford, D. E. ve Dovidio, J. F. (2016). Understanding how common ingroup identity undermines collective action among disadvantaged-group members. *Journal of Experimental Social Psychology*, 63, 26-35. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.11.006>
- Uluğ, Ö. M. ve Acar, Y. G. (2015). 'We are more than alliances between groups': A social € psychological perspective on the Gezi Park protesters and negotiating levels of identity. In I. David ve K. F. Toktamis (Eds.), *'Everywhere Taksim': Sowing the seeds for a new Turkey at Gezi* (pp. 77-89). Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048526390-010>
- Uluğ, Ö. M. ve Acar, Y. G. (2019). 'Names will never hurt us': A qualitative exploration of çapulcu iden-

- tity through the eyes of Gezi Park protesters. *British Journal of Social Psychology*, 58(3), 714-729. <https://doi.org/10.1111/bjso.12305>
- Uluğ, Ö. M., Baysu, G. ve Leidner, B. (2023). How does ingroup identification predict forgiveness in post-conflict societies? The role of conflict narratives. *British Journal of Social Psychology*, 62, 910-931. <https://doi.org/10.1111/bjso.12608>
- Uluğ, Ö. M., Bilali, R., Karasu, M. ve Malo, L. (2021a). Obstacles to reconciliation and forgiveness among victim groups of unacknowledged past trauma and genocide. *European Journal of Social Psychology*, 51, 313-325. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2740>
- Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2016). An exploration of lay people's Kurdish conflict frames in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(2), 109-119. <https://doi.org/10.1037/pac0000165>
- Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2017a). "If we become friends, maybe I can change my perspective:" Intergroup contact, endorsement of conflict narratives, and peace-related attitudes in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 278-287. <https://doi.org/10.1037/pac0000216>
- Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2017b). "Who will resolve this conflict if the politicians don't?": Understandings of the Kurdish conflict among members of parliament in Turkey. *International Journal of Conflict Management*, 28(2), 245-266. <https://doi.org/10.1108/IJCMA-10-2015-0071>
- Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2017c). How do experts differ from politicians in understanding a conflict? A comparison of Track-I and Track-II actors. *Conflict Resolution Quarterly*, 35(2), 147-172. <https://doi.org/10.1002/crq.21208>
- Uluğ, Ö. M., Lickel, B., Leidner, B. ve Hirschberger, G. (2021b). How do conflict narratives shape conflict- and peace-related outcomes among advantaged group members? The role of competitive victimhood in intractable conflicts. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(5), 797-814. <https://doi.org/10.1177/1368430220915771>
- Uluğ, Ö. M. ve Uysal, M. S. (2023). The role of ethnic identification, allyship and conflict narratives in supporting pro-minority policies among majority and minority groups. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 29(2), 172-183.
- Ünal, H., Uluğ, Ö. M. ve Blaylock, D. (2022). Understanding the Kurdish conflict through the perspectives of the Kurdish-Turkish Diaspora in Germany. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 28(1), 87-100. <https://doi.org/10.1037/pac0000485>
- Van Laar, C., Levin, S., Sinclair, S. ve Sidanius, J. (2005). The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 329-345. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.08.002>
- Verkuyten, M. ve Yıldız, A. A. (2006). The endorsement of minority rights: The role of group position, national context, and ideological beliefs. *Political Psychology*, 27, 527-548. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2006.00525.x>
- Zdrenka, M., Yogeewaran, K., Stronge, S. ve Sibley, C. G. (2015). Ethnic and national attachment as predictors of wellbeing among New Zealand Europeans, Māori, Asians, and Pacific Nations peoples. *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 114-120. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.07.003>

Summary

“Solidarity is the Kindness Between Peoples”: The Role of Ethnic Identification and Conflict Narratives in Solidarity Between Different Groups

Özden Melis Uluğ

University of Sussex

Identification with an ethnic group has both positive and negative intergroup outcomes (Masson & Verkuyten, 1993; Phinney et al., 1997). For example, ethnic identification predicts more ingroup favoritism and more positive evaluations of one’s own group (Maloku et al., 2016; Masson & Verkuyten, 1993) as well as more wellbeing, especially among disadvantaged group members (Zdrenka et al., 2015). Ethnic identification also predicts less warmth towards outgroup members, less intergroup trust (Cakal & Petrović, 2017), less support for minority rights (Uluğ & Uysal, 2023; Verkuyten & Yildiz, 2006), and more prejudice and discrimination against outgroup members (Mummendey et al., 2001; Negy et al., 2003). A few studies which were conducted in the Turkish-Kurdish conflict context have also shown that higher ethnic identification among Turks is related to negative outgroup attitudes (see, e.g., Bağcı & Çelebi, 2017). For example, Çelebi and colleagues (2014) indicated that higher ethnic identification among Turks is associated with lower trust in Kurds. Çoymak (2018) has also shown that the importance of ethnic identity is a significant predictor of patriotism among Turks. Although it has been shown in the literature that ethnic identification may have positive or negative consequences for intergroup relations, no previous study has shown how ethnic identification may be related to intergroup solidarity.

It is fair to argue that individuals do not have only one identity and usually have more than one identity. Some of these identities have an advantaged status in society, whereas others do have a disadvantaged status in society (Cole, 2009). These multiple identities may affect individuals’ behaviors both positively and negatively. For example, previous studies have shown the effect of multiple identities on individuals’ wellbeing (Brook et al., 2008). Similarly, Curtin and colleagues (2016) showed in their qualitative study that activists’ experi-

ences, which were associated with their advantaged and disadvantaged identities, caused both activism and the emergence of new identities for them. However, as far as I know, no study in this area has examined the relationship between having both an advantaged and disadvantaged identity in the context of conflict and solidarity with disadvantaged groups.

Previous research in the Turkish-Kurdish conflict context highlighted two opposing conflict narratives endorsed by different groups: (a) a *terrorism narrative*, which describes the problem as stemming mainly from the PKK and foreign powers, and (b) an *independence narrative*, which describes the problem as a need for independence for Kurds. The independence narrative is largely endorsed by Kurds, who have a disadvantaged position in society due to their ethnic identity. On the other hand, the terrorism narrative is largely endorsed by Turks, who have an advantaged position due to their ethnic identity. Even though ethnic identities may play an important role in shaping people’s conflict understandings, there may still be some members of the advantaged group, *Turks*, who endorse the conflict narrative of the disadvantaged group, *Kurds* (i.e., independence narrative). Uluğ and Cohrs (2017a) indicated that more endorsement of the independence narrative predicted more support for reconciliation and peace among Turks. I argue that endorsement of conflict narratives may predict advantaged group members’ not only attitudes toward reconciliation and peace but also may predict their political solidarity with the disadvantaged group that is part of the conflict. However, no single study has examined the role of conflict narratives in political solidarity.

In addition, how does having both an advantaged (e.g., ethnic Turkish identity) and disadvantaged identity (e.g., *çapulcu* or *gezici* identity) play an important role in standing in solidarity with disadvantaged groups? I argue

---

Address for Correspondence: ¹Asst. Prof. Özden Melis Uluğ, University of Sussex Sussex House, Falmer Brighton, BN1 9RH United Kingdom.

E-mail: omu20@sussex.ac.uk

that advantaged group members may stand in solidarity with other disadvantaged group members that are not part of the conflict once they take the perspective of the disadvantaged through endorsing their conflict perspective. So, as researchers, we need to understand whether political solidarity with one disadvantaged group, who is part of a conflict (e.g., Kurds), may generalize to other disadvantaged groups that are *not* part of the conflict (e.g., Alevis; see Glasford & Calcagno, 2012). If generalizable, it can be argued that the endorsement of one disadvantaged group's conflict narrative by advantaged group members may also strengthen their political solidarity with other disadvantaged groups.

The Present Study

In this study, I aim to examine how identification with an advantaged identity (i.e., ethnic Turkish identity) may predict political solidarity with Kurds among *çapulcu* Turks, who have both advantaged and disadvantaged identities. Second, I aim to investigate how endorsement of conflict narratives of both advantaged and disadvantaged groups may mediate the relationship between ethnic identification and political solidarity. Third, I examine whether political solidarity with one group (Kurds) that is part of the conflict can be generalized to another group (Alevis) that is *not* part of the conflict. Thus, I aim to contribute to the discussions on social identity, conflict narratives, and intergroup solidarity by showing whether political solidarity with a disadvantaged group is generalizable to other disadvantaged groups (secondary transfer effect; Pettigrew, 1997, 2009). I propose the following hypotheses:

Hypothesis 1: Ethnic Turkish identification will be positively related to the endorsement of the terrorism narrative.

Hypothesis 2: Ethnic Turkish identification will be negatively related to the endorsement of the independence narrative.

Hypothesis 3: Endorsement of the terrorism narrative will be negatively related to political solidarity with Kurds.

Hypothesis 4: Endorsement of the independence narrative will be positively related to political solidarity with Kurds.

Hypothesis 5: There will be a negative indirect effect of ethnic Turkish identification on political solidarity with Kurds through the endorsement of a) the terrorism narrative and b) the independence narrative (Theoretical Model of Political Solidarity with the Primary Group; Figure 1).

Hypothesis 6: Political solidarity with Kurds will be positively related to political solidarity with Alevis.

Hypothesis 7: There will be a negative indirect ef-

fect of ethnic Turkish identification on political solidarity with Alevis through a) the endorsement of the terrorism narrative, b) the endorsement of the independence narrative, and c) political solidarity with Kurds (Theoretical Model of Political Solidarity with the Secondary Group; Figure 2).

Method

Participants and Procedure

All participants completed the survey online. The link to the survey was distributed on a variety of Facebook and email groups. First, participants were asked about their ethnic identity (e.g., Kurdish, Turkish). Second, participants who reported their ethnic identity as Turkish indicated whether or not they saw themselves as *çapulcu* based on the recent Gezi protests. In total, 295 participants were included in the analyses: 135 (45.8%) self-identified as women, 155 (52.5%) as men, and five participants did not respond to this question. Their age ranged from 18 to 69 ($M = 30.79$, $SD = 11.07$).

Materials

All items were responded to using a 5-point scale (1 = *strongly disagree*, 5 = *strongly agree*).

Ethnic identification. Ethnic identification was assessed with three items adapted from Roccas et al. (2006): “*Being a Turk is an important part of my identity*,” “*It is important to me to view myself as a Turk*,” and “*When I talk about Turks I usually say ‘we’ rather than ‘they’*” ($\alpha = .83$).

Conflict narratives. I used two conflict narratives identified by previous research with lay people (Uluğ & Cohrs, 2016), academics and journalists (Uluğ & Cohrs, 2017b) and members of parliament (Uluğ & Cohrs, 2017c): (a) a *terrorism narrative* and (b) an *independence narrative*. Participants were asked to indicate their endorsement of each of the two narratives:

Independence narrative. The following one-item measure assessed participants' endorsement of the independence narrative: “*In my opinion, the Kurdish problem is an independence problem for Kurds because the status of Kurds living in Turkey is like a colony under the Republic of Turkey. Therefore, to solve this problem, an independent Kurdistan should be established, and its imprisoned leader, Abdullah Öcalan, should be released.*”

Terrorism narrative. The following one-item measure assessed participants' endorsement of the terrorism narrative: “*In my opinion, this problem is a problem created by the PKK (Partiya Karkerên Kurdistan). The causes of this problem are PKK and the instigation of foreign powers. To solve this problem, PKK should*

give away their weapons, and TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri-Turkish Armed Forces) should fight and end terror by active counterterrorism policies. No matter what happens, the unitary state structure of Turkey should not be changed.”

Political solidarity with Kurds and Alevis. Political solidarity was measured with three items adapted from Glasford and Calcagno (2012): “Çapulcus and Kurds/Alevis should work together to improve the position of both groups,” “Çapulcus and Kurds/Alevis must stick together and work with each other to change the position of both groups,” and “Çapulcus and Kurds/Alevis would be better off if they worked together to improve each group’s position” ($\alpha_{Kurds} = .96$; $\alpha_{Alevis} = .96$).

Demographic variables were measured with categorical questions, including ethnic identity, ideology (*çapulcu*), gender, age, education, and religious sect.

Results

Preliminary Analysis

Preliminary analyses examined relations between the variables. Turkish ethnic identification correlated positively with the endorsement of the terrorism narrative ($r = .57, p < .001$; see Table 1). On the other hand, Turkish ethnic identification correlated negatively with the endorsement of the independence narrative ($r = -.46, p < .001$), political solidarity with Kurds ($r = -.48, p < .001$) and political solidarity with Alevis ($r = -.35, p < .001$).

Endorsement of the independence narrative correlated negatively with the endorsement of the terrorism narrative ($r = -.59, p < .001$) and positively with political solidarity with Kurds ($r = .42, p < .001$) and Alevis ($r = .39, p < .001$). Endorsement of the terrorism narrative correlated negatively with political solidarity with Kurds ($r = -.56, p < .001$) and Alevis ($r = -.43, p < .001$). Last, solidarity with Kurds correlated positively with solidarity with Alevis ($r = .82, p < .001$).

Path Analysis

Using the Calis Procedure in SAS 9.4 (Sas Institute Inc., 2016) with maximum likelihood estimation (ML), I conducted a path analysis to provide one simultaneous test of our hypotheses with respect to the outcome variable (political solidarity with Alevis), using 1) ethnic identification as an exogenous variable, 2) endorsement of the independence and terrorism narratives and solidarity with Kurds as endogenous mediating variables, and 3) political solidarity with Alevis as an endogenous outcome variable. The hypothesized model showed a good fit (except the RMSEA value), $\chi^2(4) = 21.60, p < .001$, $RMSEA = .12$, $SRMR = .04$, $NFI = .97$, $CFI = .98$.

The results showed that higher ethnic identification predicted more endorsement of the terrorism narrative (confirming the first hypothesis) and less endorsement of the independence narrative (confirming the second hypothesis). More endorsement of the terrorism narrative predicted less political solidarity with Kurds (confirming the third hypothesis). In contrast, more endorsement of the independence narrative predicted more political solidarity with Kurds (confirming the fourth hypothesis). Higher ethnic identification predicted less political solidarity with Kurds through a) more endorsement of the terrorism narrative and b) less endorsement of the independence narrative. Thus, the fifth hypothesis was confirmed, and the results provided empirical support for the Political Solidarity Model with the Primary Outgroup.

More political solidarity with Kurds predicted more political solidarity with Alevis (confirming the sixth hypothesis). More ethnic identification predicted less solidarity with Alevis through a) more endorsement of the terrorism narrative, b) less endorsement of the independence narrative and c) less political solidarity with Kurds. The results both confirmed the seventh hypothesis and provided empirical support for the Political Solidarity Model with the Secondary Outgroup.

Discussion

This study contributes to the literature on social identity, conflict narratives, and intergroup solidarity. The findings show that more ethnic identification predicted more endorsement of the terrorism narrative (*Hypothesis 1*) and less endorsement of the independence narrative (*Hypothesis 2*). In other words, the results highlight that identification with an advantaged ethnic identity may be related to more endorsement of the conflict narrative of this advantaged group (i.e., terrorism narrative) and less endorsement of the conflict narrative of the disadvantaged group (i.e., independence narrative). Thus, the results contribute to the literature on social identity by indicating the critical role of a) having both advantaged and disadvantaged identities in intergroup relations and b) ethnic identification in endorsing different conflict narratives. Previous studies have suggested that, on the one hand, ethnic identification predicts more ingroup favoritism and more positive evaluations of one’s own group (Maloku et al., 2016; Masson & Verkuyten, 1993) and more wellbeing (Zdrenka et al., 2015). On the other hand, ethnic identification predicts less warmth towards outgroup members, less intergroup trust (Cakal & Petrović, 2017), less support for minority rights (Uluğ & Uysal, 2023; Verkuyten & Yildiz, 2006), and more prejudice and discrimination (Maloku et al., 2016; Mummendey et al., 2001; Negy et al., 2003). The

findings of this study complement previous findings by showing how ethnic identification may also predict endorsing different conflict narratives.

The findings also show that the endorsement of the terrorism narrative predicts less political solidarity with Kurds (*Hypothesis 3*), and the endorsement of the independence narrative predicts more political solidarity with Kurds (*Hypothesis 4*). Previous studies on conflict narratives have shown that conflict narratives may predict intergroup trust (Çelebi et al., 2014) and attitudes toward conflict, peace, and reconciliation (Uluğ & Cohrs, 2017a; Uluğ et al., 2021). The findings of this study contribute to the literature by showing that conflict narratives do not only affect conflict- and peace-related attitudes but also political solidarity, which may strengthen the relations between advantaged and disadvantaged groups. Given that there have been few empirical studies on political solidarity in social psychology (Christie & Dawes, 2001; Glasford & Calcagno, 2012), the results of this study are critical in indicating the relationship between conflict narratives and political solidarity, especially in conflict contexts.

The results also confirm the mediating effects of conflict narratives between ethnic Turkish identification and political solidarity with Kurds (*Hypothesis 5*). Specifically, these results show a negative indirect effect of ethnic Turkish identification on political solidarity with Kurds through the endorsement of a) the terrorism narrative and b) the independence narrative. In other words, the findings highlight that identification with an advantaged ethnic identity may be related to less political solidarity with the disadvantaged through a) more endorsement of the conflict narrative of this advantaged group (i.e., terrorism narrative) and b) less endorsement of the conflict narrative of the disadvantaged group (i.e., independence narrative) among *çapulcu* Turks, who have both advantaged and disadvantaged identities. Thus, the results provide empirical support for the Theoretical Model of Political Solidarity with the Primary Group.

Last, the findings show that there is a positive relationship between standing in solidarity with a disadvantaged group (Kurds) and with another disadvantaged group (Alevi; *Hypothesis 6*), and there is a negative indirect effect of ethnic Turkish identification on political solidarity with Alevi through a) the endorsement of the terrorism narrative, b) the endorsement of the independence narrative, and c) political solidarity with Kurds. The results confirm *Hypothesis 7* and provide empirical support for the Theoretical Model of Political Solidarity with the Secondary Group. More importantly, it has been demonstrated that identification with an advantaged ethnic identity predicts solidarity with a disadvantaged group that is not part of the conflict by

reducing the endorsement of the conflict narrative of the disadvantaged group and solidarity with that disadvantaged group, thereby creating a secondary transfer effect (see Pettigrew, 1997, 2009). Based on intergroup contact literature, I argue that the secondary transfer effect can be applied not only in prejudice reduction (Tausch et al., 2010; Van Laar et al., 2005) but also in the context of solidarity between groups. Therefore, it is fair to argue that showing solidarity with one group that is part of the conflict can also be generalized to another group that is *not* part of the conflict through the endorsement of conflict narratives.

References

- Bağcı, S. Ç., & Çelebi, E. (2017). Etnik ve ulusal kimlikler ile dış grup tutumları ilişkisinde çatışma algısı ve dış gruba sorumluluk yükleme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(80), 63-74.
- Brook, A. T., Garcia, J., & Fleming, M. A. (2008). The effects of multiple identities on psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1588-1600. <https://doi.org/10.1177/0146167208324629>
- Cakal, H., & Petrović, N. (2017). Intergroup contact and ingroup identification as predictors intergroup attitudes and forgiveness in the Serbian context: The moderating role of exposure to positive information. *Primenjena Psihologija*, 10(4), 477-497. <https://doi.org/10.19090/pp.2017.4.477-497>
- Christie, D. J., & Dawes, A. (2001). Tolerance and solidarity. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 7(2), 131-142. https://doi.org/10.1207/S15327949PAC0702_04
- Cole, E. R. (2009). Intersectionality and research in psychology. *American Psychologist*, 64, 170-180. <https://doi.org/10.1037/a0014564>
- Curtin, N., Kende, A., & Kende, J. (2016). Navigating multiple identities: The simultaneous influence of advantaged and disadvantaged identities on politicization and activism. *Journal of Social Issues*, 72, 264-285. <https://doi.org/10.1111/josi.12166>
- Çoyrak, A. (2018). Kimmiş o ayrılıkçı: Türkiye’de uzun süredir devam eden Türk-Kürt çatışmasının çoklu sosyal kimlik dinamiklerini çözümlmek. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21, 38-56.
- Çelebi, E., Verkuyten, M., Köse, T., & Maliepaard, M. (2014). Out-group trust and conflict understandings: The perspective of Turks and Kurds in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 40, 64-75. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.02.002>
- Glasford, D. E., & Calcagno, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323-328. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.10.001>
- Maloku, E., Derks, B., Van Laar, C., & Ellemers, N. (2016). Building national identity in newborn Kosovo: Challenges of integrating national identity with ethnic identity among Kosovar Albanians and Kosovar Serbs. In S. McKeown, R. Haji, & N. Ferguson (Eds.), *Understanding peace and conflict through social identity theory: Contemporary and world-wide perspectives* (pp. 245-260). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29869-6_16
- Masson, C. N., & Verkuyten, M. (1993). Prejudice, ethnic identity, contact and ethnic group preferences among Dutch young adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 156-168. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01058.x>
- Mummendey, A., Klink, A., & Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40, 159-172. <https://doi.org/10.1348/014466601164740>
- Negy, C., Shreve, T. L., Jensen, B. J., & Uddin, N. (2003). Ethnic identity, self-esteem, and ethnocentrism: A study of social identity versus multicultural theory of development. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 9, 333-344. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.9.4.333>
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173-185. <https://doi.org/10.1177/0146167297232006>
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to non-contacted outgroups? *Social Psychology*, 40(2), 55-65. <https://doi.org/10.1027/1864-9335.40.2.55>
- Phinney, J. S., Ferguson, D. L., & Tate, J. D. (1997). Intergroup attitudes among ethnic minority adolescents: A causal model. *Child Development*, 68, 955-969. <https://doi.org/10.2307/1132044>
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the ingroup’s moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.698>
- Sas Institute Inc. (2016). SAS for Windows Version 9.4. SAS Institute Inc.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R., & Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 282-302. <https://doi.org/10.1037/a0018553>
- Uluğ, Ö. M., & Cohrs, J. C. (2016). An exploration of lay people’s Kurdish conflict frames in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(2), 109-119. <https://doi.org/10.1037/pac0000165>
- Uluğ, Ö. M., & Cohrs, J. C. (2017a). “If we become friends, maybe I can change my perspective:” Intergroup contact, endorsement of conflict narratives, and peace-related attitudes in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 278-287. <https://doi.org/10.1037/pac0000216>

- Uluğ, Ö. M., & Cohrs, J. C. (2017b). How do experts differ from politicians in understanding a conflict? A comparison of Track-I and Track-II actors. *Conflict Resolution Quarterly*, 35(2), 147-172. <https://doi.org/10.1002/crq.21208>
- Uluğ, Ö. M., & Cohrs, J. C. (2017c). "Who will resolve this conflict if the politicians don't?": Understandings of the Kurdish conflict among members of parliament in Turkey. *International Journal of Conflict Management*, 28(2), 245-266. <https://doi.org/10.1108/IJCMA-10-2015-0071>
- Uluğ, Ö. M., Lickel, B., Leidner, B., & Hirschberger, G. (2021). How do conflict narratives shape conflict- and peace-related outcomes among advantaged group members? The role of competitive victimhood in intractable conflicts. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(5), 797-814. <https://doi.org/10.1177/1368430220915771>
- Uluğ, Ö. M. & Uysal, M. S. (2023). The role of ethnic identification, allyship and conflict narratives in supporting pro-minority policies among majority and minority groups. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 29(2), 172-183.
- Van Laar, C., Levin, S., Sinclair, S., & Sidanius, J. (2005). The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 329-345. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.08.002>
- Verkuyten, M., & Yildiz, A. A. (2006). The endorsement of minority rights: The role of group position, national context, and ideological beliefs. *Political Psychology*, 27, 527-548. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2006.00525.x>
- Zdrenka, M., Yogeewaran, K., Stronge, S., & Sibley, C. G. (2015). Ethnic and national attachment as predictors of wellbeing among New Zealand Europeans, Māori, Asians, and Pacific Nations peoples. *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 114-120. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.07.003>

Toplumun Bir Parçası Olmak: İçselleştirilen Değerler ve Bilişsel Esenlik

Fatih Özdemir¹

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet

Etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan katılımcılarla gerçekleştirilen bu çalışma, Kimlik Kaynaşımı Kuramını temel alarak Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu (bilişsel esenlik) arasındaki ilişkiyi incelemekte ve Türk kültüründe içselleştirilmiş olumlu (diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi) ve olumsuz (cinsiyetçilik) baskın değerlerin bu ilişkideki aracı rolünü test etmektedir. Pilot çalışmaya 18-33 yaş aralığında ($Ort_{yaş} = 22.24$; $S = 2.80$) 257'si kadın ve 107'si erkek; temel çalışmaya ise 18-31 yaş aralığında ($Ort_{yaş} = 21.56$; $S = 2.46$) 290'ı kadın ve 143'ü erkek lisans düzeyinde eğitim gören üniversite öğrencileri katılmıştır. Araştırma değişkenleri bağlamında cinsiyet-temelli grup farkları incelendiğinde, erkeklere kıyasla kadınların kendi yaşamlarına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmelerin daha olumlu ve diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yöneliminin daha yüksek olduğu saptanmış ve kadınlara kıyasla erkeklerin düşmanca cinsiyetçi ve korumacı cinsiyetçi tutumlarının daha kuvvetli olduğu bulgulanmıştır (*Hipotez 1*). Aracılı model test edildiğinde ise Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı arttıkça, diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yönelimi ve korumacı cinsiyetçi tutumlar güçlenmiş ve bu durum kişilerin yaşam doyumunu desteklemiştir (*Hipotez 2*). Ek olarak Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı düşmanca cinsiyetçi tutumları pozitif yönde yordamış, ancak düşmanca cinsiyetçilik ve yaşam doyumu arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır. Çalışma literatüre katkıda bulunmakta ve öznel esenlik, grup-içi süreçler ve Türk toplumu ya da Türk kültürüyle ilgilenen kişiler için faydalı bir kaynak sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilişsel esenlik, yaşam doyumu, kimlik kaynaşımı, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi, cinsiyetçilik

Abstract

This study, which was conducted with participants who identified their ethnic identity as Turkish, examines the relationship between identity fusion with Turkish society and life satisfaction (cognitive well-being) based on the Identity Fusion Theory; and tests the mediating role of internalized positive (interrelational orientation) and negative (sexism) prevalent values in Turkish culture. Undergraduate students, participated in the pilot study, were 257 females and 107 males with the age range of 18-33 ($M_{age} = 22.24$; $SD = 2.80$); in the main study, were 290 females and 143 males with the age range of 13-31 ($M_{age} = 21.56$; $SD = 2.46$). When the gender-based group differences on research variables were examined, compared to men, women's cognitive evaluations for their own lives were found to be more positive and interrelational orientations to be higher; and compared to women, men's hostile-sexist and benevolent-sexist attitudes were discovered to be stronger (*Hypothesis 1*). Regarding the mediational model testing, as identity fusion with Turkish society increased, interrelational orientation and benevolent-sexist attitudes strengthened, which in turn supported individuals' life satisfaction (*Hypothesis 2*). In addition, identity fusion with Turkish society positively predicted hostile-sexist attitudes, but the relationship between hostile sexism and life satisfaction was not significant. The study contributes to the literature and provides a useful source for individuals interested in subjective well-being, intra-group processes and Turkish society or Turkish culture.

Keywords: Cognitive well-being, life satisfaction, identity fusion, interrelational orientation, sexism

Yazar notu: Araştırmanın temel bulguları 16. Avrupa Psikoloji Kongresi'nde (2-5 Temmuz 2019, Moskova, Rusya) sözel bildiri şeklinde sunulmuştur. Araştırma sürecine sağladıkları katkıdan ötürü Prof. Dr. William B. Swann, Dr. Ashwini Ashokkumar ve Dr. Sanaz Talaiifar'a teşekkür ederim.

Yazışma Adresi: ¹Doç. Dr. Fatih Özdemir, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Görükle Kampüsü, 16059 Nilüfer / Bursa, psyfatihozdemir@gmail.com, ORC-ID: 0000-0003-1013-5366

Gönderim Tarihi: 04.08.2019

Kabul Tarihi: 24.09.2021

Bir sosyal grubun parçası olmanın ve grup-temelli içselleştirilen sosyal ilişkilerin içerisinde bulunmanın, bilişsel esenliği – bir diğer ifadeyle yaşam doyumunu – olumlu bir şekilde etkilediği ilgili literatürde yürütülen çalışmalarca desteklenmektedir (örn., Wakefield ve ark., 2017). Bu olumlu ilişki grup üyesi olmanın kişiye sağladığı faydalarla açıklanmaktadır. Kimlik-temelli kuramlara göre (Swann, Gomez, Seyle, Morales ve Huici, 2009; Tajfel ve Turner, 1979) sosyal grup üyeliğinden edinilen bilgi ve bu gruba ilişkin bilişsel bağlılık kişiye sosyal bağlamda kendini nasıl tanımlayacağı ve kişiler arası ya da gruplar arası ilişkilerini nasıl düzenleyeceği konusunda yardımcı olmakta ve sosyal düzene ilişkin algılanan belirsizliği azaltmaktadır. Sosyal grubun bir parçası olmak benlik ve toplum arasındaki boşluğu ortadan kaldırmakta ve bireye sosyal destek sağlamaktadır (Deci ve Ryan, 2002). Bu bağlamda sosyal grup üyeliğinin bireylerde psikolojik ve fizyolojik sağlığı desteklediği, olumsuz yaşam şartlarına yönelik kişisel direnci artırdığı ve kişinin kendi yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmelerini daha olumlu hale getirdiği bilinmektedir (Merz ve Huxhold, 2010; Myers, 2000).

Literatür, sosyal grup üyeliğiyle açıkladığı psikolojik çıktılarla sıklıkla Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1979) çerçevesinde tartışmış ve iç-grupla özdeşleşme halinin uçlara kaymasını olumsuz çıktılarla ilişkilendirmiştir (örn., Hatvany, Burkley ve Curtis, 2017). Etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan bir örnekte yürütülen bu çalışma ise, görece yeni bir yaklaşım olan Kimlik Kaynaşımı Kuramı (Swann ve ark., 2009) çerçevesinde, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi incelemekte ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri içselleştirme halinin bu ilişkideki aracı rolünü yol analizyle (path analysis) test etmektedir. Aracılı bir model önerilmesinin sebebi ise literatürün çoğunlukla basit, çok değişkenli ya da hiyerarşik regresyon analizleriyle sosyal grup-temelli süreçler ve yaşam doyumunu arasındaki doğrudan ilişkilere odaklanması ve olası dolaylı ilişkileri göz ardı etmesidir. Bu çalışmada önerildiği gibi, sosyal grupla (Türk toplumuyla) kimlik kaynaşımı ve grup kültüründe baskın olan olumlu ya da olumsuz değerleri içselleştirme hali arasındaki bağ yaşam doyumuyla ilişkili olabilir. Fakat önerilen bu aracılı modelde birlikte, Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri net bir şekilde saptamak bir gereklilik haline gelmektedir. Bu nedenle temel araştırma öncesi, etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan katılımcılarla öncelikle bir pilot çalışma yürütülmüş ve önerilen model kapsamında test edilecek olumlu ve olumsuz nitelikteki değerler (sırasıyla, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik) belirlenmiştir. Ardından temel çalışma gerçekleştirilmiştir.

Yaşam Doyumu

Bazı araştırmacılar tarafından mutlulukla eş anlamlı bir terim olarak tanımlanan öznel esenlik, duyu durumuna ek olarak aile, iş hayatı, ilişkiler ve sağlık gibi hayatın farklı alanlarında bireyin sahip olduğu mevcut yaşam şartlarına yönelik bilişsel değerlendirmeleri ve bu algısal değerlendirmeler neticesinde şekillenen genel yaşam doyumunu içeren kapsayıcı bir kavramdır (Diener, 1984; Diener ve Ryan, 2009). Literatürdeki yaklaşımla tutarlı olarak (Peterson, Park ve Seligman, 2005; Wakefield ve ark., 2017) bu çalışmada, bireyin kendi yaşam koşulları hakkında yaptığı bütüncül değerlendirmelerle şekillenen yaşam doyumunu değişkeni, öznel esenliğin bilişsel kısmını değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Bir başka husus ise kişinin sahip olduğu nesnel koşulların, yaşam doyumunu her zaman öngörememesidir (Proctor, 2014). Öznel sosyal karşılaştırmalar, öz-değerlendirmeler ve algılanan yaşam şartlarına yönelik birey-temelli atıflar ile şekillenen yaşam doyumunu açıklamak amacıyla araştırmacılar, sıklıkla bilişsel ve algısal süreçlere odaklanmaktadır (Diener, 2000; Lyubomirsky, 2001). Sosyal grup üyeliğinin sağladığı bilgi ve bağlılıktan türeyen ve benliğin bir parçası haline gelen grup-temelli kimlik ise bu algısal süreçlerde etkili olmaktadır.

İlgili araştırmalar sosyal grubun bir parçası olma ve yaşam doyumunu arasında olumlu bir ilişki olduğunu ve sosyal gruplarla içselleştirilmiş ilişkilere sahip bireylerin daha mutlu, sağlıklı ve uzun bir yaşam sürdüğünü bulmuşlardır (örn., Wilson ve ark., 2007). Fakat grup-temelli baskın kimlik özelliklerinin olumlu ve olumsuz niteliklerine bağlı olarak, sosyal grubun bir parçası olma ve yaşam doyumunu arasındaki olumlu ilişkinin bir farklılık gösterip göstermediği incelenmesi gereken bir konudur. Bu bağlamda araştırma, pilot çalışmada saptanan ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin (sırasıyla, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik), Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye ne yönde aracılık ettiğini test etmektedir. Araştırmacının temel beklentisi, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımının, Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin içselleştirilmesini artırabileceği ve bu durumun ise yaşam doyumunu destekleyebileceğidir. İlginç olan beklenti olumsuz olarak nitelendirilen sosyal grup-temelli bir değer, o sosyal grup kültüründe baskın olması ya da o sosyal grubun kimliğini tanımlıyor olması sebebiyle, sosyal grupla kimlik kaynaşımını kişilerin yaşam doyumunu artırabilecek olmasıdır. Yaşam doyumunu destekleyen bu ilişki sosyal grup üyeliğinin ve grup-temelli baskın kimlik özelliklerinin sosyal bağlamda kişiye sağladığı anlam ve amaçlarla açıklanabilir (Cohen, 2004).

Kuramsal Çerçeve: Kimlik Kaynaşımı Kuramı

Sosyal grup-temelli süreçler ve yaşam doyumu arasındaki olası ilişki çoğunlukla Sosyal Kimlik Kuramıyla (Tajfel ve Turner, 1979) ve grup-temelli kimlikle özdeşleşme halini içeren iç-grup özdeşleşmesi kavramıyla test edilmekte ve sosyal grupla yüksek seviyede özdeşleşme hali, olumsuz psikolojik çıktılarla ilişkilendirilebilmektedir. Kimlik Kaynaşımı Kuramı (Swann ve ark., 2009) çerçevesinde tartışılan ve birey-temelli ve grup-temelli kimliklerin ilişkili ve bir olma halini içeren kimlik kaynaşımı kavramı ise sosyal grup-temelli süreçleri anlamlandırmak amacıyla kullanılan görece yeni bir yaklaşımdır. Bu çalışma iki kuramın farkını veri-temelli test etmemektedir, fakat Kimlik Kaynaşımı Kuramını literatürde sıklıkla kullanılan Sosyal Kimlik Kuramıyla anlamsal olarak karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmalar üzerinden kimlik kaynaşımı kavramını netleştirmekte fayda vardır.

Sosyal Kimlik Kuramı grup-temelli ve birey-temelli kimliklerin ayırımına dikkat çekerek, grup-içi ya da gruplar arası süreçleri etkin sosyal kimlik ve edilgen bireysel kimlik ilişkisiyle açıklamaktadır (Levine ve Crowther, 2008; Tajfel ve Turner, 1979; Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Bu kurama göre, grup kimliğini oluşturan baskın ya da prototipik grup özellikleri ve bu özelliklere dayanan soyut bağlar grup üyelerini bir arada tutmaktadır (Hogg, 1993; Hogg ve Hardie, 1991). Kimlik Kaynaşımı Kuramı ise bireysel ve sosyal kimliklerin aynı anda etkin ve işlevsel olarak birbirine eşit olabileceğini ve etkin bireysel ve grup-temelli kimlikler arasındaki geçirgenliğin kişilerde gruba ait olma halini kuvvetlendireceğini önermektedir (Swann, Jetten, Gomez, Whitehouse ve Bastian, 2012). Ek olarak, grup kimliğini oluşturan baskın ya da prototipik grup özelliklerinin ve bu özelliklere dayanan soyut bağların yanı sıra, grup üyeleri arasında gerçekleşen bireysel ilişkiler üyeler arası çekimi ve aidiyet duygusunu desteklemektedir (Swann ve ark., 2012). İki kuram arasındaki bir diğer fark ise, iç-grup özdeşleşmesi sosyal bağlamla bağıntılı bir değişken olarak literatürdeki ilgili araştırmalarda test edilirken, kimlik kaynaşımı görece daha sabit ve yerleşmiş bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Gomez ve ark. (2017) kimlik kaynaşımını benlik ve grup arasında gerçekleşen ayrılmaz bir bağ hissi olarak nitelendirmektedir.

Kısaca, kimlik kaynaşımı kavramı kişinin üyesi olduğu sosyal grupla bilişsel olarak bir olma (kaynaşma) halini ve bu sosyal gruba ilişkin hissettiği yüksek düzeyde aidiyet duygusunu ifade ederken, bu süreçte birey-temelli ve grup-temelli kimliklerin birbiriyle etkileşimine ve grup üyeleri arasındaki güçlü ve görece sabit bağlara dikkat çekmektedir. “Sosyal gruba yönelik hissedilen yüksek düzeyde aidiyet” ya da “sosyal grup-

la kurulan güçlü bağlar” gibi bir önceki cümlede geçen ifadeler, aşırı iç-grup özdeşleşmesi kavramını okuyucunun zihnine getirebilir, fakat kimlik kaynaşımı ve aşırı iç-grup özdeşleşmesi kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğu ampirik çalışmalarla desteklenmektedir (örn., Buhrmester ve ark., 2012; Gomez ve ark., 2011; Swann ve ark., 2014). Örneğin Özdemir ve Özkan (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada, kimlik kaynaşımı iç-gruplar yararına sergilenen aşırı fedakâr davranışlarda bulunma eğilimiyle pozitif yönde ilişkililikten, iç-grup özdeşleşmesi bu eğilimi yordamada yetersiz kalmıştır.

Bir sosyal grupla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasındaki ilişki literatürde yürütülen çalışmalarca henüz netleşmemiştir. Fakat hayatı ve ilişkileri anlamlandırma, bir amaç kazandırma ya da güvenlik ve sosyal destek ihtiyaçlarını karşılama gibi bir sosyal grubun parçası olmanın bireye sağladığı faydalar dikkate alındığında, sosyal grupla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasında olumlu bir ilişki olması öngörülebilir. Sosyal gruba yönelik hem bireysel hem grup-temelli kimliklerle şekillenen aidiyet ve grup üyeleri arasındaki derin bağlar ise kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasındaki olumlu ilişkiyi güçlendirebilir. Bu araştırma belirtilen öngörülerin yanı sıra, kimlik kaynaşımı yaşanan sosyal grubun kültüründe baskın olan içselleştirilmiş değerlerin olumlu ve olumsuz niteliklerine odaklanmakta ve bu değerler aracılığıyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasındaki olumlu ilişkinin gerçekleşeceğini önermektedir. Bir diğer ifadeyle, olumlu ya da olumsuz niteliğinden bağımsız olarak, bir sosyal grupla kimlik kaynaşımı o grubun kimliğinde baskın olan değerleri içselleştirme halini artırabilir ve bu durum kişilerin yaşam doyumunu destekleyebilir. Bu durumun nedeni ise sosyal grubun kimliğini şekillendiren ve kişi tarafından içselleştirilen olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin ait olma ihtiyacını karşılama, belirgin bir kimliğe sahip olma ya da sosyal bağlamı anlamlandırma gibi kişiye sağladığı faydalarla açıklanabilir.

Türk Toplumunun Bir Parçası Olmak ve Türk Kültüründe Baskın Olan Değerler

Değerler sosyal grup kimliği kavramının içini dolduran ve grup üyelerinin “ben kimim” ya da “biz kimiz” gibi soruları yanıtlayabilmesini sağlayan önemli unsurlardır. Bir sosyal grupla yaşanan kimlik kaynaşımı seviyesinin artması, grup-temelli değerlerin bireysel ve sosyal kimliğin bir parçası olarak algılanmasını sağlamaktadır (Swann ve ark., 2012). Bir diğer ifadeyle, bir sosyal grupla kimlik kaynaşımı yaşayan kişiler, o grup kültüründe baskın olan değerleri içselleştirerek benlik ve sosyal grup arasındaki boşluğu azaltmaktadır. Fakat bu baskın değerlerin algılanan olumlu ya da olumsuz

nitelikleri literatürdeki çalışmalar tarafından ihmal edilmektedir. Bu araştırma kapsamında test edilen konu ise kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasındaki öngörülen olumlu ilişkide olumlu ve olumsuz nitelikteki baskın değerlerin bir fark yaratıp yaratmayacağıdır.

Bu araştırmanın pilot çalışmasında, Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerler sırasıyla diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik olarak saptanmıştır. Bu bulgu Hofstede'in kültür boyutları (2001; 2011) ve Türkiye'nin bu boyutlarda elde ettiği skorlarla uyumludur. "Bireysellik (individualism)" kültür boyutu kişilerin grup olarak hareket etmeye kıyasla bireysel hareket etmeyi ne ölçüde tercih ettiklerini göstermektedir. Türk toplumu bu kültür boyutunda elde ettiği düşük skorla (%37) toplulukçu toplumlar arasında yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle toplumla bütünleşme, uyum, yakın ilişkiler, bireysel kazançlara kıyasla grup-temelli çıkarların daha önemli algılanması, sadakat ve ilişkisel bağlar Türk toplum yapısının önemli bir parçasıdır. "Güç aralığı (power distance)" kültür boyutu ise toplumda tüm bireylerin eşit olmadığını, toplum içerisinde var olan güç dağılımını ve özellikle dezavantajlı bireylerin eşit olmayan bu güç dağılımını ne ölçüde kabul ettiğini ifade etmektedir. Türk toplumu Hofstede'in güç aralığı kültür boyutunda yüksek bir skora (%66) sahiptir ve hiyerarşik, bağımlı ve otoriter ilişkilere dayalı düzen, toplum içerisinde farklı bağlamlarda yaygın olarak görülmektedir. Bu bağlamların başında ise cinsiyetçilik-temelli ve ataerkil bir yapıya sahip kadın/erkek ilişkileri gelmektedir. Türk toplumunun "belirsizlikten kaçınma (uncertainty avoidance)" kültür boyutunda sahip olduğu yüksek skor (%85) ise belirsizliğe toleransın ve yeniliklere açıklığın toplumda oldukça düşük olduğunu ve bu sebeple kişilerin kolektif, geleneksel ve ataerkil ilişkileri ve öğretileri daha fazla içselleştirdiğini destekler niteliktedir.

Karşılıklı sorumluluklara dayanan ilişkisel değerlerin ve kişiler arası güçlü bağların Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir (örn., İmamoğlu ve İmamoğlu, 1992; Kağıtçıbaşı, 1984; 1990; Mayer, Trommsdorff, Kağıtçıbaşı ve Mishra, 2012). Türk örnekleme yürütülen bazı çalışmalara göre kişiler arası maddiyat-temelli bağlılık azaldığında bile, duygusal bağlar ve ilişkiler önemini korumuştur (örn., İmamoğlu ve İmamoğlu, 1992; İmamoğlu ve Kılıç, 1999). Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu (2002) tarafından Türk örnekleme yürütülen başka bir çalışmada ise diğer insanları önemsemek, sosyal bağlarla inşa eğilen benlik ve güçlü duygusal bağlar, grup üyeleri arasında uyumu sağlamak, sadakat ve yardımseverlik gibi ilişkisel yönelimler en önemli değerler olarak bulgulanmıştır. Fakat diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi demografik değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Örneğin kadınlar, ilişkisel değerleri erkeklerle kıyasla daha fazla içselleştirmektedir (örn., İmamoğlu, Günaydın ve Selçuk, 2011; İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999; 2004). Cinsiyet-temelli bu fark kadına ve erkeğe atfedilen farklı toplumsal cinsiyet rolleriyle ve kadınların erkeklerle kıyasla daha toplulukçu bir bakış açısına ve ilişkisel bir benlik yapısına sahip olmasıyla açıklanmaktadır. İmamoğlu'nun denge modeli (1998; 2003) ise, bireylerin diğer insanlarla ilişkide olma gereksinimine sahip olduğunu ve sağlıklı bir benlik gelişimi için bu ihtiyacın tatmin edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Denge modeli kapsamında yürütülen çalışmalar dikkate alındığında, bu çalışmada test edilen diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve yaşam doyumu arasında ilişkinin olumlu olması öngörülebilir.

Diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve ilişkisel değerlerin yanı sıra, cinsiyetçilik ve ataerkil değerler Türk kültürünü tanımlayan diğer temel özellikler arasında yer almaktadır (örn., Glick, Sakallı-Uğurlu, Ferreira ve deSouza, 2002; İlkaracan, 1998). Erkek-egemen cinsiyetçi yaklaşımı Türk toplumunda bulunan tüm gelir sınıflarında ve sosyal, ekonomik, politik ve askeri alanlarda gerçekleşen farklı uygulamalarda görmek mümkündür (örn., Müftüler-Baç, 2012; Sakallı-Uğurlu ve Özdemir, 2017). Erkek ve kadın kavramlarına ilişkin Türk toplumundaki kalıpyargılar konusunda yürütülen güncel bir çalışmada (Sakallı-Uğurlu, Türkoğlu ve Kuzlak, 2018), "erkek" kavramı güçlü, hırslı, mantıklı, cesur, koruyucu, çalışkan, bağımsız, zeki ve dominant gibi yeterlilik, üstünlük ve baskınlık belirten sıfatlarla tanımlanırken, "kadın" kavramı duygusal, kırılgan, sevecen, anaç, duyarlı, fedakâr, merhametli, çekici ve bağımlı gibi ilişkisellik-temelli ve zayıflık belirten tamamlayıcı (ikincil) sıfatlarla ilişkilendirilmiştir. Bu bulgunun Türk katılımcılarla yürütülen daha önceki çalışmalarda (örn., Başaran, 1974; Sunar, 1982) tutarlı olması, Türk kültüründe cinsiyetçi ve ataerkil değerlerin etkinliğinin değişmediğinin bir göstergesidir.

Cinsiyetçiliğin Türk kültüründeki etkinliği ya da baskınlığı değişirse de cinsiyetçi tutumların dışı vurumu zamanla farklılaşmaktadır (örn., Sakallı-Uğurlu, 2002). Bunun nedeni ise kişilerin cinsiyetçi tutum ve davranışlardan vazgeçememesi, ancak bazı cinsiyetçi tutumları açık bir şekilde sergileyememesi ve bu tutumları üstü kapalı bir şekilde ifade etmeleriyle açıklanmaktadır. Bu bağlamda düşmanca cinsiyetçilik (hostile sexism) kadına yönelik yanlış, esnek olmayan ve önyargılı genellemelere dayalı açıkça sergilenen olumsuz bir tutumu ifade etmekte ve baskıcı ataerkillik, kadın ve erkek arasındaki algılanan farkları kadını değersizleştirerek abartma ve kadını bir seks objesi olarak görme eğilimlerini içermektedir (Sakallı-Uğurlu, 2002). Korumacı cinsiyetçilik (benevolent sexism) ise kadının yüceltil-

mesi, korunması ya da sevilmesi gibi görünürde olumlu tutumları içerse de temelde, kadının erkeğe kıyasla zayıf, güçsüz ve düşük bir statüde olduğunu destekleyerek düşmanca cinsiyetçilikle birlikte geleneksel cinsiyet rollerini kuvvetlendirmektedir (Glick ve Fiske, 1996; 2001). Türk örneklemelerde yürütülen çalışmalarda cinsiyet-temelli farklara odaklanıldığında, kadınlara kıyasla erkeklerin daha güçlü düşmanca cinsiyetçi tutumlara sahip olduğu belirlenmiştir, fakat korumacı cinsiyetçilik değişkeni test edildiğinde erkeklerin daha güçlü korumacı cinsiyetçi tutumlar sergilediği ya da kadın ve erkeklerin benzer seviyelerde korumacı cinsiyetçi tutumlara sahip olduğu gibi farklı bulgular saptanmıştır (örn., Sakallı-Uğurlu, 2002; Sakallı-Uğurlu ve Özdemir, 2017). Korumacı cinsiyetçilik değişkeninde cinsiyet-temelli anlamsız farkın nedeni ise düşmanca cinsiyetçiliğe kıyasla korumacı cinsiyetçiliğin olumsuz etkilerinin özellikle kadınlar tarafından daha zor fark edilmesi ve algılanan olumlu yönleri sebebiyle daha fazla desteklenmesidir. Bu açıklamayla paralel olarak bir başka çalışmada, kadın ve erkek örneklemelerde korumacı cinsiyetçiliğin var olan düzeni meşrulaştırma eğilimini artırdığı ve bu durumun yaşam doyumunu desteklediği saptanmıştır (Connelly ve Heesacker, 2012).

Bu araştırmanın pilot çalışması Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri sırasıyla diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik olarak saptamıştır. Bu saptama, makalenin literatür taramasında belirtilen Türk kültürüne ilişkin çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır.

Çalışmaya Genel Bakış ve Önerilen Yapısal Eşitlik Modeli

Bir sosyal grubun parçası olma ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin olumlu olduğu literatürdeki ilgili çalışmalarca Sosyal Kimlik Kuramı ve iç-grup özdeşleşmesi kavramı üzerinden sıklıkla çalışılmakta ve bu olumlu ilişki sosyal bağlamı anlamlandırma ya da sosyal destek gibi sosyal grup üyeliğinin kişiye sağladığı faydalarla açıklanmaktadır (Cohen, 2004; Wakefield ve ark., 2017; Wilson ve ark., 2007). Ancak bu bulgunun aksine bazı çalışmalarda yüksek düzeylerde gerçekleşen iç-grupla özdeşleşme hali, bireysel kimliğin yitirilmesi (depersonalization) gibi olumsuz psikolojik çıktılarla ilişkilendirilmektedir (örn., Hatvany, Burkley ve Curtis, 2017). Literatürdeki farklı bulgular dikkate alınarak bu çalışmada, sosyal grup-temelli süreçleri açıklamak amacıyla kullanılan ve bu süreçlerde birey-temelli ve grup-temelli kimliklerin aynı anda etkin ve birbirleriyle ilişkili olabileceğini önermesi yönüyle Sosyal Kimlik Kuramından ayrılan Kimlik Kaynaşımı Kuramı (örn., Buhrmester ve ark., 2012; Gomez ve ark., 2011; Özdemir ve Özkan, 2020; Swann ve ark., 2014) temel yak-

laşım olarak benimsenmektedir. Bu yönüyle, etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan üniversite öğrencileriyle yürütülen bu araştırma Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumunu arasındaki olası olumlu ilişkiyi incelemekte ve literatür bulgularını görece yeni ve farklı bir yaklaşımla test etmektedir.

Literatürdeki çalışmalar çoğunlukla basit, çok değişkenli ya da hiyerarşik regresyon analizlerinden faydalanarak sosyal grup-temelli süreçler ve yaşam doyumunu arasındaki doğrudan ilişkilere odaklanmakta ve olası dolaylı ilişkileri göz ardı ederek, gerçekleşen süreç ilişkin yeterli bilgi sağlayamamaktadır. Bu araştırma ise Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumunu arasındaki olumlu ilişkinin Türk kültüründe baskın olan değerlerin içselleştirilmesi üzerinden gerçekleşeceğini önermekte ve diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik olarak pilot çalışmada belirlenen ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin bu ilişkiye ne yönde aracılık ettiğini yol analiziyle sınamaktadır. Sosyal gruptaki baskınlığı ve kişi tarafından içselleştirilmesi yönüyle niteliksel farklarına rağmen bu değerlerin yaşam doyumunu desteklemesi beklenmektedir.

Bir diğer husus ise, araştırma kapsamında test edilen bazı değişkenlerde literatürde yürütülen çalışmalarca cinsiyet-temelli anlamlı farklar bulunmasıdır. Örneğin Türk örneklemelerde yürütülen çalışmalar, erkeklerle kıyasla kadınların toplulukçu bir bakış açısına ve ilişkisel bir benlik yapısına sahip olduklarını ve ilişkisel değerleri daha fazla içselleştirdiklerini saptamıştır (örn., İmamoğlu, Günaydın ve Selçuk, 2011; İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999; 2004). Cinsiyetçilik bağlamında yürütülen çalışmalar ise kadınlara kıyasla erkeklerin daha güçlü düşmanca cinsiyetçi tutumlara sahip olduklarını saptarken, korumacı cinsiyetçilik değişkeninde erkeklerin daha yüksek skorlara sahip olduğuna ya da cinsiyet-temelli anlamsız farklara işaret etmiştir (örn., Sakallı-Uğurlu, 2002; Sakallı-Uğurlu ve Özdemir, 2017). Korumacı cinsiyetçilik değişkeninde saptanan cinsiyet-temelli anlamsız bulgular örneklem (özellikle örneklemde yer alan kadınların) düşük eğitim seviyesi ve korumacı cinsiyetçiliğe ilişkin düşük farkındalık düzeyiyle açıklanmaktadır. Bu araştırma kapsamında kullanılacak ölçüm araçlarının ve edinilecek bulguların geçerlik ve güvenilirliğini desteklemek amacıyla cinsiyet-temelli farklar ve bu farkların literatür bulgularıyla olan tutarlılığı test edilmektedir. Literatür bulguları ve test edilen değişkenler arası olası ilişkiler dikkate alındığında, bu çalışma kapsamında test edilen hipotezler şöyle sıralanmaktadır:

Hipotez 1. Yaşam doyumunu, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi, düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik değiş-

kenlerinde cinsiyet-temelli anlamlı farklar beklenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, erkeklere kıyasla kadınların kendi yaşamlarına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmelerin daha olumlu, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı halinin daha güçlü ve diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yöneliminin daha yüksek olması; kadınlara kıyasla erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarının daha kuvvetli olması beklenmektedir.

Hipotez 2. Türk toplumuyla kimlik kaynaşımının artması Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri (sırasıyla, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik) içselleştirme halini artıracak ve bu durum, yaşam doyumunu yükseltecektir. Daha açık bir ifadeyle, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı skorları yüksek olan kişilerin, diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yönelimi ve düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumları artacak ve bu durumda, kişilerin kendi yaşamlarına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmeleri içeren yaşam doyumu algıları – bir diğer ifadeyle bilişsel esenlikleri – yükselecektir.

Literatürde yürütülen çalışmaların önerdiği genel kurala göre p değerinin istatistiksel olarak anlamsız ($p > .05$); χ^2/df oranının 5'ten düşük; GFI ve AGFI değerlerinin .85'ten yüksek; NFI ve CFI değerlerinin .90'dan yüksek; RMSEA değerinin ise .08'den düşük olması önerilen modelin veriye iyi bir uyum sağladığını belirtmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993; Özdemir, Tekeş ve Öner-Özkan, 2019; Sharma, Mukherjee, Kumar ve Dillon, 2005). Belirtilen bu eşik değerler, araştırma kapsamında önerilen ve test edilen aracılı model değerlendirilirken dikkate alınacaktır.

Pilot Çalışma Yöntem

Örneklem

Pilot çalışmaya etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan ve lisans düzeyinde eğitim gören 364 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 257'si kadın (%70.6) ve 107'si erkektir (%29.4). Örneklem yaş aralığı 18-33 arasında değişirken, yaş ortalaması 22.24 ($S = 2.80$) yıldır. Katılımcıların gelir düzeyi ise heterojen bir dağılım göstermiş ve algılanan sosyo-ekonomik statü ortalaması "en alt statü" ve "en üst statü" arasında değişen 7'li Likert tipi tek maddeli ölçekte 4.31 ($S = .97$) olarak saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Açık Uçlu Kültürel Değer Soruları. Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri saptamak amacıyla, iki adet açık uçlu soru araştırmacı tarafından oluşturulmuş ve katılımcılara yöneltilmiştir.

Bu sorular "Sizce, Türk kültüründe baskın olan olumlu nitelikteki değerler nelerdir?" ve "Sizce, Türk kültüründe baskın olan olumsuz nitelikteki değerler nelerdir?" şeklindedir. Açık uçlu soruların araştırmada yer almasının bir diğer nedeni ise Türk kültüründe baskın olan, fakat araştırmacının öngöremediği ve bu sebeple kültürel değer havuzuna ve araştırmaya dâhil edilmeyen değerlerin olup olmadığını saptamaktır.

Kültürel Değer Havuzu. Literatürde yürütülen ilgili çalışmalar ve geliştirilen ölçekler dikkate alınarak araştırmacı tarafından oluşturulan ve 42 adet değeri içeren kültürel değer havuzu, test edilen değerlerin ne ölçüde Türk kültürüyle ilişkili algılandığını saptamak amacıyla kullanılmıştır. Kültürel değer havuzunda yer alan 42 değer ve bu değerlere ilişkin ortalama ve standart sapma skorları makalenin ekler kısmında bulunmaktadır. Katılımcılar "kesinlikle ilişkisiz" ve "tamamen ilişkili" arasında değişen 7'li Likert ölçümünü kullanarak her bir değer için, Türk kültürüyle ilişkisini belirtmiştir. Yüksek skorlar o değer için Türk kültürüyle ilişkili olarak algılandığını göstermektedir.

İşlem

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi (ODTÜ-UEAM) etik kurul onayı alındıktan sonra araştırma verisi, *QUALTRICS* yazılımı üzerinden çevrimiçi (online) ortamda toplanmıştır. Bilgilendirme ve gönüllü onam formuyla araştırmanın içeriği katılımcılara açıklanmış ve gönüllü katılımın önemi vurgulanmıştır. Sırasıyla demografik bilgi formu, açık uçlu kültürel değer soruları ve kültürel değer havuzu maddelerini içeren ölçüm envanteri yanıtlandıktan sonra katılım sonrası bilgilendirme formuyla katılımcılara, araştırmaya ilişkin detaylı bir açıklama yapılmıştır. Ölçüm envanterinin cevaplanması ortalama 20 dakika sürmüştür, çalışmaya katılan öğrencilere katkılarında ötürü final notlarına eklenmek üzere ekstra puan verilmiştir.

Bulgular

Açık uçlu kültürel değer soruları kullanılarak, Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin neler olduğu katılımcılara sorulmuştur. Örneklemi oluşturan 364 katılımcının Türk kültürüyle en sık ilişkilendirdiği olumlu nitelikteki değerler sırasıyla misafirperverlik ($n = 228$), yardımseverlik ($n = 226$) ve diğer insanlarla ilişkide olma ($n = 191$) iken, en sık ilişkilendirdiği olumsuz nitelikteki değerler sırasıyla cinsiyetçilik ($n = 233$), erkek egemenliği ($n = 201$) ve bağınazlık ($n = 122$) olarak saptanmıştır. Belirtilen diğer olumlu ve olumsuz nitelikteki değerler ve ifade edilme sıklıkları Ek Tablo 1'de sunulmaktadır.

Değerler arası anlamlı bir gruplama yapılabileceğini saptamak amacıyla, kültürel değer havuzunda bulunan ve Türk kültürüyle ilişkisi ölçülen 42 değer açıklayıcı faktör analizi yöntemiyle test edilmiştir. Analiz bulguları 2 alt-faktörlü bir yapı önermektedir; $KMO = .92$, $\chi^2(861) = 7127.62$, $p < .001$. İlk boyuta yüklenen 19 değer incelendiğinde, açık uçlu kültürel değer sorularında katılımcılar tarafından olumsuz nitelikte olduğu belirtilen benzer değerlerin varlığı fark edilmiş ve bu sebeple boyut, “Olumsuz nitelikteki değerler” olarak isimlendirilmiştir. Varyansın %26.97’sini .82 iç-tutarlılık güvenilirliğiyle açıklayan bu boyutta, en yüksek madde yükü skoruna sahip değerler sırasıyla ataerkil değerler (.75), erkeğe atfedilen aktif ve birincil roller (.75), erkek egemenliği (.74), kadına atfedilen pasif ve ikincil roller (.71), muhafazakârlık (.70), bağınazlık (.67), hurafecilik (.66) ve saldırganlıktır (.65). İkinci boyuta yüklenen 23 değer ise çoğunlukla, açık uçlu kültürel değer sorularında katılımcılar tarafından olumlu nitelikte olduğu belirtilen değerlerden oluştuğu anlaşılmış ve bu nedenle boyut, “Olumlu nitelikteki değerler” adını almıştır. Varyansın %12.36’sını .91 iç-tutarlılık güvenilirliğiyle açıklayan ikinci boyutta, en yüksek madde yükü skoruna sahip olan değerler sırasıyla yaşlı bireylere yönelik gösterilen saygı (.71), ailevi bağlar (.68), yardımseverlik (.67), ahlak (.66), güven (.65), sadakat (.64), dürüstlük (.61) ve uyumdur (.60). Kültürel değer havuzu maddeleri ve bu maddelerin ortalama ve standart sapma skorları Ek Tablo 2’de belirtilmektedir.

Daha önce de sıklıkla vurgulandığı üzere pilot çalışmanın amacı, temel çalışmada Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiye aracılık edecek ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki iki temel değeri belirlemektir. Bu doğrultuda, (i) açık uçlu kültürel değer sorularında Türk kültüründe baskın olarak algılanan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlerin ifade edilme sıklıkları; (ii) kültürel değer havuzunda bulunan ve Türk kültürüyle ilişkisi ölçülen değerlerin ortalama ve standart sapma skorları; ve (iii) “olumlu nitelikteki değerler” ya da “olumsuz nitelikteki değerler” boyutlarında bu değerlerin sahip olduğu madde yükü skorları dikkate alınmıştır. Katılımcılar tarafından en sık ifade edilen ve en yüksek ortalama ve madde yükü skorlarına sahip ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerler sırasıyla “diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi” ve “cinsiyetçilik” olarak saptanmıştır.

Temel Çalışma Yöntem

Örneklem

Pilot çalışmada belirlenen değerlerin temel çalış-

mada test edilecek olması sebebiyle, iki çalışma arasındaki örneklem tutarlılığına dikkat edilmiş ve temel çalışmaya da etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan, lisans düzeyinde eğitim gören ve pilot çalışmaya katılmamış 433 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 290’ı (%67) kadın, 143’ü (%33) erkektir. Örneklem yaş aralığı ise 18-31 arasında değişirken, yaş ortalaması 21.56 ($S = 2.46$) yıldır. Pilot çalışmada olduğu gibi, gelir düzeyi heterojen bir dağılıma sahipken, “en alt statü” ve “en üst statü” arasında değişen 7’li Likert tipi tek maddeli ölçek kullanılarak test edilen “algılanan sosyo-ekonomik statü” değişkeninin ortalaması 4.17 ($S = 1.06$) olarak saptanmıştır. Son olarak, “ilişkisel” ve “ataerkil” değerlerin Türk kültürüyle ne ölçüde ilişkili olduğu, “kesinlikle ilişkisiz” ve “tamamen ilişkili” arasında değişen 7’li Likert tipi ve tek maddeli ölçekler yardımıyla katılımcılara sorulmuştur. “İlişkisel” ve “ataerkil” değerlerin Türk kültüründe algılanan yerini ölçen bu değişkenlerin ortalamaları kadın örnekleme sırasıyla 5.58 ($S = 1.27$) ve 5.01 ($S = 1.97$) iken, erkek örnekleme bu skorlar 4.83 ($S = 1.66$) ve 4.71 ($S = 1.81$) şeklindedir.

Veri Toplama Araçları

Yaşam Doyumu Ölçeği. Bireyin kendi yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmelerini ölçmek amacıyla Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985; $\alpha = .87$) tarafından geliştirilen 5 maddeli ölçek, Köker (1991; $\alpha = .89$) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Bu çalışmada ise katılımcılar “kesinlikle katılmıyorum” ve “tamamen katılıyorum” arasında değişen 7’li Likert tipi ölçümüyle düşüncelerini belirtmiş ve ölçümün iç-tutarlılık güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır ($\alpha = .95$). Ölçeğin bazı maddeleri “Birçok bakımdan hayatım idealime yakın,” “Eğer hayatımı yeniden yaşasaydım, hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim” şeklindedir. Yüksek skorlar, kişinin kendi yaşamına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmelerin olumlu olduğunu, bir diğer ifadeyle yaşam doyumunun yüksek düzeyde bulunduğunu göstermektedir.

Kimlik Kaynaşımı Ölçeği. Kişinin bir sosyal grupta kimlik kaynaşımı halini test etmek amacıyla Gomez ve ark. (2011; $\alpha = .83$) tarafından geliştirilen 7 maddeli ölçek Türkçe’ye, Özdemir ve Özkan (2020; $\alpha = .92$) tarafından uyarlanmıştır. Bu çalışmada ise katılımcılardan, “kesinlikle katılmıyorum” ve “tamamen katılıyorum” arasında değişen 7’li Likert ölçeği üzerinde yanıtlarını belirtmeleri istenmiş ve ölçeğin iç-tutarlılık güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır ($\alpha = .89$). Ölçeğin bazı maddeleri “Türk toplumu ile bir bütünü,” “Türk toplumu ile derin duygusal bir bağım var,” “Türk toplumu sayesinde güçlüyüm” şeklindedir. Yüksek değerler, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı halinin yüksek düzeyde olduğunu ifade etmektedir.

Dengeli Bütünleşme-Ayrışma Ölçeği. İmamoğlu (1998; 2003) tarafından Türk örnekleme geliştirilen 29 maddeli ölçek, ilişki yönelimi (16 madde; $\alpha = .80$) ve gelişme yönelimi (13 madde; $\alpha = .74$) olmak üzere iki alt-boyut içermektedir. Bu çalışmada ise katılımcıların diğer insanlarla ilişkide olma yönelimini test etmek amacıyla ölçeğin sadece ilişki yönelimi alt-boyutu kullanılmıştır. Alt-boyutta yer alan ifadeler, “kesinlikle katılmıyorum” ve “tamamen katılıyorum” arasında değişen 7’li Likert üzerinden değerlendirilmiş ve alt-boyutun iç-tutarlılık güvenirliliğinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\alpha = .89$). Alt-boyutun bazı maddeleri “İnsanlarla ilişki kurmakta güçlük çekiyorum (ters madde),” “Kendimi duygusal olarak toplumun dışında kalmış hissediyorum (ters madde)” şeklindedir. Yüksek değerler, diğer insanlarla ilişkide olma yöneliminin güçlü olduğunu ifade etmektedir.

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği. Kadın cinsiyetine ilişkin olumsuz tutumları ve geleneksel cinsiyet rollerine yönelik yaklaşımı ölçmek amacıyla Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilen ve düşmanca cinsiyetçilik (11 madde; $\alpha = .80$) ve korumacı cinsiyetçilik (11 madde; $\alpha = .73$) olmak üzere iki alt-boyut içeren 22 maddeli ölçek, Sakallı-Uğurlu (2002) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır (sırasıyla $\alpha = .87$, $\alpha = .78$). Bu çalışmada ise katılımcılardan, “kesinlikle katılmıyorum” ve “tamamen katılıyorum” arasında değişen 7’li Likert tipi ölçüm üzerinde görüşlerini belirtmeleri istenmiş ve yüksek düzeyde iç-tutarlılık güvenirliliği düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik alt-boyutlarında sırasıyla .94 ve .92 olarak saptanmıştır. Düşmanca cinsiyetçilik boyutunun bazı maddeleri “Kadınlar erkekler üzerinde kontrolü sağlayarak güç kazanmak hevesindedir,” “Kadınlar işyerlerindeki problemleri abartmaktadır”; ve korumacı cinsiyetçilik boyutunun bazı maddeleri “Erkekler hayatlarındaki kadına mali yardım sağlamak için kendi rahatlarını gönüllü olarak feda etmelidirler,” “Kadınlar erkekler tarafından el üstünde tutulmalı ve korunmalıdır” şeklindedir. Yüksek değerler, düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarının güçlü olduğunu göstermektedir.

İşlem

ODTÜ-UEAM etik kurul onayıyla birlikte, Orta Doğu Teknik Üniversitesi psikoloji bölümü bünyesinde açılan ve diğer lisans programlarında eğitim gören öğrencilerin kayıt olduğu bölüm-dışı seçmeli derslerde araştırmanın duyurusu yapılmış ve araştırma verisi *QU-ALTRICS* yazılımı üzerinden çevrimiçi (online) ortamda toplanmıştır. Sırasıyla bilgilendirme ve gönüllü onam formu, demografik bilgi formu, yaşam doyumu ölçeği, kimlik kaynaşımı ölçeği, dengeli bütünleşme-ayrışma ölçeğinin ilişki yönelimi alt-boyutu, çelişik duygulu cin-

siyetçilik ölçeği ve katılım sonrası bilgilendirme formunu içeren araştırma envanterini katılımcılar ortalama 35 dakikada yanıtlamıştır. Araştırma duyurusunun yapıldığı dersin final notuna eklenmek üzere, çalışmaya katılan öğrenciler sağladıkları katkıdan dolayı ekstra puan almıştır.

Bulgular

Ön Analizler

Araştırma değişkenleri bağlamında cinsiyet-temelli olası grup farklarını test etmek (*Hipotez 1*) için bootstrapped tekniğinden (5000 yeniden örnekleme) faydalanarak çok değişkenli varyans analizi kullanılmış ve cinsiyetin anlamlı bir genel etkisi olduğu saptanmıştır ($F(7, 425) = 15.23, p < .001, \eta^2 = .20$). Yaşam doyumu ($F(1, 431) = 19.19, p < .001, \eta^2 = .04$), ilişki yönelimi ($F(1, 431) = 8.51, p < .01, \eta^2 = .02$), korumacı cinsiyetçilik ($F(1, 431) = 14.26, p < .001, \eta^2 = .03$), düşmanca cinsiyetçilik ($F(1, 431) = 60.87, p < .001, \eta^2 = .12$) ve ilişkisel değerlerin Türk kültüründe algılanan yeri ($F(1, 431) = 27.45, p < .001, \eta^2 = .06$) değişkenlerinde cinsiyet-temelli anlamlı grup farkları bulgulanmıştır. İlk hipotezle tutarlı olan bu bulgulara göre, erkeklere kıyasla kadınların kendi yaşamlarına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmelerin daha olumlu ($Ort._{kadın} = 4.44, S_{kadın} = 1.33$; $Ort._{erkek} = 3.82, S_{erkek} = 1.48$) ve diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yöneliminin daha yüksek olduğu saptanırken ($Ort._{kadın} = 5.35, S_{kadın} = 1.03$; $Ort._{erkek} = 5.03, S_{erkek} = 1.09$), kadınlara kıyasla erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarının daha kuvvetli olduğu bulgulanmıştır (düşmanca cinsiyetçilik $Ort._{kadın} = 2.84, S_{kadın} = 1.42$; $Ort._{erkek} = 4.00, S_{erkek} = 1.50$ – korumacı cinsiyetçilik $Ort._{kadın} = 3.37, S_{kadın} = 1.48$; $Ort._{erkek} = 3.95, S_{erkek} = 1.57$). Türk toplumunda kimlik kaynaşımı ($F(1, 431) = .335, p = .563$) ve ataerkillik değerlerinin Türk kültüründe algılanan yeri ($F(1, 431) = 2.25, p = .135$) değişkenlerinde ise cinsiyet-temelli anlamlı bir fark görülmemiştir.

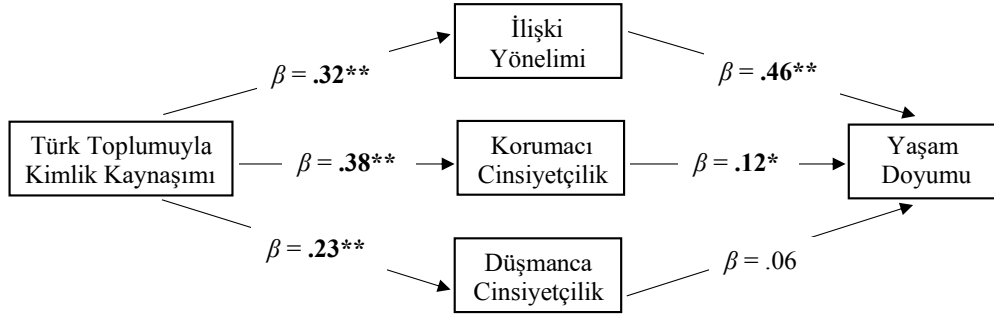
Değişkenler arası diğer betimleyici bulgular dikkate alındığında, kadın ve erkek katılımcı örneklemlerinde yaşam doyumu değişkeninin Türk toplumunda kimlik kaynaşımı, ilişki yönelimi ve korumacı cinsiyetçilik değişkenleriyle pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Ek olarak her iki cinsiyet grubunda, Türk toplumunda kimlik kaynaşımı ilişki yönelimi, korumacı cinsiyetçilik ve düşmanca cinsiyetçilik değişkenleriyle pozitif yönde bir ilişki göstermektedir. Kadın ve erkek örneklemlerde araştırma değişkenlerine ilişkin ön bulgular Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Kadın ve Erkek Örneklerde Ön Bulgular

Değişkenler	Kadın (<i>n</i> = 290)		Erkek (<i>n</i> = 143)		Korelasyonlar						
	Ort. (S)	Ort. (S)	1	2	3	4	5	6	7		
1. Yaşam doyumu	4.44 (1.33) _a	3.82 (1.48) _b	-----	.23**	.40**	.17*	-.02	.28**	-.10		
2. Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı	4.27 (1.53) _a	4.17 (1.89) _a	.21**	-----	.31**	.35**	.23**	.33**	-.01		
3. İlişki yönelimi	5.35 (1.03) _a	5.03 (1.09) _b	.50**	.33**	-----	.03	-.07	.26**	-.13		
4. Korumacı cinsiyetçilik	3.37 (1.48) _a	3.95 (1.57) _b	.14*	.41**	.11	-----	.43**	.12	.07		
5. Düşmanca cinsiyetçilik	2.84 (1.42) _a	4.00 (1.50) _b	.04	.28**	-.06	.57**	-----	.13	.27**		
6. Türk kültüründe ilişkisel değerler	5.58 (1.27) _a	4.83 (1.66) _b	.25**	.31**	.23**	.01	.09	-----	.33**		
7. Türk kültüründe ataerkil değerler	5.01 (1.97) _a	4.71 (1.81) _a	.14*	-.01	.07	-.06	-.04	.28**	-----		

Not. Cinsiyet karşılaştırmaları "a" ve "b" harfleriyle gösterilmiştir; aynı satırdaki farklı harfler cinsiyet-temelli anlamlı grup farkını ($p < .01$) ifade etmektedir. Kadın katılımcı örneklemdeki korelasyonlar alt-üçgende, erkek katılımcı örneklemdeki korelasyonlar ise üst-üçgende gösterilmektedir. Ölçümler "1 = kesinlikle katılmıyorum" ve "7 = tamamen katılıyorum" arasında değişen 7'li Likert tipi ölçekler kullanılarak yapılmıştır.

** $p < .01$; * $p < .05$

Notlar. ** $p < .01$, * $p < .05$, $n = 433$

- Türk toplumuyla kimlik kaynaşımının yaşam doyumuna üzerindeki dolaylı etkisi anlamlıdır, $B = .15$; $SH = .03$; $t = 5.96$.
- Önerilen aracılı model veri setine iyi bir uyum göstermekte; $\chi^2(2, n = 433) = 4.04$, $p = .133$, $\chi^2/df = 2.02$, $GFI = .99$, $AGFI = .97$, $NFI = .99$, $CFI = .99$, $RMSEA = .05$, %90 GA [.00, .118] ve yaşam doyumuna değişkeninin %24'lük varyansını açıklamaktadır.
- Korumacı cinsiyetçilik ve düşmanca cinsiyetçilik arasındaki hata varyansı serbest bırakılmıştır ($\beta = .45$, $t = 9.35$).
- İlişki yönelimi ve düşmanca cinsiyetçilik arasındaki hata varyansı serbest bırakılmıştır ($\beta = -.15$, $t = -3.81$).

Şekil 1. Aracılı Model ve Yol Analizi (Path Analysis) Bulguları

Aracılı Model Testi

Araştırmada önerilen aracılı model (Hipotez 2), LISREL 9.10 programı kullanılarak yol analiziyle test edilmiştir. Şekil 1'de gösterildiği üzere, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumuna arasındaki ilişkiye Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri (sırasıyla, diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve cinsiyetçilik) içselleştirme hali tam aracılık (full mediation) etmiştir ($B = .15$; $SH = .03$; $t = 5.96$). İkinci hipotezle tutarlı olan bu bulguya göre Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı arttıkça, diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yönelimi ve korumacı cinsiyetçi tutumlar güçlenmiş ve bu durum kişilerin yaşam doyumuna desteklemiştir. Ek olarak Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı düşmanca cinsiyetçi tutumları pozitif yönde yordamış, ancak düşmanca cinsiyetçilik ve yaşam doyumuna arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır. Önerilen aracılı model veri setine iyi bir uyum göstermiş; $\chi^2(2, n = 433) = 4.04$, $p = .133$, $\chi^2/df = 2.02$, $GFI = .99$, $AGFI = .97$, $NFI = .99$, $CFI = .99$, $RMSEA = .05$, %90 GA [.00, .118] ve yaşam doyumuna değişkeninin %24'lük varyansını açıklamıştır. Değişkenler arası ilişkiler ve β skorları Şekil 1'de sunulmaktadır.

Tartışma

Etnik kimliğini Türk olarak tanımlayan katılımcılarla yürütülmüş bu çalışma, Kimlik Kaynaşımı Kuramını temel alarak Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı ve yaşam doyumuna (bilişsel esenlik) arasındaki ilişkiyi incelemekte ve pilot çalışmada "diğer insanlarla ilişkide

olma yönelimi" ve "cinsiyetçilik" olarak saptanan ve Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerleri içselleştirme halinin bu ilişkideki aracılı rolünü yol analizi üzerinden test etmektedir. Test edilen değişkenler bağlamında cinsiyet-temelli anlamlı farklara (Hipotez 1) ve aracılı modele (Hipotez 2) ilişkin beklentiler, araştırma bulgularıyla desteklenmiştir.

Pilot çalışma kapsamında, "açık uçlu kültürel değer soruları" ve "kültürel değer havuzu" ölçüm araçlarıyla toplanan ve sıklık belirleme, ortalama alma ve açıklayıcı faktör analizleriyle test edilen veriye göre, "diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi" ve "cinsiyetçilik" katılımcılar tarafından sırasıyla Türk kültüründe baskın olan olumlu ve olumsuz nitelikteki değerler olarak algılanmıştır. Bu bulgu "ilişkisel" ve "ataerkil" değerlerin Türk kültüründe algılanan yerini test etmek amacıyla temel çalışmanın demografik bilgi formuna eklenen tek maddeli ölçek bulgularıyla da desteklenmiştir. Literatürde yürütülen ilgili çalışmalar ise diğer insanlarla ilişkide olma yönelimi ve ilişkisel değerlerin (örn., Hofstede, 2001; 2011; İmamoğlu ve İmamoğlu, 1992; Kağıtçıbaşı, 1984; 1990; Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu, 2002) ve cinsiyetçilik ve ataerkil değerlerin (örn., Başaran, 1974; Glick, Sakallı-Uğurlu, Ferreira ve deSouza, 2002; İlkaracan, 1998; Sakallı-Uğurlu ve Özdemir, 2017; Sakallı-Uğurlu, Türkoğlu ve Kuzlak, 2018; Sunar, 1982) Türk kültürünü şekillendirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, saptanan değerler ve literatür bulguları tutarlıdır.

Temel araştırma kapsamında kullanılan ölçüm araçlarının ve elde edilen bulguların geçerlik ve güvenilirliklerine ilişkin olumlu kanıyı desteklemek amacıyla,

cinsiyet-temelli anlamlı farklar test edilmiş ve literatür bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Erkeklerle kıyasla kadınların kendi yaşamlarına yönelik yaptıkları bilişsel değerlendirmelerinin daha olumlu ve diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yöneliminin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgu kadınların ilişkisel benlik yapısına ve toplulukçu bir bakış açısına sahip olduğunu belirten literatürdeki çalışma bulgularıyla uyumludur (örn., İmamoğlu, Günaydın ve Selçuk, 2011; İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999; 2004). Ek olarak, kadınlara kıyasla erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarının daha kuvvetli olduğu bulunmuştur. Araştırmanın üniversite öğrencileriyle yürütülmesi, özellikle korumacı cinsiyetçiliğe ilişkin kadın katılımcıların sahip olduğu farkındalık ve cinsiyet-temelli anlamlı farklara ilişkin literatür çalışmaları (örn., Glick ve Fiske, 1996; Özkan ve Lajunen, 2005; Sakallı-Uğurlu, 2002) bu bulguyu destekler niteliktedir. Hipotez 1'in doğrulanması ve elde edilen cinsiyet-temelli grup farklarının literatürde yürütülen çalışmalarla tutarlı olması kullanılan ölçüm araçlarının ve araştırma bulgularının geçerlik ve güvenilirliğini desteklemektedir.

Hipotez 2'yi doğrulayan yol analizi bulgularına göre Türk toplumuyla kimlik kaynaşımı arttıkça, diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yönelimi ve korumacı cinsiyetçi tutumlar güçlenmiş ve bu durum kişilerin yaşam doyumunu (bilişsel esenliği) desteklemiştir. Diğer insanlarla ilişki içerisinde olma yönelimi ve cinsiyetçiliğin Türk kültüründe baskın ve olumlu ya da olumsuz nitelikte oldukları, özellikle, pilot çalışmada kullanılan açık uçlu kültürel değer sorularıyla saptanmıştır. Aracılı model göstermiştir ki kişi toplumun bir parçası olduğunda, içselleştirilen baskın kültürel değerler olumsuz nitelikte olsalar dahi, kişinin kendi yaşamına ilişkin yaptığı olumlu bilişsel değerlendirmeleri desteklemektedir. Bu durum bir sosyal grupta kimlik kaynaşımı ve içselleştirilen olumlu ya da olumsuz nitelikteki baskın kültürel değerlerin kişiye sağladığı sosyal bağlamı anlamlandırma ya da sosyal destek gibi faydalarla açıklanabilir (örn., Cohen, 2004; Gomez ve ark., 2017; Swann ve ark., 2009; Wakefield ve ark., 2017; Wilson ve ark., 2007). Fakat test edilen aracılı modelde, Türk toplumuyla kimlik kaynaşımının düşmanca cinsiyetçi tutumları pozitif yönde yordamasına rağmen, düşmanca cinsiyetçilik ve yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Bu bulgunun ilk kısmı bir sosyal grupta kimlik kaynaşımına sahip kişilerin o grupta baskın olan olumlu ya da olumsuz nitelikteki değerleri içselleştirdiğini ve ataerkil değerlerin Türk kültüründe baskın bir yere sahip olduğunu destekler niteliktedir. Düşmanca cinsiyetçilik ve yaşam doyumu arasındaki anlamsız ilişki ise test edilen değerler olumlu ya da olumsuz niteliğine odaklanırken, bu niteliğin kişiler tarafından algılanan seviyesini (şiddetini) göz

ardı etmeme gerekliliğini göstermiştir. Araştırmanın üniversite örnekleminde yürütülmesi ve katılımcıların eğitim düzeyleri sebebiyle kişiler, düşmanca cinsiyetçiliğin toplumdaki olumsuz etkilerine ilişkin yüksek düzeyde bir farkındalığa sahip olabilir ve bu durum bu bulguyu açıklayabilir. Bu sebeple, test edilecek değerlerin algılanan olumluluk ya da olumsuzluk seviyesi gelecekte yapılacak çalışmalarca dikkate alınmalıdır.

Çalışma bulgularını değerlendirirken, araştırmanın kısıtlılıklarını belirtmekte fayda vardır. Bu kısıtlılıkların ilki pilot çalışma ve temel çalışma verilerinin lisans düzeyinde eğitim gören üniversite öğrencilerinden toplanmış olması ve araştırma bulgularının eğitimli bireylerin ve belli bir yaş grubunun yanıtlarını yansıtmasıdır. Üniversite öğrencilerinin katılımıyla pilot çalışmada saptanan değerlerin temel çalışmada kullanılacak olması ve çalışma örneklemi arasında bir tutarlılık sağlama isteği temel çalışmanın da üniversite öğrencileri örnekleminde yürütülmesini gerekli kılmıştır. Fakat araştırma bulgularını genelleyebilmek için, gelecekte yapılacak çalışmalar üniversite öğrencileri dışındaki örneklemelerden toplanacak verileri kapsamalıdır. Örneğin, veri setinin düşük eğitim seviyesine ve cinsiyetçiliğe yönelik düşük farkındalık düzeyine sahip kişileri kapsamaması düşmanca cinsiyetçilik ve yaşam doyumu arasında çalışmanın önerdiği olumlu ilişkiyi anlamlı hale getirebilir. Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı ise önerilen ilişkilerin ve aracılı modelin sadece iki değer üzerinden test edilmesidir. Bulguları genelleyebilmek adına araştırma kapsamında önerilen ilişkiler milliyetçilik, dindarlık, muhafazakârlık, vatanseverlik, ulusal bağımsızlık ve sağ ya da sol sosyo-politik yönelimler gibi Türk kültüründe baskın olan diğer değerlerle ileriki çalışmalarca sınanmalıdır.

Kaynaklar

- Başaran, F. A. (1974). *Psiko-sosyal gelişim (Psycho-social development)*. Ankara: Ankara University Press.
- Buhrmester, M. D., Gomez, A., Brooks, M. L., Morales, J. F., Fernandez, S. ve Swann, W. B. Jr. (2012). My group's fate is my fate: Identity-fused Americans and Spaniards link personal life quality to outcome of 2008 elections. *Basic and Applied Social Psychology*, 34, 527-533. doi: 10.1080/01973533.2012.732825
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59, 676-684. doi: 10.1037/0003-066X.59.8.676.
- Connelly, K. ve Heesacker, M. (2012). Why is benevolent sexism appealing? Associations with system justification and life satisfaction. *Psychology of Women Quarterly*, 36(4), 432-443. doi: 10.1177/0361684312456369
- Deci, E. L. ve Ryan, E. M. (2002). *Handbook of self-determination research*. Rochester: University of Rochester Press.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. doi: 10.1037/0033-2909.95.3.542
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. doi: 10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener, E. ve Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406. doi: 10.1177/008124630903900402
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512. doi: 10.1037/0022-3514.70.3.491
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118. doi: 10.1037/0003-066X.56.2.109
- Glick, P., Sakallı-Uğurlu, N., Ferreira, M. C. ve deSouza, M. A. (2002). Ambivalent sexism and attitudes toward wife abuse in Turkey and Brazil. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 292-297. doi: 10.1111/1471-6402.t01-1-00068
- Gomez, A., Brooks, M. L., Buhrmester, M. D., Vazquez, A., Jetten, J. ve Swann, W. B. Jr. (2011). On the nature of identity fusion: Insights into the construct and a new measure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(5), 918-933. doi: 10.1037/a0022642
- Gomez, A., Lopez-Rodriguez, L., Sheikh, H., Ginges, J., Wilson, L., Waziri, H., ... Atran, S. (2017). The devoted actor's will to fight and the spiritual dimension of human conflict. *Nature Human Behaviour*, 1, 673-679. doi: 10.1038/s41562-017-0193-3
- Hatvany, T., Burkley, E. ve Curtis, J. (2017). Becoming part of me: Examining when objects, thoughts, goals, and people become fused with the self-concept. *Social and Personality Psychology Compass*, 12(1), 1-15. doi: 10.1111/spc3.12369
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. London: Sage.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-26. doi: 10.9707/2307-0919.1014
- Hogg, M. A. (1993). Group cohesiveness: A critical review and some new directions. *European Review of Social Psychology*, 4, 85-111. doi: 10.1080/14792779343000031
- Hogg, M. A. ve Hardie, E. A. (1991). Social attraction, personal attraction, and self-categorization: A field study. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 175-180. doi: 10.1177/014616729101700209
- İlkkaracan, P. (1998). *Doğu Anadolu'da kadın ve aile (Woman and family in East of Anatolia)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İmamoğlu, E. O. (1998). Individualism and collectivism in a model and scale of balanced differentiation and integration. *The Journal of Psychology*, 132, 95-105. doi: 10.1080/00223989809599268
- İmamoğlu, E. O. (2003). Individuation and relatedness: Not opposing but distinct and complementary. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 129, 367-402.
- İmamoğlu, E. O., Günaydın, G. ve Selçuk, E. (2011). Özgün benliğin yordayıcıları olarak kendileşme ve ilişkisellik: Cinsiyet ve kültürel yönelimlerin ötesinde. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 27-43.
- İmamoğlu, E. O. ve İmamoğlu, V. (1992). Life situations and attitudes of the Turkish elderly toward institutional living within a cross-cultural perspective. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 47(2), 102-108.
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (1999). 1970lerden 1990lara değerler: Üniversite düzeyinde gözlenen zaman, kuşak ve cinsiyet farklılıkları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 1-22.

- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130(4), 277-306.
- İmamoğlu, E. O. ve Kılıç, N. (1999). A social psychological comparison of the Turkish elderly residing at high or low quality institutions. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 231-242.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equations modeling with the SIMPLIS command language*. Chicago: Scientific Software International.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1984). Sex roles, value of children and fertility in Turkey. Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey* içinde (151-180). Bloomington: Indiana University Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. J. Berman (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Cross-cultural perspectives* içinde (135-200). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. ve İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *The Journal of Social Psychology*, 142(3), 333-351.
- Köker, S. (1991). *Comparison of the level of life satisfaction of normal adolescents and adolescents with problems*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Levine, M. ve Crowther, S. (2008). The responsive bystander: How social group membership and group size can encourage as well as inhibit bystander intervention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1429-1439. doi: 10.1037/a0012634
- Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56(3), 239-249. doi: 10.1037//0003-066X.56.3.239.
- Mayer, B., Trommsdorff, G., Kağıtçıbaşı, Ç. ve Mishra, R. C. (2012). Family models of independence/interdependence and their intergenerational similarity in Germany, Turkey, and India. *Family Science*, 3(1), 64-74. doi: 10.1080/19424620.2011.671503
- Merz, E. M. ve Huxhold, O. (2010). Well-being depends on social relationship characteristics: Comparing different types and providers of support to older adults. *Aging & Society*, 30(5), 843-857.
- Müftüler-Baç, M. (2012). Gender equality in Turkey. In Note for the European Parliament's Committee on Gender Equality. Directorate: General for International Policies. 10.08.2021 tarihinde <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201202/20120207ATT37506/20120207ATT37506EN.pdf>.
- Myers, D. G. (2000). The funds, friends, and faith of happy people. *American Psychologist*, 55(1), 56-67.
- Özdemir, F. ve Özkan, T. (2020). Birey-temelli ve grup-temelli süreçlerin kaynaşımı: Aşırı fedakar grup-yanlısı davranış sergileme eğilimini yordama. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 78-93. doi: 10.31828/tpy1301996120200413m000019
- Özdemir, F., Tekeş, B. ve Öner-Özkan, B. (2019). Birey düzeyinde görelî yoksunluk ve öznel esenlik arasındaki dolaylı ilişki. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34(84), 37-49. doi: 10.31828/tpd1300443320180811m000009
- Özkan, T. ve Lajunen T. (2005). Masculinity, femininity, and the Bem sex role inventory in Turkey. *Sex Roles*, 52(1), 103-110. doi: 10.1007/s11199-005-1197-4
- Peterson, C., Park, N. ve Seligman, M. E. P. (2005). Orientation to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 25-41.
- Proctor, C. (2014). Enhancing well-being in youth: Positive psychology interventions for education in Britain. M. J. Furlong, R. Gilman ve E. S. Huebner (Ed.), *Handbook of positive psychology in schools* (2. baskı) içinde (s. 416-432). New York: Routledge.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2002). Çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması [Ambivalent sexism inventory: A study of reliability and validity]. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 47-58.
- Sakallı-Uğurlu, N. ve Özdemir, F. (2017). Predicting attitudes toward the masculine structure of the military with Turkish identification and ambivalent sexism. *Sex Roles*, 76, 511-519. doi: 10.1007/s11199-016-0676-0
- Sakallı-Uğurlu, N., Türkoğlu, B. ve Kuzlak, A. (2018). How are women and men perceived? Structure of gender stereotypes in contemporary Turkey. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 6(13), 309-336. doi: 10.7816/nesne-06-13-04
- Sharma, S., Mukherjee, S., Kumar, A. ve Dillon, W. R. (2005). A simulation study to investigate the use of cutoff values for assessing model fit in covariance structure models. *Journal of Business Research*, 58(1), 935-943. doi: 10.1016/j.jbusres.2003.10.007
- Sunar, D. (1982). Female stereotypes in the United States and Turkey: An application of functional theory to perception in power relationships. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(4), 445-460. doi: 10.1177/0022002182013004004

- Swann, W. B. Jr., Gomez, A., Buhrmester, M. D., Rodriguez, L. L., Jimenez, J. ve Vazquez, A. (2014). Contemplating the ultimate sacrifice: Identity fusion channels pro-group affect, cognition, and moral decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(5), 713-727. doi: 10.1037/a0035809
- Swann, W. B. Jr., Gomez, A., Seyle, D. C., Morales, J. F. ve Huici, C. (2009). Identity fusion: The interplay of personal and social identities in extreme group behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 995-1011. doi: 10.1037/a0013668
- Swann, W. B. Jr., Jetten, J., Gomez, A., Whitehouse, H. ve Bastian, B. (2012). When group membership gets personal: A theory of identity fusion. *Psychological Review*, 119(3), 441-456. doi: 10.1037/a0028589
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York, NY: Blackwell.
- Wakefield, J. R. H., Sani, F., Madhok, V., Norbury, M., Dugard, P., ... Poggesi, F. (2017). The relationship between group identification and satisfaction with life in a cross-cultural community sample. *Journal of Happiness Studies*, 18, 785-807. doi: 10.1007/s10902-016-9735-z
- Wilson, R. S., Krueger, K. R., Arnold, S. E., Schneider, J. A., Kelly, J. F., ... Bennett, D. A. (2007). Loneliness and risk of alzheimer disease. *Archives of General Psychiatry*, 64, 234-240. doi: 10.1001/archpsyc.64.2.234

Ek Tablo 1. Açık Uçlu Kültürel Değer Soruları ve Türk Kültüründe Baskın Olarak Algılanan Olumlu ve Olumsuz Nitelikteki Değerlerin İfade Edilme Sıklığı

<i>Olumlu Değerler</i>	<i>n</i>	<i>Olumsuz Değerler</i>	<i>n</i>
-Misafirperverlik	228	-Cinsiyetçilik	233
-Yardıms severlik	226	-Erkek egemenliği	201
-Diğer insanlarla ilişkide olma	191	-Bağnazlık	122
-Ailevi bağlar	126	-Aşırı geleneksellik	86
-Sıcakkanlılık	101	-Tutuculuk	81
-Dayanışma	76	-Önyargı	78
-Milliyetçilik	68	-Cehalet	75
-Samimiyet	66	-Aşırı muhafazakârlık	64
-Saygı	60	-Aşırı milliyetçilik	46
-Hoşgörü	59	-Toplum baskısı	42
-Bağımsızlık	40	-Saldırganlık	40
-Merhamet	25	-Kayırmacılık	32
-Duyarlılık	23	-Etnik ayrımcılık	30
-Metanet	22	-Aile baskısı	27

Not. *n* = olumlu ya da olumsuz nitelikteki değeri belirten katılımcı sayısı. İfade edilme sıklığı 20 katılımcıdan az olan değerler tabloya eklenmemiştir. Toplam katılımcı sayısı = 364

Ek Tablo 2. Kültürel Değer Havuzu Maddeleri ve Betimleyici Bulgular

<i>Değer Listesi</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>	<i>Değer Listesi</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>
1. Ulusal bağımsızlık	5.92	1.42	22. Askeri özellikler (Asker-ulus)	6.02	.92
2. Misafirperverlik	6.39	.93	23. Toplulukçuluk	6.10	1.37
3. Geleneksellik	6.24	.90	24. Ataerkil değerler	6.31	.92
4. Demokrasi	4.04	1.72	25. Laiklik/Sekülerizm	4.18	1.54
5. Sorumluluk duygusu	4.07	1.64	26. Dürüstlük	4.15	1.52
6. Cahillik	4.93	1.58	27. Eşitlikçi değerler	3.39	1.60
7. Milliyetçilik	6.01	.94	28. Erkeğe atfedilen aktif ve birincil roller	6.21	1.05
8. Kadın ve erkeğe atfedilen farklı cinsiyet rolleri	6.20	1.35	29. Yaşlılara saygı	5.69	1.27
9. Muhafazakârlık	5.88	1.12	30. Dindarlık	5.86	1.10
10. Atatürkçülük (Kemalizm)	5.27	1.28	31. Güven	4.46	1.58
11. Tembellik	4.98	1.57	32. Bireycilik	3.76	1.68
12. Açık fikirlilik	3.30	1.56	33. İhmalcilik	5.01	1.51
13. Erkek egemenliği	6.20	1.11	34. Çalışkanlık	4.10	1.47
14. Saldırganlık	5.57	1.39	35. Hurafecilik	5.39	1.40
15. Diğer dini ya da etnik gruplara yönelik saygı	3.68	1.86	36. Bencillik	4.57	1.57
16. Ailevi değerler	6.27	1.01	37. Uyum	5.68	1.41
17. Vatanseverlik	6.01	.99	38. Hilekârlık	4.68	1.63
18. Namus	6.29	.97	39. Yardımseverlik	6.12	1.12
19. Cinsiyet eşitliği	2.93	1.77	40. İtaat	5.66	1.30
20. Bağınazlık	5.30	1.51	41. Sadakat	4.93	1.40
21. Ahlak	5.11	1.52	42. Kadına atfedilen pasif ve ikincil roller	6.26	1.50

Not. Katılımcılar “kesinlikle ilişkisiz” ve “tamamen ilişkili” arasında değişen 7li Likert ölçümünü kullanarak her bir değer Türk kültürüyle olan ilişkisini belirtmiştir. Yüksek ortalama skorları o değer Türk kültürüyle ilişkili algılandığını ifade etmektedir.

-Ortalama skoru 6 puanın üzerinde olan değerler, kalın yazı tipiyle gösterilmektedir.

Summary

Being Part of Society: Internalized Values and Cognitive Well-Being

Fatih Özdemir¹

Bursa Uludağ University

Researchers in the literature have frequently examined the positive relationship between being part of a social group and life satisfaction (cognitive well-being) using Social Identity Theory and the concept of in-group identification. This positive relationship is explained by the benefits of social group membership, such as making sense of social life, finding a purpose or fulfilling needs for security and social support (Cohen, 2004; Wakefield et al., 2017; Wilson et al., 2007). However, high levels of in-group identification also have been associated with negative psychological outcomes such as depersonalization (e.g., Hatvany, Burkley, & Curtis, 2017). Considering these different findings in the literature, the Identity Fusion Theory (e.g., Buhrmester et al., 2012; Gomez et al., 2011; Özdemir & Özkan, 2020; Swann et al., 2014), which is used to explain social group-based processes and differs from Social Identity Theory in that it suggests that individual-based and group-based identities can be simultaneously salient and interrelated, was tested as the main approach in this study. Accordingly, this study, which was conducted with university students who define their ethnic identity as Turkish, examines the possible positive relationship between identity fusion with Turkish identity and life satisfaction.

Studies in the literature mostly focus on the direct relationships between social group-based processes and life satisfaction via simple, multivariate or hierarchical regression analyses and do not provide sufficient information about the actual process, ignoring possible indirect relationships. This study tests the mediating role of internalized positive and negative prevalent values in Turkish culture, identified as “interrelational orientation” and “sexism” in the pilot study, using path analysis.

Another point is that significant gender-based differences in the variables tested in this study have been identified in previous studies. For example, studies in Turkey have shown that women have a collective per-

spective and a relational self and internalize relational values more than men (e.g., İmamoğlu, Günaydın, & Selçuk, 2011; İmamoğlu & Karakitapoğlu-Aygün, 1999; 2004). In addition, studies on sexism have shown that men have stronger hostile and benevolent sexist attitudes than women, or that both women and men may exhibit high levels of benevolent sexist attitudes (e.g., Sakallı-Uğurlu, 2002; Sakallı-Uğurlu & Özdemir, 2017). In particular, the findings that benevolent sexism may not differ by gender can be explained by women’s low level of awareness of gender issues. In order to support the validity and reliability of the measurement tools and findings in this study, gender-based differences and their consistency with the literature findings were tested. Considering the findings of the literature, the hypotheses tested in this study are listed as follows:

Hypothesis 1. There will be significant gender-based differences on variables of life satisfaction, identity fusion with Turkish society, interrelational orientation, hostile sexism, and benevolent sexism. More specifically, compared to men, women will have more positive cognitive evaluations of their own lives, stronger identity fusion with Turkish society, and higher interrelational orientation to be in contact with other people. In addition, men will have stronger hostile sexist and benevolent sexist attitudes than women.

Hypothesis 2. Identity fusion with Turkish identity will increase the internalization of positive and negative prevalent values in Turkish culture (interrelational orientation and sexism, respectively) which in turn support life satisfaction. More precisely, people with higher scores on identity fusion with Turkish society will have a greater tendency to be in contact with other people and have stronger hostile sexist and benevolent sexist attitudes, and in this case, their cognitive well-being which includes cognitive evaluations for their own lives will be at higher levels.

Pilot Study Method

Participants

A total of 364 undergraduate students who identified their ethnic identity as Turkish participated in the study. There were 257 females (70.6%) and 107 males (29.4%). The ages of the participants ranged between 18 and 33, with a mean age of 22.24 ($SD = 2.80$).

Measures

Open-Ended Cultural Value Questions. Two open-ended questions were developed in the study to identify positive and negative prevalent values in Turkish culture. These questions are "In your opinion, what are the positive prevalent values in Turkish culture?" and "In your opinion, what are the negative prevalent values in Turkish culture?"

Cultural Value Pool. A cultural value pool of 42 values was used to determine the extent to which the tested values were perceived to be related to Turkish culture. Participants stated the relationship between each value and Turkish culture using a 7-point Likert scale. Higher scores indicate that the value is perceived as related to Turkish culture.

Procedure

After the approval by Middle East Technical University (METU) Ethics Committee, research data were collected online using *QUALTRICS* software. It took an average of 20 minutes to complete the measurement inventory, and for their contribution students received bonus points to be added to their final grades.

Results

The participants were asked what the positive and negative prevalent values in Turkish culture were with open-ended cultural value questions. Hospitality ($n = 228$), helpfulness ($n = 226$) and being in contact (related) with other people ($n = 191$) were found to be the most frequently specified positive values, whereas sexism ($n = 233$), male-domination ($n = 201$), and zealotry / narrow mindedness ($n = 122$) were the most frequently expressed negative values in the sample of 364 participant. Positive and negative values and their frequency of expression are presented in Appendix Table 1.

In order to determine whether a meaningful grouping of values was possible, 42 values in the cultural value pool were tested using exploratory factor analysis. Analysis findings suggested a 2-factor structure; $KMO = .92$, $\chi^2(861) = 7127.62$, $p < .001$. When the 19 values, loaded to the first factor, were examined, it was noticed

that there were similar values stated to be negative by the participants in the open-ended cultural value questions. Therefore, the first factor was named "Negative values". In this factor, which explained 26.97% of the variance with .82 internal consistency reliability, patriarchal values (.75), attributed active and primary roles to man (.75), male-domination (.74), attributed passive and secondary roles to woman (.71), conservatism (.70), zealotry / narrow mindedness (.67), superstitious beliefs (.66), and aggression (.65) were the values with the highest item loading scores, respectively. Secondly, it was found that the 23 values, loaded to the second factor, mostly consisted of the values stated to be positive in open-ended cultural values questions, therefore this factor was called as "Positive values". In the second factor, which explained 12.36% of the variance with .91 internal consistency reliability, respect to older people (.71), familial ties (.68), helpfulness (.67), morality (.66), trust (.65), loyalty (.64), honesty (.61), and harmony (.60) were the values with the highest item loading scores, respectively. Cultural value pool items and their mean and standard deviation scores are presented in Appendix Table 2.

As emphasized before, the pilot study was conducted to determine positive and negative prevalent values in Turkish culture which would mediate the relationship between identity fusion with Turkish society and life satisfaction in the main study. Accordingly, (i) the frequency of expression of the values stated in open-ended cultural value questions, (ii) mean and standard deviation scores of tested values in cultural value pool, and (iii) loading scores to "positive values" and "negative values" factors were considered. The positive and negative prevalent values in Turkish culture that were expressed most frequently by participants and had the highest mean and item loading scores were determined as "interrelational orientation" and "sexism", respectively.

Main Study Method

Participants

Since the values determined in the pilot study will be tested in the main study, the consistency between the samples of the two studies was taken into consideration and 433 undergraduate students who identified their ethnic identity as Turkish participated in this study. There were 290 females (67%) and 143 males (33%). The ages of the participants ranged between 18 and 31, with a mean age of 21.56 ($SD = 2.46$). The extent to which "relational" and "patriarchal" values are perceived to be related to Turkish culture was asked to the participants using 7-point Likert type and single-item scales ranging from "strongly not related" to "strongly related". The mean scores for these variables

were 5.58 ($SD = 1.27$) and 5.01 ($SD = 1.97$), respectively in the sample of female participants; while the mean scores for males were 4.83 ($SD = 1.66$) and 4.71 ($SD = 1.81$).

Measures

Satisfaction with Life Scale. The 5-item scale was developed by Diener, Emmons, Larsen, and Griffin (1985; $\alpha = .87$) to measure the individual differences in cognitive evaluations of one's life and adapted into Turkish by Köker (1991; $\alpha = .89$). In this study ($\alpha = .95$), higher scores indicate the cognitive evaluations of individual about own life as positive, and the level of life satisfaction is higher.

Identity Fusion Scale. The 7-item scale developed by Gomez et al. (2011; $\alpha = .83$) and adapted into Turkish by Özdemir and Özkan (2020; $\alpha = .92$) was used to test an individual's identity fusion with a social group. In this study ($\alpha = .89$), higher scores indicate a high level of identity fusion with Turkish society.

Balanced Integration-Differentiation Scale. The 29-item scale, developed by İmamoğlu (1998; 2003) in the Turkish sample, includes two sub-factors namely, interrelational orientation (16-item; $\alpha = .80$) and self-developmental orientation (13-item; $\alpha = .74$). In this study ($\alpha = .89$), interrelational orientation sub-factor was used to test the participant's tendency to be in contact (related) with other people, and higher scores indicate a stronger interrelational orientation.

Ambivalent Sexism Inventory. In order to measure the negative attitudes towards women and the supportive approach towards traditional gender roles, the 22-item scale was developed by Glick and Fiske (1996) with two sub-factors namely, hostile sexism (11-item; $\alpha = .80$) and benevolent sexism (11-item; $\alpha = .73$). The scale was adapted into Turkish by Sakallı-Uğurlu (2002) ($\alpha = .87$, $\alpha = .78$, respectively). In this study ($\alpha = .94$, $\alpha = .92$, respectively), higher scores show stronger hostile-sexist and benevolent-sexist attitudes.

Procedure

After the approval by METU Ethics Committee, the research was announced in non-departmental elective courses opened in the psychology department of METU for students who studying other undergraduate programs. The research data were collected through *QUALTRICS* software. Participants completed the measurement inventory in approximately 35 minutes, and received bonus points to be added to their final grades.

Results

Preliminary Analyses

Multivariate analysis of variance with bootstrap

technique (5000 resampling) was performed to test gender-based group differences (*Hypothesis 1*) and it was found that gender had a significant overall effect ($F(7, 425) = 15.23, p < .001, \eta^2 = .20$). Significant gender-based group differences were found in life satisfaction ($F(1, 431) = 19.19, p < .001, \eta^2 = .04$), interrelational orientation ($F(1, 431) = 8.51, p < .01, \eta^2 = .02$), benevolent sexism ($F(1, 431) = 14.26, p < .001, \eta^2 = .03$), hostile sexism ($F(1, 431) = 60.87, p < .001, \eta^2 = .12$), and the perceived importance of relational values in Turkish culture ($F(1, 431) = 27.45, p < .001, \eta^2 = .06$). According to these findings, which are consistent with the first hypothesis, compared to men, women's cognitive evaluations for their own lives were more positive, and their interrelational orientations to be in contact with other people were higher. In addition, compared to women, men had stronger hostile sexist and benevolent sexist attitudes.

Considering the other preliminary findings, life satisfaction was positively related to identity fusion with Turkish society, interrelational orientation, and benevolent sexism in both female and male participant samples. Moreover, identity fusion with Turkish society had positive relationships with the variables of interrelational orientation, benevolent sexism, and hostile sexism. Preliminary findings in both samples are presented in Table 1.

Mediational Model Testing

The proposed mediational model (*Hypothesis 2*) was tested with path analysis using LISREL 9.10 program. As indicated in Figure 1, the internalization of positive and negative prevalent values in Turkish culture (interrelational orientation and sexism, respectively) fully mediated the relationship between identity fusion with Turkish society and life satisfaction ($B = .15; SH = .03; t = 5.96$). According to this finding, which is consistent with the second hypothesis, people with higher identity fusion with Turkish society had stronger interrelational orientation and benevolent sexist attitudes which in turn supported the individual's life satisfaction. Also, identity fusion with Turkish society positively predicted hostile sexist attitudes, but the relationship between hostile sexism and life satisfaction was not significant. The proposed mediational model indicated a good fit into the data; $\chi^2(2, n = 433) = 4.04, p = .133, \chi^2/df = 2.02, GFI = .99, AGFI = .97, NFI = .99, CFI = .99, RMSEA = .05, \%90 GA [.00, .118]$ and explained 24% of variance on life satisfaction variable.

Discussion

This study, which was conducted with participants who identified their ethnic identity as Turkish, examines

the relationship between identity fusion with Turkish society and life satisfaction (cognitive well-being) based on the Identity Fusion Theory; and tests the mediating role of internalized positive and negative prevalent values in Turkish culture. The expected gender-based group differences (*Hypothesis 1*) and the proposed mediational model (*Hypothesis 2*) were supported by research findings.

Depending on the data collected in the pilot study using “open-ended cultural value questions” and “cultural value pool” measures and tested with frequency, mean and exploratory factor analyses, “interrelational orientation” and “sexism” were perceived by the participants as positive and negative prevalent values in Turkish culture. Previously conducted studies indicated that interrelational orientation and relational values (e.g., Hofstede, 2001; 2011; İmamoğlu & İmamoğlu, 1992; Kağıtçıbaşı, 1984; 1990; Karakitapoğlu-Aygün & İmamoğlu, 2002) and sexism and patriarchal values (e.g., Glick, Sakallı-Uğurlu, Ferreira, & DeSouza, 2002; İlkaracan, 1998; Sakallı-Uğurlu & Özdemir, 2017; Sakallı-Uğurlu, Türkoğlu, & Kuzlak, 2018) are the main values in Turkish culture. Thus, it can be stated that the determined values in the pilot study and the findings in the literature are consistent.

Gender-based group differences were tested and compared with the findings in the literature in order to support the judgment regarding the validity and reliability of the measurement tools and the findings obtained. Compared to men, women’s cognitive evaluations for their own lives were found to be more positive, and their interrelational orientations to be stronger. These findings are supported by previous studies which highlight the women’s relational self (e.g., İmamoğlu, Günaydın, & Selçuk, 2011; İmamoğlu & Karakitapoğlu-Aygün, 1999; 2004). On the other hand, men indicated stronger hostile sexist and benevolent sexist attitudes than women, and these are consistent with previous studies, conducted with university students (e.g., Glick & Fiske, 1996; Özkan & Lajunen, 2005; Sakallı-Uğurlu, 2002). The verified hypothesis 1 and supportive literature findings on gender-based group differences support the reliability and validity of the research.

According to the path analysis confirming hypothesis 2, as identity fusion with Turkish society increased, the tendency to be in contact (related) with other people and benevolent sexist attitudes strengthened and this situation supported the life satisfaction (cognitive well-being). The mediational model has indicated that when people perceive themselves as part of society, the internalized prevalent cultural values positively support individuals’ cognitive appraisals of their lives, even when the value is negative. This may be explained by the bene-

fits of identity fusion with a social group and internalized positive or negative prevalent social group-based values, such as making sense of social life or satisfying security and social support needs (e.g., Cohen, 2004; Gomez et al., 2017; Swann et al., 2009; Wakefield et al., 2017; Wilson et al., 2007). However, no significant relationship was found between hostile sexism and life satisfaction although identity fusion with Turkish identity positively predicted hostile sexism in the mediational model. The insignificant association between hostile sexism and life satisfaction may bring to mind that researchers should not only focus on the positive or negative nature of the values, but also pay attention to their perceived severity. Due to the high educational level of the participants, they may have a high level of awareness of the negative effects of hostile sexism in society, and this may explain the insignificant finding. Therefore, the perceived severity of positive or negative values should be considered by future studies.

It is useful to specify the limitations of the research. First, data of the pilot study and the main study were collected with the participation of undergraduate students, and the research findings reflected the responses of educated individuals. In order to generalize the research findings, future studies should include samples other than university students. For example, the relationship between hostile sexism and life satisfaction may be significant in data that includes participants with low levels of education and low awareness of gender issues, as expected. Another limitation of the study is that the proposed relationships and the mediational model were tested with only two values. In order to generalize the findings, future studies should test the proposed relationships with other positive or negative prevalent values in Turkish culture such as nationalism, religiosity, conservatism, patriotism, national independency, and right-wing or left-wing socio-political orientations. Lastly, due to the correlational nature of the pilot and the main studies, readers should avoid making any causal judgments about the relationships between the variables tested.

Otobiyografik Bellek İşlevleri ile Gelecek Zaman Algısı Arasındaki İlişkide Zaman Yöneliminin Aracı Rolü

Nurhan Er¹
Ankara Üniversitesi

Fatma Yaşın-Tekizoğlu²
Ankara Medipol Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin hem doğrudan hem de aracı etkisinin incelenmesidir. Çalışmanın örneklemini 803 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Otobiyografik Bellek İşlevleri Ölçeği, Zimbardo Zaman Perspektifi Envanteri ve Gelecek Zaman Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Otobiyografik bellek işlevleri ve gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan model yol analiziyle sınanmıştır. Analiz sonuçları otobiyografik bellek işlevleri ve gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisine işaret etmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, ilgili alanyazın temelinde tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Otobiyografik bellek, otobiyografik bellek işlevleri, zaman yönelimi, gelecek zaman algısı

Abstract

The main purpose of this study is to investigate the mediator role of time perspective on the relation between functions of autobiographical memory and future time perception. The sample included 803 people. The material set included Functions of Autobiographical Memory Scale, Zimbardo's Time Perspective Inventory, and Future Time Perspective Scale. A model that was created in order to examine the mediator role of time perspective (TP) on the relation between functions of autobiographical memory (FAM), and future time perception (FTP) was tested by path analysis. Results indicated that there is a mediating effect of TP on the relationship between FAM and FTP. The findings of the study were discussed on the basis of relevant literature.

Keywords: Autobiographical memory, functions of autobiographical memory, time perspective, future time perception

Yazar notu: Bu çalışma, TÜBİTAK-1002 Hızlı Destek Programı kapsamında desteklenen araştırma projesinin bir bölümünü içermektedir (Proje No: 114K578).

Yazışma Adresi: ¹Prof. Dr. Nurhan Er, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 06100 Sıhhiye / Ankara, ner@ankara.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-7452-0549

²Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yaşın-Tekizoğlu, Ankara Medipol Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, 06050 Altındağ / Ankara, fatma.yasin@ankaramedipol.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-1113-0930

Gönderim Tarihi: 23.05.2019

Kabul Tarihi: 20.08.2021

Günlük yaşamda çoğu kez farkında olmaksızın ya da bilerek geriye dönüp geçmişini düşünme eğilimi sergileriz. Kişisel geçmiş yaşantılarımıza ve bu bağlamdaki otobiyografik anılarımıza dönme ihtiyaçlarımız farklılık gösterebilir. Bazıları eski bir fotoğrafın çağrıştırdıklarıyla zamanda zihinsel bir yolculuğa çıkarken, bazıları da hatalarından ders almak ya da pişmanlıklarıyla yüzleşmek için bu yolculuğu göze alabilir. Günlük yaşamda ‘geçmişe dönmek’ ya da ‘anıları yâd etmek’ olarak adlandırılan bu süreç, psikoloji alanında *otobiyografik bellek işlevleri* bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki doğrudan ilişkilerin ve zaman yönelimi aracılığıyla gözlenen dolaylı ilişkilerin incelenmesidir.

Otobiyografik bellek işlevleri, bireylerin geriye dönüp kişisel geçmiş yaşam olaylarını diğer bir ifadeyle otobiyografik anılarını düşünme nedenlerini inceleyen bir kavramdır. İşlevsel bir bakış açısı ekseninde, insanın neden diğer canlılardan farklı olarak kişisel yaşam deneyimlerini hatırlama eğiliminde olduğunu anlamaya odaklanır (Baddeley, 1988). Diğer taraftan otobiyografik anılar da yalnızca yaşam deneyimlerinin kaydını tutmakla kalmazlar aynı zamanda işlevseldirler (Conway, Singer ve Tagini, 2004; Mace, 2007; Robinson ve Swanson, 1990). Otobiyografik bellek, bir bireyin günlük yaşamın içinde hayatta kalması ve gelişmesi için gereken psiko-sosyal işlevlere hizmet eden bir sistemdir. (Bluck ve Liao, 2013). Alanyazın incelendiğinde otobiyografik belleğin iki (Robinson, 1992), üç (Bluck ve Alea, 2002) ya da sekiz temel işlevi (Webster, 2003) olduğunu öne süren çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar içinde benlik, sosyal ve yönlendirme olmak üzere üç temel işlev tanımlayan modelin en çok kabul gördüğü dikkati çekmektedir. (Bluck ve Alea, 2002). Bu işlevlerden ilki olan benlik işlevi; otobiyografik anıların daha fazla öz değerlendirmeye yapmaya, tutarlı bir kimlik duygusu geliştirmeye ve sürdürmeye hizmet etmesini içermektedir. Sosyal işlev otobiyografik anıların başkalarıyla ilişki kurmak ve bu ilişkileri sürdürmek amacıyla hizmet etmesini ifade etmektedir. Yönlendirme ise kişinin geçmiş yaşam olaylarından yola çıkarak bugünkü davranışların düzenlenmesini ve geleceğin planlanmasını ifade etmektedir (Bluck, Alea, Habermas ve Rubin, 2005; Bluck ve Alea, 2002; Hyman ve Faries, 1992; Leist, Ferring ve Flipp, 2010; Pillemer, 2003; Williams, Conway ve Cohen, 2008; Waters, 2014).

Bu çalışmada ise Er ve Yaşın (2016) tarafından öne sürülen otobiyografik belleğe ilişkin beş işlevli yapı temel alınmıştır: *Benlik, geçmişten ders alma, ipucu temelinde geçmişini hatırlama, duygu durum düzenleme ve geçmişle yüzleşme*. Söz konusu işlevler otobiyografik bellek ve kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarla (örn., Dritschel, Kao, Astell, Neufeind ve Lai, 2011; Han, Leichtman ve Wang, 1998; Nelson ve Fi-

vush, 2004; Sahin ve Mebert, 2013; Wang, 2001; Wang, 2011) da uyumludur. Bu işlevlerden ilki olan *benlik işlevi*; otobiyografik bellekte saklanan anıların bireylerin kendi biyografik kimlikleri hakkında bilgi edinmelerine (Bluck ve ark., 2005; McAdams, 2001) tutarlı bir benlik kavramı geliştirerek bu benliklerini korumalarına (Cohen, 1998; Conway, 2005; Olivares, 2010) hizmet etmektedir. Başka bir deyişle, otobiyografik bellek benlik işlevi aracılığıyla bireylerin tutarlı ve istikrarlı bir öz kimlik gelişimine yardımcı olmaktadır (Wilson ve Ross, 2003). *Geçmişten ders alma*, geçmiş deneyimlerden yola çıkarak şimdiki davranışların düzenlenmesini ve gelecek zamanın planlanmasını içermektedir (Baddeley, 1988; Bluck ve ark., 2005). Bunun yanı sıra, geçmişten ders alma olumsuz deneyimler dikkate alınarak bugünkü problemlerle de baş etmeyi, *ipucu temelinde geçmişini hatırlama* ise somut nesnelere, kişi için önemli bireyler ya da çağrışım yaratan yabancılar gibi hatırlatıcı ipuçları aracılığıyla bireylerin geçmişleri üzerinde düşünmesini ifade etmektedir (Er ve Yaşın, 2016). *Duygudurum düzenleme*, mevcut duygudurum olumsuzsa onu dengelemek, olumluysa da sürdürmek amacıyla otobiyografik anıların hatırlanmasına hizmet eder (Er ve Yaşın, 2016; Robinson, 1992). *Geçmişle yüzleşme*, geçmişte yaşanan olayların sorgulanması amacıyla otobiyografik anıların düşünülmesini içermektedir (Er ve Yaşın, 2016). Yazarlara göre, bu işlev geçmişten ders alma ile benzer görünmesine karşın hem olumlu hem de olumsuz olayları içeren kapsamlı bir boyut olması açısından geçmişten ders almadan farklılık göstermektedir.

Bireylerin gelecek amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için geçmiş yaşamlarını değerlendirmelerinin otobiyografik bellekleri aracılığıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Otobiyografik bellek yalnızca geçmişe giden bir zaman makinesi gibi görünse de aynı zamanda gelecek yaşam olayları için de bir yol göstericidir. Pillemer (2003) benliğe hizmet eden otobiyografik anıların aynı zamanda gelecek amaçların belirlenmesinde de etkin bir rol oynadığını ifade ederek otobiyografik belleğin geçmiş ile olduğu kadar gelecek ile de ilgili olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Addis ve Schacter (2008) de kişisel anılar üretme becerisinin, benliği geleceğe yansıtılma becerisiyle ilişkili olduğu görüşündedir. Ayrıca, geçmişe dönme ve olası geleceği düşünmeyi içeren *zihinsel zaman yolculuğu* çalışmaları da geçmişe ve geleceğe zihinsel seyahatin benzer mekanizmalarla işlediğini öne sürmektedir (D’Argembeau, 2012; Suddendorf ve Busby, 2005; Szpunar, 2010). Bu bilgiler ışığında, otobiyografik bellek işlevlerinin gelecek zaman algısını etkilemesi beklenmektedir. Diğer yandan, geçmişini hatırlama ve geleceği hayal etmeye ilişkin bazı çalışmalar, bu süreçlerde bireysel farklılıkların da etkili olduğunu ortaya koymaktadır (D’Argembeau ve Van der Linden, 2004; 2006).

Dolayısıyla kişilik özellikleriyle de ilişkili bir değişken olan; aynı zamanda insan ve zaman arasındaki ilişkiyi içeren zaman yöneliminin, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide aracı bir rolünün olması beklenmektedir. Bu bağlamda, aşağıda ilk olarak gelecek zaman algısı kavramına yer verilmiş ve sonrasında da zaman yönelimi kuramı açıklanmıştır.

Gelecek Zaman Algısı (Future Time Perception), bireyin yakın veya uzak geleceğinde ulaşmak istediği amaçların, şimdiki zamandaki eylemleri üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır (Lens, 1988; Lens ve Tsuzuki, 2005). Gelecek zaman algısı bireysel farklılıklar içermesi nedeniyle öznel bir yapıya sahiptir ve ilgili alanyazında farklı alt boyutlar temelinde incelenmektedir. Bu çalışmada gelecek zaman algısı, Husman ve Shell (1996; 2008) tarafından önerilen dört boyut temelinde ele alınmıştır: *Değer*, *bağlılık*, *genişlik* ve *hız*. *Değer*; yakın ya da uzak gelecekte ulaşılmak istenilen hedeflerin birey için önemini ifade etmektedir (De Volder ve Lens, 1982). Hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik erteleme davranışı, ona verilen değer arttıkça azalmaktadır (Schoenfelder ve Hantula, 2003; Trope ve Liberman, 2000). *Bağlılık*; bireyin şimdiki eylemleriyle gelecek hedefleri arasında ilişki kurması olarak tanımlanmaktadır (Shell ve Husman, 2001). Bu ilişki, gelecek zaman algısı güçlü olan bireyler için şimdiki eylemleri daha önemli bir hale getirir; çünkü bu eylemler hedefe ulaşmada araç olarak kabul edilmektedir. *Genişlik*; bireyin belirlediği gelecek hedeflerinin ne kadar uzak geleceğe yönelik olduğunu içeren gelecek zaman boyutudur (Daltrey and Langer, 1984). Bireylerin hedeflerine ulaşmak için belirledikleri zamansal uzaklık farklılık gösterir. Normal şartlarda bireyler genellikle yakın zamana yönelik hedefler belirleme eğilimindedirler ve bu hedefler onlar için daha fazla önem taşır. Buna karşın, kişinin zamana bakışı açısı genişledikçe, uzak zamana yönelik hedefler daha yakın olarak algılanmaya başlar ve bu hedeflerin kişi için önemi artar (Tucker, Vuchinich ve Rippens, 2002). *Hız*; bireyin, zamanın geçme hızına yönelik algısı olarak tanımlanmaktadır (Gjesme, 1979; Husman ve Shell, 1996; 2008). Gelecek zaman algısı düşük olan bireyler, zamanın hızla üzerlerine doğru geldiğini düşünürler ve bu nedenle gelecek hedeflerini yönetme ya da geleceğe yönelik planlar yapma hususunda başarılı olamazlar. Diğer taraftan, gelecek zaman algısı yüksek bireyler, hedeflerine ulaşmak için yeterli zamanları olduğunu düşünerek, planlarına uygun bir şekilde adım adım ilerlerler (Shell ve Husman, 2001).

İlgili alanyazında, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar daha çok gelecek olayların imgelemesine odaklanmasına karşın, bu çalışmalar geçmiş ve geleceğe yönelik değerlendirmelerin benzer bilişsel mekanizmalarla işle-

diğini göstererek, diğer çalışmalar için de yol gösterici olmuştur (D'Argembeau, 2012; Suddendorf ve Busby, 2005; Szpunar, 2010).

İnsan ve zaman arasındaki ilişkiyi bireysel farklılıklar bağlamında ele alan zaman yönelimi kuramı (Time Perspective Theory), geçmiş deneyimlerin ve geleceğe yönelik değerlendirmelerin bireylerin şu anki duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki etkisini açıklamak amacıyla ileri sürülmüştür (Zimbardo ve Boyd, 1999). Bu bağlamda, zaman yönelimi geçmiş/olumlu (past/positive), geçmiş/olumsuz (past/negative), şimdi/hazcı (present/hedonistic), şimdi/kaderci (present/fatalistic) ve gelecek (future) olmak üzere beş boyutta incelenmektedir. *Geçmiş/olumsuz zaman yönelimi* baskın bireyler, geçmişte yaşadıkları ya da yaşadıklarına inandıkları olumsuz olayların etkisiyle hareket ederler (Zimbardo ve Boyd, 1999; 2009). *Geçmiş/olumlu zaman yönelimli* bireyler, geçmiş yaşam olaylarını olumlu yönde hatırlama eğilimindedirler. Bu eğilim, olumlu geçmiş deneyimlerin hatırlanmasının yanı sıra, olumsuz yaşantıların olumlu yeniden yapılandırılmasından da kaynaklanabilir (Zimbardo ve Boyd, 1999; 2009). *Şimdi/hazcı zaman yönelimli bireyler*; yaşamlarını "haz alma" temelinde sürdürme eğiliminde oldukları için sıkıntı ve acı verici olaylardan kaçınarak mutluluk verici olaylara odaklanırlar. Geleceğe yatırım yapmak yerine anı yaşamayı tercih ederler (Zimbardo, Keough ve Boyd, 1997). Geçmiş deneyimlerin ya da gelecek hedeflerin bu bireylerin davranışları, karar alma süreçleri ya da davranışları üzerindeki etkisi yok denilecek kadar azdır (Zimbardo ve Boyd, 2009). *Şimdi/kaderci zaman yönelimli* bireyler ise yaşamlarının kontrolünün kendi ellerinde olmadığına inanırlar (Zimbardo ve Boyd, 1999). Şansa ve kadere inanma eğilimleri çok yüksek olduğu için davranışlarının sonuçlarını genellikle bir yaratıcı ya da otorite figürü gibi dışsal etmenlere atfederler. Bu inançları nedeniyle de geleceğe yatırım yapmaktan kaçınırlar (Horstmanshof ve Zimitat, 2007). *Gelecek zaman yönelimli* bireyler, içinde buldukları zamanı gelecek hedeflerine ulaşmada bir basamak olarak kullanma eğilimindedirler. Şu anki yaşamlarına, geleceğe dair beklentileri, umutları, inançları ve istekleri doğrultusunda yön vermeyi tercih ederler (Zimbardo ve Boyd, 2009). Gelecek planlarını tam ve eksiksiz şekilde gerçekleştirmek istemeleri nedeniyle, stresli durumlarda oldukça kontrollü davranırlar (Wills, Sandy ve Yaeger, 2001), problem çözme becerileri oldukça gelişmiş olup (Boniwell ve Zimbardo, 2004; Petloska ve Earl, 2009; Simons, Vansteenkiste, Lens ve Lacante, 2004), akademik ve iş yaşamlarında da oldukça başarılıdırlar (Boniwell ve Zimbardo 2004; Horstmanshof ve Zimitat, 2007).

İlgili alayazın incelendiğinde, otobiyografik bellek ve zaman yönelimi kuramı arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır (örn., Ely ve Mer-

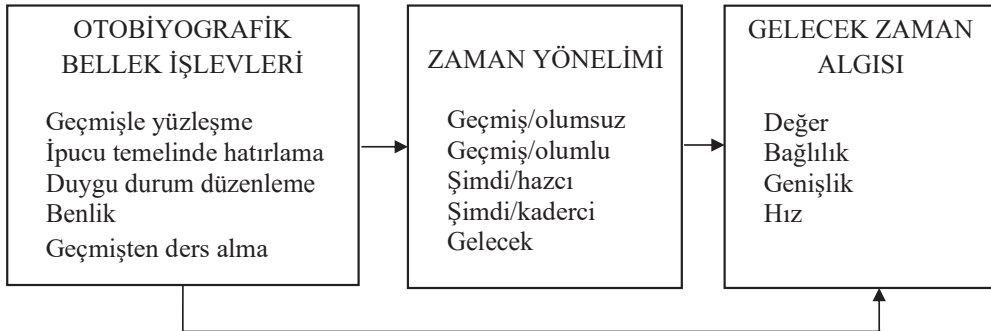

curio, 2011). Bu çalışmalar daha çok otobiyografik bellek ve gelecek zaman yönelimi arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymuştur (Addis and Schacter, 2008). Gelecek zaman algısı ile ilgili çalışmalar ise bağlılık, değer ve hız boyutlarının, şu anki zamanın gelecek olaylar için düzenlemesiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Avcı, 2008). Dolayısıyla bu çalışmada geçmişin geleceği düzenlemek için kullanılmasına hizmet eden geçmişten ders alma işlevinin gelecek zaman yönelimi aracılığıyla bağlılık, değer ve hız boyutlarını yordaması beklenmektedir. Er ve Yaşın'a (2016) göre; ipucu temelinde geçmiş hatırlama işlevi, bireylerin kendiliğinden değil başka uyaranlar eşliğinde geçmişe döndüklerini öne sürmektedir. Dolayısıyla, bu işlevin geçmişe dönme-yi şimdiki zaman uyaranları üzerinden açıkladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, ipucu temelinde geçmiş hatırlamanın şimdiki zaman ile daha çok ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan, şimdi/kadereci yönelimliler yaşamlarının kontrolünün kendi ellerinde olmadığına inandıkları (Zimbardo ve Boyd, 1999) için ipucu temelinde geçmiş hatırlama ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide şimdi/hazcı yönelimin aracı etkisi olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, şimdi/hazcı zaman yönelimi yalnızca ana odaklanmayı ve geleceğe yatırım yapmaktan kaçınmayı (Horstmanshof ve Zimitat, 2007) içerdiği için gelecek zaman algısının bağlılık ve değer boyutlarını negatif yönde yordaması mümkündür. Bunun yanı sıra, duyuşal ve duygusal açıdan zengin ipuçlarının varyasyonlar teması etrafında birbirleriyle ilişkili olan olumlu deneyimlerin anımsanmasını tetikleyebileceği düşünüldüğünde (Tomkins, 1979; akt., Ely ve Mercurio, 2011), geçmişteki olumlu olaylara odaklanmayı içeren (Zimbardo ve Boyd, 1999) geçmiş/olumlu zaman yöneliminin ipucu temelinde geçmiş

düşünme ile bağlılık arasındaki ilişkide aracı etkisinin olacağı düşünülmektedir. Geçmişle yüzleşme daha çok geçmişteki olumsuz duygulara odaklanmayı (Er ve Yaşın, 2016) içerdiği için bu eğilimlerin geçmiş/olumsuz zaman yönelimi ile pozitif yönde ilişkili olması beklenmektedir. Geçmiş olumsuz zaman yöneliminin gelecek hedeflere verilen değer ve bağlılık ile pozitif yönde ilişkilerinin olduğu (Ely ve Mercurio, 2011) da düşünüldüğünde, geçmiş/olumsuz zaman yöneliminin geçmişle yüzleşme ile gelecek zaman algısının bağlılık ve değer boyutları arasındaki ilişkide aracı bir etkisinin olması beklenmektedir.

Bu bölüme kadar anlatılanlar doğrultusunda, bireylerin geçmiş düşünme nedenlerindeki farklılıkların gelecek zaman algılarını etkileyeceği düşünülmektedir. Ayrıca, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide, zaman yöneliminin aracı rolünün olması beklenmektedir. Çalışmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan temel hipotezler aşağıda kısaca özetlenmiştir (bkz. Şekil 1):

- 1) Geçmişten ders almanın, gelecek zaman yönelimi aracılığıyla, gelecek zaman algısının bağlılık, değer ve hız boyutlarını pozitif yönde yordaması beklenmektedir.
- 2) İpucu temelinde geçmiş hatırlamanın, şimdi/hazcı zaman yönelimi aracılığıyla, gelecek zaman algısının bağlılık ve değer boyutlarını negatif yönde yordaması beklenmektedir.
- 3) İpucu temelinde geçmiş hatırlamanın, geçmiş/olumlu zaman yönelimi aracılığıyla, gelecek zaman algısının bağlılık boyutunu pozitif yönde yordaması beklenmektedir.
- 4) Geçmişle yüzleşmenin, geçmiş/olumsuz zaman yönelimi aracılığıyla, gelecek zaman algısının değer ve bağlılık boyutlarını pozitif yönde yordaması beklenmektedir.

Şekil 1. Otobiyografik Bellek İşlevleri, Zaman Yönelimi Ve Gelecek Zaman Algısı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi İçin Önerilen Aracı Model

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmaya, 529 (%65.90) kadın, 273 (%34.00) erkek olmak üzere 803 kişiden yüz yüze veri toplanmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 31.10'dur ($s = 15.05$). Araştırma örneklemini büyük oranda (%79.60) üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Üniversite öğrencisi olmayan katılımcıların 43'ü (%5.40) ilköğretim mezunu, 65'i (%8.10) lise mezunu ve 33'ü (%4.10) lisansüstü öğrencisidir. Bu katılımcıların 21'i ise herhangi bir eğitim almamış olup yalnızca okuma-yazma bilmektedir.

Veri toplama araçları

Otobiyografik Bellek İşlevleri Ölçeği (OBİÖ). Bu çalışmada, bireylerin otobiyografik anılarını düşünme nedenlerini incelemek amacıyla, Er ve Yaşın (2016) tarafından geliştirilen OBİÖ kullanılmıştır. OBİÖ, toplam 41 maddeden oluşan 5'li Likert tipinde (1 = Benim için hiç uygun değil) ve 5 = Benim için tamamen uygun) bir ölçme aracıdır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin beş faktörden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır: Geçmişle yüzleşme, ipucu temelinde hatırlama, duygudurum düzenleme, benlik ve geçmişten ders alma. Her bir alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayıları ise geçmişle yüzleşme için .82, ipucu temelinde geçmiş hatırlama için .84, benlik için .83, duygu durum düzenleme için .79 ve geçmişten ders alma için .82 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen iç tutarlılık katsayıları ise geçmişle yüzleşme için .82, ipucu temelinde geçmiş hatırlama için .83, benlik için .80, duygudurum düzenleme için .78 ve geçmişten ders alma için .80'dir.

Zimbarbo Zaman Perspektifi Envanteri (ZZPE). Bu çalışmada, bireylerin zaman yönelimlerini ölçmek amacıyla, Zimbarbo ve Boyd (1999) tarafından geliştirilen ZZPE kullanılmıştır. Toplam 56 maddeden oluşan beşli Likert tipi (1 = Benim için hiç doğru değil, 5 = Benim için çok doğru) bir ölçme aracı olan ZZPE, geçmiş/olumlu, geçmiş/olumsuz, şimdi/hazcı, şimdi/kaderci ve gelecek üzere beş alt boyut içermektedir. Özgün ölçeğin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .80, .82, .79, .74 ve .77 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen iç tutarlılık katsayıları ise geçmiş/olumlu için .54, geçmiş/olumsuz .79, şimdi/hazcı için .77, şimdi/kaderci için .68 ve gelecek için .68 olarak bulunmuştur.

Gelecek Zaman Algısı Ölçeği (GZAÖ). Bireylerin gelecek zaman algılarını ölçmek amacıyla, Husman ve Shell (1996) tarafından geliştirilen GZAÖ kullanılmıştır. Katılımcılardan her bir ifadenin kendileri için uygunluk derecesini 5'li likert tipi bir ölçeklendirme (1 = Tamamen katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum) üzerinde belirtmeleri istenmektedir. Toplam 27 maddeden oluşan GZAÖ, değer, genişlik, bağlılık ve hız olmak üzere dört

alt boyut içermektedir. Ölçeğin cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları bağlılık için .82, değer için .72, genişlik için .74, hız için .72'dir. Bu çalışmadan elde edilen iç tutarlılık katsayıları ise, bağlılık için .83, değer için .70, hız için .65 ve genişlik için .10 olarak bulunmuştur. Genişlik alt boyutunun bu çalışmadan elde edilen iç tutarlılık katsayısı çok düşük olduğu için bu boyutun analizlerden çıkarılmasına karar verilmiştir.

İşlem

Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'ndan araştırma izni alındıktan sonra ölçeklere (sırasıyla Gelecek Zaman Algısı Ölçeği, Zimbarbo Zaman Perspektifi Envanteri ve Otobiyografik Bellek İşlevleri Ölçeği) yönerge ve bilgilendirilmiş onam formu eklenerek oluşturulan ölçek bantaryası tüm katılımcılara aynı sırada olacak şekilde yüz yüze uygulanmıştır. Bu standart uygulama, katılımcıları araştırmanın amacına duyarlı hale getirmemek adına özellikle tercih edilmiştir. Ölçekler tersine bir sıralama ile sunulursa, katılımcıların araştırmanın amacını tahmin etme girişimleri doğrultusunda cevaplarını tutarlılaştırma eğiliminde olabilecekleri dikkate alınmıştır. Üniversite örnekleminde yer alan katılımcılara ölçekler öğrenim gördükleri üniversitelerde gruplar halinde verilmiştir. Diğer katılımcılara ise proje yürütücüsü ve araştırmacının kişisel temasları aracılığıyla ulaşılmıştır. Ölçeklerin uygulanma süresi yaklaşık 20-30 dakikadır.

İstatistiksel Analizler

Her bir ölçekteki maddelerin yarısından fazlasını boş bırakan katılımcılar veri setinden çıkarıldıktan sonra veri seti normallik sayıtları açısından incelenmiş ve skewness-kurtosis değerlerinin kabul edilebilir değer aralığında olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, histogram ve Q plot grafik incelemeleri de verinin normal dağıldığını göstermiştir (Field, 2013). Veri setinin sayıtları karşıladığı gözlendikten sonra ilk olarak araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin hesaplanması amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2001). İkinci olarak otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisinin incelenmesi amacıyla yol (path) analizi kullanılmıştır. Yol analizi sonucunda elde edilen son modelde yer alan aracı etkilerin anlamlılık düzeylerinin incelenmesi amacıyla bootstrap yöntemi kullanılarak güven aralıkları hesaplanmıştır (Shrout ve Bolger, 2002)

Bulgular

Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Otobiyografik bellek işlevleri, zaman yönelimi ve gelecek zaman algısı arasındaki korelasyon değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar***

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Geçmişle Yüzleşme	1												
2.İpucu Temelinde Hatırlama	.53**	1											
3.Duygudurum düzenleme	.50**	.52**	1										
4.Benlik	.51**	.50**	.43**	1									
5.Geçmişten Ders Alma	.67**	.59**	.53**	.60**	1								
6.Geçmiş/Olumsuz	.46**	.22**	.13**	.28**	.36**	1							
7.Şimdi/Hazcı	.18**	.21**	.20**	.15**	.16**	.02	1						
8.Gelecek	.15**	.24**	.19**	.22**	.27**	.14**	-.04	1					
9.Geçmiş/Olumlu	.20**	.39**	.40**	.25**	.30**	.04	.22**	.34**	1				
10.Şimdi/Kaderci	.26**	.06	.09**	.02	.09*	.34**	.09**	-.15**	-.02	1			
11.Bağlılık	.05	.11**	.05	.13**	.13**	.10**	-.10**	.47**	.28**	-.15**	1		
12.Değer	.24**	.17**	.18**	.17**	.28**	.28**	-.14**	.32**	.17**	-.01	.29**	1	
13.Hız	-.14**	-.07	-.06	-.05	-.10**	-.09**	-.11**	.22**	-.02	-.20**	.20**	.03	1

Not. *p.05, **p.01, ***GZÖ'nin genişlik alt boyutu iç tutarlık katsayısı düşük olduğu için analizlere dahil edilmemiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, otobiyografik bellek işlevleri ve zaman yönelimi arasındaki anlamlı korelasyonlar .09 ile .46 arasında, gelecek zaman algısı arasındaki anlamlı korelasyonlar ise -.14 ile .28 arasında değişmektedir. Zaman yönelimi ve gelecek zaman algısı arasındaki anlamlı ilişkilerin ise -.20 ile .47 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Otobiyografik Bellek İşlevleri ile Gelecek Zaman Algısı Arasındaki İlişkide Zaman Yöneliminin Aracı Etkisi

Otobiyografik bellek işlevlerinin gelecek zaman algısı üzerindeki hem doğrudan hem de zaman yönelimi aracılığıyla dolaylı etkilerinin incelenmesi amacıyla bir model oluşturulmuş ve bu model yol (path) analiziyile test edilmiştir. Bu modele yaş değişkeni de bağımsız değişken olarak eklenilmiş, böylece etkisi kontrol edilmeye çalışılmıştır. Analiz kovaryans matrisi temelinde yürütülmüş ve maximum likelihood estimation method kullanılmıştır. Modele yalnızca aralarında anlamlı korelasyon ilişkisi olan değişkenler dahil edilmiştir. Önerilen modelin veri ile ne oranda uyum gösterdiğinin belirlenmesi amacıyla çeşitli uyum ölçütleri kullanılmıştır. Buna göre, ki-kare/sd (chi-square/degrees of freedom) oranının 3’ten küçük, RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation-Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü) değerinin .08’ten küçük, CFI (Comparative Fit Index-Karşılaştırmalı Uyum İndeksi), GFI (Goodness of Fit Index-Uyum İyiliği İndeksi) ve AGFI (Adjustment Goodness of Fit Index-Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi) değerlerinin .90 ve üzerinde olması iyi/mükemmel uyum ölçütleri olarak belirlenmiştir (Byrne, 2001; Kline, 2005; Sümer, 2000).

Yol analizi sonucunda ilk olarak gözlenen anlamlı olmayan ilişkiler çıkarıldıktan sonra model yeniden test edilmiştir. Bu analiz sonucuna göre, diğer değerler beklenen düzeyde olmasına karşın ($X^2 (34, N = 803) = 245.68$), $p < .01$ $GFI = .96$, $AGFI = .90$, $CFI = .92$, $RMSEA = .09$), RMSEA değeri. 05’ten büyük ve χ^2 / sd

= 5’in üzerinde olduğu için ilk model bu değerler açısından uyumlu çıkmamıştır. Bu nedenle, modifikasyon indeksindeki öneriler temelinde, sırasıyla 3 hata ilişkilendirmesi gerçekleştirilmiştir. Bu noktada teknik olarak yapılan işlem hata ilişkilendirmesi olmasına karşın, aslında ilgili alanyazında yakından ilişkili olduğu gözlenen geçmiş/olumsuz ile şimdi/kaderci, gelecek ile geçmiş olumlu ve şimdi kaderci değişkenleri ilişkilendirilmiştir (Zimbardo ve Boyd, 1999). Analizin yürütüldüğü Amos programı aracı ya da bağımlı değişkenleri doğrudan kendi içinde ilişkilendirmeye izin vermediği için bu işlem hata ilişkilendirmeleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Her bir hata ilişkilendirmesinin sonunda ki-kare fark testi uygulanmıştır. Bu testler, modele eklenen her bir hata ilişkilendirmesinin modelde anlamlı etki yarattığını ortaya koymuştur ($\Delta\chi^2$ için $p < .05$). Elde edilen son modele göre, verinin modele uyumunun mükemmel düzeyde olduğu görülmektedir ($X^2 (31, N = 803) = 90.85$), $p < .01$ $GFI = .98$, $AGFI = .96$, $CFI = .98$, $RMSEA = .05$) (bkz. Şekil 2.). Detaylı bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur. Buna ek olarak, model testi sonucunda gözlenen etkiler (yollar) her bir bağımsız değişken için bölümün devamında ayrı ayrı şekiller halinde gösterilmiştir.

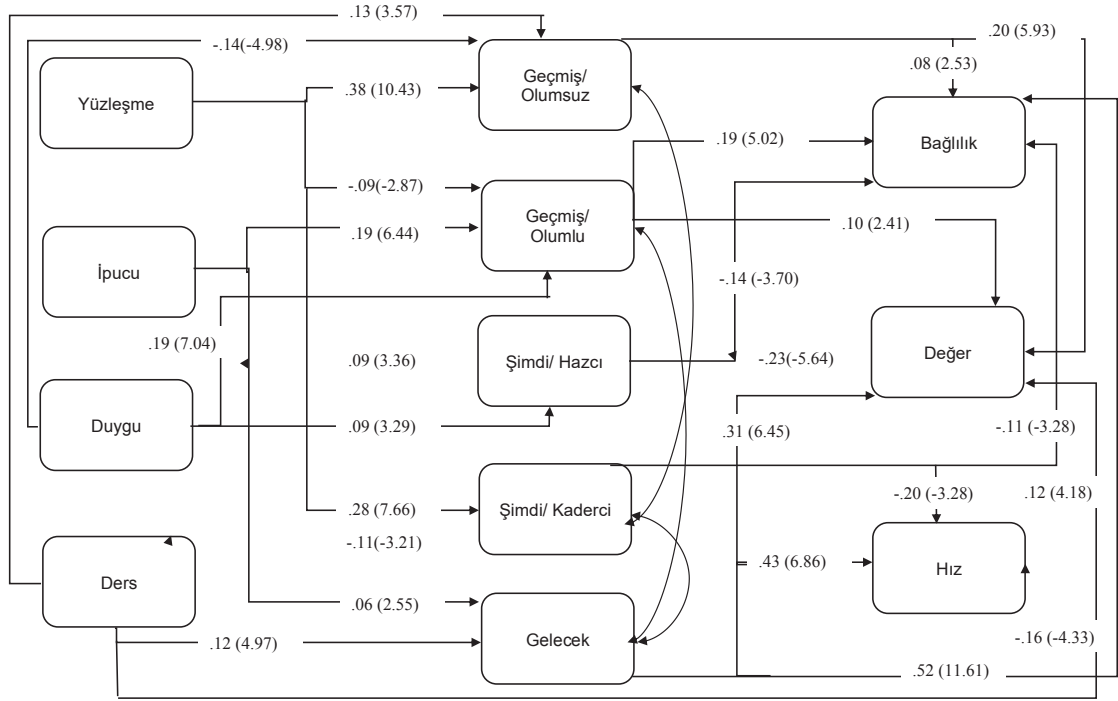
Aracı Etkilerin Anlamlılık Düzeyleri

Otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisini incelemek amacıyla model oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 2). Model testinde yer alan aracı etkilerin anlamlılık düzeylerinin incelenmesi amacıyla bootstrap yöntemi kullanılarak güven aralıkları hesaplanmıştır (Shrout ve Bolger, 2002). Bu yazarlara göre, güven aralıkları içinde “0”ın olmaması, aracı etkilerin anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, 2,000 yeniden örnekleme (resample) ve %95 güven aralığı (GA) değerleri kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, ilk olarak geçmişle yüzleşme ile bağlılık arasındaki ilişkiye geçmiş/olumsuz (b

Tablo 2. Aracı Model için Ki Kare Testi ve Uyum İndeksleri

	χ^2	Df	χ^2/df	RMSEA	GFI	CFI	AGFI
Model 4 (3 hata ilişkilendirmesi)	90.85	31	2.93	.05	.98	.98	.96
Model 3 (2 hata ilişkilendirmesi)	125.24	32	3.91	.06	.98	.96	.94
Model 2 (1 hata ilişkilendirmesi)	185.01	33	5.61	.08	.97	.94	.92
Model 1	245.68	34	7.23	.09	.96	.92	.90

Şekil 2. Otobiyoğrafik Bellek İşlevleri İle Gelecek Zaman Algısı Arasındaki İlişkide Zaman Yöneliminin Aracı Etkisi

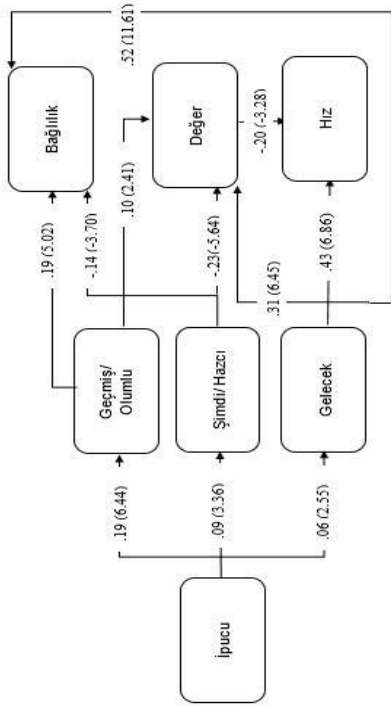
= .03, GA : .011, .052, $p < .05$), şimdi kaderci ($b = -.03$, GA : -.048, -.015, $p < .01$) ve geçmiş/olumlu ($b = -.02$, GA : -.029, -.007, $p < .01$) zaman yönelimlerinin anlamlı düzeyde aracılık ettiği görülmektedir. Geçmişle yüzleşme ve değer boyutu arasındaki ilişkiye ise geçmiş/olumsuz ($b = .08$, GA : .053, .102, $p < .01$) ve geçmiş/olumlu ($b = -.01$, GA : -.018, -.002, $p < .05$) zaman yönelimlerinin anlamlı düzeyde aracılık ettiği ortaya koyulmuştur. Son olarak, geçmişle yüzleşme ile hız arasındaki ilişkiye şimdi/kaderci zaman yöneliminin anlamlı düzeyde aracılık ettiği bulunmuştur ($b = -.06$, GA : -.082, -.032, $p < .01$) (bkz. Şekil 3.a.).

İpucu temelinde geçmiş hatırlama boyutu açısından bakıldığında, Şekil 3.b.'de görüldüğü gibi bu boyutun öncelikle geçmiş/olumlu ($b = .036$, GA : .021, .052, $p < .01$), şimdi/hazcı ($b = -.01$, GA : -.022, -.005, $p < .01$) ve gelecek zaman yönelimleri ($b = .03$, GA : .011, .056, $p < .01$) aracılığıyla gelecek zaman algısının bağıllık boyutunu anlamlı yordadığı görülmektedir. Benzer olarak, ipucu temelinde geçmiş hatırlama ve değer arasındaki ilişkiye de geçmiş/olumlu ($b = -.02$, GA : -.022, -.033, $p < .05$), şimdi/hazcı ($b = -.02$, GA : -.034, -.009, $p < .01$) ve gelecek ($b = .02$, GA : .007, .034, $p < .05$) zaman yönelimlerinin anlamlı düzeyde aracılık ettiği gözlenmiştir. Son olarak, gelecek zaman yöneliminin ipucu temelinde

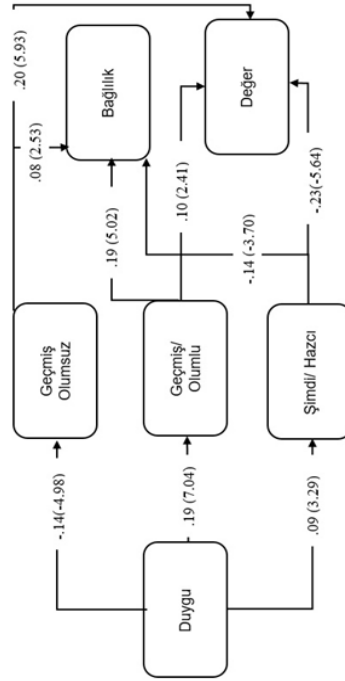
de geçmişi hatırlama ile hız arasındaki ilişkiye anlamlı düzeyde aracılık ettiği gözlenmiştir ($b = .03$, GA : .009, .046, $p < .05$) (bkz. Şekil 3.b.).

Duygudurum düzenleme işlevi, gelecek zaman algısının bağıllık boyutunu şimdi/hazcı ($b = -.01$, GA : -.021, -.004, $p < .001$), geçmiş/olumlu ($b = .03$, GA : .022, .049, $p < .001$) ve geçmiş/olumsuz ($b = -.012$, GA : -.022, -.003, $p < .05$) zaman yönelimleri aracılığıyla anlamlı yordamaktadır. Benzer şekilde, şimdi/hazcı ($b = -.02$, GA : -.031, -.009, $p < .001$), geçmiş/olumlu ($b = .02$, GA : .005, .033, $p < .05$) ve geçmiş/olumsuz ($b = -.03$, GA : -.042, -.017, $p < .01$) zaman yönelimlerinin duygudurum düzenleme ve değer arasındaki ilişki üzerinde anlamlı düzeyde aracı etkisinin olduğu bulunmuştur (bkz. Şekil 3.c.).

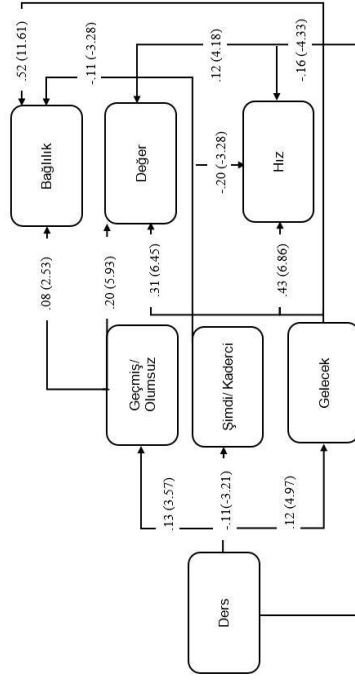
Analizler sonucunda, otobiyoğrafik bellek işlevlerinin benlik boyutu ile gelecek zaman algısının bağıllık, değer ve hız boyutları arasında anlamlı düzeyde aracılık ilişkilerine rastlanmamıştır. Geçmişten ders almanın ise gelecek zaman algısının bağıllık boyutunu, geçmiş/olumsuz ($b = .01$, GA : .003, .020, $p < .05$) ve gelecek ($b = .06$, GA : .013, .041, $p < .001$) zaman yönelimleri aracılığıyla anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. Benzer şekilde, geçmişten ders alma ile değer arasındaki ilişkiye geçmiş/olumsuz ($b = .03$, GA : .013, .041, $p < .001$) ve

Şekil 3.a. Model testinde geçmişle yüzleşme işlevi temelinde gözlenen anlamlı ilişkiler

Şekil 3.c. Model testinde duygudurum düzenleme işlevi temelinde gözlenen anlamlı ilişkiler

Şekil 3.d. Model testinde geçmişten ders alma işlevi temelinde gözlenen anlamlı ilişkiler

Şekil 3.b. Model testinde ipucu temelinde hatırlama işlevi temelinde gözlenen anlamlı ilişkiler

Şekil 3. Model Testinde Yer Alan Her Bir Bağımsız Değişken Açısından Gözlenen Anlamlı İlişkilerin Ayrı Ayrı Gösterilmesi

gelecek ($b = .04$, $GA: .023$, $.055$, $p < .001$) zaman yönelimlerinin anlamlı düzeyde aracılık ettiği ortaya çıkmıştır. Buna karşın, geçmiş/olumlu zaman yöneliminin, geçmişten ders alma ile hem bağlılık ($b = .011$, $GA: .002$, $.023$, $p = .05$) hem de değer ($b = .006$, $GA: .000$, $.014$, $p = .06$) arasındaki ilişki üzerinde anlamlı düzeyde aracı etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Diğer yandan, gelecek zaman yöneliminin ($b = .05$, $GA: .032$, $.076$, $p < .001$) geçmişten ders alma ile hız arasındaki ilişkiye anlamlı düzeyde aracılık ettiği görülmektedir. Ayrıca, şimdi/kaderciler zaman yöneliminin ($b = .023$, $GA: .009$, $.039$, $p < .001$) de geçmişten ders alma ve hız arasındaki ilişki üzerinde anlamlı bir aracı etkisinin olduğu bulunmuştur (bkz. Şekil 3.d.).

Tartışma

Bu çalışmada, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki doğrudan ilişkiler ve zaman yönelimi aracılığıyla gözlenen dolaylı ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan model yol analiziyle test edilmiştir. Sonuçlar, otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki hem doğrudan hem de zaman yönelimi aracılığıyla dolaylı yönde anlamlı ilişkilere işaret etmektedir.

Çalışmada, ilk olarak, geçmişle yüzleşmenin geçmiş/olumlu zaman yönelimi aracılığıyla gelecek zaman algısının bağlılık ve değer boyutlarını negatif yönde anlamlı yordadığı gözlenmiştir. Daha ayrıntılı bir ifadeyle, geçmişle yüzleşme eğilimi arttıkça geçmiş/olumlu zaman yönelimi eğilimi azalmakta ve bu da gelecek hedeflere verilen değeri ve bağlılığı azaltmaktadır. Hem olumlu hem de olumsuz yaşam olaylarına yönelik farkındalığı arttırmayı içeren geçmişle yüzleşmenin (Er ve Yaşın, 2016), geçmişe yönelik içten duyguları içeren nostaljik bir eğilim olan geçmiş/olumlu zaman yönelimini (Ely ve Mercurio, 2011; Zimbardo ve Boyd, 1999) negatif yönde yordaması beklendiği bir bulgudur. Ayrıca, alanyazın çalışmaları geçmiş olumlu/zaman yönelimi ile gelecek zaman algısı arasında pozitif yönde ilişkilere işaret etmektedir (Ely ve Mercurio, 2011). Diğer taraftan, analiz sonuçları beklentilerle tutarlı olarak geçmişle yüzleşme eğilimi arttıkça geçmiş/olumsuz zaman yöneliminin ve buna bağlı olarak da gelecek hedeflere verilen değerin ve bağlılığın arttığına işaret etmektedir. Geçmişle yüzleşme özünde hem olumlu hem de olumsuz anılar içermesine karşın (Er ve Yaşın, 2016); bu çalışmada geçmiş/olumsuz zaman yönelimini pozitif, geçmiş/olumlu ise negatif yönde yordaması geçmişle yüzleşmenin katılımcılar tarafından olumsuz anılar bağlamında değerlendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, olumsuz anılarla yüzleşme eğilimindeki artışın geçmiş/olumsuz zaman yönelimini de arttırdığı

düşünülmektedir. Geçmiş/olumsuz zaman yönelimlilerin olumsuz yaşam olaylarını anımsama eğiliminde oldukları göz önüne alınırsa (Zimbardo ve Boyd, 1999), bu eğilimdeki bireylerin benzer olumsuzlukları tekrar yaşamamak adına gelecek hedeflere daha fazla değer verme ve bağlanma eğiliminde olabilecekleri akla gelmektedir. Bir başka deyişle, gelecek hedeflere verdikleri değerin ve hissettikleri bağlılığın onların olumsuz geçmişleriyle başa çıkma stratejileri olabileceği düşünülmektedir. Ek olarak, geçmişle yüzleşmenin şimdi/kaderciler aracılığıyla hızı negatif yönde yordadığı gözlenmiştir. Başka bir deyişle, geçmişle yüzleşme eğilimi arttıkça şimdi/kaderciler zaman yönelimi artmakta ve bu da zamanın yavaş geçtiğine yönelik algıyı azaltmaktadır. Geçmişteki olaylarla yüzleşme, şimdi/kaderciler yönelimlilerin bu olaylar üzerinde kontrollerinin olmadığına yönelik inançlarını pekiştiriyor olabilir. Ayrıca, şimdiki zaman yönelimi ile gelecek zaman yönelimi arasındaki negatif ilişki (Horsmantof ve Zimitat, 2007; Pluck ark., 2008; Zimbardo ve Boyd, 1999, 2009) düşünüldüğünde, şimdi/kaderciler zaman yönelimi arttıkça zamanın hızla akıp geçtiğine yönelik algının artması, alanyazınla tutarlı görünmektedir. Buna paralel olarak, bu çalışmada şimdi/kaderciler zaman yöneliminin yüzleşme ile bağlılık arasındaki ilişki üzerinde de negatif yönde anlamlı aracı etkisi bulunmuştur. Şimdi/kaderciler bireylerin daha çok şimdiki zamana odaklanmalarının gelecek hedeflere bağlanmalarını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre, ipucu temelinde geçmiş hatırlama, gelecek zaman algısının bağlılık ve değer boyutlarını geçmiş/olumlu, şimdi/hazcı ve gelecek zaman yönelimleri aracılığıyla anlamlı yordamaktadır. Öncelikle, ipuçları temelinde geçmiş düşünme eğilimi arttıkça bireylerin geçmiş/olumlu zaman yöneliminin dolayısıyla gelecek hedeflere verilen değerin ve bağlılığın arttığı gözlenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, geçmiş/olumlu zaman yönelimli bireyler daha çok olumlu geçmiş yaşam olaylarına odaklanmaktadır. Olumlu etkisi baskın olan deneyimlerin, olumlu deneyimler üzerinde zenginleştirici etkisi olan varyasyonlar teması etrafında, birbirlerine bağlı olma eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür (Tomkins, 1979; akt., Ely ve Mercurio, 2011). Bu etki yönelimli süreçler zaman içinde geçmiş hakkında düşünmenin olduğu kadar eski günler hakkında konuşmanın da farklı örüntülerini yaratabilirler. Bu örüntülerden biri olan duygusal ve duygusal açıdan zengin anımsatıcılığın ise geçmiş/olumlu zaman yönelimi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında, ipuçları temelinde geçmiş düşünmenin de geçmiş/olumlu zaman yönelimi üzerinde olumlu bir etkisi olması beklenmektedir. Buna karşın, beklentilerle tutarlı olarak, ipucu temelinde geçmiş hatırlamanın şimdi/hazcı zaman yönelimi aracılığıyla gelecek hedeflere verilen değeri ve bağlılığı

azalttığı görülmektedir. Yaşamlarını haz alma temelinde sürdürüp sıkıntı ve acı verici olaylardan kaçınma eğiliminde olan şimdi/hazcı zaman yönelimlilerin (Zimbardo ve Boyd, 1999), kendiliğinden değil de daha çok ipuçları doğrultusunda geçmişi hatırlamaları alanyazınla tutarlı görünmektedir. Ayrıca bu bireyler hem geleceğe yönelik yatırımlar yapmaktan hem de davranışlarının gelecek sonuçlarını dikkate almaktan kaçınma eğilimindedirler (Boniwell ve Zimbardo, 2004). Gelecek amaçlarına değer veren ve bağlanan bireylerin ise şimdiki zamandaki eylemlerine de bu hedeflere ulaşmak amacıyla motive oldukları bilinmektedir (Husman, 1998; Jenkins-Marsan, 1999). Son olarak, ipucu temelinde geçmişi düşünme eğiliminin gelecek zaman yönelimi aracılığıyla gelecek zaman algısının bağlılık, değer ve hız boyutlarını pozitif yönde yordadığı gözlenmiştir.

Çalışmada, otobiyografik bellekte duygudurum düzenleme boyutu ile gelecek zaman algısının değer ve bağlılık boyutları arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkileri gözlenmiştir. İlk olarak, duygudurum düzenlemenin şimdi/hazcı aracılığıyla değer ve bağlılık boyutunu negatif yönde yordadığı ortaya çıkmıştır. Bu durumda, geçmişi duygudurum düzenleme amacıyla düşünen bireylerin şimdi/hazcı eğilimleri arttıkça, gelecek amaçlarına daha az değer verdikleri ve bağlandıkları söylenebilir. Şimdi/hazcı yönelimlilerin yalnızca anlık isteklerine değer verdikleri ve dürtüsel davranma eğiliminde oldukları düşünüldüğünde (Zimbardo ve Boyd, 1999), bu bireylerin daha çok şimdiki zamandaki iyilik hallerini sağlamak için geçmişe dönmeleri ve dolayısıyla gelecek hedeflere daha az değer vermeleri ve bağlanmaları beklentilerle tutarlıdır. Ayrıca, duygudurum düzenleme amacıyla geçmişi düşünme geçmiş/olumlu zaman yönelimini ve bu da gelecek amaçlara verilen değeri ve bağlılığı arttırmaktadır. Duygudurum düzenlemenin daha çok geçmişteki olumlu olayları içeren bir işlev olması nedeniyle, geçmiş/olumlu zaman yönelimi ile pozitif bir ilişki içinde olması beklendiktir (Eich ve Forgas, 2003, Er ve Yaşın, 2016).

Ek olarak, daha önce belirtildiği gibi ilgili alanyazında geçmiş olumlu/zaman yönelimi ile gelecek zaman algısı arasında gözlenen olumlu ilişkiler geçmiş/olumlu zaman yönelimi arttıkça gelecek hedeflere verilen bağlılık ve değer artmasını destekler görünmektedir (Ely ve Mercurio 2011). Diğer yandan, duygudurum düzenleme amacıyla geçmişi düşünmedeki artışın geçmiş/olumsuz zaman yönelimi eğiliminin ve böylece gelecek hedeflere verilen değer azaldığı gözlenmiştir. Daha önce belirtildiği üzere, duygudurum düzenleme amacıyla geçmişi düşünme bireyleri daha olumlu bir hale getirebilmektedir. Bu da geçmiş/olumsuz zaman yönelimi eğiliminin azalmasına neden olabilmektedir. Geçmiş/olumsuz zaman yönelimlilerin, geçmişe dair olumsuz yaşantılarıyla

bir başa çıkma yöntemi olarak, gelecek hedeflerine daha fazla değer verme eğiliminde olabilecekleri düşünülmektedir. Bu nedenle, geçmiş/olumsuz zaman yönelimi ile değer boyutu arasındaki pozitif yönde ilişkiler tutarlı görünmektedir.

Model testi sonuçları incelendiğinde, geçmişten ders alınanın beklendiği gibi gelecek zaman yönelimi aracılığıyla gelecek zaman algısının bağlılık, değer ve hız boyutlarını pozitif yönde yordadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, geçmişten ders alma eğilimli bireylerin gelecek zaman yönelimleri arttıkça gelecek hedeflerine daha fazla değer verdikleri, bu hedeflerine daha çok bağlandıkları, daha uzak geleceğe yönelik hedefler belirledikleri ve hedeflerine ulaşmak için yeterli zamanları olduğuna inandıkları söylenebilir. Geçmişten ders alma işlevi, bireylerin şimdiki zaman olaylarını düzenlemek (Er ve Yaşın, 2016), problem çözmek (Bluck, Alea, Habermas ve Rubin, 2005) gelecek hedefleri belirlemek ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak davranışlarda bulunmak (Conway, 2003; Er ve Yaşın, 2016) için geçmişe yönelmelerini içermektedir. Bir anlamda, bu işlev bireylerin geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak gelecek amaçları belirlemelerini ve bu hedefler doğrultusunda, şimdiki zamanı düzenlediklerini ifade etmektedir. Geçmişten ders alma bu haliyle, şimdiki zamanı gelecek amaçlarına ulaşmak için bir basamak olarak görme eğilimini içeren gelecek zaman yönelimine paralel görünmektedir (Zimbardo ve Boyd, 2009). Bu bağlamda, ders alınanın gelecek zaman yönelimi aracılığıyla gelecek zaman algısı boyutlarını pozitif yönde yordaması beklentilerle tutarlı görünmektedir. Diğer yandan, şimdi/kadereci zaman yöneliminin geçmişten ders alma ile gelecek zaman algısının hız boyutu arasındaki ilişki üzerinde pozitif yönde aracı etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Geçmişten ders alma eğiliminin, yaşam olaylarının dış güçler tarafından kontrol edildiğine inanma eğilimini azalttığı düşünülmektedir (Zimbardo ve Boyd, 2009). Dolayısıyla, şimdi/kadereci eğilim azaldıkça, zamanın kontrollü ve yavaş akıp geçtiğine inanma eğiliminin azalması da şaşırtıcı değildir çünkü şimdiki zamana odaklanmanın, zamanın çok hızlı akıp geçtiğine yönelik bir duyguyla ilişkili olduğu bilinmektedir (Zimbardo ve Boyd, 1999). Bunun yanı sıra, geçmişten ders alma, geçmiş/olumsuz zaman yönelimi aracılığıyla bağlılık ve değer boyutlarını anlamlı bir biçimde yordamaktadır. Geçmiş/olumsuz zaman yönelimi geçmişteki reddedilişler, olumsuzluklar ya da travmatik olaylar temelinde şimdiki zamanı yaşamayı içermektedir. Bu boyuttaki bireyler eskiye takılı kalırlar ve değişime kapalıdırlar (Zimbardo ve Boyd, 1999). Geçmiş olayları ders çıkarma amacıyla düşünmek de olumsuz anıların hatırlanmasına neden olarak bireylerin geçmiş/olumsuz zaman yönelimi eğilimini artırabilir. Daha önce belirtildiği üzere, geçmiş/olumsuz yönelim-

lilerin bir baş etme stratejisi olarak geleceğe daha olumlu bakabilecekleri akla gelmektedir. Dolayısıyla, bu eğilimin gelecek hedeflere bağlılığı ve verilen değeri arttırması, bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Doğrudan ilişkiler açısından incelendiğinde, ilk olarak geçmişten ders almanın, gelecek zaman algısının değer boyutunu doğrudan, pozitif yönde yordadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, geçmiş deneyimlerden ders almak amacıyla otobiyografik anıları düşünen bireylerin, gelecek hedeflerine daha fazla değer verdikleri ortaya çıkmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, geçmişten ders alma, gelecek hedefler belirleme ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayan davranışlarda bulunmayı içermektedir (Conway, 2003; Er ve Yaşın, 2016). Dolayısıyla, geçmişten ders alma işlevinin gelecek hedeflere verilen değeri pozitif yönde yordaması bu bilgilerle çelişmemektedir. Ayrıca, yine geçmişten ders almanın gelecek zaman algısının hız boyutunu negatif yönde yordadığı gözlenmiştir. Başka bir deyişle, ders alma amacıyla geçmiş düşünme eğilimi arttıkça, zamanın yavaş geçtiğine yönelik algı azalmaktadır. Geçmişten ders alma ile gelecek zaman yönelimi arasındaki olumlu ilişkiler düşünüldüğünde, bulguların aksine ders almanın zamanın yavaş geçtiğine ilişkin algıyı arttırması beklenmektedir. Çünkü daha önce belirtildiği üzere zamanın hızla geçtiğine inanca eğilimi, daha çok şimdiki zamana odaklanan bireylerde gözlenen bir eğilimdir.

Tüm bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, bu çalışmadan elde edilen bulgular otobiyografik bellek işlevleri ile gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, model testi sonuçları daha önce belirtildiği üzere otobiyografik bellek işlevlerinin yalnızca geçmişten ders alma boyutunun gelecek zaman algısının değer ve hız boyutlarını *doğrudan* anlamlı yordadığını göstermiştir. Bu da otobiyografik bellek işlevleri ve gelecek zaman algısı arasındaki ilişkide zaman yöneliminin aracı etkisinin önemini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak geçmişe dönüp otobiyografik anıları düşünme biçimindeki farklılıkların, şimdiki yaşamımız ve gelecek hedeflerimiz üzerinde belirleyici bir rol oynadığı açıkça gözlenmektedir. Diğer yandan, ilgili alanyazın incelendiğinde otobiyografik bellek ve zaman yönelimi arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma (örn., Ely ve Mercurio, 2011; Ishino ve Shimizu, 2012; Leist, Ferring ve Flipp, 2010) olduğu ve bu çalışmaların da yalnızca otobiyografik bellek özellikleri ve zaman yönelimi arasındaki ilişkiyle sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmadan elde edilen sonuçların otobiyografik bellek işlevleri ile zaman yönelimi ve gelecek zaman algısı arasındaki ilişkiler açısından bilişsel psikoloji literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Alternatif sıralamaların, katılımcıların zaman ve otobiyografik bellek ilişkileri arasında bir bağ oluşturabileceği dikkate alınarak araştırmada, işlem bölümünde de belirtil-

diği gibi, veri toplama araçlarının tüm katılımcılara aynı sırada (Gelecek Zaman Algısı Ölçeği, Zimbardo Zaman Perspektifi Envanteri ve Otobiyografik Bellek İşlevleri Ölçeği) verilmesi tercih edilmiştir. Ölçekler içerikleri açısından değerlendirildiğinde bunun bir sıra etkisine yol açacağı düşünülmemekle birlikte, elde edilen sonuçlar açısından bunun da bir sınırlılık oluşturabileceği olasılığı yine de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, bu konudaki alanyazın çalışmalarının sınırlı sayıda olması çalışmadan elde edilen bazı ilişkilerin (örn. İpucu temelinde düşünme ile gelecek zaman yönelimi arasındaki ilişki) detaylı bir şekilde değerlendirilememesine neden olmuştur. İlgili ilişkilerin bilişsel psikoloji alanyazınında daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına ve bunlara açıklık getirilebilmesi için sonraki çalışmalarda otobiyografik bellek işlevleri ile zaman yönelimi ve algısı arasındaki ilişkileri inceleyen daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı giderecek yeni çalışmaların alanyazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Addis, D. R. ve Schacter, D. L. (2008). Constructive episodic simulation: temporal distance and detail of past and future events modulate hippocampal engagement. *Hippocampus*, 18(2), 227-237.
- Avcı, S. (2008). *Öğretmen Adaylarının, gelecek zaman algıları, akademik alandaki arzularını erteleme konusundaki isteklilikleri, algılanan araçsallıkları, sosyo-ekonomik düzeyleri ve akademik başarıları arasındaki açıklayıcı ve yordayıcı ilişkiler örüntüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Avcı, S. ve Erden, M. (2009). Gelecek zaman algısı ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(37), 1-12.
- Baddeley, A. (1988). *But what the hell is it for?. Practical aspects of memory: Current research and issues*. Editörler: Gruneberg, M. M., Morris, P. E. ve Sykes, R.N., Chichester, England: Wiley.
- Bluck, S. ve Alea, N. (2002). Exploring the functions of autobiographical memory: Why do I remember the autumn? In J. D. Webster & B. K. Haight (Eds.), *Critical advances in reminiscence work: From theory to application* (syf. 61–75). Springer Publishing Co.
- Bluck, S. ve Liao, H.W. (2013). I was therefore I am: Creating self-continuity through remembering our personal past. *International Journal of Reminiscence and Life Review*, 1, 7 – 12.
- Bluck, S., Alea, N., Habermas, T. ve Rubin, D. C. (2005). A tale of three functions: The self-reported uses of autobiographical memory. *Social Cognition*, 23(1), 91-117. doi: 10.1521/soco.23.1.91.59198
- Boniwell, I. ve Zimbardo, P. G. (2004). *Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning. Positive psychology in practice* (1. Baskı). Editörler: Linley, A.P. ve Joseph, S., New Jersey: John WileyveSons Inc.
- Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS. Basic concepts, applications, and programming. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Cohen, G. (1998). *The effects of aging on autobiographical memory. Autobiographical memory: Theoretical and applied perspectives*. Editörler: Thompson, C.P., Herrmann, D.J., Bruce, D., Read, D.J., Payne D.G. ve Toglia, M.P., Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Conway, M. A. (2003). "Commentary: Cognitive-affective mechanisms and processes in autobiographical memory", *Memory*, 11(2), 217–224. doi: 10.1080/741938205
- Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of memory and language*, 53(4), 594-628. doi: 10.1016/j.jml.2005.08.005
- Conway, M. A., Singer, J. A. ve Tagini, A. (2004). The self and autobiographical memory: Correspondence and coherence. *Social Cognition*, 22, (491-529). doi:10.1521/soco.22.5.491.50768
- D'Argembeau, A. ve Van der Linden, M. (2004). Phenomenal characteristics associated with projecting oneself back into the past and forward into the future: Influence of valence and temporal distance. *Consciousness and cognition*, 13(4), 844-858.
- D'Argembeau, A. ve Van der Linden, M. (2006). Individual differences in the phenomenology of mental time travel: The effect of vivid visual imagery and emotion regulation strategies. *Consciousness and cognition*, 15(2), 342-350.
- Daltrey, M. H. ve Langer, P. (1984). Development and evaluation of a measure of future time perspective. *Perceptual and Motor Skills*, 58(3), 719-725.
- D'Argembeau, A. (2012). Autobiographical memory and future thinking. In D. Berntsen & D. C. Rubin (Eds.), *Understanding autobiographical memory: Theories and approaches* (pp. 311-330). New York, NY, US: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139021937.022>
- De Volder, M. L. ve Lens, W. (1982). Academic achievement and future time perspective as a cognitive-motivational concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(3), (566-571).
- Dritschel, B., Kao, C. M., Astell, A., Neufeind, J. ve Lai, T. J. (2011). How are depression and autobiographical memory retrieval related to culture?. *Journal of Abnormal Psychology*, 120(4), 969-974. doi: 10.1037/a0025293
- Eich, E. ve Forgas, J.P. (2003). Mood, Cognition, and Memory. A. F. Healy ve R. W. Proctor (Ed.) *Handbook of Psychology: Volume 4 Experimental Psychology* içinde (s. 61-83). Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Ely, R.ve Mercurio, A. (2011). Time perspective and autobiographical memory: Individual and gender differences in experiencing time and remembering the past. *Time and Society*, 20(3), 375–400. doi: 10.1177/0961463X10366081
- Er, N. ve Yaşın, F. (2016). Otobiyografik Bellek İşleri Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(37), 60-72.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Gjesme, T. (1979). Future time orientation as a function of achievement motives, ability, delay of gratification, and sex. *The Journal of Psychology*, 101(2), 173-188.

- Han, J. J., Leichtman, M. D. ve Wang, Q. (1998). Autobiographical memory in Korean, Chinese, and American children. *Developmental Psychology*, 34(4), 701–713. doi: 10.1037/0012-1649.34.4.701
- Horstmanshof, L. ve Zimitat, C. (2007). Future time orientation predicts academic engagement among first-year university students. *British Journal of Educational Psychology*, 77(3), 703–718.
- Husman, J. (1998). *The effect of perceptions of the future on intrinsic motivation* (Yayınlanmamış doktora tezi), The University of Texas.
- Husman, J. ve Shell, D. F. (2008) Beliefs and perceptions about the future: A measurement of future time perspective. *Learning and Individual Differences*, 18(2), 166-175.
- Husman, J.E., Shell, D.F. (1996). *Beliefs and perceptions about the future: A conceptualization and measurement of future time perspective*. The XXVI International Congress of Psychology sunulan bildiri, Montreal, Canada. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00207594.1996.19960820>
- Hyman Jr, I. E. ve Faries, J. M. (1992). *The functions of autobiographical memory. Theoretical perspectives on autobiographical memory*. Editörler: Conway, M. A., Rubin, D. C., Spinler, H. ve Wagenaar, W. A., Grange-over-Sands, U.K: Proceedings of the NATO Advanced Research Workshop.
- Ishino, Y. ve Shimizu, H. (2012). Entrusting dreams to someone else: The influences of autobiographical memory and future time perspectives on abandonment and entrustment of dreams. *Japanese Psychological Research*, 54(3), 285-296.
- Jenkins-Marsan, B. (1999). *Causal attribution patterns and future time perspective: a comparison of technical sector and pre-university college students* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), University of Sherbrooke.
- Kline, R. B. (2005). Principles and practice of structural equation modeling (2nd. ed.). New York: Guilford Press.
- Leist, A. K., Ferring, D. ve Philipp, S. H. (2010). Remembering positive and negative life events: Associations with future time perspective and functions of autobiographical memory. *GeroPsych: The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*, 23(3), 137-147. doi: 10.1024/1662-9647/a000017
- Lens, W. (1988). The motivational significance of future time perspective: The homecoming of a concept. *Psychologica*, 1, 27-46.
- Lens, W. ve Tsuzuki, M. (Eylül, 2005). *The role of motivation and future time perspective in educational and career development*. The International Conference on Careers in context: New challenges and tasks for guidance and counseling, sözel bildiri, Lizbon, Portekiz.
- Mace, J. H. (2007). Involuntary memory: Concept and theory. In J. H. Mace (Ed.), *Involuntary memory* (pp. 1-19). Malden, MA: Blackwell. doi:10.1002/9780470774069.ch1
- McAdams, D. P. (2001). The psychology of life stories. *Review of General Psychology*, 5(2), 100–122. doi: 10.1037/1089-2680.5.2.100
- Nelson, K. ve Fivush, R. (2004). The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory. *Psychological Review*, 111(2), 486-511. doi: 10.1037/0033-295X.111.2.486
- Nurmi, J.-E., Poole, M. E. ve Seginer, R. (1995). Tracks and transitions-a comparison of adolescent future-oriented goals, explorations, and commitments in Australia, Israel, and Finland. *International Journal of Psychology*, 30(3), 355–375. doi: 10.1080/00207599508246575
- Olivares, O. J. (2010). Meaning making, uncertainty reduction, and the functions of autobiographical memory: A relational framework. *Review of General Psychology*, 14(3), 204-211. doi: 10.1037/a0020469
- Petkloska, J. ve Earl, J. K. (2009). Understanding the influence of demographic and psychological variables on retirement planning. *Psychology and Aging*, 24(1), 245-251.
- Pillemer, D. B. (2003). Directive functions of autobiographical memory: The guide power of the specific episode. *Memory*, 11(2), 193–202. doi: 10.1080/741938208
- Pluck, G., Lee, K. H., Lauder, H. E., Fox, J. M., Spence, S. A. ve Parks, R. W. (2008). Time perspective, depression, and substance misuse among the homeless. *The Journal of Psychology*, 142(2), 159-168.
- Robinson, J. A. (1992). *First experience memories: Contexts and function in personal histories. Theoretical perspectives on autobiographical memory*. Editörler: Conway, M. A., Rubin, D. C., Spinnler, H. ve Wagenaar, W. A., Dordrecht, Hollanda: Kluwer Academic.
- Robinson, J. A. ve Swanson, K. L. (1990). Autobiographical memory: The next phase. *Applied Cognitive Psychology*, 4, 321-335. doi:10.1002/acp.2350040407
- Sahin, B. ve Mebert, C. J. (2013). The role of culture and self-construal in autobiographical memories of US and Turkish college students. *Memory*, 21(8), 1004-1017. doi: 10.1080/09658211.2013.774418

- Schoenfelder, T. E. ve Hantula, D. A. (2003). A job with a future? Delay discounting, magnitude effects, and domain independence of utility for career decisions. *Journal of Vocational Behavior*, 62(1), 43-55.
- Shell, D. F. ve Husman, J. (2001). The multivariate dimensionality of personal control and future time perspective beliefs in achievement and self-regulation. *Contemporary educational psychology*, 26(4), 481-506.
- Shrout, P. E. ve Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: new procedures and recommendations. *Psychological methods*, 7(4), 422-445.
- Simons, J., Vansteenkiste, M., Lens, W. ve Lacante, M. (2004). Placing motivation and future time perspective theory in a temporal perspective. *Educational Psychology Review*, 16(2), 121-139.
- Suddendorf, T. ve Busby, J. (2005). Making decisions with the future in mind: Developmental and comparative identification of mental time travel. *Learning and Motivation*, 36(2), 110-125.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Szpunar, K. K. (2010). Episodic future thought: An emerging concept. *Perspectives on Psychological Science*, 5(2), 142-162.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistics (4th ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Trope, Y. ve Liberman, N. (2000). Temporal construal and time-dependent changes in preference. *Journal of personality and social psychology*, 79(6), 876-889.
- Tucker, J. A., Vuchinich, R. E. ve Rippens, P. D. (2002). Environmental contexts surrounding resolution of drinking problems among problem drinkers with different help-seeking experiences. *Journal of Studies on Alcohol*, 63(3), 334-341.
- Wang, Q. (2001). Culture effects on adults' earliest childhood recollection and self-description: Implications for the relation between memory and the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2), 220-233. doi: 10.1037/0022-3514.81.2.220
- Wang, Q. (2011). Autobiographical memory and culture. *Online Readings in Psychology and Culture*, 5(2), 1-13. doi: 10.9707/2307-0919.1047
- Waters, T. E. (2014). Relations between the functions of autobiographical memory and psychological wellbeing. *Memory*, 22(3), 265-275. doi: 10.1080/09658211.2013.778293
- Webster, J. D. (2003). The reminiscence circumplex and autobiographical memory functions. *Memory*, 11(2), 203-215. doi: 10.1080/741938202
- Williams, H. L., Conway, M. A. ve Cohen, G. (2008). *Autobiographical Memory. Memory in the real World*. Editörler: Cohen, G. Ve Conway, M., Hove, Birleşik Krallık: Psychology Press.
- Wills, T. A., Sandy, J. M. ve Yaeger, A. M. (2001). Time perspective and early-onset substance use: A model based on stress-coping theory. *Psychology of Addictive Behaviors*, 15(2), 118-125.
- Wilson, A. E. ve Ross, M. (2003). The identity function of autobiographical memory: Time is on our side. *Memory*, 11(2), 137-149. doi: 10.1080/741938210
- Zimbardo, P. (2002). Time to take our time. *Psychology Today*, 35, 62.
- Zimbardo, P.G. ve Boyd, J.N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288
- Zimbardo, P.G. ve Boyd, J.N. (2009). The time paradox: The new psychology of time that will change your life. New York: Free Press.
- Zimbardo, P.G., Keough, A. K. ve Boyd, J.N. (1997). Present Time Perspective as a predictor of risky driving. *Personal Individual Differences*, 23(6), 1007-1023.

Summary

The Mediator Role of Time Perspective on the Relation between Autobiographical Memory and Future Time Perception

Nurhan Er

Ankara University

Fatma Yaşın-Tekizoğlu¹

Ankara Medipol University

Autobiographical memory functions is a concept that includes the reasons of individuals' need for the autobiographical memory. The triple functioning structure proposed by Bluck, Alea, Habermas.ve Rubin (2005) is generally taken as basis in studies conducted in the recent years (Waters, 2014). On the other hand, in the study conducted by Er and Yaşın (2016) in the sample of Turkey, five functions of the autobiographical memory are mentioned: facing the past, remembering the past on a hint basis, mood regulation, self, and taking lessons from the past. In this study, this structure with five functions proposed by Er and Yaşın (2016) was taken as basis by taking into account the studies in the literature which exhibit the relationship between the autobiographical memory and culture (Dritschel, Kao, Astell, Neufeind and Lai, 2011; Nelson and Fivush, 2004, Han, Leitchman and Wang, 1998; Sahin and Mebert, 2013; Wang, 2001; Wang, 2011).

Self. The self-dimension means that individuals review their personal past life events in order to evaluate their self. In this context, it may be stated that individuals have an opinion about themselves by evaluating their attitudes and behaviors in the face of past events. *Taking lessons from the past.* Taking lessons from the past includes taking into account past life events in order to regulate present behavior and plans (Baddeley, 1987; Bluck, Alea, Habermas.ve Rubin, 2005). *Remembering the past on a hint basis.* This means that individuals reflect upon their experiences and think about their memories when they come across reminding hints. These reminders may be tangible objects, individuals which a significant place in a person's life, or foreigners who may cause associations. *Mood regulation.* This means that individuals think about their past lives in order to balance their present mood. According to this, individuals use past life events both to achieve present well-being and to balance existing positive mood. *Facing the past* It is a dimension in which individuals reflect upon

past experiences and think about their memories in order to question their personal past experiences and to face these experiences. The dimension of facing the past includes facing the past for the purpose of increasing awareness regarding events, rather than reaching a particular goal or taking lessons.

Time perspective theory (Zimbardo and Boyd, 1999) suggests that past life events and possible future evaluations are at the center of present life of individuals. According to this theory, individual and social experiences are separated into meaningful and consistent classifications (past, present, and future) and take part in unconscious processes, and these classifications may affect present emotions, thoughts and behaviors of individuals. On the other hand, although it is the most optimum if all time dimensions affect the individuals in a balanced manner, authors pointed out that one of these time dimensions may be dominant and handled time perspective in this context. Accordingly, individuals have a tendency towards one of past/positive, past/negative, present/hedonistic, present/fatalistic, and future time perspectives (Zimbardo, 2002).

It is seen that individuals with tendency towards *past/negative time perspective* remember past negative events more. The reason for this may be unpleasant experiences, traumatic events, negative reconstruction of some events or combination of all these conditions. Individuals with high tendency towards *past/positive time perspective*, however, have a tendency towards being affected from positive events in their past life (e.g. attaching importance to nostalgic values, longing for the past) (Zimbardo and Boyd, 1999). Individuals with *Present/hedonistic time perspective* live on the basis of "taking pleasure". For these individuals who avoid distress and painful events and focus on pleasing events, "living in the moment" is prioritized instead of investing for the future. (Zimbardo, Keough and Boyd, 1997). Individuals with *Present/fatalistic time perspective* believe that they

Address for Correspondence: ¹Asst. Prof. Fatma Yaşın-Tekizoğlu, Ankara Medipol University, Department of Psychology, Altındağ / Ankara.

E-mail: fatma.yasin@ankamedipol.edu.tr

do not have much control on their future and their life (Zimbardo and Boyd, 1999). The fact that they have a high tendency towards believing in luck and fate causes them to associate the results of their own behavior more with external factors. It is the most basic characteristics of the individual with future time perception to direct their present behavior by planning future time in line with hopes, beliefs, expectations and desires. These individuals see the moment they are in as a step towards reaching their future goals.

Future Time Perception is defined as the effect of near or distant future goals of an individual on his/her present actions (Lens, 1988; Lens and Tsuzuki, 2005). It has a subjective structure because it involves individual differences. In this study, future time perception is handled as based on four dimensions proposed by Husman and Shell (1996, 2008): value, distance, connectedness, and speed. *Value* refers to the importance of near or distant future goals for the individual (De Volder and Lens, 1982). *Connectedness* is defined as association by the individual between the present actions and the future goals (Brown and Jones, 2004; Shell and Husman, 2001). *Distance* is the future time dimension which involves how far the future goals determined by the individual are (Daltrey and Langer, 1984). *Speed* is defined as the perception of the individual regarding how fast the time passes (Gjesme, 1979; Husman and Shell, 1996,; 2008).

When the related literature was examined, there were no studies investigating the relationship between autobiographical memory functions and future time perception. However, Pillemer (2003) emphasizes that the autobiographical memory is related to the future as well as to the past. Similarly, a few studies on the relationship between autobiographical memory and future time perception revealed a significant relationship between past and future (Addis and Schacter, 2008; Suddendorf, and Busby, 2005). In light of this information, the main purpose of this study is to analyze the relationship between autobiographical memory functions and the future time perception both directly and indirectly, through time perspective (see figure 1). The basic research hypothesis established in line with the purpose of the study are summarized briefly as follows.

- 1) Taking lessons from the past is expected to predict connectedness, value and speed dimensions of future time perception positively via future time perspective.
- 2) Remembering the past on a hint basis is expected to predict connectedness dimension of future time perception negatively via present/hedonistic time perspective.
- 3) Facing the past is expected to predict value dimension of future time perception positively via past/negative time perspective.

Method

Participants

The sample of this study consisted of 803 people. The mean age of participants was 31.10 (SD=15.05).

Measurements

Functions of Autobiographical Memory Scale (FAMS). FAMS was developed by Er and Yaşın (2016) to measure differences on reasons of thinking past events. The Cronbach's alphas coefficient for the subscales ranged between .79 and .84. The Cronbach's alphas coefficient for the subscales in this study ranged between .78 and .83.

Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI). ZTPI was developed by Zimbardo and Boyd (1999) to measure to individual's past, present and future time perspective. It was adapted into Turkish by Erginbilgiç (in preparation). The Cronbach's alphas coefficient for the subscales ranged between .60 and .81. The Cronbach's alphas coefficient for the subscales in this study ranged between .54 and .79.

Future Time Perspective Scale (FTPS). FTPS was developed Husman and Shell (1996) to measure to individuals' future time perception. It was adopted into Turkish by Avcı and Erden (2009). The Cronbach's alphas coefficient for the subscales ranged between .72 and .82. The Cronbach's alphas coefficient for the subscales in this study ranged between .65 and .83. Because the Cronbach's alphas coefficient for distance dimension was found .10, it was not included in the analysis.

Procedure

At first, participants were informed about the study. Participation was voluntary and answers were kept anonymously. Scales were given the university students in classroom at their university. However, it was reached non-student participants by personal contact of researchers. The completion of the questionnaire took 20-30 minutes.

Results

The Intermediary Effect of Time Perspective in the Relationship between Autobiographical Memory Functions and Future Time Perception

In this study, the model created in order to analyze the relationship between autobiographical memory functions and the future time perception both directly and indirectly, through time perspective, was tested with path analysis. The first model acquired after the non-significant relationships were excluded was not coherent. Analyses were performed in line with the error associations

suggested in the modification index (see Table 2). The data of the latest model acquired are fairly good ($X^2(31, N=803)=90.85$), $p=.00$ $GFI=.98$, $AGFI=.96$, $CFI=.98$, $RMSEA=.05$).

Significance levels of the indirect effects

According to the results of the bootstrap method for testing the indirect effects, it is seen that autobiographical memory functions significantly predict connectedness dimension through past/negative ($b = .03$, GA: .011, .052, $p < .05$), past/positive ($b = -.02$, GA: -.029, -.007, $p < .01$) and present/fatalistic ($b = -.03$, GA: -.048, -.015, $p < .01$) time perspectives of facing with the past dimension. On the other hand, significant effect of present/fatalistic time perspective on the relationship between facing with the past and speed ($b = -.06$, GA: -.082, -.032, $p < .01$). Moreover, facing the past dimension significantly predicts value through past/positive ($b = -.01$, GA: -.018, -.002, $p < .05$) and past/negative ($b = .08$, GA: .053, .102, $p < .01$) time perspectives. It is seen that remembering the past on a hint basis dimension primarily predicts connectedness dimension of future time perception through past/positive ($b = .036$, GA: .021, .052, $p < .01$), present/hedonistic ($b = -.01$, GA: -.022, -.005, $p < .01$), and future ($b = .03$, GA: .011, .056, $p < .01$) time perspectives. On the other hand, remembering the past on a hint basis significantly predicts value through past/positive ($b = -.02$, GA: -.022, -.033, $p < .05$), present/hedonistic ($b = -.02$, GA: -.034, -.009, $p < .01$) and future ($b = .02$, GA: .007, .034, $p < .05$) time perspectives. Only future time perspective serves as intermediary in the relationship between remembering the past on a hint basis and speed dimension of future time perception ($b = .03$, GA: .009, .046, $p < .05$). Thinking about the past for mood regulation significantly predicts connectedness through present/hedonistic ($b = -.01$, GA: -.021, -.004, $p < .001$), past/positive ($b = .03$, GA: .022, .049, $p < .001$), and past negative ($b = -.012$, GA: -.022, -.003, $p < .05$) time perspectives. On the other hand, it is seen that mood regulation significantly predicts value through past/negative ($b = -.03$, GA: -.042, -.017, $p < .01$), present/hedonistic ($b = -.02$, GA: -.031, -.009, $p < .001$), and past/positive ($b = .02$, GA: .005, .033, $p < .05$) time perspective. Taking lessons from the past significantly predicts connectedness through past/negative ($b = .01$, GA: .003, .020, $p < .05$), and future ($b = .06$, GA: .013, .041, $p < .001$) time perspectives. Similarly, taking lessons from the past significantly predicts value through past/negative ($b = .03$, GA: .013, .041, $p < .001$), and future ($b = .04$, GA: .023, .055, $p < .001$) time perspectives. Moreover, it is seen that taking lessons from the past significantly predicts speed dimension through present/fatalistic ($b = .023$, GA: .009, .039, $p < .001$)

and future time perspective ($b = .05$, GA: .032, .076, $p < .001$). In addition, only this dimension significantly predicts the value and speed dimension of future time perception directly.

Discussion

The results of the analysis point out to significant relationships between autobiographical memory functions and the future time perception both directly and indirectly, through time perspective. First, it was observed that facing the past dimension significantly predicts value and connectedness dimension through past/positive time perspective. It is not surprising that tendency towards thinking about past experiences for the purpose of facing the past negatively predicts past/positive time perspective which includes more optimistic and nostalgic values (Zimbardo and Boyd, 1999, Ely and Mercurio, 2011). On the other hand, researches (Goldenberg and Maslach, 1996, Ely and Mercurio, 2011) point out to positive relationships between past positive time perspective and future time perception, On the other hand, it was observed that facing the past significantly predicts value and connectedness through past/negative time perspective positively. Taking into consideration that individuals with past/negative perspective have a tendency towards remembering negative experiences (Zimbardo and Boyd, 1999), it is conceivable that these individuals may have a tendency towards attaching more value and connect to future goals in order to avoid experiencing same negativities again. Additionally, it was seen that facing the past predicts speed negatively through present/fatalistic time perspective. Facing the events in the past may be strengthening the beliefs of individuals with present/fatalistic time perspective towards that they do not have control over those events. Moreover, studies in the literature show that there is a negative relationship between present time perspective and future time perspective (Horsmantof and Zimitat, 2008; Pluck et al., 2008; Zimbardo and Boyd, 1999, 2009). Therefore, the fact that the perception towards speed of time passing increases as the present/fatalistic perspective increases is consistent with the literature. Similarly, it was seen that facing the past predicts negatively connectedness through present/fatalistic time perspective.

Remembering the past on a hint basis significantly predicts connectedness and value dimension of future time perception through past/positive, present/hedonistic, and future time perspectives. First of all, it was seen that as the tendency towards remembering the past on a hint basis increases, the tendency of individuals towards past/positive time perspective and, thus value and commitment to future goals increases. On the other hand,

in consistence with the expectations, it is seen that remembering the past on a hint basis reduces value and commitment to future goals through present/hedonistic time perspective. Individuals with present/hedonistic time perspective continue their lives based on “taking pleasure”, thus, they have a tendency towards avoiding investing for the future and taking into consideration the future results of their behavior (Bonimwell and Zimbardo, 2004; Zimbardo and Boyd, 1999). For this reason, the fact that these individuals attach less importance to future goals is consistent with the literature. Lastly, it was seen that as the tendency towards remembering the past on a hint basis increases, tendency towards future time perspective and, value and commitment to future goals by means of this increases. Moreover, remembering the past on a hint basis significantly predicts speed dimension through future time perspective positively.

In terms of mood regulation dimension, firstly, it was found that mood regulation predicts value and connectedness through present/hedonistic time perspective. Considering that individuals with present/hedonistic perspective have a tendency towards acting impulsively (Zimbardo and Boyd, 1999), it is consistent with the literature that they reflect upon their past in order to achieve their present well-being and therefore, attach less importance to future goals. Moreover, reflecting on the past for mood regulation increases the connectedness and value attached to future goals through past/positive time perspective. As these individuals have a tendency towards thinking about their past experiences in order to increase their current mood or to protect their existing mood (Er and Yaşın, 2016), it is not surprising that mood regulation allows for recalling positive past events and increases tendency towards past/positive time perspective. On the other hand, it was seen that the increase in thinking of the past for the purpose of mood regulation decreases tendency towards past/negative time perspective and by this means, connectedness and the value attached to the future goals and the tendency towards making plans for the more distant future. Thinking about the past for the purpose of mood regulation may make individuals more positive. This can lead to a decrease in the tendency towards past/negative time perspective. It is thought that individuals with past/negative time perspective may have a tendency towards attaching more value to future goals and plan for more distant future as a method for coping with their negative past experiences. Therefore, the positive relationship between past/negative time perspective and value and distance dimensions seems to be consistent.

Model test results show that taking lessons from the past positively predicts connectedness, value and speed through future time perspective. Taking lessons

from the past indicates that individuals set future goals based on their experiences and organize present time in line with these goals (Bluck et al., 2005, Conway, 2003; Er and Yaşın, 2016; Lockhart, 1989). In this context, the fact that taking lessons from the past positively predicts future time perception through future time perspective is consistent with the expectations. In addition to this, taking lessons from the past significantly predicts connectedness, and value past/negative time perspective. Thinking about past events for taking lessons may cause recalling negative experiences and increase the tendency of the individual towards past/negative time perspective. As stated earlier, it is conceivable that individuals with past/negative time perspective may look more positively into the future as a coping strategy. Therefore, the fact that this tendency increases commitment to future goals, the value attached seems to support this opinion. Finally, it was seen that taking lessons from the past positively predicts speed dimension of future time perception through present/fatalistic time perspective.

Türk Psikoloji Dergisi (TPD) Yazım Kuralları

Türk Psikoloji Dergisi'nde (TPD) ağırlıklı olarak görgül araştırma makalelerine yer verilmektedir. Ayrıca derleme türü yayınlara da (en son alanyazını kapsamlı bir şekilde kapsayan yazılar, meta-analiz çalışmaları, model önerileri, olgu sunuları ve tartışmalar vb.) yer verilebilmektedir, ancak derleme türü yazılar 1998 yılında Türk Psikoloji Yazıları'nın yayın hayatına başlamasından sonra daha çok bu dergiye yönlendirilmektedir. Tüm yazılar Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayınlanan "Publication Manual of American Psychological Association, Sixth Edition (2010)" adlı kitapta belirtilen yazım ilkelerine uygun olarak yazılmalıdır. Türkçe yazım kurallarıyla ilgili yeni bir bilgi sizlere ulaştırılmaya kadar Dergimizin yeni sayısındaki yazım kuralları dikkate alınmalıdır.

GENEL İLKELER

1. Dergiye gönderilecek yazılar, A4 boyutlarında beyaz kağıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm. bırakılarak (16 x 24,7'lik alana) çift aralıklı ve düz metin olarak yazılmalıdır (Bu ölçüler, gönderilen tablo ve grafiklerin dergi sayfa boyutları dışına taşmamasını ve daha kolay kullanılmasını sağlayacaktır). Yazılar, <http://www.turkpsikolojidergisi.com> adresinden dergi veritabanına yüklenmelidir. Ayrıntılı bilgiyi söz konusu internet sitesinde bulabilirsiniz.

2. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzu örnek alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Örneğin, "literatür" kelimesi yerine "alanyazın", "referans" kelimesi yerine "kaynak", "trety" kelimesi yerine "özellik" kelimeleri kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra, Türkçe'de pek alışılmamış sözcükler ve birtakım kavramlar yazıda kullanılırken, yalnızca ilk geçtiği yerde kelimenin yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilmelidir. Örneğin, "Öz Belirleme Kuramı (Self Determination Theory), özerklik (autonomy) ve yetkinlik (competence) ihtiyacının önemini vurgular." şeklinde cümle içinde kullanılabilir.

3. Yazılar başlık sayfası, özet (Türkçe ve İngilizce) ve anahtar kelimeler, ana metin, kaynaklar, ekler, tablolar, şekil başlıkları ve şekiller, yazar notları, yazışma adresi ve genişletilmiş İngilizce özet (summary) bölümlerini içermelidir. Tüm ana başlıklar (örn., yöntem, bulgular) kalın ve düz yazı tipiyle ortalı bir şekilde, tüm alt başlıklar ise (örn., katılımcılar, veri toplama araçları) kalın ve italik yazı tipiyle sola yaslı bir şekilde yazılmalıdır.

a) Başlık Sayfası: Bu sayfada sadece en fazla 10-12 kelimedenden oluşan makale başlığı ve kısa başlık (kelimeler arasındaki boşluklar ile beraber en fazla 50 karakter) yer almalıdır. Yazarların adı ve soyadı, unvanı ve çalıştığı kurumu içeren bilgiler internet sitesinde ayrıca kayıt edilmektedir. Sisteme yüklediğiniz makalede bu bilgilerin kesinlikle bulunmaması gerekmektedir.

b) Özet ve Anahtar Sözcükler: Özet, Türkçe ve İngilizce olmak üzere her iki dilde "Özet" ve "Abstract" başlıkları altında 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde olmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetin her biri yeni bir sayfadan başlamalıdır.

Anahtar kelimeler (3 ile 10 arasında) Türkçe özetin altında "Anahtar kelimeler" ve İngilizce özetin altında "Key words" başlığı kullanılarak verilmelidir. Anahtar kelimelerin örnek yazım biçimi aşağıda örneklendirilmiştir:

Anahtar kelimeler: İnternet bağımlılığı, aleksitimi, benlik saygısı, sosyal destek, yalnızlık

Keywords: Internet addiction, alexithymia, self-esteem, social support, loneliness

c) Ana Metin: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Görgül makalelerde metin, sırasıyla giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerinden oluşmalıdır. Derleme türü makalelerde, makalenin içeriğine bağlı olarak bu sıra izlenmeyebilir. Kısa başlık her sayfanın sağ köşesinde, yanında sayfa numarası olacak şekilde tekrarlanmalıdır. Türkçe kısa başlığın yanı sıra İngilizce kısa başlık da genişletilmiş İngilizce özetin her sayfasının sağ köşesinde verilmelidir. Makalenin başlığı ana metnin ilk sayfasında yer almalı ve başlıktan sonra, "Giriş" alt başlığı yazılmadan paragraf ile metne başlanmalıdır. "Yöntem", "Bulgular" ve "Tartışma" bölümleri yeni bir sayfadan başlamamalı, bir bölüm bittikten sonra diğeri aynı sayfada onu izlemelidir.

Giriş bölümü, yapılan araştırma ile ilgili olarak, alanyazındaki yaklaşım ve bulgular ile araştırmanın amacını içermelidir. Yöntem bölümü örneklem, veri toplama araçları ve işlem olmak üzere 3 alt bölümden oluşmalıdır. Veri toplama araçları tanıtılırken Türkçe metinde ölçeğin yalnızca Türkçe ismi, genişletilmiş İngilizce özet ise ölçeğin yalnızca İngilizce ismi yazılmalıdır. Yazı tipi kalın ve italik olmalıdır. Parantez içinde ölçek adının kısaltması bulunabilir. Veri toplama araçlarının yazım biçimi Türkçe ve İngilizce metin için aşağıdaki şekilde örneklenebilir:

Veri Toplama Araçları**Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (R-BSÖ).** ...**Toronto Aleksitimi Ölçeği (TAÖ-20).** ...**Materials****Rosenberg Self-Esteem Scale (R-SES).** ...**20-item Toronto Alexithymia Scale (TAS-20).** ...

Bunun yanı sıra, veri toplama araçlarının puanlamasıyla ilgili bilgi verilirken metin içinde "...5'li Likert tipi (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir." ya da "...ölçeğin puanlaması "1" (kesinlikle katılmıyorum) ile "5" (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmiştir." şeklinde ifadeler kullanılmalıdır.

Bulgular bölümü, araştırmanın denencelerini test etmek amacı ile kullanılan istatistiksel analizleri, her değişkene ait ortalama ve standart sapma değerlerini içermelidir. Tablolar ve şekiller ayrı bir sayfada yazının en sonunda verilmeli, verilecek olan tablolarda ortalamalar "Ort." şeklinde, standart sapmalar ise "S" şeklinde gösterilmelidir. Ortalama ve standart sapma değerleri cümle içinde ifade edilirken "Erkeklerin (Ort. = 113.05, S = 23.48), kadınlara (Ort. = 98.95, S = 25.80) kıyasla..." şeklinde belirtilmesi; İngilizce metinde ise değerlerin (M = 113.05, SD = 23.48) olarak yazılması gerekmektedir.

Bulgular bölümünde sıklıkla kullanılan istatistiksel teknikler, metin içinde rapor edilirken aşağıdaki örneklerde belirtilen şekilde olmalıdır:

Varyans analizi: "... yaş değişkeninin temel etkisi anlamlıdır (Wilks'λ = .92, $F_{1,123} = 5.43, p < .05, \eta^2 = .05$)."

"... yaş grubu bakımından anlamlı bir ana etki tespit edilmiştir, $F_{2,89} = 16.67, p = .0001$, kısmi $\eta^2 = .29$.

Ayrıca, F çoklu karşılaştırmalar (Tukey testi gibi) rapor edilirken serbestlik derecesi (sd) mutlaka verilmelidir.

Korelasyon: "... arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır ($r = .58, p < .01$)."

"... A ve B ile X ve Y arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .41$ ve $r = .49, p < .01$)." [Genişletilmiş İngilizce özetinde ise; "...relationships between A and B; X and Y were found to be significant ($r = .41, p < .01; r = .49, p < .01$, respectively)."]

"... arasındaki korelasyonları karşılaştırınca anlamlı bir fark bulunmuştur (Fisher'in $z = 1.74, p = .04$)."

T-testi analizi: "...anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır ($t = -7.57, p < .001$)."

Regresyon analizi: Regresyon analizleri rapor edilirken R, R², F, Beta, t ve p değerleri verilmelidir. Örneğin;

"... tüm değişkenlerin X'i anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir ($R^2 = .04, F_{10,920} = 3.3, p < .0001$). ... Y'nin ($\beta = .09, t = 2.51, p = .01$) X'i anlamlı derecede yordadığı gösterilmiştir."

"... ($\beta = .84, t = 3.26, \Delta R^2 = .04, \Delta F_{6,129} = 10.67, p < .001$)."

"... sosyal baskının ($\beta_{SB} = 16, t = 2.12, p < .01, \eta^2 = .27, \%95 CI = [.00, .12], sr^2 = .11$) varyansa önemli katkısı bulunmaktadır."

Araç değişkenlerin kısmi aracılık etkisi: "... (nokta tahmin = .01 ve %95 BCa GA [.0017, .0236])."

Faktör analizleri: Her bir faktör altındaki maddelerin faktör yükleri (factor loadings) ve her bir faktörün açıkladığı varyans bilgileri verilmelidir.

Açımlayıcı faktör analizi: "Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı (.84) ve Bartlett küresellik testinin anlamlılık düzeyi [$\chi^2 (105) = 651.64, p = .000$] verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir."

Doğrulayıcı faktör analizi: "... [$\chi^2 (74, N = 195) = 113.36, \chi^2 /sd = 1.53, RMSEA = .05, CFI = .99$]."

Yol (path) analizi: "... ilk model uyumlu çıkmamıştır [$\chi^2 (18, N = 509) = 57.37, p = .00, GFI = .98, AGFI = .94, NNFI = .80, CFI = .90, RMSEA = .07$]."

Ki-kare farklılık testi: "... yapılan modifikasyon ile model anlamlı olarak farklılaşmıştır [$\Delta\chi^2 (1) = 21.54, p < .01$]."

Wald istatistiği: "... Wald (1) = 36.86, $p < .001$."

İç tutarlılık: "Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .93 olarak bulunmuştur." ya da cümle sonunda ($\alpha = .93$) şeklinde belirtilmelidir.

Son olarak tartışma bölümü ise, araştırma bulgularının alanyazın ışığında açıklanmasını ve tartışılmasını içermelidir.

d) Kaynaklar: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Metin içinde belirtilen tüm kaynaklar "Kaynaklar" listesi içinde yer almalıdır.

Metin içinde kaynaklara atıfta bulunurken yazarların soyadları ve yayın tarihi kullanılır. Örnekler aşağıda belirtilmiştir:

Savaş (1985) ...

Savaş'a (1985) göre ...

File ve Smith (1992) ...

Fill ve Smith'e (1992) göre ...

Martin, Sheldon ve Yaffee (1994) ...

(Martin, Sheldon ve Yaffee, 1994)

İngilizce özet için örnek: (Martin, Sheldon, & Yaffee, 1994)

Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıda olduğu gibi; ikinci geçtiği yerde ise “Smith ve arkadaşları (1980) ya da (Smith ve ark., 1980)” şeklinde belirtilmelidir. Yazar sayısı 6 veya daha fazla ise metin içinde ilk geçtiği yerden itibaren “Smith ve arkadaşları (1980)” olarak verilmelidir.

Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile aşağıdaki şekilde verilmelidir:

... (Doğan 1987; Kleft ve Dobson, 1990; Smith ve ark., 1980; Winson, George ve Zeng, 1986).

Ana metnin sonundaki “Kaynaklar” bölümünde verilen tüm kaynaklar alfabetik sıra ile belirtilmelidir. Kaynakların yazım kuralları ile ilgili olarak lütfen dergimizin son sayısını dikkate alınız. Kaynak listesindeki yayınlarla ilgili birtakım örnekler aşağıda sunulmuştur:

Dergi makalesinden alıntı:

Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.

Bushman, B. J., Ridge, R. D., Das, E., Key, C. W. ve Busath, G. L. (2007). When god sanctions killing effect of scriptural violence on aggression. *Psychological Science*, 18(3), 204-207. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01873.x

Kitaptan alıntı:

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2. baskı)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Kitap bölümünden alıntı:

Bandura, A. (2004). Selective exercise of moral agency. T.A. Thorkildsen ve H. J. Walberg (Ed.), *Nurturing Morality* içinde (37-57). Boston: Kluwer Academic.

Chrestman, K. R. (1999). Secondary exposure to trauma and self reported distress among therapists. B. H. Stamm, (Ed.), *Secondary traumatic stress: Self care issues for clinicians, researchers and educators (2. baskı)* içinde (29-36). Lutherville, MD: Sidran Press.

İnternet kaynağından alıntı:

Kenny, D. A. (2014). Multiple regression. (22.05.2015 tarihinde <http://davidakenny.net/cm/mr.htm> adresinden alınmıştır.)

Tezden alıntı:

Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı*. Yayınlanmamış tıpta uzmanlık tezi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara.

Jackson, T. A. (2010). *Leadership, commitment, and culture: A meta-analysis*. Yayınlanmamış doktora tezi, The University of Western Ontario, Ontario, Canada.

e) Ekler: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Araştırmada kullanılan ölççekler gibi ek bilgileri içermelidir.

f) Tablolar: Yeni bir sayfadan başlamalıdır ve her bir tablo ayrı bir sayfada verilmez. Tablo numarası ve tablo başlığı tablonun üstünde yer almalı; tablo numarası kalın yazı tipiyle, tablo başlığı ise normal yazı tipiyle ve kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde belirtilmelidir (örn., **Tablo 1.** Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri). Gönderilecek olan tablolar mutlaka Word programının “Tablo” seçeneği kullanılarak hazırlanmalıdır. Tablo altındaki bilgiler “*Not 1, Not 2 ...*” şeklinde sıralanmalıdır. Tabloların verilmesiyle ilgili olarak dergimizin son sayısını dikkate alabilirsiniz.

g) Şekil Başlıkları ve Şekiller: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Şekil numarası ve şekil başlıkları kelimelerin baş harfleri büyük olarak aynı sayfada alt alta verilmelidir. Şekillerin her biri ise ayrı sayfalarda verilmelidir. Ayrıca yazarlara, dizgi sırasında grafiklerde ortaya çıkabilecek bozulmaları önlemek için grafiği yeniden çizilecek amacıyla grafik verilerini Excel dosyasında ayrı olarak göndermeleri ayrıca önerilebilir. Ancak bu tür şekillerin metin içinde yer alacak diğer tablo ve şekillerle karışmasını önleyecek şekilde açıklamalar yer almalıdır. Özel baskı gerektiren şekil ve fotoğrafların masrafı yazardan talep edilebilir.

Gönderilecek olan tablo ve şekillerin toplam sayısının 5 ya da 6’yı geçmemesine özen gösterilmelidir.

h) Yazar Notları: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Eğer araştırma bir tez çalışmasının özeti ise veya araştırmayı destekleyen kurum(lar) var ise bu bölümde belirtilmelidir. Ayrıca araştırmacının, araştırmaya katkılarında dolayı teşekkür etmek istediği kişiler de bu sayfada belirtilmelidir. Bu bölüm makalenin sisteme ilk yüklenişinde yer almamalı, eğer söz konusu yazı yayına kabul edilirse daha sonra gönderilmelidir.

i) Yazışma Adresi: Yeni bir sayfadan başlamalıdır. Yazarın veya yazarlardan bağlantı kurulabilecek olan kişinin adresi, telefon numarası ve varsa faks numarası ile e-posta adresi bu bölümde yer almalıdır. Tek kopya olması yeterlidir. Bu bölüm de makalenin sisteme ilk yüklenişinde yer almamalı, eğer söz konusu yazı yayına kabul edilirse daha sonra gönderilmelidir.

i) Genişletilmiş İngilizce Özet (Summary): Yeni bir sayfadan başlanmalı ve İngilizce kısa başlık mutlaka belirtilmelidir. Özet, çift aralıklı ve 4-10 sayfa uzunluğunda olmalı; giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerini içermelidir. Yazım kurallarıyla ilgili olarak yukarıda belirtilen hususlar göz önünde bulundurulmalı, İngilizce dilbilgisi kurallarına dikkat edilerek anlaşılır biçimde yazılmasına özen gösterilmelidir.

4. Makalelerde ifade edilen düşüncelerden yazarları sorumludur.

5. TPD’de yayınlanan makalelerden ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yazının içeriğinde olabilecek çarpıtmalardan, alıntıyı yapan ve yayınlayan kişi ya da kuruluşlar yasalar karşısında sorumludur.

6. Yayın Kurulu, yazıda gerekli gördüğü sözcükleri değiştirebilir.

7. Kurallara uymayan yazılar yayınlanmaz.

8. TPD’de yayınlanan yazılar için herhangi bir ücret ödenmez. Ancak makale yayımlandıktan sonra, yazar TÜBA’ya başvurduğu takdirde, TÜBA’nın uluslararası yayınları özendirme fonu kapsamında belirlenen maddi ödülü talep edebilir.

9. Yayınlanan her araştırmanın verilerinin 5 yıl süre ile araştırmacı tarafından saklanması zorunludur. Gerek yayın politikamız gerekse dahil olduğumuz uluslararası yayın kuruluşlarının kuralları gereğince zaman zaman bazı yazıların verileri ve analiz programları yazarlardan istenebilecektir.

